ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДЕНИСОВ ОЛЕГ ЄВГЕНІЙОВИЧ

УДК 330.341.2: 338.242

ДИСЕРТАЦІЯ

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

21.04.01 – економічна безпека держави
(економічні науки)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.
_____ О. Є. Денисов
Науковий консультант Рокоча Віра Володимирівна, доктор економічних наук, професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Денисов О.Є. Економічна безпека галузей промисловості в системі економічної економічної безпеки держави. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 21.04.01 – економічна безпека держави. – ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», Київ, 2019.

У дисертації здійснено розробку та обґрунтування теоретико-методологічних засад і прикладних рекомендацій забезпечення економічної безпеки галузей промисловості як основи системи економічної безпеки держави. Досліджено особливості діяльності галузей національної економіки та промисловості, економічна безпека яких значно впливає на систему забезпечення економічної безпеки держави в сучасних умовах інтеграції та глобалізації.

У роботі досліджено теоретико-методологічні засади та теоретико-гносеологічні корені проблем забезпечення економічної безпеки.

Удосконалено понятійно-категорійний апарат економічної безпеки галузі та сформульовано поняття «економічної безпеки галузі» як комплексу умов, за яких відбувається економічний розвиток, зростання рівня конкурентоспроможності та забезпечення реалізації економічних інтересів галузі як сукупності однорідних підприємств товаровиробників, подібних за схожістю виробленої продукції і процесів виробництва та її реалізацією на внутрішньому й зовнішньому економічних ринках в умовах посиленої дії загроз та в умовах інтеграції і глобалізації. Запропоновано принципово нове бачення процесу забезпечення економічної безпеки галузей промисловості та обґрунтовано доцільність сформульованих і запропонованих засад теоретико-методологічного базису та науково-практичних підходів до забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Обґрунтовано науково-методологічний базис забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, який складається з трьох блоків: 1) фундаментальної загальнонаукової методології, що визначається загальними принципам наукового пізнання; 2) методології економічної безпеки галузі, що визначає принципи та методологічні підходи, які є основою дослідження економічної безпеки галузей як окремого предмета наукових досліджень; 3) системи методів та інструментів, що застосовуються в дослідженні економічної безпеки галузей з адаптацією, і застосування конкретних методик на концептуальному та емпіричному рівнях дослідження для вирішення поставлених завдань забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Систематизовано науковий базис економічної безпеки й констатовано факт багаторівневості та ієрархічності економічної безпеки і наявність на науковому концептуальному рівні взаємозв’язку та взаємодії між складовими та показниками за рівнями економічної безпеки, що здійснює відповідний вплив на формування процесу забезпечення економічної безпеки та застосування науково-практичних підходів до забезпечення економічної безпеки галузей промисловості.

Визначено концепт, за яким забезпечення економічної безпеки галузей промисловості полягає у створенні комплексу умов, за яких відбувається забезпечення реалізації економічних інтересів галузі як сукупності однорідних підприємств товаровиробників на внутрішньому та на зовнішніх ринках за посиленого впливу небезпек і загроз, та її основні завдання: забезпечення безпеки галузі від зовнішніх і внутрішніх загроз, забезпечення високого рівня безпеки, стабільності та ефективності функціонування галузі, зростання конкурентоспроможності, забезпечення реалізації економічних інтересів галузі як сукупності однорідних підприємств товаровиробників. Конкретизовано суб’єкти та об’єкти економічної безпеки галузей промисловості. Узагальнено основні функції забезпечення економічної безпеки галузей: інформаційну,

аналітичну, прогнозування, превентивну, практичну, регулюючу, захисну, нормативно-правову, організаційну та функцію контролю.

Систематизовано базові принципи забезпечення економічної безпеки такі як: системність, комплексність, законність, дотримання інтересів суб'єктів, відповідальність, своєчасність, гнучкість, адекватність, достатність, обґрунтованість. Описано механізм забезпечення економічної безпеки галузі, що охоплює методи, заходи, засоби, інструменти забезпечення економічної безпеки галузей промисловості.

Визначено детермінанти економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави, а саме: ресурсні детермінанти, що визначають рівень забезпеченості галузей відповідними сировинними, природними, матеріальними, фінансовими, кадровими, інвестиційними, інформаційними ресурсами, необхідними для ефективного функціонування галузей промисловості; виробничі детермінанти, що характеризують стан та ефективність виробничих потужностей галузей промисловості; детермінанти ринкового внутрішньоекономічного впливу, що характеризують ринкові позиції, конкурентоспроможність продукції галузей промисловості на внутрішньому ринку, та детермінанти зовнішньоекономічних впливів, які визначають здатність, конкурентоспроможність продукції вітчизняних галузей промисловості в реалізації на зовнішніх економічних ринках, та виявлено, що вони здійснюють безпосередній вплив на стан функціонування, конкурентоспроможність, ефективність економічного розвитку та безпеку галузей промисловості, а агрегована сукупність детермінант дає можливість аналізу та оцінки впливу факторів-детермінант конкурентоспроможності галузей промисловості на її економічну безпеку та може бути застосованою для аналізу економічної безпеки галузей на засадах конкурентоспроможності.

Виявлено внутрішню структуру – складові економічної безпеки галузей: фінансову, інвестиційну, виробничо-технологічну, інноваційну, кадрову, інформаційну, енергетичну, ринкову, експортну, імпортну безпеку галузей промисловості, систематизовано базові елементи складових та визначено

специфічні елементи в структурі економічної безпеки, характерні для окремих високотехнологічних галузей промисловості, що визначають конкурентоспроможність галузей та формують їх безпеку, і досліджено зв'язки між елементами, що дало змогу встановити вплив ідентифікованих складових та їх елементів-показників на стан економічної безпеки галузей промисловості.

Досліджено галузеву структуру промисловості України, її масштаби, динаміку розвитку та виявлено, що галузь промисловості є основним структурним підрозділом національної економіки та являє собою сукупність усіх виробничих одиниць, що здійснюють подібні види економічної діяльності. Належність суб'єкта господарювання до тієї чи іншої галузі національної економіки визначається основним видом його діяльності. Виявлено, що галузі національної економіки і галузі промисловості в сучасних економічних умовах є ключовими елементами економічної системи країни, що визначають рівень її соціально-економічного розвитку, місце в міжнародному поділі праці і рівень конкурентоспроможності її продукції на внутрішньому й міжнародному ринках.

Здійснено діагностику стану галузей промисловості як об'єктів економічної безпеки держави. Ідентифіковано загрози економічній безпеці галузей промисловості і виявлено зв'язки між дією загроз економічній безпеці галузей промисловості та станом фактологічних показників промислового розвитку, визначено їх вплив на стан функціональних складових економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави та виявлено причинно-наслідкові зв'язки між дією загроз, рівнем і станом показників економічної безпеки галузей промисловості та змістом функціональних складових економічної безпеки, що дозволило сформувати функціональну структуру економічної безпеки галузей й окреслило наступне завдання з визначення показників-індикаторів за складовими економічної безпеки галузей промисловості.

Здійснено етіологічну та симптоматичну діагностику стану економічної безпеки галузей промисловості. Комплексне застосування симптоматичної та

етіологічної діагностики в дослідженні стану галузей допомогло дослідити причинно-наслідкові зв'язки від причин погіршення показників економічної діяльності до результатів зниження темпів економічного розвитку, як і від результатів до причин низького рівня економічного, інноваційного, інвестиційного розвитку і зниження рівня конкурентоспроможності вітчизняних галузей.

Здійснено оцінювання рівня економічної безпеки галузей промисловості України. Досліджено позиціонування держави в міжнародних рейтингах конкурентоспроможності, міжнародні позиції, конкурентоспроможність продукції на внутрішньому і на зовнішніх економічних ринках, що визначається структурою та розвитком провідних стратегічних і конкурентоспроможних галузей країни.

Застосовано комплексний підхід до оцінювання економічної безпеки галузі, який, на відміну від існуючих, дає змогу розглянути й оцінити економічну безпеку галузі як цілісний багаторівневий комплекс, що охоплює чотири блоки, десять складових, вісімдесят вісім показників економічної безпеки за визначеними складовими та внаслідок декомпозиції й аналізу, оцінки отриманих даних, їх синтезу дослідити та оцінити економічну безпеку комплексно за всіма рівнями і сферами виникнення загроз, що є підґрунтям для створення дієвого механізму забезпечення економічної безпеки галузей у системі економічної безпеки держави. Здійснено оцінку рівня економічної безпеки нафтохімічної галузі України.

Формалізовано застосування ресурсно-функціонального підходу в дослідженні економічної безпеки галузі, що дає змогу визначати рівень економічної безпеки на основі оцінки ступеня використання ресурсів за основними функціональними складовими: фінансовою, енергетичною, кадровою, інформаційною, інвестиційною, що допоможе визначити параметри складових та рівень економічної безпеки кожної складової в динаміці розвитку, змінах кон'юнктури ринку за певний діапазон часу зі збереженням їх вагового коефіцієнта. Це робить вказаний підхід доцільним для використання

в процесі діагностики стану й рівня економічної безпеки галузі та в процесі моніторингу економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Розроблено й запропоновано для практичної реалізації комплексну модель оцінки економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави, яка ґрунтується на факторах конкурентоспроможності галузі як основи її економічної безпеки і складається з ресурсного, виробничого та ринкового (внутрішньо- та зовнішньоекономічного) базових функціонально-компонентних блоків, кожен із яких містить складові та показники економічної безпеки галузі, що уможливлює системність та комплексність аналізу й оцінки рівня економічної безпеки галузі: а) за окремими показниками-компонентами економічної безпеки; б) за складовими економічної безпеки; в) за функціональними блоками і являє собою сучасний інструмент комплексної діагностики стану й рівня економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави. Застосування цієї моделі на практичному рівні підприємств галузі дозволить в оперативному режимі визначити деструктивні зміни компонентних показників економічної безпеки галузі на рівні окремих компонент і таким чином оптимізувати механізм забезпечення економічної безпеки галузі з цілеспрямованим впливом на нейтралізацію негативної дії відповідних деструктивних проявів.

Удосконалено застосування системно-структурного підходу в забезпеченні економічної безпеки галузі, що є якісно новим рівнем пізнання об’єкта та процесу забезпечення економічної безпеки галузі як системи, має певну структуру та являє собою сукупність методів, заходів, засобів, інструментів забезпечення економічної безпеки галузі. Таким чином, досліджено та формалізовано взаємозв’язки рівнів забезпечення економічної безпеки галузі як елементів її структури, тобто дослідження вертикальної структури в забезпеченні економічної безпеки та горизонтальної структури функціональних блоків складових економічної безпеки галузі. Відповідно до

системно-структурного підходу визначено, що економічна безпека галузі є поліструктурною, багаторівневою ієрархічною системою, що поєднує горизонтальну функціонально-компонентну систему складових та вертикальну послідовність рівнів і має складну ієрархічна структуру, що, на відміну від існуючих, дає можливість для дослідження та формалізації взаємозв'язку рівнів, планування напрямів і дієвого механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Визначено та опрацьовано основні напрями забезпечення економічної безпеки галузей промисловості: міжнародного співробітництва, інституційний, нормативно-правовий, інформаційний, інфраструктурний, науково-дослідний, інноваційний, освітній, організаційний, управлінський (управління розвитком) та виробничо-технологічний, одночасне впровадження яких уможливить формування комплексу спільних дій із практичної реалізації механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Розроблено механізм забезпечення економічної безпеки галузей промисловості як комплекс послідовних взаємопов'язаних дій на різних рівнях управління та забезпечення економічної безпеки, які уособлюють інституційні, організаційні, управлінські методи, заходи та засоби, удосконалену нормативно-правову базу відповідно до визначених пріоритетів розвитку та забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, що забезпечує можливість системного функціонування цього механізму й ефективного забезпечення економічної безпеки галузей промисловості на внутрішньому та на зовнішніх ринках у системі економічної безпеки держави.

Класифіковано методи політики забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, а саме: до найчастіше використовуваних інституційних, адміністративних, економічних, нормативно-правових методів додано організаційно-розпорядчі, технічно-спеціальні, маркетингові, соціально-психологічні та ідеологічні методи, що дало змогу більш комплексно підійти до обґрунтування системи інструментів та засобів

забезпечення економічної безпеки галузей промисловості. Застосування зазначених методів допоможе системно та комплексно впроваджувати заходи зі забезпечення економічної безпеки галузей промисловості за макро-, мезо- та мікрорівнями управління в системі економічної безпеки держави. Визначено, що вони виступають як методами прямої дії, які впроваджуються безпосередньо в процесі забезпечення економічної безпеки, так і заходами (напрямами) загальної дії, що впливають на галузь підвищуючи її стійкість, конкурентоспроможність, техніко-технологічний стан, фінансово-економічні показники, рівень регулювання, державної підтримки та інституційного забезпечення і таким чином, через підвищення рівня ефективності функціонування галузей промисловості впливають на економічну безпеку галузей, її зміцнення та зростання.

Набув подальшого розвитку інструментарій державної політики забезпечення економічної безпеки галузі завдяки побудові багаторівневої системи інструментів державного регулювання, яка охоплює: макро- (інструменти: державні програми розвитку галузі, управління якістю, інституційні реформи та структурні зміни, орієнтовані на конкурентоспроможність); мезо- (інструменти: співпраця в рамках галузевих спілок, бізнес-асоціацій, з науково-дослідними інститутами, налагодження науково-технологічного співробітництва); мікро- (інструменти: упровадження програм розвитку й підвищення ефективності функціонування, якості продукції, оптимізація ресурсного забезпечення, модернізація техніко-технологічних процесів) рівні.

Запропоновано й адаптовано методи управління розвитком галузі, що, на відміну від існуючих, передбачають забезпечення економічної безпеки внаслідок використання провідних у світі сучасних наукових та емпіричних методів, спрямованих на забезпечення перспективного довготривалого зростання ефективності та конкурентоспроможності, що реалізуються: на рівні держави засобами державних програм розвитку галузей, управління якістю, підвищення конкурентоспроможності; на рівні галузі – через співпрацю

галузевих спілок, бізнес-асоціацій із науково-дослідними інститутами та налагодження науково-технологічного співробітництва; на рівні підприємств – через упровадження програм розвитку й підвищення ефективності функціонування, які дають змогу підвищити рівень конкурентоспроможності, якості продукції, акумулювати й оптимізувати ресурси підприємств та розбудувати техніко-технологічні процеси і, як результат, удосконалити, розширити інструментарій забезпечення економічної безпеки галузей промисловості.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наукові положення, отримані висновки й розроблені рекомендації є практичним підґрунтям впровадження дій, спрямованих на забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Ключові слова: економічна безпека держави, економічна безпека галузей промисловості, забезпечення економічної безпеки, система економічної безпеки, механізм, методи, інструменти, напрями забезпечення економічної безпеки, загрози.

Список публікацій здобувача,

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Денисов О. Є. Забезпечення економічної безпеки галузі в умовах глобалізації : монографія. Київ : ДКС центр, 2019. 419 с.

2. Денисов О. Є. Функціональні складові економічної безпеки в глобалізаційному просторі. *Економічна безпека територіально-виробничих комплексів: енергетика, екологія, інформаційні технології*: кол. монографія / за наук. ред. О. О. Лук'яненка. Київ : МП Леся, 2015. С. 32–36.

3. Денисов О. Є. Формування науково-методичного базису забезпечення економічної безпеки галузі в умовах глобалізації. *Економіка та суспільство.* 2017. № 13. С. 56–61.

4. Денисов О. Є. Сутність поняття економічної безпеки та її вплив на розвиток державності. *Економіка та держава*. 2016. № 7. С. 52–57.

5. Денисов О. Є. Формування та розвиток механізму забезпечення економічної безпеки галузі. *Вчені записки Університету «КРОК» : зб. наук. праць.* Київ, 2018. № 3(52). С. 200–205.

6. Денисов О. Є. Функціональна декомпозиція загроз зовнішньо-економічній безпеці галузі. *Науковий вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. № 5 (11). С. 49–54.

7. Денисов О. Є. Основні методи механізму забезпечення економічної безпеки галузі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 17. С. 95–99.

8. Денисов О. Є. Комплексне моделювання в забезпеченні економічної безпеки галузі. *Ефективна економіка :* електрон. журн. 2017. № 11. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5897 (дата звернення: 02.09.2018).

9. Денисов О. Є. Глобалізація як фактор зміни вектору з конкуренції між державами до конкуренції всередині галузей на міжнародному ринку. *Інфраструктура ринку :* електрон. журн. 2017. № 4. С. 33–37. URL : http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/4_2017_ukr/9.pdf (дата звернення: 10.10.2018).

10. Денисов О. Є. Виробничо-технологічна та інноваційна безпека галузі. Систематизація загроз і параметрів виміру. *Вісник Одеського національного університету*. 2017. № 5(58). С. 72–77.

11. Денисов О. Є. Концептуальні засади науково-методичного базису забезпечення економічної безпеки галузі в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 61–64.

12. Денисов О. Є. Параметри та показники оцінки економічної безпеки держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток :* електрон. журн.

2016. № 8. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=996 (дата звернення: 20.11.2018).

13. Денисов О. Є. Системно-структурний підхід до планування напрямів забезпечення економічної безпеки галузі в умовах глобалізації. *Регіональна економіка та управління*. 2018. № 4. С. 25–28.

14. Денисов О. Є. Інформаційна складова економічної безпеки галузі. *Східна Європа*. 2018. № 1 (12). С. 42–45.

15. Денисов О. Є. Теоретичний дискурс сутності та становлення вчення про економічну безпеку у відкритій економіці. *Інтеллект XXI*. 2017. № 4. С. 9–13.

16. Денисов О. Є. Діагностика в забезпеченні економічної безпеки галузі. *Агросвіт*. 2017. № 23. С. 58–61.

17. Денисов О. Є. Методичні підходи до оцінки стану та рівня економічної безпеки галузі. *Інвестиції*. 2017. № 2. С. 41–43.

18. Денисов О. Є. Глобалізаційні виміри економічної безпеки держави. *Економічний аналіз*. 2016. № 1. С. 19–27.

19. Денисов О. Є. Комплексний підхід до оцінювання економічної безпеки галузі в умовах глобалізації. *Бізнес-інформ*. 2018. № 1. С. 207–212.

20. Денисов О. Є. Діалектичний характер взаємозв’язку розвитку і безпеки як гносеологічна основа категорії економічної безпеки. *Ефективна економіка*. 2016. № 8. С. 56–62.

21. Денисов О. Є. Фактори модернізації індексу глобальної конкурентоспроможності. *Вісник Одеського національного університету*. 2019. Т. 24, № 1(74). С. 7–12.

22. Денисов О. Є. Моделювання рівня економічної безпеки України. *Економіка і фінанси*. 2019. № 3. С. 9–20.

23. Денисов О. Є. Методи забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки України. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво.* 2019. № 6 (111). С. 30–36.

24. Денисов О. Є. Внутрішня структура економічної безпеки галузей промисловості в системі забезпечення економічної безпеки держави. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 46. С. 40–46.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

25. Денисов О. Є. Відкритість інвестицій та свобода підприємництва як основа конкурентоспроможності держави. *Innovative economy: processes, strategies* : Materials of the International Scientific and Practical Conference (Kielce, Poland, January 27th, 2017). Kielce, Poland, 2017. P. 52–54.

26. Денисов О. Є. Формування концептуальних засад економічної безпеки держави та її вплив на економічний розвиток. *Економічна система країни в контексті міжнародного співробітництва: стан та перспективи розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (31 серп. 2019 р.). Львів, 2019. С. 47–50.

27. Денисов О. Є. Економічна безпека держави, її сутність та засади формування. *Міжнародне науково-практичне співробітництво: принципи, механізми, ефективність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (14 верес. 2019 р.). Київ, 2019. С. 9–12.

28. Денисов О. Є. Систематизація базисних рівнів забезпечення економічної безпеки. *Економіка та сучасний менеджмент: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (14 верес. 2019 р.). Одеса, 2019. С. 26–29.

29. Денисов О. Є. Конкурентоспроможність економіки в контексті забезпечення економічної безпеки держави. *Сучасні тенденції економічного зростання: стратегії, напрями та пріоритети* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (21 верес. 2019 р.). Запоріжжя, 2019. С. 22–24.

30. Денисов О. Є. Складові економічної безпеки держави, їх зміст та значення. *Перспективи сталого розвитку економіки: національний та регіональний аспекти :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (21 верес. 2019 р.). Дніпро, 2019. С. 20–22.

31. Денисов О. Є. Підходи та методи визначення рівня економічної безпеки держави. *Бізнес, інновації та підприємництво: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (28 верес. 2019 р.). Львів, 2019. С. 26–29.

32. Денисов О. Є. Показники-індикатори економічної безпеки держави, їх сутність та значення. *Економіка, облік, фінанси та право в умовах глобалізації: тенденції та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (12 верес. 2019 р.). Полтава, 2019. С. 30–32.

33. Денисов О. Є. Економічна безпека галузі, її сутність та складові. *Міжнародні, нормативні та управлінські аспекти соціально-економічного розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (28 верес. 2019 р.). Київ, 2019. С. 11–14.

34. Денисов О. Є. Механізм забезпечення економічної безпеки, його сутність та зміст. *Можливості, проблеми та перспективи забезпечення сталого розвитку економіки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (14 верес. 2019 р.). Ужгород, 2019. С. 29–32.

35. Денисов О. Є. Напрями та завдання забезпечення економічної безпеки галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави. *Перспективи розвитку нової економіки на світовому, державному та регіональному рівнях* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (27-28 верес. 2019 р.). Запоріжжя, 2019. С. 38–43.

ANNOTATION

Denisov O. Economic security of industries in the system of economic economic security of the State. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Economic Sciences in the specialty 21.04.01 – Economic security of the State. – «University of Economics and Law «KROK», Kiev, 2019.

Thesis is made justification of theoretical methodological principles and practical recommendations on ensuring economic security of industries in the system of economic security of the State. Features of the national economy and industrial economic security industry which significantly influence the system of economic safety of the state in modern conditions of integration and globalization are investigated.

Theoretical and methodological foundations and theoretical and gnoseological roots of economic security problems are investigated in this paper. The conceptual and Alex apparatus of economic security of the industry has been improved and formulated the concept of "economic security of the industry" as a set of conditions under which economic development occurs, growth of competitiveness and implementation of Economic interests of the industry as a aggregate of homogeneous enterprises of commodity producers of similar ones, on the similarity of manufactured products and production processes and implementation on internal and external economic markets in the context of increased action of threats and Conditions of integration. A new understanding of the process of ensuring economic safety of industries and grounded the feasibility of the proposed principles of theoretical and methodological basis and scientific and practical approaches to ensuring economic security of industries was proposed. The system of economic security of the State.

The methodological basis of economic security of industrial sectors in the system of economic security of the state is investigated. Scientific-methodological

basis of economic safety of industrial sectors in the system of economic security of the State, which combines main levels: fundamental scientific methodology, economic security methodology, Systems of methods and tools used in the study of economic security, application of specific methods on conceptual and empirical levels of research to solve the assigned tasks, which enabled the scientific basis to develop Theoretical and methodological foundations and formalise scientific and practical approaches to ensuring economic security of industries in the system of economic security of the State.

The scientific basis of economic safety was systematized and the fact of the multilevel and hierarchical economic safety and the presence on the scientific conceptual level of interrelation and interaction between the components and indices on levels of economic Security, which carries out an appropriate impact on the formation of the process of ensuring economic security and application of scientific and practical approaches to ensuring economic security of industries.

Defined concept which ensuring economic safety of industries is to create a set of conditions under which the economic interests of the industry are implemented as a set of manufacturers at the domestic and Outside markets for the dangers of hazards and threats and its main objectives: industry security from external and internal threats, ensuring high level of security, efficient functioning of the industry, ensuring the implementation of economic interests Sectors as enterprises of commodity producers. Concreticalized subjects and objects of economic security industries. The main functions of ensuring economic security of industries are generalized: information, analytical, forecasting, preventive, practical, regulatory, protective, regulatory, organizational and control function. The basic principles of economic security are systematized such as systematic, comprehensiveness, legality, observance of interests of subjects, responsibility, timeliness of, flexibility of adequacy, sufficiency, validity. The mechanism of ensuring economic security of the industry, including methods, measures, tools, instruments of ensuring economic security of industrial sectors is described.

The main factors of economic safety of industrial sectors in the system of economic security of the State are determined, namely resource, production, market and foreign economic groups of factors, which made it possible to detect the effect of internal and external factors on the state Functioning industries their effectiveness of economic development and explore their impact on the formation and maintenance of economic security industries in the system of economic security of the State.

The internal structure and systematized main components of economic security of industries are defined: financial, production and technological, innovation, information, energy, personnel, investment, market, export and import security. They are largely connected with providing raw materials and material resources, state and level of innovation, innovative products, level and condition of staffing, level of technologies used, state of Techno-technological base of industries production, organization of production technological process, level of production organization, level of product certification and manufacturing processes of international standards and other indicators defining Economic security Industry.

The sectoral structure of Ukraine's industry, its scales, development dynamics have been investigated, and the industry is the main structural subdivision of the national economy and is a set of all production units that carry similar types of Economic activity. The ownership of a business entity to a particular field of the national economy is determined by its main activity. It is revealed that the national economy and industry, in modern economic conditions are elements of economic system of the country, defining the level of its social, economic development, place of the country in the international market, demand for its products on Domestic and international markets. The State of industries as economic security facilities of the state was carried out. Identified threats of economic security of industries and links between the action of threats of economic security of industry and the state of factual indicators of industrial development, their impact on the state of functional components Economic security of industries in the system of economic security of the State and the links between the action of threats, level and state indicators of

economic security of industries, and the content of functional components of economic safety, Allowed to form the functional structure of economic security industries and outlined the following task to determine the indicators of economic security industries.

The State of economic security of industries was diagnosed. Comprehensive application of symptomatic and aetiological diagnostics in the study of the state of branches allowed to investigate connections from causes of deterioration of economic activity indicators to the results of slowdown in economic development, and from The results of the low level of economic, innovation, investment development and reduction of competitiveness of domestic industries.

Estimation of economic safety level of industrial sectors of Ukraine is carried out. State positioning in the international competitiveness rankings, international positions, competitiveness of products on the domestic and external economic markets, determined by the structure and development of leading strategic and Competitive branches of the country. An integrated approach to assess the economic security of the industry, which, unlike the existing ones, provides an opportunity to consider and assess the economic security of the industry as a holistic complex spanning four blocks, ten components, eighty eight Indicators of economic security by certain components and as a result of decomposition and analysis, evaluation of the obtained data, allows to investigate and assess the economic security comprehensively in all levels and spheres of the emergence of threats, which is basis for the creation of mechanism of ensuring economic security of industries in the system of economic security of the State. The estimation of the level of economic security of petrochemical industry of Ukraine is carried out.

Application of resource-functional approach in research of economic safety of the industry is formalized, that allows to determine the level of economic security based on estimation of resources usage by the basic functional components: Financial, energy, personnel, information, investment, which will allow to determine the parameters of components and the level of economic security of each component in the development dynamics, changes of market conditions for a certain time period

with preservation of their weight The coefficient that makes this approach expedient for use in the process of diagnostics of the State and level of economic security of the industry and during monitoring of economic safety of industries in the system of economic security of the State.

Complex model of industry security in the system of economic security of the State is developed and proposed using the industry competitiveness factors as the basis of its economic security, consisting of resource, production, Internal market and foreign economic base functionally-component blocks of economic security of the industry, each of which contains components and indicators of economic security of the industry and gives an opportunity of systematic and complex analysis and evaluation Level of economic security of the industry according to certain indicators of economic security components, the components of economic security and functional blocks is a new, modern tool of complex diagnostics of the State and level of economic security of industries. Economic security of the State.

Application of this model to the practical level of the enterprises of the branch will allow to determine destructive changes of component indicators of economic security of the industry at the level of individual component and thus optimize the mechanism of ensuring Economic security of the industry with purposeful influence on neutralization of negative action of the relevant manifestations.

The application of the systematic and structural approach in ensuring economic security of the industry is improved, which is a qualitatively new level of knowledge of the facility and the process of ensuring economic security of the industry, as the system has a certain structure and is a set of Methods, measures, tools and instruments of ensuring economic security of the industry. Thus, the interrelationships of levels of ensuring economic security of the industry as elements of its structure are investigated and formalized in the study of vertical structure in ensuring economic security and horizontal structure of functional Components of economic security of the industry.

According to the systematic-structural approach, it is determined that the economic security of the industry is a multi-level system combining a horizontal

functional-component system of components and a vertical sequence of levels and has a complex hierarchical structure, Which, unlike existing ones, provides an opportunity for the research and formalization of relationship levels, planning of directions and effective mechanism of ensuring economic safety of industries in the system of economic security of the State.

The main directions in providing the economic safety of industries are defined and processed: international cooperation, institutional, normative and legal, informational, infrastructural, scientific and research, innovative, educational, Organization, management and production-technological direction, simultaneous implementation of which will give an opportunity for the formation of a complex of joint actions on the practical implementation of the mechanism of ensuring economic security of industries in State economic security system.

Methodological approach to the development of the mechanism for ensuring economic security of industries as a set of successive interrelated actions at different levels of management and provision of economic security that represent institutional, organizational, managerial methods, measures and means, improved regulatory framework in accordance with the defined priorities of development and provision of economic safety of industries, which enables systemic functioning of this mechanism and efficient provision of economic security of industries on the domestic and foreign markets in the system of economic security of the State. The groups of methods of ensuring economic security of industries, including institutional, organizational and administrative, and administration methods, have been proposed and classified; Economic Normative legal methods; Technical-special methods; Marketing methods; socially-psychological; Ideological methods; and methods of management of development, that using a matrix of methods of ensuring economic security of the industry will enable systematic and comprehensive measures to ensure the economic security of industries by different levels State economic security system. It is determined that they act as direct actions and are implemented directly in the process of ensuring economic security and measures of general action affecting the industry to increase its sustainability of

competitiveness, technical and technological condition, Financial and economic indicators, level of regulation, State support and institutional provision, and thus, by increasing the level of efficiency of industry functioning affect the economic security of industries, its displacement and Growth.

Proposed and adapted methods of management of industry development, which, unlike existing ones, provide for economic security as a result of the world's leading modern scientific and empirical methods aimed at ensuring Prospective, long-term growth of efficiency and competitiveness implemented at the state level by means of state programs of industry development, quality management, competitiveness increase; At the industry level-through the cooperation of trade unions, business associations with scientific and research institutes and the establishment of scientific and technological cooperation; At the enterprise level due to implementation of programs of development and efficiency improvement which enable to increase level of competitiveness, product quality, accumulate and optimize resources of enterprises and build Technical and technological processes, and as a result to improve, expand the tools for ensuring economic safety of industries.

Practical significance of the obtained of the results consists in the fact, scientific provisions, obtained conclusions and elaborated recommendations are practical basis of implementation of actions aimed at ensuring economic security of industries in the system of economic State Security.

Key words: Economic security of the State, economic security of industries, provision of economic safety, system of economic security, mechanism, methods, tools, directions of economic security, threats.

List of applicant Publications,

In which the main scientific thesis results are published:

1. Denisov, O. (2019). *Baked economy in the minds of the global: Monograph*. Kyiv: DKS Center. 419 p.

2. Denisov, O. (2015). Functional components of economic security in the Globalational space. In O. O. Lukyanenko (Sciences. Ed.), *Economic security of territorial and production complexes: energy, ecology, information technologies: Collective monograph* (pp. 32-36). Kyiv: MP Lesya.

3. Denisov, O. (2017). Formation of scientific and methodological basis for ensuring economic security of the industry in the context of globalization. *Economics and Society*, 13, 56-61.

4. Denisov, O. (2016). The essence of the concept of economic security and its impact on the development of statehood. *Economy and State*, 7, 52-57.

5. Denisov, O. (2018). Formation and development of the mechanism of ensuring economic security of the industry. *Academic notes of the University "KROK": a collection of scientific papers*, 3(52), 200-205.

6. Denisov, O. (2017). Functional decomposition of the threats to the foreign economic security of the industry. *Scientific Bulletin of Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 5 (11), 49-54.

7. Denisov, O. (2017). Basic methods of ensuring the economic security of the industry. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 17, 95-99.

8. Denisov, O. (2017). Complex modeling in providing economic security of the industry. *Effective Economy*. 11. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5897 (hit date: 02.09.2018).

9. Denisov, O. (2017). Globalization as a factor of changing the vector of competition between States to competition within the industries on the international market. *Market Infrastructure : Electronic Magazine*, 4, 33-37. Retrieved from: http://www.market-infr.od.ua/journals /2017/4_2017_ukr/9. pdf (hit date: 10.10.2018).

10. Denisov, O. (2017). Industrial-Technological and innovative security of the industry. Systematization of threats and parameters of measuring. *Bulletin of the Odessa National University*, 5(58), 72-77.

11. Denisov, O. (2017). Conceptual foundations of scientific and methodical basis of ensuring economic safety of the industry in the context of globalization . *Economy and State*, 12. 61-64.

12. Denisov, O. (2016). Parameters and indicators of economic security assessment of the state. *State Management: Improvement and Development : Electronic Magazine,* 8. Retrieved from: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=996 (hit date: 20.11.2018).

13. Denisov, O. (2018). Systematic and structured approach to planning areas for economic safety in the context of globalization. *Regional Economics and Management*, 4, 25-28.

14. Denisov, O. (2018). Information component of economic security of the industry. *Eastern Europe*, 1 (12), 42-45.

15. Denisov, O. (2017). Theoretical discourse of the entity and the doctrine of economic security in the open economy. *The Informer* XXI, 4, 9-13.

16. Denisov, O. (2017). Diagnostics in ensuring economic security of the industry. *Agrosvit*, 23, 58-61.

17. Denisov, O. (2017). Methodological approaches to assessing the state and level of economic security of the industry. *Investment*, 2, 41-43.

18. Denisov, O. (2016). The globalization dimensions of the state economic security. *Economic Analysis*, 1, 19-27.

19. Denisov, O. (2018). A comprehensive approach to assessing the industry's economic security in the context of globalization. *Business Inform*, 1, 207-212.

20. Denisov, O. (2016). Dialectical nature of the development and security relationship as a gnoseological basis of the category of economic security. *Effective Economy*, 8, 56-62.

21. Denisov, O. (2019). Global Competitiveness Index Modernization factors. *Bulletin of the Odessa National University*, 1(74), 7-12.

22. Denisov, O. (2019). Modelling the level of economic security of Ukraine. *Economics and Finance*, 3, 9-20.

23. Denisov, O. (2019). Methods of ensuring economic security of industries in the system of economic security of Ukraine. *State and regions. Series: Economics and Entrepreneurship*, 6 (111), 3-36.

24. Denisov, O. (2019). Internal structure of economic security industries in the system of ensuring economic security of the State. *Black Sea Economic Studios*, 46, 40-46.

Which confirm the approbation of the thesis materials:

25. Denisov, O. (2017, January). Openness of investment and freedom of entrepreneurship as a basis for the competitiveness of the state. *Innovative economy: processes, strategies*: Materials of International Scientific Practical Conference (pp. 52–54). Kielce, Poland.

26. Denisov, O. (2019, August). Formation of conceptual principles of economic security of the State and its impact on economic development. *Economic system of the country in the context of international cooperation: State and prospects of development:* Materials of International Scientific Practical Conference (pp. 47-50). Lviv.

27. Denisov, O. (2019, September). Economic security of the State, its essence and principles of formation. *International scientific and practical cooperation: principles, mechanisms, efficiency:* Materials of International Scientific Practical Conference (pp. 9-12). Kiev.

28. Denisov, O. (2019, September). Systematization of protective levels of economic security. *Economics and modern management: theoretical approaches and practical aspects of development:* Materials of International Scientific Practical Conference (pp. 26-29). Odessa.

29. Denisov, O. (2019, September). Competitiveness of the economy in the context of state economic security. *Current trends in economic growth: strategies, trends and priorities:* Materials II of International Scientific Practical Conference (pp. 22–24). Zaporozhye.

30. Denisov, O. (2019, September). Components of economic security of the state their meaning and significance. *Prospects of sustainable economic development: National TE Regional Aspects:* Materials of International Scientific Practical Conference (pp. 20-22). Dnipro.

31. Denisov, O. (2019, September). Approaches and methods of determining the level of economic security of the State. *Business, Innovation and Entrepreneurship: state, trends analysis and scientific and economic development:* Materials of International Scientific Practical Conference (pp. 26-29). Lviv.

32. Denisov, O. (2019, September). Indicators-economic security of the state indicators their nature and value. Economics, accounting, finance and law in the context of globalization: *Trends and Perspectives:* Materials of International Scientific Practical Conference (pp. 30-32). Poltava.

33. Denisov, O. (2019, September). Economic security of the industry its essence and components. *International, normative and managerial aspects of socio-economic development:* Materials of International Scientific Practical Conference (pp. 11-14). Kiev.

34. Denisov, O. (2019, September). The mechanism of ensuring economic safety its essence and content. *Opportunities, problems and prospects for ensuring sustainable economic development:* Materials of International Scientific Practical Conference (pp. 29-32). Uzhhorod.

35. Denisov, O. (2019, September). Directions and tasks of ensuring economic security of the industry in the system of ensuring economic security of the State. *Prospects of the new economy in the global, state and regional levels:* Materials of International Scientific Practical Conference (pp. 38-43). Zaporozhye.

ЗМІСТ

ВСТУП 28

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ 40

1.1. Теоретико-гносеологічні корені дослідження проблем економічної безпеки 40

1.2. Базисні системи економічної безпеки держави 62

1.3. Структура базисної системи економічної безпеки держави 79

1.4. Вимірні характеристики базисних систем економічної безпеки держави 95

Висновки до розділу 1 107

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ 112

2.1. Економічна безпека галузей промисловості як поняття теорії економічної безпеки держави 112

2.2. Детермінанти економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави 153

2.3. Внутрішня структура економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави 166

Висновки до розділу 2 193

РОЗДІЛ 3. ДІАГНОСТИКА СТАНУ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ ЯК ОБ’ЄКТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ 198

3.1. Галузева структура промисловості України: масштаби та динаміка розвитку 198

3.2. Ризики та загрози економічної безпеки галузей промисловості 215

3.3. Етіологічна та симптоматична діагностика стану економічної безпеки галузей промисловості 233

Висновки до розділу 3 262

РОЗДІЛ 4. ОЦІНКА РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ 267
4.1. Міжнародні позиції України в оціночних параметрах економічного розвитку 267
4.2. Оціночні характеристики економічної захищеності галузей промисловості 284
4.3. Кількісно-якісні виміри економічної безпеки нафтохімічної галузі промисловості 308
Висновки до розділу 4 351
РОЗДІЛ 5. ОСНОВНІ НАПРЯМИ І МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ 358
5.1. Системно-структурний підхід до визначення напрямів забезпечення безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави 358
5.2. Механізм забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави на засадах зростання конкурентоспроможності 392
5.3. Методи механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки України 409
Висновки до розділу 5 427
ВИСНОВКИ 432
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 437
ДОДАТКИ 464

ВСТУП

Актуальність теми. Зростання глобальної конкуренції, зближення та посилення відкритості економічних систем, активне вдосконалення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, впровадження інновацій, диверсифікація світових ринків на тлі відставання у темпах технологічних змін є новими викликами функціонування національної економіки та її секторів, галузей базових видів економічної діяльності, що послаблюють конкурентні позиції й актуалізують ризики економічної безпеки держави та загрози їй.

У системі реального сектору економіки України одна з провідних ролей відводиться промисловості, функціонування якої значною мірою є базисом соціально-економічного розвитку країни: частка промисловості у структурі валової доданої вартості у 2018 р. становила 24,8 %, індекс цін виробників промислової продукції – 117,4 %, у галузях промисловості працевлаштовано 17,5 % зайнятого населення, функціонувало 70,7 тис. юридичних осіб – підприємств. Проте промислове виробництво в Україні втрачає свої позиції як основної рушійної сили зростання економіки, відбувається спад обсягів промислового виробництва, зниження показників його наукоємності, експорту високотехнологічної продукції. Це негативно впливає на рівень конкурентоспроможності промисловості України на світових ринках та призводить до послаблення промислового потенціалу, що погіршує базові характеристики економічної безпеки держави – самодостатності, стійкості, здатності до розширеного відтворення й розвитку.

З огляду на стійкі вертикально-функціональні зв’язки між державною політикою забезпечення економічної безпеки стратегічно важливих галузей та формуванням системи вищого порядку – економічної безпеки держави – зросла актуальність обґрунтування теоретико-методологічних положень, методико-прикладних механізмів, інструментів та засобів нівелювання ризиків і загроз, реалізації потенціалу, а також економічних інтересів розвитку галузей

промисловості з їх системним впливом на посилення ключових параметрів економічної безпеки України.

Усе ще недостатність результатів концептуальних досліджень у сфері змістових характеристик економічної безпеки на галузевому рівні, підходів до управління та забезпечення економічної безпеки, ідентифікації та протидії ризикам і загрозам функціонування підсистеми економічної безпеки галузі в рамках системи економічної безпеки держави, а також прикладних досліджень у царині державної політики та державного регулювання зазначених процесів, потреба в їх становленні й удосконаленні зумовили обрання теми, мети, предмета та об'єкта дослідження.

Концептуальні та методологічні засади забезпечення економічної безпеки держави стали предметом досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців: Л. Абалкіна, В. Алькеми, З. Варналія, Т. Васильціва, О. Власюка, Н. Гічової, В. Гейця, В. Грушка, В. Губського, М. Денисенка, М. Єрмошенка, Я. Жаліло, З. Живко, О. Захарова, М. Зубка, Т. Іванюти, М. Камлика, М. Копитко, Г. Козаченко, Г. Корецького, О. Користіна, Н. Куркіна, С. Лаптєва, Н. Літвін, В. Мак-Мака, О. Марченко, І. Мігус, С. Міщенко, В. Мунтіяна, І. Петрової, П. Пригунова, М. Портера, В. Рокочої, В. Сідака, А. Сухорукова, В. Тимошенка, В. Терехова, В. Токаря, В. Франчука, Ю. Харазішвілі, Л. Шамаєвої, С. Шкарлет, В. Шлемка, В. Ярочкіна та ін.

Дослідженню питань економічної безпеки секторів та галузей економіки в системі економічної безпеки держави присвячені праці Д. Воронкова, Л. Горошкової, Н. Гичової, С. Довбні, Г. Іваненка, М. Кизим, Т. Клебанової, Б. Корецького, О. Ляшенко, В. Мартинюка, А. Мокія, Є. Рудніченка, О. Собкевич, А. Степаненко, В. Шемаєва, Н. Юрків та ін.

Попри наявність достатньо ґрунтовних наукових досліджень зазначених авторів, питання сутності, напрямів, механізмів та інструментів державної політики забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави в сучасних умовах залишається недостатньо дослідженим і потребує подальшого вивчення.

Зазначене спонукало до вирішення **наукової проблеми,** суть якої полягає в необхідності розробки та обґрунтування теоретико-методологічних засад і прикладних рекомендацій забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри управління фінансово-економічною безпекою ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», а саме: «Забезпечення захисту економічної безпеки держави та суб'єктів господарської діяльності в умовах євроінтеграції України» (номер державної реєстрації 0114U006338), де автором визначені теоретико-методологічні засади та прикладний інструментарій забезпечення економічної безпеки на галузевому рівні; «Розробка концепції забезпечення економічної безпеки в умовах глобалізації світової економіки» (номер державної реєстрації 0113U007516), де автор здійснив обґрунтування теоретико-методологічних засад та прикладних рекомендацій зі забезпечення економічної безпеки галузей промисловості України.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад та прикладних рекомендацій зі забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність виконання таких *завдань*:

–удосконалити понятійно-категоріальний апарат дослідження економічної безпеки на галузевому рівні;

–сформувати методологічний базис дослідження економічної безпеки галузей промисловості;

– визначити детермінанти економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави;

–виявити внутрішню структуру економічної безпеки галузей промисловості і встановити зв'язки між її елементами;

–ідентифікувати загрози економічної безпеки галузей промисловості та дослідити їх вплив на складові економічної безпеки держави;

–розробити комплексний підхід до оцінювання економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави;

–формалізувати ресурсно-функціональний підхід до дослідження економічної безпеки галузей промисловості;

–розробити комплексну модель оцінювання економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави;

–удосконалити системно-структурний підхід до управління забезпеченням економічної безпеки галузей промисловості;

–визначити напрями забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави;

–розробити механізм забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави;

–обґрунтувати методи управління забезпеченням економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави;

–адаптувати сучасні наукові та емпіричні методи управління розвитком, спрямовані на забезпечення економічної безпеки галузей промисловості.

Об'єктом дослідження є процес забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні засади, методи, механізми та інструменти державної політики забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки України.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є сукупність методів наукового пізнання, системне й комплексне використання яких дозволило обґрунтувати теоретико-методологічні засади та розробити практичні рекомендації щодо забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Зокрема, з метою обґрунтування концептуальних засад управління забезпеченням економічної безпеки галузі застосовано *логічно-діалектичний підхід* і такі *методи наукового пізнання,* як *спостереження, опитування, експертних оцінок, порівняння, абстрагування* (п. 2.1, 4.2, 4.3), *методи декомпозиції, аналізу та синтезу* використані для дослідження складових і показників економічної безпеки галузі (п. 4.3). З метою формування методологічного базису аналізу стану забезпечення економічної безпеки галузі застосовано *індикаторний підхід* (п. 2.3), *ресурсно-функціональний підхід* використано під час оцінювання функціональних складових економічної безпеки галузей промисловості (п. 4.3), *SWOT-аналіз та модель п'яти сил М. Портера* застосовані для аналізу та оцінювання стану економічної безпеки нафтохімічної галузі України (п. 4.3); *метод економічного моделювання* використано в процесі розроблення комплексної моделі забезпечення економічної безпеки галузей промисловості та під час аналізування й оцінювання індикаторів економічної безпеки (п. 4.2); *комплексний, якісний, нормативний та кількісний підходи* впроваджено під час оцінювання економічної безпеки галузі та формування організаційно-функціональних аспектів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості (п. 3.3, 4.2, 4.3). У процесі формування методичних підходів до забезпечення економічної безпеки галузей промисловості застосовано *системно-структурний підхід* до планування напрямів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості (п. 5.1); *комплексний, нормативний, кількісний* – до розроблення механізму забезпечення економічної безпеки (п. 5.2); *процесний та комплексний підходи,* а також *методи управління розвитком* адаптовано для формування та вдосконалення механізму, методів та інструментарію забезпечення економічної безпеки галузей промисловості (п. 5.2, 5.3).

Інформаційною основою дисертаційної роботи є нормативно-правові акти України, дані Державної служби статистики України, аналітичні матеріали вітчизняних та зарубіжних інституцій, наукові праці провідних вчених за напрямом наукового дослідження, результати експертного

опитування, фактологічна база підприємств нафтохімічної галузі України, матеріали мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці й обґрунтуванні теоретико-методологічних засад та прикладних рекомендацій зі забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Основні положення, що характеризують наукову новизну дисертаційного дослідження, полягають у такому:

вперше:

–обґрунтовано методологічний базис забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, який складається з трьох блоків: 1) фундаментальної методології науки, що визначається загальними методами наукового пізнання; 2) методології економічної безпеки галузі, що визначає принципові положення та методологічні підходи до дослідження й формування політики забезпечення економічної безпеки галузей як окремого предмета наукових досліджень; 3) системи методів, механізму та інструментів, які застосовуються в дослідженні економічної безпеки галузей на концептуальному та емпіричному рівнях для вирішення поставлених завдань;

–розроблено модель управління економічною безпекою галузей промисловості в системі забезпечення економічної безпеки держави, яка ґрунтується на факторах конкурентоспроможності як основи забезпечення економічної безпеки, складається з ресурсного, виробничого та ринкового (внутрішньо- і зовнішньоекономічного) функціонально-компонентних блоків, кожен із яких включає власні складові та характеристики, що уможливлює досягнення системності та комплексності як при аналізуванні, так і зміцненні економічної безпеки галузей за: а) окремими показниками-компонентами; б) складовими безпеки; в) функціональними блоками;

удосконалено:

–концептуально-змістове бачення структури економічної безпеки галузей промисловості, зокрема запропоновано системно-структурний підхід,

згідно з яким економічна безпека галузі є поліструктурною, багаторівневою ієрархічною системою, яка поєднує горизонтальну функціонально-компонентну сукупність складових та вертикальну послідовність рівнів і має складну структуру, що, на відміну від існуючих підходів, дає можливість дослідження і формалізації взаємозв'язків рівнів ієрархії, планування напрямів, опрацювання дієвого механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави;

–інструменти стратегічного планування державної політики зміцнення економічної безпеки галузей промисловості, особливість авторського підходу – в етапності та комплексності, зокрема перший етап передбачає реалізацію інструментів та засобів, орієнтованих на підвищення рівня конкурентоспроможності галузей, а другий – забезпечення їх безпеки в процесі євроінтеграції; комплексність досягається побудовою інструментів та засобів регулювання за напрямами: міжнародне співробітництво, інституційний, нормативно-правовий, інформаційний, інфраструктурний, науково-дослідний, інноваційний, освітній, організаційний, управління розвитком, виробничо-технологічний;

–методичний підхід до оцінювання економічної безпеки галузей промисловості, який, на відміну від існуючих, передбачає багаторівневий аналіз стану конкурентоспроможності як базисної умови економічної безпеки, що охоплює чотири блоки, десять складових та вісімдесят вісім показників за визначеними внаслідок декомпонування складовими та на основі отриманих даних дає змогу оцінити стан і рівень економічної безпеки галузі як загалом, так і за рівнями, складовими, сферами виникнення загроз;

–понятійно-категорійний апарат дослідження економічної безпеки завдяки обґрунтуванню визначення поняття «економічна безпека галузі» як комплексу умов, за яких відбувається економічний розвиток, підвищення рівня конкурентоспроможності і реалізація економічних інтересів галузі як сукупності однорідних (за схожістю виробленої продукції і процесів виробництва та її реалізацією на внутрішньому і зовнішньому ринках)

підприємств, що функціонують в умовах посиленої дії загроз, інтеграції й глобалізації, що, на відміну від наявних, дає змогу сформувати принципово нове бачення процесу забезпечення економічної безпеки галузі;

набули подальшого розвитку:

–механізм забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, що, на відміну від інших результатів досліджень у цій сфері, згідно з якими механізм передбачає систему інструментів, засобів та заходів, суб'єктів та об'єктів політики, дозволяє поєднати, узгодити і скерувати в напрямі забезпечення економічної безпеки галузі низку чинників та умов на рівні підприємств, галузі, національної економіки та міжнародному рівні, у системі інституційного забезпечення та міжнародного регулювання; регулюючий вплив здійснюється з дотриманням визначених принципів, застосуванням методів, засобів та інструментів, формуванням системи елементів ресурсного забезпечення;

–наукові положення стосовно визначення основних детермінант забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави, зокрема, на відміну від усталеного ресурсно-функціонального підходу, використано так званий метод вертикальної інтеграції, коли система детермінант (за внутрішньою і зовнішньою складовими) безпеки ідентифікується за блоками: ресурси → виробництво → внутрішній ринок → зовнішній ринок, що дає змогу істотно доповнити та розширити традиційний склад чинників безпеки;

–методичний підхід до декомпонування економічної безпеки галузі на структурно-функціональні складові, а саме до традиційно застосовуваних із такою метою складових – фінансової, інвестиційної, виробничо-технологічної, інноваційної, кадрової, інформаційної, енергетичної, ринкової, експортної, імпортної – додано специфічні складові – імпортозалежності, технологічності виробництва, доданої вартості, конкуренції на внутрішньому ринку та експортної орієнтованості, характерні для високотехнологічних галузей промисловості, які визначають їх конкурентоспроможність;

–класифікація методів політики забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, а саме до найчастіше використовуваних інституційних, адміністративних, економічних, нормативно-правових методів додано організаційно-розпорядчі, технічно-спеціальні, маркетингові, соціально-психологічні та ідеологічні методи, що дозволило більш комплексно підійти до обґрунтування системи інструментів та засобів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості;

–інструментарій державної політики забезпечення економічної безпеки галузі завдяки побудові багаторівневої системи інструментів державного регулювання, яка охоплює: макро- (інструменти: державні програми розвитку галузі, управління якістю, інституційні реформи та структурні зміни, орієнтовані на конкурентоспроможність); мезо- (інструменти: співпраця в рамках галузевих спілок, бізнес-асоціацій, з науково-дослідними інститутами, налагодження науково-технологічного співробітництва); мікро- (інструменти: упровадження програм розвитку й підвищення ефективності функціонування, підвищення якості продукції, оптимізація ресурсного забезпечення, модернізація техніко-технологічних процесів) рівні;

–класифікація загроз економічній безпеці держави, яку, на відміну від усталених підходів, розроблено за уточненими складовими економічної безпеки галузі промисловості – фінансово-економічною, техніко-економічною, інноваційною, інвестиційною, ринковою, енергетичною, інформаційною, кадровою, експортною та імпортною, що дало змогу не лише сформувати більш комплексний склад загроз, а й виявити причинно-наслідкові зв’язки між дією загроз і станом параметрів економічного розвитку, конкурентоспроможності та функціональних складових економічної безпеки;

–методичний підхід до моніторингу та діагностики стану й динаміки економічної безпеки галузі, для чого модифіковано ресурсно-функціональний підхід до оцінювання використання ресурсів за функціональними складовими безпеки (фінансовою, енергетичною, кадровою, інформаційною, інвестиційною) та визначення параметрів економічної безпеки кожної

складової в динаміці розвитку, змінах кон'юнктури ринку зі збереженням їх вагового коефіцієнта, що, на відміну від існуючих, робить цей підхід доцільним для використання в процесі діагностики й моніторингу стану і рівня економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає у використанні його наукових положень, висновків і здобутків державними органами, науковими установами та підприємствами галузей промисловості у діяльності зі забезпечення економічної безпеки держави. Зокрема, основні результати дослідження використано виданням «Економіка і фінанси» під час виконання науково-дослідної теми «Розробка концепції забезпечення економічної безпеки в умовах глобалізації світової економіки» (довідка № 112 від 20.03.2018 р.); у роботі Комітету з питань євроінтеграції Верховної Ради України (довідка № 04-17/16-409 (146876) від 28.08.2019 р.); у діяльності Громадської організації «Інститут соціального і економічного розвитку» (довідка від 28.08.2019 р.). Результати дисертації використані в діяльності таких підприємств, як ТОВ «Кеннер-Україна» (довідка № 21/11/18-1 від 11.11.2018 р.), ТОВ «Профайн Україна» (довідка № 32/1 від 13.11.2018 р.), ТОВ «Маядо» (довідка № 74 від 06.12.2018 р.), ТОВ «Глобарт» (довідка № 271118-1 від 27.11.2018 р.), ТОВ «Алюпласт Україна» (довідка № 52 від 16.08.2018 р.), ТОВ «Тервікнопласт» (довідка № 35 від 11.12.2018 р.), ТОВ «Євротехпласт» (довідка № 40 від 18.12.2018 р.), ТОВ «Бест Пласт» (довідка № 346 від 06.12.2018 р.), ТОВ «Міропласт» (довідка № Н-0001/1415 від 19.02.2019 р.), ТОВ «Облторгсервіс» (довідка № 10-1 від 07.11.2018 р.). Результати дослідження використовуються в навчальному процесі під час викладання дисциплін у ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» (довідка № 182 від 12.04.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є одноосібною науковою працею, яка відображає авторський підхід до обґрунтування теоретико-методологічних засад та розробки практичних рекомендацій щодо

забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави. Основні наукові положення, висновки і результати, які є науковим здобутком автора та виносяться на захист, одержані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні напрацювання та положення проведених досліджень були апробовані на науково-практичних конференціях, зокрема *міжнародних*: «Innovative economy: processes, strategies» (м. Кельце, Польща, 2017 р.), «Економічна система країни в контексті міжнародного співробітництва: стан та перспективи розвитку» (м. Львів, 2019 р.), «Міжнародне науково-практичне співробітництво: принципи, механізми, ефективність» (м. Київ, 2019 р.), «Сучасні тенденції економічного зростання: стратегії, напрями та пріоритети» (м. Запоріжжя, 2019 р.), «Перспективи сталого розвитку економіки: національний та регіональний аспекти» (м. Дніпро, 2019 р.), «Бізнес, інновації та підприємництво: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток» (м. Львів, 2019 р.), «Економіка, облік, фінанси та право в умовах глобалізації: тенденції та перспективи» (м. Полтава, 2019 р.), «Міжнародні, нормативні аспекти соціально-економічного розвитку» (м. Київ, 2019 р.), «Можливості, проблеми та перспективи забезпечення сталого розвитку економіки» (м. Ужгород, 2019 р.); *всеукраїнських*: «Економіка та сучасний менеджмент: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку» (м. Одеса, 2019 р.), «Перспективи розвитку нової економіки на державному та регіональному рівнях» (м. Запоріжжя, 2019 р.).

Публікації. Результати дослідження викладено у 35 самостійних наукових публікаціях загальним обсягом 36,06 д. а., із них: авторська монографія (20,55 д. а.), 1 публікація в колективній монографії (0,36 д. а.), 8 статей у наукових фахових виданнях України (4,67 д. а.), 14 статей у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз (8,59 д. а.), 11 публікацій в інших виданнях (1,89 д. а.).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Дисертація викладена на 484 сторінках, із них 408 сторінок основного тексту, містить 65 таблиць, 39 рисунків та 11 додатків. Список використаних джерел налічує 278 найменувань на 27 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Теоретико-гносеологічні корені дослідження проблем економічної безпеки

Сучасний підхід до розуміння безпеки як захисту інтересів людини і суспільства має давні корені. Проблематика наведеного аспекту безпеки виникла задовго до сьогодення. Фактично це питання постало в момент формування суспільства і держави. Однією з ключових засад для об’єднання людей у суспільство і, як наслідок, формування держави стало свого часу саме прагнення до безпеки.

Проблематика визначення поняття економічної безпеки та її вплив на розвиток держави була й залишається об’єктом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких такі, як В. Алькема, М. Войнаренко, В. Грушко, О. Захаров, Є. Крихтіна, В. Терехов, Л. Шемаєва, В. Щербин, О. Яременко та ін.

Проблематика безпеки об’єкта насамперед вимагає усвідомлення. Це усвідомлення з’являється лише після визнання суспільством самого факту її існування. Гносеологія безпеки об’єкта, незалежно від його сутності, передбачає низку важливих сходин на шляху пізнання проблеми. Це є загальнообов’язковим для будь-якого об’єкта незалежно від сфери життєдіяльності індивіда. Не є винятком і проблема безпеки особистості й соціальних систем. Проблематика безпеки соціальних систем охоплює щонайменше п’ять етапів процесу пізнання [1]. Таким чином, здійснюється усвідомлення самого факту наявності загроз та небезпек, формування концептуального бачення розуміння характеру та джерел загроз і формування певної моделі протидії, побудови захисту об’єкта.

Так, першим етапом є власне отримання системного знання про сам об’єкт.

Другий етап – усвідомлення факту реальної або потенційної загрози, оскільки, коли немає загрози – немає й самої проблеми безпеки, немає потреби вживати конкретних заходів щодо захисту. Усвідомлення самого факту наявності загрози вимагає дій, спрямованих на виявлення та усвідомлення причин, що породжують або можуть створити загрозу для об’єкта безпеки. Крім цього, не слід уникати питання щодо реальних наслідків, що виникають унаслідок цих причин.

Третій етап – усвідомлення необхідності побудови захисту об’єкта безпеки.

Четвертий етап – оцінка обсягів реальної або потенційної небезпеки. Для цього необхідно мати реальні можливості для здійснення кількісного та якісного виміру обсягів загрози, що фактично характеризуватиме ступінь пізнання цієї проблеми. Розуміння ступеня реальної чи потенційної небезпеки дає змогу розташувати об’єкт безпеки в ієрархії інших соціальних інститутів, що також потребують захисту. Вказаний ступінь має надзвичайно стійкий зв’язок із процесом прийняття управлінських рішень щодо забезпечення безпеки, а також реалізації різноманітних заходів, спрямованих на підтримку та організацію системи безпеки. Вибір конкретного управлінського рішення завжди демонструє прийняту концепцію безпеки.

Побудувати концепцію безпеки неможливо без ґрунтовної наукової й теоретичної бази. Таким чином, п’ятий етап пізнання – створення теорії безпеки.

Останнім часом органи державної влади, рівно як і суспільство, приділяють багато уваги проблематиці забезпечення безпеки. Це зумовлене насамперед перманентним посиленням загроз і виявленням ризиків у сучасному політичному та економічному житті суспільства. Крім того, не слід виключати з цього переліку сфери інформації та екології, а також інші сфери.

Іншими словами, саме поняття «безпеки» пов’язують із негативними факторами, що наявні практично у всіх сферах життя та діяльності держави.

Безпека не може існувати сама по собі, ізольовано та незалежно від загальних процесів життєдіяльності людини та суспільства. Вона надзвичайно тісно пов’язана з усіма сторонами життя суспільства. При цьому не варто забувати, що фундаментальним завданням самого суспільства є самозбереження та розвиток.

Людина, суспільство і держава належать до категорії систем, що перебувають у стані постійного розвитку. Процес їх дослідження передбачає визначення особливої ролі питання гносеології, механіки розвитку, організації та функціонування [2]. Тому зазначимо, що розвиток є необоротною, спрямованою певним чином закономірною модифікацією реально існуючих та чітко визначених матеріальних об’єктів. Він має на меті створення або певних якісно нових станів цих об’єктів, або взагалі формування нових принципово інших об'єктів як цілісних своєрідних систем. Наявність усіх наведених властивостей і відрізняє еволюційні процеси від інших модифікацій.

Насамперед це пов’язано з тим, що оборотність процесу змін дає характеристику процесам функціонування, тобто процес кругового відтворення сталої системи функцій за відсутності закономірності є характерним для випадковостей, що мають катастрофічний характер. За відсутності спрямованості зміни не мають можливостей для накопичення, що позбавляє процес розвитку єдиної, внутрішньо взаємозалежної траєкторії.

Усвідомлення механіки розвитку об’єкта є однією з головних методологічних основ для існуючих наук про суспільство і управління суспільними процесами, що охоплюють і управління процесами забезпечення безпеки.

Придатність до розвитку становить одну із загальних властивостей матерії і свідомості. Аналіз механіки розвитку суспільства вимагає докладного вивчення його структури, організації та функціонування [3]. Водночас без дослідження та розуміння системно-структурних якостей і характеристик

об’єкта неможливе врахування всіх проявів та характеристик у розбудові ефективних систем його економічного захисту.

Соціальний прояв розвитку є найскладнішим у контексті розвитку об’єктивної довколишньої реальності. Його специфічними особливостями є цілеспрямованість, гармонійне поєднання об’єктивної та суб’єктивної складових процесу розвитку. Високий рівень соціального розвитку найкраще демонструє, що розвиток є інтегративним процесом ускладнення та змістовності як на рівні суспільного життя загалом, так і на рівні розвитку конкретного індивіда. Інтегративний характер соціального розвитку найкраще демонструється в процесі накопичення матеріального і духовного багатства суспільства, в його ускладненні (виникненні нових елементів, функцій, зв’язків та відносин у конкретній суспільній системі).

Процес розвитку передбачає розширення палітри можливостей та ресурсів людини, суспільства і держави в різних сферах життя. Цей процес забезпечується політико-правовими, економічними та іншими засобами, що не мають на меті деструкції існуючих механізмів функціонування й відтворення життя.

Діалектичні погляди під розвитком та безпекою розуміють дві головні найважливіші функції життєдіяльності суспільства, тісно пов’язані між собою. Розвиток і безпека є, в принципі, нероздільні: категорія розвитку a-priori охоплює категорію безпеки. Існуючий зв’язок між цими двома категоріями є не лише ключовою особливістю, що характеризує рівень та соціальну форму розвитку. De-facto, розвиток і безпека є двома складовими загального процесу життєдіяльності суспільства [4]. Зазначимо, що нерозривність цих двох категорій пояснюється, передусім, єдністю всіх процесів діяльності людини, поділ яких на певні сфери, галузі та напрями досить умовний. Це суттєво полегшує процес пізнання об’єктивної реальності, проте не варто вважати, що він якось її стосується. Діалектична єдність на першу шпальту завжди ставить розвиток, безпека ж є вторинною. Вона покликана забезпечувати сталу динаміку розвитку та захищати цей процес від реальних і потенційних загроз.

Безпека та розвиток є двома протилежностями, відносини яких абсолютно неможливо розглядати поза їх суперечливою єдністю.

Таким чином, реальний розвиток є процесом, який рухається поряд із певними ризиками. Наявність цих ризиків дає змогу реально отримати якісно новий стан будь-якого напряму життєдіяльності людини (отримання прибутків, створення нових технологій та устаткування тощо). Це свідчить, що будь-яке досягнення, як правило, пов'язане зі зменшенням порогу безпеки, проте бездіяльність (у будь-яких проявах) також несе небезпеку (вона призводить до відставання від процесів у різних сферах суспільного розвитку: політики, економіки, екології, охорони здоров'я тощо).

Отже, розвиток завжди має тісний зв'язок із рівнем забезпечення безпеки. Інтенсивність розвитку прямо пропорційна зменшенню рівня безпеки та підвищенню рівня ризику. Тому чим вища швидкість розвитку, тим більше уваги необхідно приділяти питанням безпеки. Їх взаємні зміни часто призводять до боротьби протилежностей, до зміни самого предмета, сторонами якого вони є. Реалізація функції безпеки в діалектичній єдності з розвитком створює умови поступального руху й розвитку суспільства.

Фундаментом для розвитку будь-яких соціально-економічних, а також для досягнення першочергових цілей виступає забезпечення належних факторів та умов задля реалізації функції безпеки як форми вирішення спірних інтересів та загроз цим інтересам [4]. Водночас сформованість і стабільність економічного підґрунтя формує засади й умови для реалізації економічних інтересів соціально-економічних систем у досягненні їх соціального, суспільного розвитку та безпеки.

Контакт протилежних сил і тенденцій впливає як на суспільні процеси зміни, так і на процеси, що функціонують у живій та неживій природі. Боротьба протилежностей у філософському і побутовому сенсі на суспільному рівні є боротьбою соціальних груп людей, фактично це зіткнення їх реальних групових інтересів.

Здатність ототожнювати протилежності, розуміти, у чому полягає їх єдність, є діалектикою, за допомогою якої існує реальна можливість ґрунтовно і всеосяжно оцінити проблематику безпеки як складової життєдіяльності людей. Здатність змінити підхід жорсткого протиставлення крайнощів, зрозуміти, у чому може бути їх єдність і, спираючись на це, зробити все задля їх зближення є надзвичайно корисним способом пізнання абсолютно не пов'язаних та цілком різноманітних явищ.

Цицерон свого часу ставив питання забезпечення безпеки на одну сходинку з питаннями практичної діяльності, що стояли вище від теорії: «Якщо за спостереженням та пізнанням навколишнього світу не йде дія – вони не є повними, вони є лише першим кроком. Дії та заходи є найпомітнішими тоді, коли вони спрямовані на захист інтересів суспільства; таким чином безпека є в певній мірі вихідною точкою для людської спільноти, саме через це вона займає місце вище пізнання» [5].

Таким чином, як уже було зазначено, бачимо, що питання забезпечення безпеки як захисту інтересів людини і суспільства має давні корені.

Змістовне визначення категорії безпеки було наведене в енциклопедичному словнику ще наприкінці XIX ст.: «Головна запорука розвитку людини, суспільства та держави – належний рівень особистої та майнової безпеки. За відсутності такої фактично руйнується сталий зв'язок між людськими зусиллями і досягненням цілей, задля яких ці зусилля власне докладаються» [5]. Отже, без забезпечення необхідного й достатнього рівня безпеки будь-яка діяльність індивіда є безцільною, саме тому вивчення проблем національної безпеки, рівно як і проблем безпеки окремих суб'єктів господарювання, більшою мірою відповідає та впливає на рівень усвідомлення суспільства як єдиної, цілісної, нерозривної органічної системи. Розгляд об'єкта як єдиного цілого без розподілення його на складові частини за певними ознаками і пояснює складну структуру пізнання проблематики забезпечення безпеки та слабку розробленість багатьох її теоретичних і практичних аспектів.

Активний вплив самої функції безпеки на формування напрямів та рівні розвитку тієї чи іншої сфери життєдіяльності пояснює високий рівень її значущості.

Категорія «безпека» є однією з ключових категорій діалектики, що є абсолютно цілісною та неподільною, оскільки має людину в центрі всіх своїх видів і рівнів [6]. Наведене трактування визначає «безпеку» як наукову категорію, акцентуючи увагу на її цілісності, та формує концептуальне бачення безпеки як системи, що має усталену ієрархію рівнів.

Наукова думка Російської економічної академії ім. Г. В. Плеханова, що викладена в праці «Основи економічної безпеки» [7], визначає поняття «економічна безпека» як певний «стан, в якому народ, спираючись на державу, має можливість суверенно, без будь-яких втручань і зовнішнього пресингу, визначати для себе шляхи та форми економічного розвитку». Таким чином, вперше акцентувалася увага на ролі держави у формуванні та забезпеченні економічної безпеки.

Визначення сутності категорії «економічна безпека» вимагає звернення до першоджерел та поглядів провідних науковців, що стояли біля початків тлумачення суті та насичення цього поняття. Розуміння сутності та спрямованості визначення термінології вимагає дослідження історії її формування, уточнення змісту ключових понять, розуміння місця категорії, що досліджується, у самому понятійному апараті теорії економічної безпеки. У зазначеному контексті ключовими принципами дослідження виступають генезис та розвиток науки про безпеку. Це стає можливим у результаті використання історичного методу та методу термінологічного аналізу.

Усвідомлення економічної безпеки виникло в процесі остаточного формування держави і входження її до сфери національних інтересів. Перші згадки про доцільність підтримки безпеки з економічного погляду наведені ще у фундаментальній праці Платона «Політея». У ній доведено, що лише держава, що має відповідний рівень достатку, може вважатися належним чином захищеною. Оскільки, коли суспільство зіштовхується з надлишковими

потребами, його обов'язково затягує в різноманітні негаразди, включаючи війни, що робить із «здорової держави» «державу, яку лихоманить» [8]. Аналізуючи наукову думку зазначеного філософа, розуміємо, що причиною виникнення різноманітних кризових явищ є бажання суспільства споживати та володіти предметами розкоші, яких немає в природних ресурсах країни. Це, своєю чергою, неодмінно породжує потребу експансії на нові землі, що дасть можливість отримати бажані ресурси. Таким чином, Платоном було окреслено певний стан так званої «ідеальної держави», суть якої розкривається через економічну безпеку.

Концепція економічної безпеки країн так званої романо-германської групи ґрунтувалась на самому понятті «безпека» [9], що вперше було застосовано наприкінці XII ст. Під цим поняттям розуміли певний стан, за якого відсутня або належним чином нейтралізована небезпека та її чинники. Крім того, важливого значення надавали формуванню спеціальних умов та соціальних інститутів, що забезпечуватимуть цей стан.

Словник Роберта (1190 р.) – документ, що підтверджує факт вживання терміна «безпека». Цей історичний документ визначав поняття «безпека» як «спокійний стан духу людини, захищеність від будь-якої небезпеки». Проте термін саме в такому розумінні, на жаль, не увійшов до лексики народів Західної Європи і до XVII ст. використовувався надзвичайно рідко, у вузьких колах.

Починаючи із XVII ст. в багатьох країнах виникає позиція, що суспільне благо та безпека є ключовою метою держави. Саме тому «безпека» в цей період отримує принципово нове розуміння. У це поняття вкладають певний стан спокою, що є результатом забезпечення відсутності реальних факторів небезпеки, а також гарантування певного рівня матеріально-економічних та соціально-політичних умов разом із впровадженням інститутів, покликаних дотримувати зазначений стан [10]. Таким чином, у перших концептах стан «безпеки» пов'язують з усвідомленням «загроз» та «небезпек» і необхідністю

їх нейтралізації. Водночас з'являється розуміння важливості дотримання певного соціально-економічного рівня як підґрунтя стабільності та безпеки.

Поняття «безпека» у слов'янському суспільстві вперше згадується наприкінці XV ст. Головною передумовою для його виникнення стали загарбницькі походи Золотої Орди. Остаточно визнаним на державному рівні це поняття стало ближче до середини XVII ст. [11]. Так, в історичному контексті поняття «безпеки» асоціюється та пов'язується насамперед із силовою, фізичною безпекою через численні збройні конфлікти та загарбницькі дії та необхідність протидії їм.

Серпень 1881 р. став датою прийняття царського «Положення про заходи щодо охорони державного порядку і громадського спокою», де вперше впроваджено термін «громадська безпека» [12]. Таким чином, формувалося перше розуміння суспільної безпеки та необхідності її державного забезпечення.

Сучасний рівень розвитку економічних відносин вимагає визначення «безпеки» як багаторівневого складного структурного поняття, що вміщує різнорідні тлумачення. «Енциклопедія економічної безпеки» дає визначення поняття «безпека» як певної властивості будь-якої системи, що виражається у здатності предмета, явища чи процесу зберігати свої основні характеристики та ключові сутнісні параметри під час впливу різних факторів, що мають руйнівний характер [13]. Водночас суспільні науки визначають «безпеку» як задоволення головних потреб суспільства (існування, цілісність, суверенітет, стабільність, розвиток тощо) [14]. Таким чином, у зазначеній літературі викладено достатньо узагальнене трактування терміна «безпека» стосовно функціонування в першу чергу соціальних систем різних рівнів та їх протидії руйнівному дестабілізуючому впливу зовнішніх факторів.

Поняття «безпека» багатьма вченими порівнюється з поняттям захищеності. Так, наприклад, Є. Крихтіна стверджує, що в загальному розумінні безпека – це «стан захищеності найбільш важливих інтересів особистості, суспільства та держави від реальних та потенційних загроз» [15].

Словник В. Даля трактує безпеку як «відсутність небезпеки, збереження, надійність» [16]. Словник С. Ожегова дає визначення безпеки як «стану, що виключає загрози небезпеки» [17], тобто, фактично, – захист від небезпеки. Зазначимо, що в наведених визначеннях формується розуміння поняття «безпеки» як певного стану об'єкта, його захищеності, надійності, а також здійснюється первинна класифікація, поділ загроз на реальні та потенційні.

Науковці Є. Олєников та О. Омелянович вважають, що стан захищеності життєво важливих інтересів соціуму і його структур від внутрішніх і зовнішніх загроз і є безпекою [18]. Погляди цих авторів розділяє і П. Нікіфорова, визначаючи безпеку як поняття, яке стосується всіх аспектів життєдіяльності людини та визначає такий стан суспільства, за якого немає жодних загроз [19]. Таким чином, безпека – це певний об'єктивний стан, що ґрунтується на відсутності об'єктивних факторів загрози, відчутний суб'єктивно через окремих індивідів або суспільних груп. З такими твердженнями важко погодитися, оскільки як суспільно-економічний розвиток, так і функціонування окремих систем перебуває в постійній динаміці і під впливом зовнішніх та внутрішніх змін, тому досягнення стану повної відсутності загроз є неможливим, а завданнями функцій безпеки на всіх її рівнях стає формування та планування дій щодо забезпечення захисту об'єктів від негативного впливу загроз внутрішнього та зовнішнього середовища.

На думку Л. Коженьовскі, безпека являє собою специфічну сукупність певних умов діяльності. Вона вважає, що поняття «знаходитися в безпеці» означає перебувати в таких умовах, які цілком контролюються підприємством у процесі своєї діяльності (у процесі самореалізації) [20]. Також під безпекою розуміють стан абсолютної відсутності реальних та потенційних загроз, тобто «стан психічний чи правовий, при якому особа має реальне відчуття впевненості, опори в іншій особі, чи у відрегульованій юридично системі; протилежність загрози». Частково погоджуючись із автором, зазначимо, що досягнення такого стану потребує формування передумов та планування дій

щодо забезпечення економічної безпеки, за яких можливе досягнення такого захисту.

Окремо Л. Коженьовскі [20] виділяє такі особливі стани: об'єктивний стан безпеки (наявність чи відсутність загрози) у загальному вимірі, локальному або суто особистісному; відчуття безпеки (свідомість існування, відсутності чи можливості протидії небезпеці) у загальному, локальному чи особистісному контексті. Таким чином, «безпека» визначається як певний стан. Ключовими характеристиками при визначенні безпеки є: «відсутність небезпеки», «збереження», «захист від небезпеки (загроз)», «захищеність», «надійність», «стабільність», «спокій», «незалежність», «допустимі межі», «механізм запобігання або зменшення впливу загроз», «безпечні та контрольовані умови».

На думку таких науковців, як М. Войнаренко та О. Яременко, безпекою є такий стан суб'єкта господарської діяльності, що створює умови для функціонування та стабільного розвитку при коректному функціонуванні запобіжних механізмів та нівелюванні загроз [21]. Таким чином, розуміння концепту «безпеки» від трактування як «стану об'єкта» набуло розвитку до розуміння його як «створення умов для забезпечення стабільного економічного розвитку», а сам розвиток стає як метою, так і передумовою ефективного функціонування та безпеки.

Погляди В. Щербини на поняття «безпека» мають більш комплексний характер [22]. Так, він вважає, що це поняття охоплює попереджувальну систему, профілактичну систему, різноманітні системи інформаційно-аналітичного моніторингу, систему поточних та прогнозованих заходів (що передбачають аналіз можливості нейтралізації негативних наслідків). Таким чином, сама сутність безпеки відображається у визначенні такого стану суб'єкта, що мінімізує негативний вплив зовнішнього середовища на якості та параметри суб'єкта безпеки.

Аналіз існуючих визначень терміна «економічна безпека» свідчить про значну відмінність існуючих наукових концептів.

Враховуючи те, що зміст поняття «безпека» постійно змінюється, тобто перебуває в динаміці, зрозуміло, що він вимагає детальнішого уточнення в кожному окремому випадку. Контекст самої безпеки є особливим ракурсом під час здійснення аналізу певних явищ і процесів. При цьому цей ракурс передбачає оцінку цих явищ та процесів з позиції наявності або відсутності відповідних сприятливих чи несприятливих, минулих, поточних або перспективних умов, що впливають або можуть впливати на саме існування та розвиток відповідного суб'єкта, об'єкта або процесу чи явища.

Зміст поняття «безпека» у кожній конкретній ситуації є різним та залежить від саме об'єкта аналізу, що визначається, здійснює суттєвий вплив на визначення поняття «економічна безпека». Цей підхід, з позиції теоретичної науки, на перший погляд, не є бажаним, проте саме такий варіант розв'язання термінологічного питання адекватний існуючій практиці.

Сьогодні могутність держави, рівень життя її громадян та поступальний розвиток, а отже, й національна безпека визначаються, зокрема, таким фундаментальним показником, як стан розвитку її економіки. «Національна безпека держави – здатність суспільства своєчасно визначити для себе та оцінити всі можливі категорії загроз і, відповідно, вжити належних заходів задля їх нівелювання або зниження їх рівня, спираючись на поточні можливості цієї держави, а також перспективних інтересів її розвитку, зважаючи на співпрацю по цих питаннях на міжнародному рівні» [23]. Отже, економічна безпека формує можливості для економіки, що зможуть забезпечити відповідний рівень умов життя, розвитку особистості, соціально-економічний та військово-політичний баланс суспільства і держави, а також стримувати вплив внутрішніх і зовнішніх загроз. Надійна та ефективна система забезпечення економічної безпеки є однією з основоположних умов, що можуть гарантувати стабільний і відносно стійкий соціально-економічний розвиток держави та захисту її незалежності.

Російський науковець В. Сенчагов звертає увагу на те, що «поняття національної безпеки буде порожнім словом без оцінки життєздатності

економіки, її міцності за можливих внутрішніх і зовнішніх загроз», оскільки вона являє собою одну з основних життєво важливих сторін життєдіяльності суспільства, держави та особистості [24]. Зазначимо, що, вивчаючи окремі аспекти національної безпеки, складно залишити поза увагою її окремі економічні аспекти. Так, зокрема, варто зауважити, що економічна безпека є одним із головних напрямів державної політики гарантування національної безпеки, її стратегічною складовою частиною, одним із визначальних структурних елементів її системи, матеріальною основою для національної безпеки в цілому, з одного боку, та всіх її складових (продовольчої, енергетичної, науково-технічної, демографічної, екологічної тощо) – з іншого [25]. Тому виникла необхідність дослідження структури безпеки та її поділу на складові, що потребують як окремого дослідження, так і визначення напрямів і дій із забезпечення безпеки за окремими функціональними складовими та напрямами.

В українських джерелах зустрічаються також точки зору, які прирівнюють терміни «національна безпека» і «економічна безпека держави» один до одного, визнаючи їх абсолютно ідентичними. Зокрема, В. О. Ткач пояснює їх схожість тим, що, «в першу чергу, базисом національної економічної безпеки є стала та розвинена економіка; по-друге, лише відповідний рівень економічної безпеки держави може свідчити про ступінь її економічної самостійності та незалежності; по-третє, національна економіка не може вважатися діючою в умовах спаду виробництва, відсутності економічного зростання в окремих галузях, банкрутства підприємств тощо, а все перелічене і складає, власне, економічну безпеку» [26]. З таким поглядом неможливо погодитись, оскільки економічна безпека держави виступає невід’ємною частиною, складовою національної безпеки, проте, водночас, забезпечення національної безпеки неможливе без забезпечення сталого економічного розвитку.

Підкреслюючи рівень важливості вирішення питання безпеки в усіх сферах діяльності, російський економіст Б. І. Прокопов, наголошує на

необхідності підкреслити фундаментальну роль економіки, тому що виробництво, обмін, розподіл і споживання матеріальних благ первинні для кожної з них та визначають життєдіяльність і рівень життєздатності суспільства» [27]. Відтак від загальної категорії «безпеки» науковці переходять до розуміння сутності «економічної безпеки» як невід'ємної складової національної безпеки, забезпечення якої є підґрунтям стабільного економічного розвитку як країни, так і її окремих економічних систем на мезо- та мікрорівнях.

Наведені погляди науковців зумовлені особливою специфікою економічної безпеки, що полягає у вирішенні завдань задоволення матеріальних потреб суспільно-економічних систем.

Закон «Про національну безпеку України» визначає поняття національні інтереси України – «як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян», що досягається завдяки проведенню виваженої державної політики у політичній, економічній, соціальній, воєнній, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах. Таким чином, на законодавчому рівні визначено та прийнято єдине узагальнене розуміння сутності національної безпеки та визначено напрями державної політики щодо забезпечення безпеки за окресленими напрямами, зокрема й в економічній сфері.

Загальна проблематика досліджень полягає насамперед у тому, що в результаті глобальних економіко-політичних процесів, які відбувалися у XX – на початку XXI ст., у центрі уваги на зміну військово-політичній складовій постає саме економічна безпека, що характерне і для реалій сьогодення. Для України актуальність питання економічної безпеки зумовлюється перш за все сталим критичним станом національної економіки, який є наслідком лише внутрішніх – вітчизняних проблем, що посилюється світовими кризовими явищами [28]. Так, складний стан вітчизняної економіки активує загрози та

небезпеки ефективному функціонуванню економічної системи країни, водночас зовнішні фактори та економічні кризи і глобалізація посилюють дію зовнішніх негативних впливів, унаслідок чого зростає рівень загроз та небезпек як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

Саме поняття «економічна безпека» вперше застосував Ф. Рузвельт у програмах виходу з Великої депресії 1933–1937 рр. [29]. Проте варто наголосити, що приблизно в той самий час «безпека» була складовою програм соціально-економічних перетворень демократичної партії США. Саме в період економічного спаду актуалізувалося питання забезпечення економічної безпеки країни. Франклін Рузвельт розробив свою відому програму «Новий курс», яка поступово вдосконалювалася з року в рік [29]. Найбільша увага приділялась проблемам посилення рівня економічної безпеки. Вже у 1944 р. Ф. Рузвельт розглядав економічну безпеку в контексті існування таких економічних прав, як гідний рівень життя, відповідний рівень освіти, соціальний захист, розумний дохід в обмін на продукцію та достатній рівень зайнятості населення [29]. А в 1947 р. в США було прийнято закон «Про національну безпеку», який значною мірою приділяв увагу питанню економічної безпеки [30]. Зазначимо, що економічна безпека розглядалась у ньому в контексті національної безпеки, а її важливими покажчиками виступали рівновага та стійкість економічної системи. Водночас досягнення нового курсу розвитку економіки в той час стало можливим із застосуванням адміністративних змін, одним із головних інструментів яких був обраний план соціально-економічного розвитку країни.

Офіційно термін «економічна безпека» було впроваджено у 1985 р., коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція про міжнародну економічну безпеку [31]. Резолюція визначала, що світова спільнота має сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної окремої держави.

На початку 90-х рр. XX ст. В. Рубанов визначав економічну безпеку держави як здатність національної економіки забезпечити відповідний рівень

добробуту нації та стабільність внутрішнього ринку незалежно від дії зовнішніх факторів [32]. Таким чином, у дослідженнях науковців почало формуватися розуміння важливості та значення ринкових факторів та конкурентоспроможності в забезпеченні економічної безпеки.

Так, В. Паньков визначає економічну безпеку як певний стан національної економіки, що свідчить про її стійкість та імунітет до впливу внутрішніх і зовнішніх чинників [33]. Водночас Л. Абалкін визначає економічну безпеку як певний стан існуючої економічної системи, що дає їй можливості динамічного розвитку, коли держава має змогу розробляти та впроваджувати в життя незалежну економічну політику [34]. Забезпечення економічної безпеки – одна з гарантій незалежності країни, умова її стабільності та ефективності життєдіяльності її суспільства [35]. Під економічною безпекою тієї чи іншої системи В. Тамбовцев розуміє сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, яка забезпечує можливість досягнення цілей всієї системи [36]. Таким чином, у дослідженнях цих науковців «економічна безпека» визначається і трактується як «певний стан економічної системи», що забезпечує її ефективний динамічний розвиток, а забезпечення цього розвитку реалізується через впровадження цілеспрямованої державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки.

На думку В. Савіна, економічну безпеку належить визначати як систему захисту життєво важливих інтересів країни [37]. Як об’єкт захисту при цьому виступають: народне господарство країни в цілому, окремі її регіони, окремі сфери та галузі господарства, юридичні та фізичні особи як суб’єкти господарської діяльності.

В Україні поняття економічної безпеки офіційно визначене в Декларації про державний суверенітет України. У 1998 р. була розроблена Національна програма забезпечення економічної безпеки України до 2005 року, а у 1999 р. прийнята Концепція економічної безпеки України.

У науковому просторі продовжувалися дослідження цієї категорії. Так, М. Ващекін [38] вважає, що економічна безпека – це стан, що дає можливість народу суверенно визначати напрями та форми свого економічного розвитку. Зазначимо, що суверенність вище зазначеного економічного розвитку визначається та забезпечується через реалізацію напрямів забезпечення економічної безпеки.

У праці [39] І. Богданов зауважує, що економічна безпека має відповідати щонайменше двом умовам: збереженню економічної самостійності країни, її здатності приймати незалежні рішення, що стосуються вигідного розвитку господарства; можливості збереження вже досягнутого рівня життя населення та здатності його подальшого покращання.

Під національною економічною безпекою Є. Олєйников [40] розуміє стан економіки та інститутів влади, що забезпечує гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально спрямований розвиток країни загалом, достатній економічний та оборонний потенціал, навіть за найбільш несприятливих варіантів розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів.

Науковець В. Кір'янов [41] переконаний, що поняття «економічна безпека» є надзвичайно широке, змістовне та характеризує стан захищеності економічних інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, що базується на незалежності, ефективності та конкурентоспроможності країни. Таким чином, поняття «економічна безпека» є досить широке та охоплює множину напрямів діяльності, спрямованих на забезпечення економічної безпеки.

Економічною безпекою В. Шлемко та І. Бінько [42] вважають стан національної економіки, що дає змогу зберегти стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз та здатен задовольнити потреби особистості, родини, держави в цілому. За визначенням цих науковців економічна безпека, як частина національної безпеки, водночас повинна забезпечувати захист на всіх не лише економічних але й суспільних рівнях, що дещо поєднує поняття економічної та національної безпеки.

Як загальнонаціональний комплекс заходів, що спрямований на постійний та стабільний розвиток економіки країни та включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам, визначає економічну безпеку В. Муртіян [43]. Зазначимо, що в цьому визначенні автор вперше акцентує увагу на значенні комплексного підходу до забезпечення економічної безпеки та наголошує на важливості комплексних заходів для ефективності економічного розвитку.

Науковець Г. Пастернак-Таранущенко визначає економічну безпеку як стан держави, що гарантує можливість створення, розвитку умов для плідного життя та зростання статку його населення, перспективного розвитку в майбутньому [44]. Відтак наголошується на визначальному значенні безпеки держави як провідного рівня в забезпеченні безпеки.

Економічну безпеку М. Єрмошенко розуміє як основу стосовно поняття «фінансова безпека» та визначає її як стан економічного механізму країни, що є достатньою мірою збалансований і стійкий до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, а також її здатності забезпечувати на основі реалізації національних інтересів стабільний та ефективний розвиток вітчизняної економіки та соціальної сфери [45]. Таким чином, економічна безпека ґрунтується на економічній незалежності, стабільності національної економіки, здатності до економічного саморозвитку, високому рівні самодостатності економіки.

Як вважає В. Богомолов, однією з найважливіших складових антикризової економічної політики має бути розробка точних покажчиків економічної безпеки, а економічна безпека, у широкому розумінні, має дві складові: інтереси та цілі в рамках державного кордону (тобто підтримка державного суверенітету); місце країни у світовій економіці (поділ праці, світова торгівля, міжнародні фінансові та банківські сегменти) [46]. Таким чином, у зазначеному визначенні вперше зосереджено увагу на формуванні та важливості антикризової політики та її інструментарію в забезпеченні

економічної безпеки держави, підприємства, з метою захисту та реалізації їхніх економічних інтересів.

Як певний стан країни, в якому суспільство, використовуючи систему державного управління, має змогу суверенно, без будь-якого тиску та зовнішніх втручань, визначати шляхи власного економічного розвитку, розуміє економічну безпеку Г. Козаченко [47]. Тобто визначається провідна роль державного управління в дотриманні суспільних інтересів та забезпеченні економічної безпеки держави.

Завдяки узагальненню наведених трактувань можна осягнути різноманітність визначень категорії «економічна безпека», що свідчить про її складність, багатогранність та різноплановість (рис. 1.1).

Більшість науковців у своїх працях [48–51] схиляється до думки, що економічна безпека являє собою стан економіки держави. Ефективність економіки розглядається з діалектичного погляду: вона одночасно виступає як результатом, так і інструментом досягнення певних соціальних цілей та загальної рівноваги.

Крім того, учені [52–54] одним з головних виділяють соціальний чинник (життєдіяльність населення, добробут). Досягнення бажаного стану є можливим насамперед за рахунок адміністративного ресурсу та економічних інструментів.

Багато фахівців [55–58] під економічною безпекою розуміють фактор незалежності та самостійності країни. При цьому деякі вчені [59; 60] акцентують на складовій поняття «безпека», розкриваючи її як захищеність життєвих та економічних інтересів держави від впливу зовнішніх факторів.

Рис. 1.1. Основні визначення категорії «економічна безпека»

Джерело: [47]

Інші погляди [61–63] висувають на передній план ефективність державної влади, виробничої підсистеми. Економічну безпеку розглядають також як складову національної безпеки, комплекс заходів із забезпечення розвитку економіки та місця країни у світовому господарстві, механізм протидії зовнішнім загрозам та «імунітет» до впливу зовнішніх чинників.

Аналітичне дослідження проблематики застосування понятійного апарату науки про національну та економічну безпеку потрібно розпочати з мало очевидного спостереження. Під загальною назвою «безпека» (а також «економічна безпека»), на нашу думку, сьогодні поєднуються декілька різнорідних теоретичних схем, кожна з яких має свою сферу застосування та спрямована на розв’язання окремого кола практичних завдань.

Так, оцінка наявних у суспільстві умов та можливостей для розв’язання певного важливого завдання є однією з вірогідних проблем, визначення самих цих завдань є іншою проблемою, а, наприклад, прогнозування чинників, які загрожуватимуть або, навпаки, сприятимуть стабільності розвитку суспільства за десять років, – третьою. Зрозуміло, що всі ці проблеми якісно різні і потребують застосування різних підходів.

Проте всі вони розв’язуються в межах дисципліни «безпека», в якій розмежування теоретичних схем відповідно до якісно різних цілей аналізу не здійснене. Про останнє свідчить, наприклад, спосіб розв’язання завдання уточнення змісту вихідної категорії дисципліни.

На основі проведеного аналізу визначень вказаного поняття неможливо визначити найбільш змістовне та узагальнене трактування поняття «економічна безпека».

Науковці зазначають, що в сучасній існуючій практиці під поняття «безпека» підводиться практично безмежне коло різнотипних об’єктів та явищ [64]. Водночас якщо погодитися з вищевикладеною гіпотезою про наявність кількох різних схем аналізу економічної безпеки, то варто говорити не про пошук абсолютного, найбільш комплексного й точного визначення цього поняття, а про те, що категорію «безпека» слід наповнювати конкретним змістом залежно від кожної конкретної ситуації та завдання, згідно з яким вибудовується певна аналітична схема. Перехід до такого підходу, з наукового погляду, не є бажаним. Більше того, враховуючи те, що зміст категорії «безпека» варто уточнювати в кожному окремому випадку, то слід припустити, що це поняття не є вихідним. Вихідним поняттям, спорідненим до категорії «безпека», є «аналіз суспільного процесу у контексті безпеки», а отже, – «контекст безпеки». Контекст безпеки потрібно розуміти як особливий ракурс аналізу явищ і процесів, в якому останні оцінюються з позиції наявності/відсутності сприятливих та несприятливих, минулих, поточних та потенційних умов, що здійснюють вплив (або можуть його здійснювати) на існування та розвиток відповідного процесу, явища, об’єкта чи суб’єкта. Тобто це особливий погляд, певна позиція або точка зору, з якої оцінюються суспільні процеси. Зміст поняття «безпека» у кожній конкретній ситуації буде різноманітним та залежатиме від того, який саме об’єкт аналізу обрано, який конкретний аспект цікавить (політичний, соціальний, міжнародний тощо) та якою є мета цього аналізу.

Водночас, як зазначають науковці, очевидною вадою запропонованих означень є їх невідповідність інтуїтивному розумінню слова «безпека» як відсутності небезпеки чи загроз. У контексті дослідження суспільних проблем це поняття вживається як у сенсі захисту від небезпек, так і в цілком інших значеннях, які практично не відповідають побутовому розумінню. Тобто, на нашу думку, обрання поняття «безпека» для вживання у вказаному контексті є невдалим (незважаючи на усталену практику), оскільки це призводить до порушення або штучної модифікації його семантичної складової. Звідси, власне, й виникають складнощі щодо надання універсального, вичерпного визначення терміна, яке має не тільки охоплювати майже всі випадки використання цього поняття, а й бути наближеним до першої, універсальної дефініції, зберігаючи інтуїтивну зрозумілість [65]. Зазначимо, що концептуальні наукові, а тим більше семантично-морфологічні, аспекти поняття «економічної безпеки» викликають чимало наукових дискусій та пошуків, що не може змінити їх практичної суті та значення.

Щодо визначення самого поняття «безпека», складно погодитися з визначенням безпеки як «відсутності небезпеки», адже в реальному житті неможлива така ситуація, яка повністю нівелювала б небезпеку. З іншого боку, вірогідність реалізації загроз може бути різною, як і сила їх впливу. Тому про безпеку необхідно завжди пам’ятати й приділяти необхідну увагу та ресурси для її забезпечення. Усе це повною мірою стосується й соціальних систем.

Підхід до визначення безпеки, в основі якого лежить певний «стан захищеності» в умовах ринкової економіки, не є доречним, оскільки в ньому відсутня динаміка. Найважливішою умовою для отримання прибутку суб’єктами господарської діяльності в ринковій економіці є ефективна підприємницька діяльність, яка об’єктивно передбачає різні ризики, загрози та небезпеки. Їм доводиться працювати, виживати й розвиватися в умовах впливу значної кількості факторів зовнішнього середовища, у тому числі й негативних (корумповані чиновники, організована злочинність, недобросовісна конкуренція, недосконале законодавство тощо). Виживання кожного з них в

таких умовах залежить насамперед від ефективності використання всіх наявних внутрішніх і зовнішніх корпоративних ресурсів, одним із найважливіших серед яких є ресурс безпеки. Цей ресурс, як і інші базові ресурси (фінанси, техніка та технології, управління тощо), є найважливішою умовою не тільки виживання та стабільної роботи підприємств, а й, що вкрай суттєво, обов'язковою умовою їхнього розвитку.

1.2. Базисні системи економічної безпеки держави

У наукових працях з проблематики економічної безпеки розрізнюють мега-, макро-, мезо- та мікрорівні економічної безпеки, ієрархія яких зображена на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Ієрархія рівнів економічної безпеки

Джерело: складено автором на основі [65–67]

До мегарівня відносять міжнародну економіку, а також у комплексному її уявленні глобальну, або світову, особливостями цього рівня є градація країн за ступенем економічного розвитку. Україна, на жаль, перебуває ще далеко не на перших позиціях; а це, своєю чергою, визначає умови функціонування національної економіки. До макрорівня належить національна економіка, економічну безпеку якої забезпечує стале зростання всіх макроекономічних показників. В українській економіці сьогодні продовжується зниження за

всіма основними економічними показниками. До мезорівня віднесено економіку регіонів, кластерів або галузей. Цей рівень, на наш погляд, є найбільш перспективним для економічних перетворень. Особливістю економіки цього рівня є максимальна наближеність ресурсів і результатів до населення. Вдалі економічні перетворення на цьому рівні сприятимуть зростанню економіки країни загалом. Вважаємо такий вплив більш ефективним і оперативним, ніж дія комплексних загальнодержавних заходів. До мікрорівня класично відносять економіку підприємства. Це базовий рівень економіки регіону та країни, де майже всі економічні перетворення, по суті, спрямовані на поліпшення функціонування окремого підприємства, їх об’єднань та підприємців.

Як уже було зазначено, після визначення об’єкта дослідження необхідно класифікувати загрози. Під загрозами економічній безпеці розуміють чинники, які роблять неможливими чи значною мірою ускладнюють процес реалізації національних інтересів, чим створюють загрозу для життєзабезпечення нації, її соціально-економічної та політичної систем. Виявлення загроз та їх усунення повинні бути пріоритетними елементами економічної політики держави. Розглянемо чинники для різних рівнів економічної безпеки.

Розглядаючи глобальну економічну безпеку, вітчизняний вчений Т. Г. Васильців [66] вважає, що чинники конкурентоспроможності та ролі країни на світових ринках є головними складовими економічної безпеки у світовій економічній системі, тоді як на державному та регіональному рівні економічної безпеки країни основну увагу приділяють фінансовому, технологічному, інноваційному, інвестиційному, демографічному, соціальному, продовольчому, екологічному, енергетичному та зовнішньоекономічному аспектам. На думку вченого, економічна безпека у галузево-секторальному аспекті представлена елементами внутрішньої структури, а саме: економічною незалежністю, ефективністю функціонування та здатністю до розвитку підприємництва. Розглядаючи економічну безпеку на мікрорівні ієрархії управління, основними елементи «життєздатності»

підприємства є: фінансова стійкість та незалежність, конкурентоспроможність, ефективність управління і правового захисту, захист інформаційного середовища, безпека персоналу, майна та комерційних інтересів. Економічна безпека суспільства (угруповання) та особи має такі функціональні складові, як охорона здоров'я, якість життя і праці, освітній, міграційний, продовольчий та екологічний аспекти (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Економічна безпека підприємництва у багаторівневій системі безпеки національної економіки

Джерело: складено автором на основі [67–75]

На думку Т. М. Іванюти та А. О. Заїчковського [76], трансформація взаємозв'язків між окремими країнами в глобальну систему є основною складовою глобальної економічної безпеки, а співробітництво держав, вирішення національних проблем та глобальних проблем людства, забезпечення матеріальної основи мирного співіснування, гарантія прогресу та ліквідація економічного відставання держав є невід'ємними складовими міжнародної економічної безпеки. Автори стверджують, що економічна безпека держави – це пряма залежність між рівнем розвитку економічного потенціалу держави і ступенем її залежності від міжнародних ринків та впливу інших держав. Перелічимо основні складові економічної безпеки держави, до яких входять: наявність власних управлінських кадрів, економічно обґрунтована бюджетно-фінансова політика держави, розвинута економічна інфраструктура, внутрішні інвестиції, державні резерви, система стандартизації, правовий захист суб'єктів підприємницької діяльності в державі.

Досліджуючи економічну безпеку регіону, необхідно зазначити, що основними її складовими є ресурсний та виробничий потенціал, інвестиційне забезпечення, ступінь економічної свободи регіонів у державі, регіональна бюджетно-фінансова політика, рівень розвитку ринкової інфраструктури та наявність підготовлених кадрів для місцевого самоврядування. Стосовно економічної безпеки регіонів доцільним є поділ категорії на такі складові: енергетична безпека, фінансова, інвестиційна, інноваційна та соціальна. Безпека підприємства (фірми) повинна забезпечуватися за такими напрямами: економічна, у тому числі комерційна, науково-технічна, інформаційна, кадрова, фізична, соціальна.

Наступним і останнім рівнем економічної безпеки є економічна безпека підприємства, яка складається з таких елементів: виробничих та юридичних відносин, матеріальних та інтелектуальних ресурсів, організаційних зав'язків, фінансово-комерційного успіху, прогресивного науково-технічного і соціального розвитку [77]. Отже, досліджуючи економічну безпеку

підприємства, науковці зосереджуються на управлінському, ресурсному, фінансовому, виробничому, науково-технологічному аспектах, що здійснюють безпосередній вплив на відповідні складові економічної безпеки підприємства.

Науковці О. А. Кириченко [78] та В. Г. Алькема [79], досліджуючи складові економічної безпеки, стверджують, що глобальна економічна безпека має такі функціональні складові: глобальну виробничу безпеку, глобальну торговельну безпеку, глобальну фінансово-інвестиційну безпеку та глобальну інфраструктурну безпеку. Розробка пакета міжнародних нормативно-правових актів, що регламентуватимуть відносини між країнами у сфері безпеки та спільні фундаментальні дослідження, є проявом міжнародної економічної безпеки. Водночас національний рівень безпеки має один вид безпеки – національну економічну безпеку, яка охоплює такі основні складові: фінансову, інноваційну, енергетичну, макроекономічну, ринку праці, трудоресурсну, технологічну, виробничу, інвестиційну, продовольчу, правову, демографічну, життєвого рівня населення, зовнішньоекономічну та регіональну. Своєю чергою, економічна безпека регіонів узагальнено містить такі складові: безпеку політико-правової, економічної, соціальної, управлінської та інформаційної сфер, а також сфери матеріальних ресурсів.

Залежно від завдань дослідження доречно здійснювати диференціацію складових безпеки на компоненти. Основними функціональними складовими економічної безпеки суб’єкта господарської діяльності є: фінансова, інтелектуальна, кадрова, технологічна, правова, екологічна, інформаційна, силова, ринкова та інтерфейсна. На приватному рівні економічної безпеки варто виокремлювати два види безпеки: безпеку суб’єктів господарської діяльності різних галузей і сфер господарювання, їх корпоративних та інтеграційних об’єднань і безпеку фізичної особи (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Декомпозиція категорії «економічна безпека»

Джерело: складено автором на основі [80-81]

У своїй роботі О. Б. Жихор та Т. М. Куценко [82] зазначають, що основою міжнародної економічної безпеки є взаємовигідне співробітництво країн у вирішенні національних і глобальних проблем людства, вільний вибір і здійснення країнами незалежної стратегії соціально-економічного розвитку, активна участь у міжнародному поділі праці, створення міжнародних економічних організацій – Міжнародного валютного фонду (МВФ), Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР), Світової організації торгівлі (СОТ) тощо, партнерські угоди про вільний рух капіталів, товарів та послуг, облік взаємних економічних інтересів, відмова від силового тиску та рівноправні відносини з менш розвинутими країнами.

Найважливішими факторами економічної безпеки для України виступають: продовольча безпека, ресурсна залежність, технологічна залежність, енергетична безпека та інформаційна безпека. Насамперед під

економічною безпекою регіону автори розуміють здатність регіональної влади забезпечити конкурентоспроможність, стабільність, стійкість, поступальність розвитку економіки території, органічно інтегрованої в економіку країни, як відносно самостійної структури та виокремлюють такі складові економічної безпеки на регіональному рівні, як енергетична, фінансова, інвестиційна, інноваційна та соціальна безпека (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Структура економічної безпеки держави в регіональному вимірі

Джерело: складено автором на основі [83; 84]

Розрізняють сім функціональних складових економічної безпеки підприємства: фінансову, силову, інформаційну, техніко-технологічну, політико-правову, кадрову та інтелектуальну, екологічну безпеку (рис. 1.6).

Під економічною безпекою особистості розуміють такий стан життєдіяльності людини, за якого забезпечуються правовий та економічний захист її життєвих інтересів, дотримання конституційних прав та обов’язків. Стосовно економічної безпеки особистості повинні забезпечуватися правовий та економічний захист життєвих інтересів, дотримання конституційних прав та зобов’язань.

Як вважає О. Є. Користін [86], міжнародна економічна безпека забезпечується за допомогою створеної світовим співтовариством системи міжнародних економічних організацій – МВФ, МБРР, СОТ тощо. Тому

основним у забезпеченні міжнародної безпеки є формування інститутів забезпечення колективної безпеки та забезпечення їх ефективної діяльності. При цьому важливу роль у вирішенні проблем економічної безпеки відіграють партнерські угоди про вільний рух капіталів, товарів та послуг, облік взаємних економічних інтересів, відмова від силового тиску, рівноправні відносини з менш розвинутими країнами. Правові гарантії здійснення міжнародної економічної безпеки полягають у визнанні принципів рівноправності держав поза залежністю від соціального і політичного ладу, свободи вибору напрямів розвитку і форм організації економічного життя, взаємовигідного співробітництва і вільного розвитку економічних, фінансових, науково-технічних та інших мирних відносин між державами з метою економічного і соціального прогресу та мирного врегулювання економічних суперечок без застосування сили, тоді як національна економічна безпека складається з енергетичної, виробничої, продовольчої, інтелектуальної, фінансової, інформаційної, зовнішньоекономічної (експортної і імпортної) безпеки та тіньової економіки.

Рис. 1.6. Основні складові економічної безпеки підприємництва

Джерело: складено автором на основі [85–91]

Відомий російський вчений В. К. Сенчагов [92] відносить до елементів міжнародної економічної безпеки торгівлю в цілому і на окремих товарних ринках, сферу державного регулювання економіки, фінансову сферу та регламентацію поведінки транснаціональних компаній. Своєю чергою, складовими національної економічної безпеки виступають фінансова, енергетична, сировинна (мінерально-сировинна), оборонна, оборонно-промислова, продовольча, демографічна, соціальна, грошово-фінансова, зовнішньоекономічна, екологічна безпека та кримінальна сфера. Загалом до складових елементів економічної безпеки регіону автор зараховує: соціальну, грошово-фінансову, бюджетну безпеку, стан банківської безпеки регіону, стан економіки регіону та стан реального сектору регіональної економіки.

Водночас бюджетно-податкові та грошово-кредитні інструменти, державне замовлення, законодавчо-нормативна база й підвищення платоспроможності населення і підприємств належать до складових елементів економічної безпеки галузі. У своїй роботі автор виокремлює економічну безпеку реального сектору економіки, до якої належать: структурна політика, інвестиційна сфера, науково-технічна сфера, техногенні аспекти, безпека суб’єктів на світових ринках, безпека виробництва з іноземними партнерами у сфері відносин власності, енергетична безпека, продовольча безпека та інформаційна безпека. Фінансова стійкість і незалежність корпорації, висока конкурентоспроможність технологічного потенціалу корпорації, оптимальність і ефективність організаційної структури корпорації, правова захищеність діяльності корпорації, захист інформаційного середовища корпорації (комерційної таємниці) і безпека персоналу корпорації, її капіталу, майна та комерційних інтересів є основними складовими економічної безпеки підприємства.

Учений А. В. Рибчук [93] під чинниками глобальної економічної безпеки розуміє нестабільність розвитку світової економіки, загострення міжнародної конкуренції, використання переваг міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва та інтернаціоналізацію економіки кожної країни. На

міжнародному рівні національну економічну безпеку автор розглядає через призму глобальних проблем сучасності, а саме: нерівномірності економічного розвитку, зростання зовнішньої заборгованості, циклічних коливань національної економіки та інших чинників функціонування світового господарства. У внутрішньоекономічній, національній сфері безпека пов'язана з різними чинниками природно-ресурсного, техніко-економічного, інфраструктурного та соціального характеру. При цьому враховується сила внутрішнього економічного та політичного імунітету держави від можливої негативної зовнішньої дії на національну економіку. Вказаний автор не розглядає економічну безпеку регіону, галузі, підприємства та особистості.

Водночас В. Д. Залізко [94] не розглядає глобального і міжнародного рівня економічної безпеки. Автор робить акцент на рівні національної економічної безпеки з її ієрархічними та структурними складовими. На рівні регіональної економічної безпеки він виділяє два принципово нових підвиди економічної безпеки міських та сільських територій, що є нехарактерним (новим) поділом в уже існуючих дослідженнях. Основними складовими елементами національної та регіональної економічної безпеки науковець називає: промислову, підприємницьку, фінансову, інформаційну, екологічну, техніко-технологічну, науково-інтелектуальну, енергетичну, демографічну, інституціональну, соціальну, продовольчу, виробничу та приватну безпеку. Економічну безпеку галузі, підприємства та особистості автор не аналізує.

Розглядаючи національну (державну) економічну безпеку на національному рівні, зазначимо, що Урядом України було розроблено та затверджено наказ «Про Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 02.03.2007 р. № 60, в якому складовими національної (державної) економічної безпеки виступали виробнича, демографічна, енергетична, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова, інвестиційна, науково-технологічна та зовнішньоекономічна безпека. При перегляді та доповненні Методичних рекомендацій у 2013 р. в системі складових національної економічної безпеки відбулися певні зміни, а

саме: інвестиційну безпеку розширили до поняття інвестиційно-інноваційної безпеки, а науково-технологічну безпеку вилучили з ряду складових елементів національно-економічної безпеки країни. Ці зміни офіційно були опубліковані в наказі «Про Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29.10.2013 р. № 1277.

Одними з перших, хто звернув увагу на складові економічної безпеки країни, були В. Т. Шлемко та І. Ф. Бінько [95]. Автори виділяють такі основні внутрішні складові національної економічної безпеки: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, воєнно-енергетична, технологічна, продовольча, соціальна, демографічна та екологічна безпека. А також вони виділяють зовнішньоекономічну безпеку, яка, на їхню думку, складається з експортної, імпортної безпеки, та особливості відносин України з міжнародними фінансовими організаціями (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Логічно-структурна схема категорії «національна безпека»

Джерело: складено автором на основі [87–91; 95–99]

Думки попередніх авторів у своїх роботах підтримав В. І. Мунтіян [96], який до складових національної економічної безпеки відносить демографічну, енергетичну, продовольчу, соціальну, фінансову, технологічну, сировинно-ресурсну, воєнно-енергетичну, екологічну, зовнішньоекономічну та інтелектуальну безпеку. Таким чином, за його баченням, військова та енергетична складові поєднані, що за відмінністю показників ускладнює аналіз зазначеної складової, як і опрацювання заходів її забезпечення.

Відомий вчений у галузі економічної безпеки Г. А. Пастернак-Таранушенко [97] зупиняє свою увагу на таких складових елементах національної економічної безпеки, як демографічна, енергетична, продовольча, соціальна, фінансово-грошова, ресурсна, екологічна, інформаційна, політична, військова, прісноводна, кримінальна та медична безпека. Отже, науковець визначає авторські складові, такі як прісноводна, кримінальна та медична безпека, що акцентують увагу на наявності та необхідності вирішення комплексу проблем та загроз в окремих сферах життєдіяльності, які, проте, не увійшли до визначеного законодавством переліку складових безпеки.

У своїх працях А. І. Сухоруков та Ю. М. Харазішвілі [98] на національному рівні виділяють такі складові економічної безпеки, як демографічна, енергетична, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова, інвестиційна, інноваційна та зовнішньоекономічна безпека. Стосовно регіонального рівня економічної безпеки, автори розглядають інвестиційну, інноваційну, фінансову, енергетичну, зовнішньоторговельну та соціальну складові.

У своїй науковій доповіді О. С. Власюк [99] розглядає такі структурні елементи поняття «національної безпеки» та «економічної безпеки», як демографічна безпека, енергетична безпека, продовольча безпека, соціальна безпека, екологічна безпека, інтелектуальна безпека, інформаційна безпека, духовно-культурна безпека, політична безпека, військова безпека, правова

безпека, науково-технічна безпека та фінансова, інвестиційна, зовнішньоекономічна безпека.

Відповідного поділу дотримується і Н. Я. Юрків [100], визначаючи на національному рівні такі складові, як демографічна, енергетична, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова, інвестиційна, інноваційна та зовнішньоекономічна безпека.

Автори З. С. Варналій і Т. Т. Томашевський [101] виокремлюють такі складові національного рівня економічної безпеки: енергетичну безпеку, продовольчу безпеку, соціальну безпеку, фінансову безпеку, інноваційно-технологічну безпеку, зовнішньоекономічну та трудоресурсну безпеку, визначаючи важливість техніко-технологічної та інноваційної складових у функціонуванні технічної, технологічної бази вітчизняної промисловості.

У своїх дослідженнях В. П. Мартинюк [102] зупиняє увагу на таких складових національної економічної безпеки країни: виробнича, енергетична, продовольча, соціальна безпека, фінансова, інноваційна, зовнішньоекономічна безпека та тіньова економіка. Цей автор вводить розуміння тіньової складової, що визначає стан тіньової економіки в країні. Зазначимо, що виокремлення цієї складової є дещо суперечливим, оскільки явище тіньової економіки являє собою скоріше системну загрозу, що чинить негативний вплив на всі складові як економічної, так і національної безпеки, дестабілізуючи їх.

Як вважають О. М. Ляшенко, Б. В. Плескача та В. К. Бантуш [103], складовими економічної безпеки на національному рівні є: макроекономічна, зовнішньоекономічна, інвестиційна, фінансова, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна та продовольча безпека (табл. 1.1).

Відповідної думки під час дослідження складових елементів національної економічної безпеки дотримується і В. В. Токар [104], акцентуючи увагу на таких складових національної економічної безпеки країни, як виробнича, енергетична, продовольча, соціальна, фінансова, інноваційна, зовнішньоекономічна безпека.

Таблиця 1.1

Індикатори першого рівня та алгоритм розрахунку сумарного показника

Складова економічної безпеки	Індикатори економічної безпеки	Алгоритм розрахунку
1	2	3
Фінансова безпека	Рентабельність операційної діяльності підприємств (Р), надходження митних платежів до державного бюджету (НМП), частка оподаткованого товарообороту в загальній його сумі (ЧОТ), державний і гарантований державою борг (ДБ)	Фінансова безпека = Р+НМП+ЧОТ-ДБ
Соціальна безпека	Реальна середньомісячна заробітна плата (ЗП), рівень зайнятості населення (КЗ), середньооблікова кількість зареєстрованих безробітних (КБ), питома вага оплати праці у випуску ВВП (ПВОП)	Соціальна безпека = ЗП+КЗ+ПВОП-КБ
Виробнича безпека	ВВП, ВВП у розрахунку на одну особу, індекс промислової продукції, інвестиції в основний капітал	Виробнича безпека = ∑ всіх індикаторів
Продовольча безпека	Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва, поголів'я великої рогатої худоби, виробництво зернових і зерновобобових культур, виробництво м'яса всіх видів	Продовольча безпека = ∑ всіх індикаторів
Транспортна безпека	Перевезення вантажів усіма видами транспорту, перевезення пасажирів транспортом загального користування, темп зростання допоміжних транспорт-них послуг морських та річкових портів, довжина автомобільних доріг загального користування	Транспортна безпека = ∑ всіх індикаторів
Енергетична безпека	Вироблено електроенергії (ВЕ), відпущено електроенергії за межі України (ЕЕ), видобуток газу (ВГ), частка імпорту в обсягах споживання природного газу (ІГ)	Енергетична безпека = ВЕ+ЕЕ+ВГ-ІГ
Зовнішньо-економічна безпека	Відкритість економіки, експертна квота, імпортна квота, обсяги імпорту, експорту	Зовнішньоекономічна безпека = ∑ всіх індикаторів

Продовж табл. 1.1

1	2	3
Інноваційна безпека	Частка видатків на науку й освіту в загальній сумі видатків Державного бюджету України, відсоток інноваційно активних підприємств, частка обсягів виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, вплив організацій, які використовують наукові дослідження й розробки	Інноваційна безпека = ∑ всіх індикаторів

Джерело: складено автором на основі [104]

Розглядаючи економічну безпеку галузі, В. І. Кириленко [105] вважає, що складовими економічної безпеки на регіональному рівні є: виробнича, яка характеризується наявністю ресурсної бази, умовами, що забезпечують інтеграційні процеси, сформованістю системи відтворення з урахування спеціалізації регіону; фінансова, що характеризується стійкістю фінансової та регіональної бюджетної системи, здатністю забезпечити соціально-економічну стабільність і розвиток регіону; науково-технічна – динамікою впровадження результатів науково-технічного прогресу у соціально-економічну сферу, рівнем модернізації виробництва, кваліфікацією та чисельністю персоналу, зайнятого в наукових дослідженнях і розробках; соціально-демографічна – рівнем соціальної диференціації суспільства, рівнем бідності, депопуляції населення, доступності освіти, культури, медичного обслуговування, житла, послуг зв’язку тощо; реструктуризація регіонального ринку праці – галузевою регіональною спеціалізацією, зміною потреби у фахівцях відповідної кваліфікації, рівнем безробіття, системою завдань і функцій, що реалізовуються спеціалістами; громадська – полягає у відсутності криміналізації суспільства, тіньової економіки, корупції тощо; продовольча – характеризується рівнем забезпеченості регіону продовольством, якістю продуктів харчування; екологічна – її порушення проявляються в перевищенні допустимих норм забруднення довкілля, у великих витратах на ліквідацію наслідків техногенних катастроф.

Доцільно охарактеризувати складові економічної безпеки та їх взаємозв'язок (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Складові економічної безпеки та їх взаємозв'язок

Джерело: складено автором

Російський вчений В. А. Тюлюкін [106] пропонує виділяти такі складові економічної безпеки регіону: інвестиційна безпека, виробнича безпека, науково-технічна безпека, зовнішньоекономічна безпека, фінансова безпека, енергетична безпека, сфера рівня життя населення, сфера ринку праці, демографічна безпека, правопорядок, продовольча безпека, екологічна та інфраструктурна безпека. Таким чином, автор зробив внесок у вивчення мезорівня економічної безпеки, що залишається малодослідженим.

Під час розгляду економічної безпеки підприємства О. С. Хринюк та М. Р. Корчовна [107] дотримуються найпоширенішої думки стосовно складових економічної безпеки підприємства, виділяючи фінансову, правову, технологічну, інформаційну, екологічну, кадрову, інтелектуальну та силову складові. Проте такий перелік не можна назвати повним, адже за відсутності інвестиційної, інноваційної, ринкової складових він не охоплює всього комплексу функціонування підприємства в зовнішньому ринковому економічному середовищі.

Науковці Н. Г. Мехеда та М. Горбань [108] виділяють фінансову складову, інтелектуальну і кадрову складову, техніко-технологічну складову, політико-правову складову, інформаційну складову, екологічну складову та силову складову економічної безпеки підприємства.

Іншої думки дотримуються такі автори, як В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко, І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков та ін. [109]. У їхньому розумінні складовими економічної безпеки підприємства є: захист комерційної таємниці та конфіденційності інформації, комп'ютерна безпека, внутрішня безпека, безпека будинків і споруд, фізична безпека, технічна безпека, безпека зв'язку, безпека господарсько-договірної діяльності, безпека перевезень вантажів та осіб, безпека рекламних, культурних, масових заходів, ділових зустрічей та переговорів, протипожежна безпека, екологічна безпека, радіаційно-хімічна безпека, конкурентна розвідка, інформаційно-аналітична робота, експертна перевірка механізму системи забезпечення, техніко-технологічна безпека, кадрова безпека, виробнича безпека, фінансова безпека, податкова безпека, інтерфейсна безпека, безпека матеріалів, силова безпека.

Основним критерієм економічної безпеки держави є здатність її національної економіки зберігати чи швидко відновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах припинення зовнішніх поставок чи кризових ситуацій внутрішнього характеру [110]. Таким чином, акцентується увага на необхідності формування та впровадження державних програм імпортозаміщень і розбудови національної економіки та промисловості з метою забезпечення їх економічної безпеки та стимулювання подальшого економічного розвитку.

Ще у дев'яностих роках минулого століття спеціалістами провідних американських та канадських інститутів було визначено, що економічна безпека – фундаментальна основа економічно ефективної держави в цілому. Своєю чергою, економічно ефективна держава – це держава, яка відстоює свої національні інтереси та забезпечує свою національну економічну безпеку у

визначений час та за існуючих обставин в умовах необмеженої міжнародної конкуренції.

Отже, роблячи підсумок, можна сказати, що концепція економічної безпеки повинна формуватися з урахуванням всього розмаїття чинників та представляти сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють ефективному динамічному росту національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави та індивіда, забезпечувати конкурентоспроможність держави на зовнішніх ринках. Економічна безпека забезпечується, передусім, ефективністю самої економіки, тобто економіка повинна захищати сама себе на основі високої продуктивності праці, якості продукції, конкурентоспроможності тощо. Вона повинна забезпечуватись усією системою державних органів, усіма ланками та структурами економіки.

Широка розбіжність поглядів та відсутність єдиного бачення щодо переліку чинників і складових на різних рівнях економічної безпеки свідчить про недостатню систематизованість методології та структури економічної безпеки держави. Отже, виникає необхідність розробки обґрунтованого та системного підходу до вирішення проблем забезпечення економічної безпеки держави.

1.3. Структура базисної системи економічної безпеки держави

Питання щодо ефективності оцінки рівня економічної безпеки держави було й залишається об’єктом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Розвиток сучасної світової економіки тривалий час рухається в напрямі активної фінансово-економічної інтеграції та уніфікації. Описаний процес має назву – глобалізація.

Межі національних економік, з погляду фінансової та економічної глобалізації, дедалі рідше використовуються для здійснення сегментації внутрішнього ринку. Це зумовлює взаємну залежність ключових фінансових центрів та формує нові транснаціональні механізми накопичення та руху

світового капіталу, підтверджуючи тим самим існуючу тенденцію до формування єдиного загальносвітового інвестиційного середовища, що передбачає тотальну інтеграцію ринків та капіталів окремих країн.

Внаслідок цього послабляються (а іноді взагалі зникають) економічні кордони між державами та створюються нові транскордонні механізми накопичення та руху капіталів.

Позитивним аспектом інтернаціоналізації національних економік є перехід країн від господарств закритого (внутрішнього) типу до економіки відкритого типу. Проте водночас цей процес передбачає певну фінансово-економічну амбівалентність, що проявляється, передусім. у постійно зростаючій залежності економік одних країн від інших. Це спонукало Європейську раду в Турині (29.03.1996 р.) визначити економічну глобалізацію одним із ключових викликів, що постали перед Європейським Союзом наприкінці XX ст.

Ефект світової фінансово-економічної глобалізації суттєво трансформує окремі національні економіки. Так, з одного боку, економічна глобалізація має сукупність встановлених правил, що ґрунтуються на дерегуляції та приватизації національних економік для зміцнення їх конкуренто-спроможності та підвищення рівня привабливості для іноземних інвестицій. Це, своєю чергою, дає змогу рухатися товарам та послугам, а також капіталу разом із робочою силою, незважаючи на існуючі внутрішньодержавні перепони. У результаті цього процесу формуються стійкі економічні зв’язки між національними економіками, об’єднуються національні процеси відтворення, зближення соціальних та інституційних структур окремих країн [111]. Але водночас цей процес має достатньо відчутні негативні наслідки, зокрема йдеться про досить неоднозначний його вплив на національні економіки та світове господарство загалом. Глобальні фінансово-економічні процеси посилюють загострення позицій міжнародної конкуренції, а також впливають на процес маніпулювання істотними фінансовими ресурсами і тому несуть загрозу для країн, що мають нижчий рівень доходів. Як наслідок –

багаті економіки стають ще багатшими, а бідні – відповідно біднішими. Таким чином, загальносвітова дисторсія інтенсивно зростає.

У 70-х рр. XX ст. багато галузей набуло статусу глобальних, і така важлива структурна тенденція набирає дедалі більших масштабів. Глобальна галузь – це та, в якій стратегічні позиції конкурентів на основних географічних чи національних ринках зазнають фундаментального впливу їх загальних глобальних позицій. Конкуренція в глобальних галузях порівняно з внутрішньою конкуренцією є унікальне стратегічне явище [112]. Отже, хоча ефективність галузі значною мірою залежить від їх характеру та від місцезнаходження виробництва, конкуренти на глобальному ринку змушені рахуватися з галузевою політикою та поведінкою конкурентів; взаємовідносинами з місцевими урядами на основних ринках; системною конкуренцією; труднощами в проведенні аналізу конкуренції.

Не слід ототожнювати поняття «глобалізація» та «інтернаціоналізація» національних економік. Аргументація, що вони взаємодіють на взаємовигідних умовах (торгівля, капіталовкладення, кредити) є хибною, оскільки існуюча фінансово-економічна глобалізація не супроводжується прогресуючим розвитком значної кількості країн світу [113]. Зазначимо, що сьогодні, на першу шпальту дедалі частіше ставлять «національну конкурентоспроможність». Вона передбачає встановлення стійкого підґрунтя для розвитку кожної окремої економіки та зумовлює відповідний рівень національної фінансово-економічної безпеки.

Це впливає на формування параметрів макроекономічної безпеки держави. Взагалі, макроекономічна політика має сформувати таке середовище, яке б сприяло стабілізації та стійкому розвитку національної економіки, а також посилювало б її конкурентні позиції.

Конкурентоспроможність окремо взятої економіки є достатньо багатозначним поняттям. Воно передбачає, що:

1) країна має можливості оперативно досягти високих темпів економічного зростання;

2) країна має високий рівень продуктивності факторів виробництва;
3) країна здатна створити внутрішні умови, що дадуть змогу підприємствам успішно конкурувати на міжнародних ринках.

При цьому перші дві позиції асоціюються з прискоренням економічного зростання, а також підвищенням рівня соціальних стандартів. Відповідно національна конкурентоспроможність не має передбачати зовнішньоекономічної конкуренції: внутрішнє бізнес-середовище може бути дуже продуктивним, але при цьому абсолютно виключаються зовнішньоекономічні відносини. Це й зумовлює їх відмінність від третьої позиції, в рамках якої конкурентоспроможність проявляється саме на міжнародній арені [114]. Отже, фундаментальним є стимулювання розвитку саме національної економіки, що є підґрунтям для суспільного прогресу та могутності країни в макроекономічному аспекті.

Кожна окрема економіка характеризується певними параметрами розвитку продуктивних сил, типом самої системи, а також станом ринкових відносин, характером суспільного відтворення, специфікою господарського механізму, рівнем життя й існуючими зовнішньоекономічними зв’язками.

Таким чином, співвідношення цих параметрів свідчить про існування значних відмінностей у різних країнах. Через необхідність посилення рівня економічної безпеки, держава, в макроекономічному масштабі, вивчає: стан економічного потенціалу та його розміщення; національний ринок; рівень підтримання економічної динаміки та рівноваги; роль країни у глобальній економіці; рівень її втручання в економічні процеси країни; необхідність модифікації національного економічного порядку тощо.

Належний рівень забезпечення цих позицій впливає на формування сприятливих умов для виходу національного ринку на високий конкурентоспроможний рівень у системі міжнародних економічних відносин [115]. Зазначимо, що конкурентоспроможність національної економіки формується внаслідок досягнення конкурентоспроможності галузей

виробництва країни на внутрішньому ринку та конкурентоспроможності галузей країни та їх продукції на зовнішніх міжнародних економічних ринках.

Залучення різних суб'єктів у процес забезпечення належного рівня економічної безпеки дає змогу виділити дві ключові позиції: широкий формат та вузький.

У широкоформатному трактуванні економічна безпека є сукупністю певних механізмів, що створюють умови для спільного ефективного існування суб'єктів. У вузькому розумінні економічна безпека являє собою сам процес узгодження економічних інтересів різних економічних агентів. Вузькоформатне трактування спирається на чітко визначені критерії інституційної реалізації економічної безпеки насамперед мікроекономічних суб'єктів.

Саме тому економічна безпека в цьому розумінні відображає результативність компромісних процесів у пошуках єдності та взаєморозуміння між різними економічними суб'єктами в процесі ведення господарської діяльності незалежно від середовища [116]. Зазначимо, що економічна безпека поряд із захистом від небезпек та загроз тощо передбачає реалізацію економічних інтересів, що характерно для діяльності з її забезпечення на всіх рівнях економічної безпеки.

Отже, в умовах глобалізації світової економіки відбувається процес формування трьох рівнів протистоянь інтересів:

перший – макрорівень. На цьому рівні, використовуючи конкуренцію, виборюють максимізацію своєї цільової функції окремі суб'єкти господарської діяльності та держава;

другий – взаємодія макро- та мікрорівнів. На цьому рівні держава як макроекономічний суб'єкт створює конкретні умови для функціонування суб'єктів мікрорівня;

третій – взаємодія макро-, мікро- та мегарівнів. На цьому етапі міжнародні економічні інституції створюють штучні умови для економічних суб'єктів, що оперують у глобальному економічному середовищі. Створені на

макрорівні, ці умови є формою реалізації державного інтересу, який має повною мірою відповідати інтегральному суспільному інтересу, який формується, спираючись на існуючі національні цінності. На мегарівні ж втілюються міжнародні інтереси, що здатні як відповідати, так і суперечити інтегральному суспільному інтересу.

Процес адаптації окремого економічного інтересу до рамкових умов обох рівнів впливає на формування національного економічного інтересу. Цей процес є поетапним та здійснюється в середовищі, яке поєднує в собі як економічні, так і політичні, соціальні та інші фактори, враховуючи при цьому внутрішні економічні інтереси, політичну активність різних сил та організацій. Крім того, не слід виключати потенційні реакції на прийняті рішення в процесі визначення цілей з боку окремих держав, частиною яких вони є [117]. Таким чином, макроекономічні показники свідчать про стан, в якому перебуває економіка країни, ступінь її розвиненості, стабільності та збалансованості. Отже, макроекономічна політика має спрямовуватись насамперед на підвищення рівня економічної безпеки держави та створення сприятливих умов для продуктивного функціонування її системи господарювання. Ефективність політики прямо пропорційна макроекономічній кон’юнктурі. Динаміка макроекономічних процесів формує логіку ведення підприємницької діяльності. Саме тому держава має спрямовувати свої зусилля на забезпечення належного рівня макроекономічної стабільності та конкурентоспроможності, а також підтримувати такий рівень економічної безпеки, при якому можливо реально займатися підприємницькою діяльністю.

Категорія «конкурентоспроможність національної економіки» має надзвичайно тісний зв’язок з категорією «економічна безпека». Враховуючи той факт, що «економічна безпека» визначається як здатність до розширеного самовідтворення з метою задоволення потреб суспільства та держави на встановленому рівні, нівелювання дестабілізуючого впливу чинників, що створюють загрозу стійкому розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі

господарювання, конкурентоспроможність може розглядатися як покажчик належного рівня економічної безпеки [118]. Таким чином, науковцями з'єднується поняття конкурентоспроможності національної економіки та забезпечення її безпеки й визначаються їх взаємозв'язок і взаємозалежність.

Конкурентоспроможність країни свідчить про здатність окремо визначених підприємств, галузей, а також економіки в цілому успішно конкурувати на ринках з іншими учасниками. Це, своєю чергою, вимагає належної конкурентоспроможної (на всіх ринках) та високоефективної державної політики, яка має бути спрямована насамперед на забезпечення економічної безпеки держави.

Далі пропонуємо більш детально зупинитись на рівні взаємозв'язку конкурентоспроможності країн та їх економічної безпеки.

Існуюча теорія конкурентоспроможності, яку впровадив М. Портер у книзі «The Competitive Advantage of Nations» [119], особливу увагу приділяє концепції нецінової конкуренції. Зазвичай ключовими чинниками забезпечення добробуту та могутності країни є відповідне географічне положення, наявність природних ресурсів та сприятливих цін на працю й природні ресурси. Враховуючи сучасний рівень впливу інтернаціоналізації, глобалізації та лібералізації на міжнародні економічні відносини, акценти фокусуються на продуктивності праці, володінні новітніми технологіями, а також на можливості побудови ефективного економічного середовища, яке б сприяло технологічному лідерству, та виробленні відповідної конкурентної стратегії.

Існуючі підходи до визначення конкурентоспроможності держави, що прийняті офіційними міжнародними організаціями, де-факто збігаються з теорією М. Портера, відображаючи при цьому абсолютно новий етап еволюції такої економічної категорії, як «конкурентна перевага».

Під конкурентоспроможністю ОЕСР розуміють здатність компаній, галузей, регіонів і націй забезпечувати відносно високий рівень доходів та

заробітної плати, залишаючись при цьому відкритими для міжнародної конкуренції.

Аналогічну позицію розділяють американські вчені Д. Доллар і Є. Вульф. Вони вважають, що конкурентоспроможність країни безпосередньо залежить від її здатності успішно поєднувати міжнародну торгівлю на базі високих технологій та продуктивність виробництва з високими доходами й заробітною платою [120]. Відтак науковці зосереджують особливу увагу як на зовнішньоекономічних аспектах конкурентоспроможності країни, а саме на частині торгових відносин, так і на технологічності продукції та виробництва як основи конкурентоспроможності економіки країни та її продукції.

Водночас поняття конкурентоспроможності не можна розглядати без урахування стану розвитку міжнародних економічних відносин між країнами.

Постіндустріальний рух та глобалізація суттєво впливають на розставлення пріоритетів національних економік. Вони ставлять питання стосовно необхідності збереження та утримання національної конкурентоспроможності.

Сталий розвиток економіки є можливий за умови реалізації [121]: потенціалу раціонального долучення до процесів світового господарювання; балансу національної конкурентоспроможності з урахуванням стратегічних інтересів громадян і суспільства загалом, зберігаючи при цьому цілісність національного економічного простору. Саме це й зумовлює зацікавленість науковців цим питанням та створює дослідницьке «поле» для розуміння змін, що відбуваються.

Сутність і структура процесу глобалізації є надзвичайно складною та суперечливою. Це зумовлює наявність великої кількості дискусійних позицій серед підходів наукового істеблішменту. Фахівці, які досліджують зазначену проблематику, доволі часто висувають різновекторні судження. Зокрема, у працях К. Г. О'Рурка, Дж. Г. Вільямсона, Р. Т. Робертсона, К. Омае, В. Коллонтай, Г.В. Козаченко, В.П. Пономарьова, О. М. Ляшенко є спірні позиції щодо сутності, етапів розвитку, основних чинників, проявів

глобалізації, її взаємодії зі суспільним та економічним життям, визначення способів і напрямів подання суперечностей постіндустріальної глобалізації.

У цих концепціях відсутній єдиний підхід до визначення процесу глобалізації. При цьому одні вчені формулюють його як процес зростання взаємозв'язків і взаємозалежності окремих країн та їх економік, який мав прецеденти й у минулому [122]. Інші науковці стверджують, що глобалізація – це абсолютно новий процес, що розпочався лише в 70-х рр. XX ст., хоча й є органічно пов'язаним із більш загальним процесом інтернаціоналізації господарського (і не лише) життя.

До того ж вказана група дослідників не визначила єдиний підхід до розуміння сутності процесу глобалізації. Вчені розділяють погляд, що глобалізація означає не лише новий кількісний вимір ступеня інтенсивності взаємних зв'язків окремих країн та їх економік, а головним чином – принципово нову якість цих контактів. Тобто йдеться про принципово новий, світовий рівень економічної організації.

Так, низка науковців фокусується на економіці, що здатна діяти як єдиний організм у режимі реального часу в масштабах всього світу [123], інші ж – навпаки, зосереджуються на поглядах формування єдиного, взаємопов'язаного світу, що є цілісним за своїми загальними контурами та внутрішнім зв'язком елементів, та формування структур глобальної керованості.

Українські науковці доволі плідно працюють над формуванням та оприлюдненням фундаментальних засад глобальної економіки з метою підвищення ефективності функціонування національної економіки країни та окремих суб'єктів господарювання. Найсуттєвіший внесок у це зробили такі науковці: О. Г. Білорус, О. В. Зернецька, П. Ю. Курмаєв, Д. Г. Лук'яненко, М. В. Ляхович, Ю. В. Макогон, І. Ю. Матюшенко, О. К. Соколенко, А. А. Ткач, С. В. Фомішин та ін. Проте дослідження тривають, оскільки невирішеними залишиається ще багато як теоретичних, так і практичних питань.

Сучасне середовище варто розглядати як багатокомпонентну систему, що складається з кількох рівнів, між якими існують пропорційні зв'язки. Проте світ – не продукт глобалізації. Його системність сформувалася в результаті виникнення самого інституту світового господарства і з самого початку мала ієрархічну структуру. Світова економіка зазнавала змін під тиском процесів поглиблення міжнародного поділу праці, розвитку міжнародної спеціалізації та кооперування виробництва.

Внутрішні структурні зв'язки змінювали та ускладнювали світову економіку. Протягом усієї історії її існування світова економічна система являла собою ієрархію зі своїми лідерами й аутсайдерами, що періодично змінювалися внаслідок геополітичної ролі тих чи інших держав.

Отже, сама глобалізація не змінила системної сутності світової економічної системи, вона була лише ще однією сходинкою на шляху її розвитку.

Глобалізація змінила чинники конкурентоспроможності національної економіки. Насамперед це стосується світового економічного співтовариства, коли сукупність більш-менш взаємозалежних країн вона перетворила на стійку систему, що включає в себе соціуми як елементи єдиного всесвітнього економічного організму, поєднані масштабними виробничо-збутовими структурами, принципово новою фінансовою системою та планетарною інформаційною мережею [124]. Зазначимо, що в сучасних умовах саме інформаційні системи та мережі є тими з'єднувальними ланками, що поєднують окремі елементи економік країн, галузей та ринків у загальний глобальний економічний простір, і відповідно економічна інтеграція значною мірою сьогодні залежить від інформаційної інтегрованості, а економічна безпека – від інформаційної та кібербезпеки.

Відтворювальна взаємозалежність зробила національні економіки складовими елементами глобального господарського організму. Особливо міцною є взаємозалежність у високотехнологічних галузях економіки, де широко практикується міжнародне виробниче кооперування. Так, при

додаванні до цього появи світового фінансового ринку та мережі Інтернет абсолютно зрозумілим стає той факт, що модель сучасного світового господарства радикально відрізняється від моделі першої половини XX ст.

Зміни у структурному та динамічному напрямі руху світової економіки сьогодні проявляються в дедалі більшій прозорості національних економік, обсягів світової торгівлі та інвестицій, появі загальних стандартів виробництва, споживання, торгівлі, фінансів тощо.

Проте глобалізація це не спонтанний процес, більше того, уряди країн чітко усвідомлюють свою позицію в міжнародній економіці. Стабільність і можливості країн безпосередньо залежать від ефективності дій, спрямованих на асиміляцію позитивних і компенсацію негативних наслідків процесу глобалізації.

Так, «парадокс Нейсбіта» досліджує взаємодію автоматизації та інтеграції в період глобалізаційних трансформацій. Відповідно до його положень, рівень глобалізації перебуває в прямій залежності від сили її невеликих учасників [125]. Відтак Дж. Нейсбіт зосереджується на динаміці, де, з одного боку, фокус його уваги спрямований на політичну незалежність та самоврядування, а з іншого – на формування самостійних економічних об’єднань.

Глобалізація в різних сферах: чи то економічній, чи то інформаційній, чи культурній – завжди рухається поряд із процесом національного самовизначення. Саме прагнення до самовираження є потужним стимулом до соціального, економічного та політичного розвитку, що має враховувати умови світової інформаційної відкритості й інтенсифікації інтеграційних процесів. Проте не варто забувати, що процес відродження національної свідомості обов’язково зіштовхується із захисною реакцією суспільства, що протистоїть руйнівному впливу глобалізаційних процесів.

Економіка визначає це як розрив певних усталених зв’язків, що сформувалися всередині країни, деградацію неконкурентоспроможних виробництв, загострення безробіття; у сфері культури й ідеології цей процес

супроводжується агресивним проникнення чужих для певного суспільства ідей, цінностей, моделей поведінки. При цьому істотне соціальне, економічне та ідеологічне потрясіння суспільства запускає різку зворотну реакцію, що інколи переростає у відверто войовничий націоналізм або релігійний фундаменталізм [126]. Отже, науковці звертають увагу на соціально-суспільні аспекти безпеки в контексті техніко-технологічного, економічного інформаційного розвитку та глобалізації, що несуть у собі як нові можливості, так і нові виклики та загрози.

Тим не менш, розмаїття підходів та висновків все-таки підштовхує більшість сучасних дослідників спиратися на уявлення про складний світ як певну глобальну спільноту, як цілісність, що має суттєву різницю зі складовими частинами світової спільноти.

Науковець З. О. Луцишин дотримується бачення, відповідно до якого однією з найважливіших властивостей глобалізаційного процесу є загальнопланетарна єдність. Саме тому він визначає поняття «глобалізація» таким чином: «Глобалізація – це сукупність взаємодіючих та взаємозалежних процесів, що проходять у загальнопланетарному масштабі, при цьому кожний з них має власні окремі механізми саморегуляції» [127]. Відправною точкою існування системи він, спираючись на складно-системні концепції, визначає достатність або недостатність тих факторів, що здатні компенсувати зовнішній або внутрішній вплив на систему.

Взагалі, процес глобалізації де-факто полягає в різкому розширенні та ускладненні структурних взаємозв’язків і взаємозалежностей як між громадянами, так і між країнами. Він розкривається через формування планетарного інформаційного простору, світового ринку капіталів, товарів, а також робочої сили, в інтернаціоналізації проблем техногенного впливу на природне середовище, міжетнічних і міжконфесійних конфліктів та безпеки [128]. Зазначимо, що інформація, інформаційний простір та формування інформаційного суспільства стають невід’ємними факторами як

конкурентоспроможності на світових економічних ринках, так і економічної безпеки.

Історія свідчить, що внутрішньоекономічним відносинам завжди приділяли більше уваги, аніж міжнародним. Наприклад, Голландія зразка XVIII ст. та Англія зразка XIX ст. були свого часу не лише творцями реального економічного прогресу, а й зразком для інших європейських країн. Пізніше, у XX ст., їх місце зайняли США. Слід зазначити, що, враховуючи особливості процесу становлення наднаціональних фінансових та інших ринків та виробничо-збутових структур, світові економічні відносини все більше займають провідну позицію, тоді як внутрішньодержавні відносини, не мають іншого варіанта, як адаптуватися до нових правил глобальної економіки.

Світове господарство щороку займає все більш значущу позицію відносно внутрішньодержавного. Світовий простір поступово перетворюється на єдину сферу великого бізнесу, створюючи принципово нові умови, коли географія розміщення продуктивних сил, галузева структура інвестицій, виробництва та збуту визначаються суб’єктами господарювання з урахуванням світової кон’юнктури, а економічні підйоми та спади набувають світових обсягів. Загальносвітова орієнтація транснаціональних корпорацій пропорційно зменшує вплив національних економік. Фактично, вони стають на рівень вище, займаючи наднаціональний рівень.

Процес глобалізації – це об’єднання всього світу навколо єдиної системи фінансово-економічних, суспільно-політичних та культурних зв’язків, що спираються на принципово нові технології та способи взаємозв’язку, якому передував цілий шлях еволюції [129].

Визначення глобалізаційного процесу як принципово нової форми зв’язків у світовому господарстві є достатньо дискусійним. Зрозуміло, що інформація завжди рухалась по світу, проте пізніше, як і будь-які інші об’єкти господарських зв’язків, її рух ставав все більш інтенсивним. Де-факто, вона, не створивши нових міжнародних господарських зв’язків, переформатувалась,

здобувши принципово нову характеристику. Складно заперечити тому, що сам факт трансляції норм та правил господарювання (що віднині спирається на технології) виник як новий спосіб світового конкурентного протистояння.

Зважаючи на викладене, варто акцентувати увагу безпосередньо на тому, що трансляція стандартів поведінки спирається на нові технології, причому саме завдяки належному їй специфічному інструментарію, виникнення якого припало на останні роки.

Висвітлюючи глобалізаційні процеси, М. В. Желіховська характеризує глобалізацію як форму міжнародної конкуренції: «Глобалізація – величезне збільшення масштабів світової торгівлі та інших процесів міжнародного обміну в умовах все більш відкритої, інтегрованої світової економіки, якій не відомі кордони» [130]. Зазначена форма пов’язується дослідницею не лише з традиційними різновидами зовнішньоекономічних зв’язків, а й з наступними процесами, що підсилюють інтенсивність цих зв’язків: 1) інформаційно-технологічний прогрес; 2) спрощення торговельного процесу, а також інші форми економічної лібералізації; 3) розширення сфери діяльності організацій за допомогою нових засобів зв’язку; 4) уніфіковані та стандартизовані правила ринкової економіки та вільної торгівлі; 5) перехід до прогресивно-технологічних комунікацій (особливості культурного розвитку другої половини XX ст.). Таким чином, інтеграція та зростання масштабів міжнародного обміну пов’язані з численними факторами інформаційно-технічного прогресу, технологічними досягненнями, уніфікацією та стандартизацію товарів, економіки і торгівлі та водночас інфраструктурно-комунікаційним розвитком.

Цей аспект глобалізаційного процесу досліджував також А. Стукало: «На деяких територіях експортно-орієнтовані підприємства вже тривалий час виконують повністю, або лише частково, замовлення, що носять виробничий або науково-дослідний характер, для іноземних компаній. Після виконання таких замовлень готовий продукт (виріб або його частина) пакується та транспортується у визначене місце. Хоча така практика не є інноваційною, її

масштаби зростають та охоплюють нові продукти та території. Виробництво отримало мобільність, воно більше не вимагає мобільності робочої сили для виконання поставлених цілей» [131]. Зауважимо, що сьогодні конкурентоспроможність продукції та галузей створює не мобільність робочої сили та виробництва, а мобільність та інтенсивність, новизна технологій та інтелектуалізація, інформатизація процесів виробництва.

Останнім часом, наукова думка дедалі більше схиляється до сценарію розвитку глобалізаційних процесів у концепції сталого розвитку [132]. Так, зокрема, документи Конференції ООН із навколишнього середовища та розвитку, що проходила в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., матеріали Всесвітнього саміту стосовно сталого розвитку, що проходив у Південно-Африканській Республіці у 2002 р., а також інші міжнародні доповіді та наукові праці розвивають цю тезу.

Більшість науковців-дослідників дотримується концепції, що сталий розвиток покликаний забезпечити збалансоване вирішення соціально-економічних питань, а також проблем збереження сприятливого навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб суспільства.

На сьогодні така модель має лише теоретичний характер, та, незважаючи на це, вона політично проголошена й підтримана більшістю держав (відповідні стратегічні програми та плани розроблені у 100 країнах). Проте досвіду реального її втілення на сьогодні ще не задекларовано.

Світове співтовариство все ще займає консервативну позицію, дотримуючись нестійкої моделі розвитку. Цим і зумовлюється постійний ризик глобальної кризи або навіть катастрофи. Перехід на нову модель – сталого розвитку – відкриє в процесі глобалізації принципово нову характеристику, яка реалізується в межах нової цивілізаційної парадигми.

Зрозуміло, що процес глобалізації об’єктивно веде до розмивання та знецінення регулюючих функцій держави як окремого суб’єкта. Як наслідок – унеможливлюється захист національної економіки від небажаних впливів.

Також перестають регулюватись будь-які економічні, соціальні та культурні процеси, оскільки вони вже перетнули державні кордони та стали самостійними і незалежними.

Світові економічні процеси, своєю чергою, у результаті цих трансформацій майже не піддаються будь-якому державному регулюванню.

Традиційні важелі державного макроекономічного регулювання (наприклад, імпортні обмеження, експортні дотації) щодалі більше втрачають свій вплив. Кожна нова сходинка змушує уряди враховувати позицію інших країн, інтереси яких можуть постраждати. До того ж свій вплив нарощують недержавні суб’єкти міжнародних економічних відносин, які мають можливості нівелювати очікуваний ефект від вжитих заходів.

Зазначені загрози мають залежність від невідповідної зовнішньоекономічної політики, яку ведуть розвинені країни. Вони, претендуючи на роль глобального центру, насправді ним не є, оскільки у своїх поглядах не йдуть далі власних національних інтересів. Адже впроваджені митні обмеження, що прикриваються державною антидемпінговою політикою, насправді покликані захищати ресурсні переваги економічно розвинених країн.

Отже, глобалізаційний процес виходить далеко за економічну площину. Він охоплює практично всі основні сфери діяльності суспільства, у тому числі політику, ідеологію, культуру, а також і самі умови існування суспільства. Цей процес витісняє національні відносини економічними. Національні господарства після досягнення певного рівня розвитку починають визначати характер, форми та механізми міжнародних відносин, що інколи супроводжується імперативним встановленням способів господарського спілкування між країнами [133].

Держави прагнуть стати членами клубу заможних країн і готові боротися з ними за свою частку у світовому виробництві. Фактично це є запозиченням споживчих і господарських стандартів одних країн іншими і спричинює зростання розриву в доходах, що відбувається разом із глобалізацією. Адже

розвинені країни вже досягли тих цілей, яких починають разом із ними прагнути країни, що розвиваються. Останнім для успішної участі у світогосподарських зв'язках потрібні інші, їх власні цілі.

1.4. Вимірні характеристики базисних систем економічної безпеки держави

Розмаїття поглядів, а також відсутність єдиного підходу до визначення даних при аналізі параметрів та показників економічної безпеки свідчать про невисоку ефективність методів оцінки економічної безпеки держави. Відповідно постає актуальне питання про необхідність розробки обґрунтованого системного підходу до вирішення проблеми забезпечення ефективності оцінки економічної безпеки.

Використання об'єктивної системи критеріїв, параметрів, індикаторів та порогових рівнів дає змогу належним чином окреслити обсяг реальних та потенційних загроз [134]. Отже, науковці наголошують на необхідності виміру економічної безпеки з метою визначення її рівня, що є основою діагностики економічної безпеки. Водночас формування системи аналізу й оцінки рівня економічної безпеки зі застосуванням показників та індикаторів дасть змогу впровадити систему моніторингу стану та рівня безпеки, що необхідно для забезпечення економічної безпеки на всіх її рівнях.

Враховуючи сучасні умови існування ринкових відносин, питання щодо коректної оцінки рівня економічної безпеки держави є надзвичайно актуальними. Належна і своєчасна оцінка стану економіки, що має на меті насамперед забезпечення її стабільного функціонування та запобігання виникненню кризових явищ, вимагає системних навичок діагностування рівня економічної безпеки, зокрема її реальних та потенційних загроз, а також формування дієвих механізмів, що здатні подолати ці негативні явища на різних етапах.

Об’єктивне та своєчасне визначення рівня економічної безпеки є одним із головних завдань, що стоять перед державою в сучасному світі. Нерідко у різних джерелах поширюється інформація щодо кризового стану економіки держав або її окремих складових. Проте такі джерела не наводять жодних аналітичних обґрунтувань, що могли б підтвердити таку інформацію.

Саме тому процес оцінки реального рівня безпеки економічного розвитку є одним із ключових етапів на шляху забезпечення належного рівня економічної безпеки як на макро-, так і на мікроекономічному рівні.

Зараз наука налічує безліч різноманітних підходів щодо оцінки рівня національної безпеки. Так, наприклад, існує позиція, що ефективність державних рішень з питань національної безпеки безпосередньо залежить від наявного багатомірного кількісного аналізу процесів у системі «національні економічні інтереси – загрози». Це дає змогу своєчасно вживати відповідні заходи на різних стадіях загострення ситуації разом із уникненням кризового стану в будь-якій сфері життєдіяльності об’єкта безпеки.

Існують різні методики визначення рівня національної економічної безпеки як ключової складової національної безпеки України. Оцінка переваг чи недоліків застосовуваного методу може здійснюватися з огляду на певні чинники, що здійснюють вплив на достовірність отримання результатів.

Вважаємо доцільним застосування певних методів для здійснення оцінки рівня економічної безпеки держави та їх комплексне поєднання.

Перший метод – індикативний. Цей метод передбачає розрахунок найважливіших макроекономічних показників та їхнє порівняння з визначеними пороговими рівнями.

Другий – метод динамічного аналізу, що передбачає здійснення оцінки темпів економічного зростання основних макроекономічних показників країни, враховуючи динаміку їхньої зміни.

Метод експертної оцінки використовується в процесі опису кількісних та якісних характеристик досліджуваних процесів.

Метод комплексного аналізу показників економічної безпеки з окресленням потенційних загроз економічній безпеці в Україні слід застосовувати для інтегральної оцінки рівня її економічної безпеки. Також у цьому процесі варто використовувати метод сценарного аналізу; метод оптимізації; метод теорії гри; метод розпізнавання образів; методи теорії латентних систем; методи багатомірного статистичного аналізу.

Для здійснення подальшого теоретико-методичного дослідження необхідно визначити самі поняття «критерій» та «показник» економічної безпеки.

Поняття «критерій економічної безпеки» використовують у процесі здійснення оцінки існуючого рівня безпеки. Під цим поняттям зазвичай розуміють «оцінку певного стану економіки з точки зору найважливіших процесів, що відображають суть економічної безпеки» [135], «дотримання відтворювальних пропорцій, розвиненість механічної складової економічного відтворення, наявність умов для здійснення рівноцінного обміну в економічній системі» [136], «здатність… економіки зберігати... критичний рівень суспільного відтворення в умовах пограничного зменшення (а в крайньому випадку, – навіть припинення) поставок ресурсів... або кризових ситуацій...» [137]. Зауважимо, що наведені тлумачення свідчать про існування значної кількості підходів, які здебільшого є занадто теоретичними й абстрагованими від точного кількісно-якісного аналізу рівня економічної безпеки. До того ж надзвичайно складно розмежувати категорії «показники безпеки» і «рівні безпеки» [138]. Як показують наведені цитати, існує значна кількість різних бачень, методик, підходів до оцінки стану та рівня економічної безпеки, що так чи інакше виділяють окремі аспекти зазначеної проблеми, вимірюють та досліджують, аналізують та оцінюють окремі складові безпеки чи їх сукупності авторськими моделями та підходами науковців, проте найбільш комплексною, системною та повною на сьогодні є розроблена та чинна Методика розрахунку рівня економічної безпеки України.

Методика розрахунку рівня економічної безпеки України визначає «індикатори економічної безпеки» як «реальні статистичні показники рівня розвитку економіки, що найбільш повно охарактеризують явища і тенденції в економічній сфері», а «критерії економічної безпеки» – як «реальні статистичні показники, що дають змогу здійснити оцінку стану економіки країни з погляду забезпечення її сталого розвитку». Варто зауважити, що, попри існування визначення, саме поняття в документі не використовується.

У зв'язку з відсутністю повної статистичної інформації на мікро- та мезо-рівнях унаслідок тінізації економіки, зокрема України, доцільніше використовувати статистичні дані макрорівня для обчислення й аналізу параметрів та показників економічної безпеки.

Поняття «критерій економічної безпеки» В. І. Мунтіян визначив як «оцінку стану економіки з погляду на процеси, які відображають сутність самої економічної безпеки» [136]. Зазначимо, що критерії економічної безпеки впливають на здійснення вибору показників економічної безпеки об'єкта дослідження, що ілюструватимуть рівень її кількісних та якісних параметрів у системі макростатистики. Водночас вони поділяються на кількісні та якісні критерії.

Кількісні критерії визначають антропометрику економічної системи, вихід за межі якої призводить до стану економіки, який можна охарактеризувати як небезпечний, тобто такий, що загрожує національному суверенітету держави та її національним інтересам.

Якісні критерії оцінюють стан національної економіки в контексті ключових процесів, що свідчать про рівень економічної безпеки. Індикаторами економічної безпеки є найважливіші показники, що визначаються критеріями економічної безпеки.

Як зазначають науковці, «показник економічної безпеки – кількісна характеристика здатності суб'єкта економічної безпеки зберігати певний стан та витримувати вплив факторів небезпеки» [139]. Отже, критерії економічної безпеки визначають якісну позицію, що, своєю чергою, формує стратегію

стримування та протидії небезпеці. При цьому показники визначають кількісну характеристику описаного явища.

Крім того, варто звернути увагу на такі поняття, як «фактичний показник» та «граничний показник», оскільки для економічної безпеки надзвичайно важливими є їх порогові рівні. «Пороговий рівень є певним числовим вираженням кількісно-якісної характеристики стану економічної безпеки суб'єкта, що характеризує їх гранично допустимі значення». Своєю чергою, недотримання вказаних значень шкодить процесу нормального розвитку різних елементів відтворення та, як наслідок, призводить до закріплення руйнівних тенденцій в економіці». «Фактичні показники – числове вираження кількісно-якісних характеристик фактичного стану економічної безпеки держави. При цьому стан «безпеки» досягається за умови дотримання меж порогових рівнів всім спектром фактичних показників» [139]. Під час визначення критеріїв безпеки треба враховувати суб'єктивну позицію дослідника, пріоритетність визначених інтересів, загроз, показників та їх порогових рівнів. Цей процес відбувається, коли здійснено попереднє визначення відносно об'єктивного переліку загроз.

Процес визначення критеріїв полягає у здійсненні ранжування різних позицій переліку за їх важливістю та абстрагування від найменш визначальних елементів, оскільки врахувати абсолютно всі фактори в процесі аналізу неможливо.

Математичне вираження цього процесу здійснюється наданням кожному показнику безпеки певної питомої ваги, що застосовуватиметься в процесі здійснення підрахунку агрегованих індексів безпеки. Необхідно завжди пам'ятати, що для визначення критеріїв, як правило, використовують суб'єктивний експертний метод формалізації оцінок безпеки.

Використання суб'єктивних підходів у процесі здійснення об'єктивної оцінки покликане забезпечити більш адекватне відображення властивостей і ознак об'єкта, що підлягає оцінці.

Особливе значення суб’єктивні методи мають в умовах нестабільної економіки, в умовах, коли ступінь невизначеності в результаті різних соціально-економічних явищ стає дедалі важливішим.

Експертні методи використовують зазвичай для здійснення аналізу об’єктів, оцінка яких не підлягає однобічній інтерпретації, заснованій на принципах математичної формалізації.

Відсутність повної та достовірної інформації про об’єкт дослідження також сприяє залученню експертної думки [140]. Зазначимо, що експертну або якісну оцінку стану та рівня економічної безпеки використовують для оцінки економічної безпеки за значною кількістю показників, які неможливо визначити та оцінити кількісною оцінкою, у такому разі думка та оцінка експерта є єдино можливою для здійснення аналізу та оцінки.

Процес побудови системи показників економічної безпеки досліджувало багато вітчизняних та іноземних науковців.

Барометр економічної кон’юнктури, розроблений у 1916 р. У. Пірсонсом (США), був одним із перших проектів з цієї тематики. Ці погляди розвивав і У. Мітчелл. Сучасна система економічних показників, на якій ґрунтуються визначення барометра економічної кон’юнктури, широко використовується Національним бюро економічних досліджень США. Для побудови барометра економічної діяльності з індикаторів, що характеризують господарську діяльність усіх складових економічної системи, обирають лише ті, яким притаманні циклічні коливання. Кожний із таких показників виключає довгостроковий тренд та сезонні коливання. Наступний крок – визначення точки циклічних максимумів і мінімумів, при цьому ряди групують за подібністю циклічної поведінки.

Інструмент широко використовується для аналізу й прогнозування економічної кон’юнктури США. Крім того, варто окремо зосередитись на класифікації факторів економічної безпеки, що була запропонована американськими вченими Дж. Торре та Д. Некаром. Вони були першими науковцями, які зробили спробу виявити політико-економічні фактори

економічної безпеки та за їх допомогою дати обґрунтування фактору взаємозалежності політики та економіки. Учені розділяють фактори економічної безпеки на економічні й політичні, які, своєю чергою, класифікуються на внутрішні та зовнішні. Внутрішні економічні фактори вказують на найслабкіші місця та відображають рівень економічного розвитку країни (наприклад, чисельність і вікова структура населення; валовий внутрішній продукт (ВВП); розподіл чистого доходу; економічна диверсифікованість бізнесу; рівень продуктивності праці; рівень безробіття; міграція населення; рівень відпливу капіталу тощо). Зовнішні економічні фактори визначають ступінь впливу зовнішніх обмежень на внутрішню економічну політику та охоплюють поточний платіжний баланс; цінову еластичність експорту/імпорту; обсяг зовнішнього боргу; валютний курс тощо. Політичні фактори характеризуються класовою гетерогенністю; культурними та моральними цінностями; гнучкістю урядових інститутів; діяльністю опозиції; рівнем дотримання прав людини; існуючими конфліктами торговельного або дипломатичного характеру [141]. Варто зауважити, що визначення критеріїв оцінки глобалізаційних факторів безпеки в Україні поки що не здійснене. На сьогодні визначено тільки загальну економічну складову національної безпеки.

Вітчизняні нормативно-правові акти не містять індикаторів інших напрямів безпеки – військової, політичної, соціокультурної, інформаційної тощо [142]. Отже, концептуально-методичні аспекти економічної безпеки держави за цими складовими залишають широке поле для проведення подальших наукових досліджень, визначення показників-індикаторів за цими складовими, їх систематизації, дослідження та оцінки в загальному комплексі оцінки рівня безпеки.

Вітчизняна наукова думка також приділяла увагу питанню визначення показників економічної безпеки. Так, науковці В. Т. Шлемко та І. Ф. Бінько [95] окремо виділяють ті, що на їхню думку, найповніше відображають

реальний рівень економічного розвитку держави та чітко окреслюють процес перебігу трансформаційних процесів у конкретний момент часу.

Позитивним моментом у зазначеній позиції є той факт, що наведені показники є тими базовими індикаторами, що відображають ключові засади економічного розвитку.

Науковець О. С. Саєнко, навпаки, вважає, що окремі показники, такі як, наприклад, енергетична залежність, вимагають здійснення переоцінки доцільності їх включення до загальної системи показників економічної безпеки [143]. Із зазначеним твердженням важко погодитися, оскільки в нинішніх економічних умовах саме енергетична безпека та її показники мають безпосередній вплив на стан та рівень економічної безпеки як загалом, так і інших складових економічної безпеки, таких як виробнича, соціальна, фінансово-економічна, техніко-технологічна тощо.

Методика визначення рівня інтегрального показника економічної безпеки детально розписана в Концепції економічної безпеки України, яка була розроблена фахівцями Інституту економічного прогнозування під керівництвом В. М. Гейця. Відповідно до положень Концепції, інтегральний показник складається з 14 груп різних індикаторів, які охоплюють, зокрема: фінансовий стан суб’єктів господарювання; збалансованість макроекономічних пропорцій; грошово-кредитну систему; технічний та структурний рівень виробництва; виробничу інфраструктуру тощо.

Структуру та рівень виробництва характеризують такі індикатори, як ВВП, питома вага переробних галузей економіки у валовому випуску товарів та послуг, структура використання виробничих потужностей, рівень монополізації економіки [144]. Спочатку рівень кожної групи показників умовно приймався за 100. Потім його адаптували відповідно до динамічних показників економіки та суспільних процесів.

Після впровадження методичних рекомендацій щодо здійснення оцінки рівня економічної безпеки України методика була взята за основу для впровадження низки профільних міністерських методик [145]. У рамках

оцінки вчені запропонували такі групи показників: інвестиційної та інноваційної безпеки; фінансової безпеки; енергетичної безпеки; соціальної безпеки; зовнішньоторговельної безпеки; демографічної безпеки.

Група інвестиційної та інноваційної безпеки передбачає зіставлення загального обсягу реальних інвестицій з ВВП, а також обсяг фінансування науково-технічних робіт за рахунок усіх джерел до ВВП.

Група фінансової безпеки використовує показники рівня інфляції, обсягу зовнішньої та внутрішньої заборгованості держави, дефіцит бюджету, рівень монетизації економіки, вартість банківських кредитів, резерви НБУ тощо.

Група енергетичної безпеки охоплює рівень забезпечення потреби в основних видах первинних паливно-енергетичних ресурсів, енергоефективність економіки, раціоналізацію структури балансу енергоспоживання.

Група зовнішньоторговельної безпеки передбачає визначення коефіцієнта покриття імпорту експортом, відношення експорту до ВВП, відношення імпорту до ВВП.

Група соціальної безпеки охоплює індекс людського розвитку, рівень безробіття, рівень доходів на одну особу, індекс реальної заробітної плати.

Група демографічної безпеки використовує коефіцієнт депопуляції, коефіцієнти народжуваності та смертності.

Методика розрахунку рівня економічної безпеки України наводить визначення зовнішньоекономічної безпеки як стану відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам і спрямована на забезпечення мінімізації збитків держави від дії негативних чинників.

Ще в 1963 р. Д. Стінгер увів комбінований якісний показник національних можливостей, розроблений у межах наукового проекту, спрямованого на розробку нових кількісних критеріїв зовнішньоекономічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активному залученню до процесу світового поділу праці.

Показник передбачав певні параметри, що дають змогу здійснювати прогнозування рівня національних можливостей на різнострокові перспективи.

Так, наприклад, параметри короткострокової перспективи відображалися військовою потужністю; середньострокова, своєю чергою, визначалася рівнем виробничої діяльності, а довгострокова – демографічними факторами.

Вільгельм Фукс, займаючи посаду професора фізики Берлінського технічного університету, у 1965 р. запровадив так званий «різноманітний коефіцієнт». Цей коефіцієнт давав змогу виводити якісний показник, спираючись на такі змінні, як чисельність населення, продукція енергії та продукція сталі. Усі вони відображають кількісні показники і не передбачають обліку якісних показників.

У 70-х рр. XX ст. Р. Кляйн увів в обіг рівняння, що фактично стало першою спробою здійснити обчислення комплексної стійкості держави. Показники населення, економічних можливостей, а також військової потужності впливають на стійкість держави. Цей підхід набув розвитку в дослідженнях Е. Теллиса та науковців, що працювали у корпорації RAND.

Пізніше японська наукова школа взяла за основу рівняння Рея Клайна та внесла корективи з урахуванням особливостей свого бачення. Так, зокрема, коефіцієнт кількості населення та розміру території був розширений рівнем володіння природними ресурсами. Економічні можливості, своєю чергою, включали ВНП (з указуванням показників його щорічного зростання), а також рівень промислового виробництва, розвиток сільського господарства та бізнесу. Крім того, рівняння було доповнено можливостями щодо внутрішньої та зовнішньополітичної діяльності [146]. Зауважимо, що підхід, запропонований японськими вченими, піддавався різкій критиці з боку наукового співтовариства. Взагалі, до основних недоліків статичних методик варто віднести складність процесу збору статистичних даних, які здатні забезпечити реальну оцінку якості показників економічної безпеки. Крім того, такі показники, як володіння запасами природних ресурсів і географічне положення країни, мають вагові коефіцієнти, що в 1,5 раза нижчі від

дипломатичних і в чотири рази – від економічних можливостей, оскільки такі оцінки завжди мають суб'єктивний характер.

За результатами аналізу вітчизняної наукової думки можна зробити висновок, що система показників економічної безпеки держави містить:

– макроекономічні показники, які свідчать про основні тенденції розвитку національного господарства (ВВП; витрати на оборону; обсяг зовнішнього та внутрішнього боргу тощо);
– приватні соціально-економічні показники (обсяг інвестицій в основний капітал і витрат на науку в обсязі ВВП; частка машинобудування, металообробки та інноваційної продукції в загальному обсязі промислового виробництва; рівень безробіття; коефіцієнт диференціації та ін.);
– показники функціонального і галузевого рівня, які дають змогу оцінити окремі складові економічної безпеки держави (рівень монетизації; рівень інфляції; обсяг золотовалютних резервів тощо).

У 2007 р. міністр економіки України підписав наказ, яким було затверджено Методику розрахунку рівня економічної безпеки України [147].

Як зазначили її автори, вона покликана визначити рівень економічної безпеки держави як ключової складової національної безпеки. Цією методикою визначений перелік найважливіших показників, що характеризують стан національної економічної безпеки на певний момент часу, їхні оптимальні, порогові та граничні рівні, та узагальнено й визначено методичні рекомендації щодо розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки. Зазначена методика передбачає виконання певних етапів розробки інтегрального показника (табл. 1.2). Вона ґрунтується на визначенні функціональної залежності і має відповідне математико-логічне та методологічне забезпечення.

Зручність розрахунку в цій методиці забезпечують визначені показники стану економічної безпеки, кожен з яких має свою граничну позицію. Відхилення фактичного значення від порогового свідчить про відхилення рівня економічної безпеки у відповідний бік. Методика не містить даних щодо

оптимального рівня економічної безпеки держави, проте, враховуючи рекомендований діапазон можливих значень кожного показника, який рекомендовано розділити на п’ять інтервалів, можна стверджувати, що й сам рівень економічної безпеки рекомендується визначати за цими рівнями.

Таблиця 1.2

Основні етапи методики побудови інтегрального показника рівня економічної безпеки України

Етап	Суть етапу
Етап I	Ідентифікація складових економічної безпеки держави
Етап II	Формування множини ідентифікаторів для кожної складової економічної безпеки
Етап III	Визначення оптимальних, порогових і граничних значень індикаторів
Етап IV	Нормалізація значень індикаторів
Етап V	Обчислення вагових коефіцієнтів для кожного ідентифікатора та складової економічної безпеки
Етап VI	Побудова інтегрального індексу економічної безпеки України як адитивного нормованого зваженого визначення складових
Етап VII	Розрахунок рівня економічної безпеки України за поточний квартал, півріччя, рік та порівняння його з попередніми періодами
Етап VIII	Аналіз фактичного стану, динаміки та прогнозування можливих тенденцій розвитку економічної безпеки України

Джерело: складено автором на основі [148]

Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013 р. затвердив «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [149]. Зазначимо, що відповідні методики підлягають періодичному перегляду з метою їх актуалізації та оптимізації. Спираючись на затверджені рекомендації, було проведено відповідний новий розрахунок рівня економічної безпеки України за 2000–2012 рр.

Ключовою особливістю нової методики стало коригування назви та кількості складових економічної безпеки держави, а також суттєва модернізація складу показників (їх кількість збільшилася зі 117 до 126). Крім того, було відредаговано складові економічної безпеки держави та відповідних субіндексів. Нова редакція запровадила також 78 нових одиничних показників замість 64 [150]. Зазначимо, що розмаїття поглядів, а також відсутність єдиного підходу до визначення даних під час аналізу параметрів та показників економічної безпеки свідчить про недостатню ефективність методів оцінки економічної безпеки держави.Тому залишається актуальним питання необхідності розробки обґрунтованого системного підходу до вирішення проблеми забезпечення ефективності оцінки економічної безпеки.

Критерії економічної безпеки визначають якісну позицію, що, своєю чергою, формує стратегію стримування та протидії небезпеці, а використання об’єктивної системи критеріїв, параметрів, індикаторів та порогових рівнів дає змогу належним чином окреслити рівень реальних та потенційних загроз.

Пороговий рівень є певним числовим вираженням кількісно-якісної характеристики стану економічної безпеки суб’єкта, що характеризує їх гранично допустимі значення. Своєю чергою, недотримання вказаних значень шкодить процесу нормального розвитку різних елементів відтворення та, як наслідок, призводить до закріплення руйнівних тенденцій в економіці.

Висновки до розділу 1

Автором досліджено питання теоретико-гносеологічних коренів дослідження проблем економічної безпеки, систематизовано базисні рівні забезпечення економічної безпеки, досліджено структуру базисної системи економічної безпеки держави та її вимірні характеристики. Систематизовано наукові дослідження з проблем забезпечення економічної безпеки, праці провідних вітчизняних та зарубіжних науковців, що висвітлюють теоретико-методологічні засади аналізу проблем забезпечення економічної безпеки.

Виявлено, що гносеологія безпеки передбачає низку важливих етапів на шляху пізнання проблеми: першим етапом є отримання системного знання про сам об'єкт; другим – усвідомлення факту реальної або потенційної загрози; третім – усвідомлення необхідності побудови захисту об'єкту безпеки; четвертим етапом є оцінка обсягів реальної або потенційної небезпеки, що можливо за умови здійснення кількісного та якісного виміру обсягів загрози, що фактично характеризує ступінь пізнання проблеми. Розуміння ступеня реальної чи потенційної небезпеки дає змогу розташувати об'єкт безпеки в ієрархії рівнів забезпечення економічної безпеки. Вказаний ступінь має тісний зв'язок із процесом прийняття управлінських рішень щодо забезпечення безпеки, формування концепції безпеки і відповідних заходів із її забезпечення. П'ятим етапом здійснюється формування концепції безпеки.

З'ясовано, що основа категорії безпеки з погляду гносеології проявляється через дослідження взаємозв'язку між розвитком і безпекою. Існуючий зв'язок між цими двома категоріями є не лише ключовою особливістю, що характеризує рівень і соціальну форму розвитку виробництва, це пояснюється, передусім, єдністю всіх процесів діяльності людини, поділ яких на певні сфери, галузі і напрями досить умовний. Реалізація функції безпеки в діалектичній єдності з економічним розвитком створює умови поступального руху в житті суспільства. Для України актуальність питання економічної безпеки зумовлюється насамперед критичним станом національної економіки, який є наслідком внутрішніх проблем економічного розвитку та впливу зовнішніх загроз, що посилюються світовими кризовими явищами.

Розкрито базисні системи економічної безпеки. Досліджено макрорівень, мезорівень та мікрорівень економічної безпеки. Зазначено, що мезорівнем економічної безпеки є стан та рівень безпеки функціонування регіонів, галузей і кластерів. Цей рівень найбільш перспективний для економічних перетворень, його особливістю є максимальна наближеність ресурсів і результатів до населення, а вдалі економічні зміни на цьому рівні сприяють зростанню

економіки країни загалом. Дослідження теоретичних засад довело, що здійснення дій із забезпечення економічної безпеки на мезорівні є більш ефективним і оперативним, ніж дія комплексних загальнодержавних заходів. Відповідно до існуючого наукового базису, національна економічна безпека, охоплює фінансову, інноваційну, енергетичну, макроекономічну, трудоресурсну, технологічну, виробничу, інвестиційну, продовольчу, правову, демографічну, зовнішньоекономічну та регіональну складові економічної безпеки. Економічна безпека регіонів узагальнено містить такі складові, як безпека політико-правової, економічної, соціальної, управлінської та інформаційної сфер, а також сфери матеріальних ресурсів. Основними функціональними складовими економічної безпеки суб'єкта господарювання визначено фінансову, інтелектуальну, кадрову, технологічну, правову, екологічну, інформаційну, силову, ринкову складові.

Систематизовано науковий базис економічної безпеки та виявлено факт багаторівневості та ієрархічності економічної безпеки і наявність на науковому концептуальному рівні взаємозв'язку, взаємодії між елементами, складовими за рівнями системи економічної безпеки та функціональними складовими та показниками структури економічної безпеки, яка здійснює безпосередній вплив на стан і функціонування системи економічної безпеки та формування процесу забезпечення економічної безпеки.

Досліджено сутність системи економічної безпеки, етапи розвитку, основні складові базисної системи забезпечення економічної безпеки, їх прояви та взаємодію зі суспільним та економічним життям. Дослідження базисних систем економічної безпеки держави дало змогу виявити, що система економічної безпеки є сукупністю об'єктів (елементів) економічної безпеки та зв'язків (методів та засобів) їх об'єднання з метою формування інтеграційних властивостей системи.

Визначено, що структура базисної системи являє собою склад структурних системоутворювальних елементів та їх взаємодію. Відтак, досліджуючи структуру базисної системи економічної безпеки держави

досліджено такі концепти, як склад системи, сутність, функції системи, цілі та завдання системи, кількісні та якісні характеристики підсистем економічної безпеки, що формують її структуру, координацію складових системи та функціональних підсистем, визначення джерел їх руху та розвитку, ідентифікацію механізмів функціонування. Здійснений аналіз уможливив розгляд структури базисної системи економічної безпеки держави як комплексу взаємопов'язаних та об'єднаних спільною метою забезпечення економічної безпеки підсистем, що мають певні функціональні властивості. Таким чином, структура являє собою внутрішню організацію системи економічної безпеки держави та взаємозв'язок компонентів, що її формують.

Формалізована елементна структура системи економічної безпеки держави охоплює безпосередньо методологічний базис економічної безпеки, концепцію та стратегію економічної безпеки; суб'єкти та об'єкти економічної безпеки; засоби, механізми та методи забезпечення економічної безпеки. Багаторівневість структури системи економічної безпеки та її властивості, такі як адаптивність, рівновага, стійкість, надійність, здатність до саморозвитку та самоконтролю, й зумовлюють можливість реалізації функцій забезпечення економічної безпеки держави.

Розглянуто наявні методики та теоретико-методологічні підходи до дослідження і визначення базисних елементів економічної безпеки. Досліджено основні методи оцінювання стану економічної безпеки: індикативний, метод динамічного аналізу, комплексного аналізу, барометр економічної кон'юнктури У. Пірсонса; концепт та етапи вітчизняної Методики розрахунку рівня економічної безпеки держави.

Виявлено, що кількісні критерії економічної безпеки держави, галузей, підприємств визначають стан економічної системи, вихід за межі якої призводить до стану економіки, який можна охарактеризувати як небезпечний, тобто такий, що загрожує національному суверенітету держави та її національним інтересам. Якісні критерії оцінюють стан національної економіки в контексті ключових процесів, які свідчать про рівень економічної

безпеки. Розмаїття поглядів, а також відсутність єдиного підходу до визначення даних під час аналізу параметрів і показників економічної безпеки свідчать про невисоку ефективність методів оцінки стану економічної безпеки й необхідність розробки обґрунтованого системного підходу до вирішення проблеми оцінювання результативності економічної безпеки держави.

Результати досліджень з обґрунтування теоретико-методологічних засад формування системи економічної безпеки держави висвітлено у працях автора: [1; 2; 4; 23; 151].

РОЗДІЛ 2
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Економічна безпека галузей промисловості як поняття теорії економічної безпеки держави

Економічна безпека галузі є складовою, мезорівнем у системі економічної безпеки. На сьогодні проблематика цього наукового напряму є малодослідженою, проте об’єктивно важливою, оскільки в умовах економічної інтеграції та глобалізації високий рівень економічної безпеки структуроутворювальних галузей національної економіки та галузей промисловості забезпечує високий рівень її економічної безпеки загалом. Таким чином, ефективність та результативність функціонування тієї чи іншої галузі в глобальному економічному просторі, рівень її конкурентоспроможності та вага на світовому конкурентному ринку забезпечують стабільне функціонування та високий рівень економічної безпеки країни.

Забезпечення економічної безпеки галузей промисловості передбачає створення умов, за яких здійснюється розбудова механізму забезпечення економічної безпеки галузі, здатного системно та комплексно забезпечити безпеку галузі загалом унаслідок забезпечення безпеки кожного з окремих елементів її структури. Виходячи з цього, забезпечення економічної безпеки галузі має дуальну сутність та спрямування, що полягає, по-перше, у необхідності забезпечення економічної безпеки кожного структурного елементу сукупності галузеутворювальних підприємств, яке має синергетичний пролонгований у часі економічний результат, що забезпечує зростання рівня економічної безпеки галузі, і, по-друге, у необхідності забезпечення економічної безпеки галузі як економічного рівня та окремої

структури, сформованої на засадах ресурсно-технологічної єдності та організаційних елементах, що мають певні регуляторно-управлінські функції, такі, які мають профільні міністерства та відомства, галузеві спілки та об'єднання тощо [152]. Таким чином, економічна безпека та її забезпечення має два основні базові рівні забезпечення: саму галузь як організаційне об'єднання та рівень кожного окремого елементу галузевої сукупності підприємств, що належать до тієї чи іншої галузі промисловості.

Зазначимо, що економічну безпеку на різних її рівнях, на рівні держави, регіону, галузі чи підприємства, у наукових розробках вчених розглядають із позицій різних підходів: з позицій прямого та опосередкованого впливу як захист від внутрішніх та зовнішніх загроз, виводячи на перший план фізичну складову економічної безпеки [9; 10; 24; 30; 43; 57]; з позицій забезпечення економічної безпеки внаслідок зростання конкурентоспроможності об'єкта безпеки і відповідно віддаючи перевагу дослідженням економічної складової [14; 42; 103; 123]; а також як реалізацію та гармонізацію економічних інтересів суб'єктів безпеки [47; 120], що, на думку науковців, сприяє зростанню рівня безпеки.

Вважаємо, що актуальним на сьогодні є ресурсно-функціональний підхід та максимально ефективне використання відповідно до галузевого розвитку й розподілу економічних ресурсів. Останнім часом у науковій думці домінує тяжіння до комплексного підходу, що тим чи іншим чином охоплює та поєднує всі зазначені підходи до пізнання та забезпечення економічної безпеки.

Досліджуючи економічну безпеку галузей промисловості, її сутність та прояви, варто зазначити, що вона потребує саме такого комплексного підходу, що тією чи іншою мірою використовує елементи та механізми всіх наведених підходів. Об'єктами економічної безпеки галузі є сукупність однорідних підприємств, об'єднаних умовами існування та розвитку [153]. Забезпечення безпеки галузі має здійснюватися через механізм створення умов, за яких зможе бути забезпечений високий рівень її економічної безпеки.

Водночас суб’єктами створення таких умов виступають як держава через інституційне, нормативно-правове регулювання та забезпечення на макрорівні, так і галузеві профільні міністерства і відомства, галузеві спілки та об’єднання на мезорівні через організаційні важелі, з розбудовою відповідної інфраструктури та інформаційно-аналітичним забезпеченням економічної безпеки; а також і мікрорівень – самі підприємства, що мають галузеву належність, адже саме від рівня економічної безпеки, конкурентоспроможності, науково-технологічного розвитку, забезпеченості ресурсами, безпеки економічних, екологічних процесів самих галузеутворювальних підприємств залежать значною мірою стан та рівень економічної безпеки галузі.

Опрацювання категорійно-понятійного апарату економічної безпеки галузі, концептуально-методичних, системних засад її розбудови та забезпечення допомогло сформувати узагальнене визначення, відповідно до якого економічна безпека галузі промисловості є комплексом умов, за яких відбувається економічний розвиток, зростання рівня конкурентоспроможності і забезпечення реалізації економічних інтересів галузі як сукупності однорідних підприємств товаровиробників, подібних за схожістю виробленої продукції і процесів виробництва та її реалізацією на внутрішньому і зовнішньому ринках в умовах посиленої дії загроз і в умовах інтеграції й глобалізації, яке, на відміну від наявних, дає змогу сформувати принципово нове бачення процесу забезпечення економічної безпеки галузі та обґрунтувати доцільність сформованих і запропонованих засад теоретико-методологічного базису, науково-практичних підходів до забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Метою забезпечення економічної безпеки галузі є: створення комплексу умов, за яких відбувається забезпечення реалізації економічних інтересів галузі як сукупності однорідних підприємств товаровиробників на внутрішньому та на зовнішніх ринках в умовах посиленого впливу загроз. На

рис. 2.1 подано структурну схему забезпечення економічної безпеки галузей промисловості.

Рис. 2.1. Система економічної безпеки галузей промисловості

Джерело: сформовано автором

Відповідно до мети основними завданнями забезпечення економічної безпеки галузей є: забезпечення безпеки галузі від зовнішніх та внутрішніх загроз, забезпечення високого рівня безпеки, стабільності та ефективності функціонування галузі, зростання конкурентоспроможності, забезпечення реалізації економічних інтересів галузі як сукупності однорідних підприємств товаровиробників.

У сучасних умовах глобалізації та значного впливу зовнішніх кризових факторів на стан економіки та розвиток галузей країни й галузеутворювальних підприємств зростає необхідність у забезпеченні економічної безпеки галузей та їхніх підприємств з урахуванням не тільки стану та розвитку внутрішнього ринку, а й зовнішніх факторів дії, що мають безпосередній вплив на стан та розвиток галузей і відповідно на можливість та ефективність реалізації їхніх економічних інтересів.

Сьогодні до таких факторів належать: вплив глобалізації та зовнішніх чинників на стан та розвиток галузей країн, що розвиваються; несформованість, спад та відсутність дієвих важелів захисту внутрішнього ринку; зростання вимог до конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках; зростання рівня диференціації, спеціалізації та концентрації виробничих процесів; значне техніко-технологічне відставання вітчизняних галузей за рівнем економічного, технічного, технологічного розвитку [154]. Усі ці фактори окреслюють, зумовлюють основні напрями забезпечення економічної безпеки галузі, що виходять із мети забезпечення безпеки та реалізації економічних інтересів галузі як сукупності галузеутворювальних підприємств і полягають у зростанні їх конкурентоспроможності й забезпечення безпеки галузі на внутрішньому та зовнішніх ринках у сучасних умовах глобалізації.

Виходячи з викладеного, напрямами, за якими доцільно впроваджувати комплексне забезпечення економічної безпеки галузей, є інституційний, нормативно-правовий, інформаційний, організаційний, інфраструктурний та інноваційний.

Основними завданнями із забезпечення економічної безпеки галузей промисловості є: забезпечення безпеки галузі від зовнішніх і внутрішніх загроз, створення умов для: а) її стабільного та ефективного функціонування; б) зростання конкурентоспроможності; в) реалізації економічних інтересів усієї сукупності однорідних підприємств товаровиробників конкретної галузі промисловості.

Економічна безпека галузей, вага, значущість факторів впливу, що визначають її економічну безпеку та механізми її забезпечення, мають суттєві відмінності від економічної безпеки підприємства чи держави. Через це є необхідними виокремлення й формування наукових базових засад аналізу, починаючи від концептуального рівня та методів, що можуть бути застосованими для аналізу, оцінки економічної безпеки галузі, до адаптації наукових підходів та їх застосування для розробки моделі забезпечення економічної безпеки галузі, механізму їх реалізації і відповідно методів, заходів, засобів забезпечення безпеки.

Суб'єктами економічної безпеки галузей промисловості є органи державного управління у сфері забезпечення економічної безпеки держави та державні установи; функціональні і галузеві міністерства та відомства; підприємства, організації та їх галузеві об'єднання, що визнаються як юридичні особи та можуть вчиняти дії у сфері забезпечення економічної безпеки галузі.

Об'єктом економічної безпеки галузей промисловості є галузь як сукупність однорідних підприємств, об'єднаних умовами існування та розвитку. Об'єктами економічної безпеки галузі є об'єкти, на які спрямовані дії щодо забезпечення безпеки галузей. Насамперед це безпека та дотримання інтересів галузі та її суб'єктів у сфері матеріальних, природних, інформаційних, фінансових, кадрових ресурсів та забезпечення безпеки економічних відносин між суб'єктами галузей.

Зазначимо, що забезпечення економічної безпеки галузей промисловості здійснюється на основі принципів [155; 156], таких як системність, комплексність, законність, дотримання інтересів суб'єктів, відповідальність, своєчасність, адекватність, достатність, обґрунтованість.

Системність є одним і базових основних принципів формування та забезпечення економічної безпеки галузей і передбачає застосування системного підходу до забезпечення безпеки галузі як до сукупності однорідних підприємств, об'єднаних умовами існування та розвитку.

Комплексність передбачає комплексу розробку, планування та впровадження дій із забезпечення економічної безпеки галузей за всіма напрямами та векторами зі застосуванням широкого кола методів та засобів механізму забезпечення економічної безпеки галузі.

Принцип законності визначає, що планування та впровадження всіх дій та заходів із забезпечення економічної безпеки галузей із суб’єктами в особі державних органів та суб’єктами на рівні підприємств галузі та їх об’єднань повинні здійснюватися на засадах законності та з використанням важелів чинного нормативно-правового забезпечення з дотриманням норм чинного законодавства країни.

Принцип дотримання інтересів суб’єктів ґрунтується на необхідності дотримання балансу економічних інтересів суб’єктів відносин у межах забезпечення економічної безпеки галузей. Такими суб’єктами виступають держави та державні органи управління, галузеві спілки та об’єднання, підприємства, що належать до галузі.

Відповідальність визначає необхідність закріплення меж відповідальності за вчинені дії чи бездіяльність за всіма відповідальними особами та суб’єктами забезпечення економічної безпеки галузі.

Принцип своєчасності полягає в необхідності планування та здійснення заходів із забезпечення економічної безпеки галузей своєчасно і з урахуванням пріоритетності планування та впровадження превентивних дій із недопущення настання ризикових подій та їх негативних наслідків.

Принцип достатності зумовлений необхідністю пошуку найефективніших за вартістю і можливістю реалізації заходів та інструментів захисту з урахуванням того, що витрати на забезпечення економічної безпеки галузей та їх суб’єктів мають бути відповідними до можливих збитків унаслідок реалізації потенційних загроз та небезпек і відповідати характеру впливу та масштабу дії цих загроз.

Принцип гнучкості в забезпеченні економічної безпеки галузей визначає здатність системи забезпечення залежно від умов захисту та важливості

об’єктів прогнозувати, запобігати настанню, планувати та впроваджувати дії зі забезпечення економічної безпеки, а також оперативно й ефективно ліквідувати можливі наслідки від настання негативних подій.

Принцип обґрунтованості полягає в тому, що обмеженість ресурсів, необхідних для планування й реалізації заходів із забезпечення економічної безпеки галузей вимагає детального економічного обґрунтування доцільності та обсягів ресурсів, необхідних для забезпечення економічної безпеки галузі в тому чи іншому напрямі.

Економічна безпека галузей промисловості складається з певних сфер, складових, за якими і здійснюється її забезпечення, та відображає стан та рівень економічної безпеки кожної з цих сфер, що має безпосередній вплив на стан та розвиток галузі загалом. До основних складових економічної безпеки галузі належать фінансова, виробничо-технологічна, інноваційна, інформаційна, енергетична, кадрова, інвестиційна, ринкова, експортна, імпортна безпека.

Кожна зі складових економічної безпеки характеризує ту чи іншу сферу функціонування галузей. Так, інформаційна сфера визначає стан та рівень інформаційної безпеки галузі, інноваційна безпека відображає стан та рівень застосування в галузі інноваційних продуктів та нових технологій, науковий рівень та новизну продукції; виробничо-технологічна безпека відображає техніко-технологічний стан виробничих баз підприємств галузі, рівень технологічності процесів виробництва та продукції галузі; фінансова є результатом фінансово-економічної діяльності галузеутворювальних підприємств; енергетична показує рівень споживання енергії та рівень залежності підприємств галузі від енергетичних ресурсів; кадрова визначає стан, кількість та якість кадрових та інтелектуальних ресурсів галузі; інвестиційна безпека показує обсяги, джерела та покриття потреб галузі необхідними для її розвитку інвестиційними ресурсами; ринкова визначається показниками стану та рівня розвитку внутрішнього ринку країни, стану сегментів споживання продукції галузі, тенденцій та змін кон’юнктури ринку;

експортна та імпортна складові показують стан та рівень безпеки експортно-імпортної діяльності підприємств галузі з імпорту сировини і матеріалів та експорту сировини й готової продукції на зовнішніх економічних ринках.

Механізмом забезпечення економічної безпеки є система організаційно-економічних та правових заходів, що впроваджується в процесі діяльності системи державних органів, що мають функції забезпечення економічної безпеки держави [157]. Частина науковців механізм економічної безпеки визначає як певну структуровану сукупність елементів складових механізму, що діють між собою та взаємозалежні, що підтверджує системні засади формування механізму та його елементів і необхідність їх збалансування в забезпеченні економічних інтересів суб’єктів [158].

Узагальнення наукових досліджень дає змогу констатувати, що механізм забезпечення економічної безпеки галузі – це комплекс методів, заходів та засобів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки галузі як сукупності підприємств виробників зі спільними ознаками, однотипністю сировини та ресурсів і виготовленої продукції, поєднаних умовами існування та розвитку.

Механізм забезпечення економічної безпеки галузей охоплює методи, заходи, засоби, інструменти, з реалізацією яких здійснюється забезпечення економічної безпеки, а також необхідне для ефективного функціонування цього механізму інституційне, нормативно-правове, фінансове, інформаційне, матеріально-технічне забезпечення.

Функціями в забезпечені економічної безпеки галузі є види діяльності, що випливають з предмета економічної безпеки та реалізуються суб’єктами безпеки. Відповідно функції забезпечення економічної безпеки на різних її рівнях розглядаються науковцями [145] як механізм гарантування економічної безпеки через такі функції, як інформаційна, превентивна, практична, прогностична, регулююча, захисту та контрольна.

Функціями забезпечення економічної безпеки галузі, з огляду на вищезазначене, визначено види дії зі забезпечення її економічної безпеки,

реалізація яких уможливлює приведення в дію механізму забезпечення економічної безпеки та виконання поставних завдань.

У забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості визначено та сформульовано такі функції:

- інформаційна функція полягає у налагодженні роботи з постійного інформаційного забезпечення суб'єктів абезпечення економічної безпеки галузі про стан та рівень загроз і небезпек;

- аналітична полягає у здійсненні дій з аналітичної обробки та аналізу отриманої інформації про стан внутрішнього та зовнішнього ринку, його кон'юнктуру, стан та розвиток галузі, рівень загроз економічній безпеці галузей;

- функція прогнозування полягає у виявленні реальних та потенційних загроз і прогнозуванні подальшого розвитку подій. Важлива роль цієї функції – у розробці прогнозів та довгострокових програм розвитку з урахуванням потенційних загроз та небезпек у розвитку галузей;

- превентивна функція активує розробку превентивних дій із забезпечення економічної безпеки галузі як сукупності підприємств та використання комплексу заходів, спрямованих на недопущення або мінімізацію економічних втрат від реалізації загроз та проведення профілактичних превентивних заходів із запобігання реалізації загроз економічній безпеці галузі та нанесенню економічних збитків;

- практична функція – у можливості науково-методичного обґрунтування та розроблення рекомендацій щодо зростання рівня економічної безпеки галузей та ефективності механізму її забезпечення;

- нормативно-правова функція спрямована на ініціювання прийняття законодавчих актів чи внесення відповідних змін у рамках чинного нормативно-правового поля, спрямованих на забезпечення економічної безпеки галузей;

- регулююча функція полягає в посиленні взаємозв'язку та взаємодії політики, спрямованої на забезпечення економічної безпеки галузей,

механізму забезпечення економічної безпеки галузі та основних напрямів соціально-економічного, промислового, регіонального розвитку держави, галузей, регіонів;

- організаційна функція полягає у сприянні організації розбудови механізму управління забезпеченням економічної безпеки галузей на рівні функціонування організаційних структур із забезпечення економічної безпеки окремих галузеутворювальних підприємств і організацій та реалізації дій механізму забезпечення економічної безпеки галузей;

- функція контролю полягає в моніторингу за основними соціально-економічними показниками-індикаторами стану та рівня економічної безпеки галузей, ефективності та дієвості застосованих заходів із забезпечення економічної безпеки галузі.

Засобами забезпечення економічної безпеки галузей [159] є комплекс організаційно-управлінських, технічних, профілактичних (превентивних), ідеологічних (із застосування пропаганди) заходів, що спрямовані на забезпечення економічної безпеки галузей та захист економічних інтересів галузі та галузеутворювальних підприємств.

Формування науково-методологічних засад забезпечення економічної безпеки галузей промисловості є питанням комплексним і системним, оскільки потребує розгляду та опрацювання фундаментальних положень економічної безпеки галузі як цілісного предмета наукового дослідження, водночас невід’ємно пов’язаного з іншими категоріями економічної безпеки: держави, підприємства за рівнями економічної безпеки. Економічна безпека галузі має складну системну та структурну сутність, що вимагає застосування та адаптації значної кількості методів наукових досліджень.

На сьогодні головною проблемою у формуванні методологічного базису забезпечення економічної безпеки галузей промисловості є не тільки фрагментарність теоретичних і методичних напрацювань та несформованість наукового бачення, а й відсутність систематизації та системності теоретичних та емпіричних досліджень. Економічна безпека галузі як предмет наукового

дослідження потребує формування наукового-методологічного базису її забезпечення, а відповідні наукові, концептуальні, методологічні положення знаходять своє тактичне втілення у методах дослідження, формуванні та застосуванні відповідних наукових підходів.

Відповідно до наукових джерел, методом є спосіб пізнання, дослідження явищ природи та суспільного життя, сукупність прийомів чи операцій практичного та теоретичного освоєння дійсності, що підпорядковані вирішенню конкретного завдання [160]. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Методологія уособлює теорію методів дослідження та створення концепції. Методику розуміють як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку та операції з фактичним матеріалом [161]. Оскільки методом є шлях, спосіб пізнавання й досягнення поставленої мети та завдань, метою і завданням методології економічної безпеки галузі є визначення сукупності прийомів і способів наукового пізнання та дослідження економічної безпеки галузі як системи, її сутності та процесів забезпечення.

Відповідно до загальної методології проведення наукових досліджень [160; 161], методологія дослідження економічної безпеки галузей виконує такі функції:

- визначає способи наукового пізнання та отримання наукових знань, що відкривають процеси та явища економічної безпеки галузі;
- визначає шлях досягнення науково-дослідницької мети;
- поповнює інформаційну, теоретично-емпіричну наукову базу;
- забезпечує комплексність та всебічність отримання інформації про явища та процеси в дослідженні економічної безпеки галузі;
- забезпечує поповнення та систематизацію наукової термінології з економічної безпеки галузі;

- створює логічно-аналітичний та емпіричний інструментарій наукового дослідження через адаптацію, удосконалення та застосування в дослідженнях економічної безпеки галузі та її забезпечення існуючих наукових підходів, методів і методик розробки нових моделей та інструментів наукового дослідження.

Загальними науковими принципами дослідження є системний, функціональний, термінологічний, історичний, когнітивний (пізнавальний), моделювання та ін. Методологічною основою дослідження економічної безпеки на всіх її рівнях є основне положення, на якому базується наукове дослідження.

Зазначимо, що сформульований науково-методологічний базис забезпечення економічної безпеки галузей промисловості складається з трьох блоків: 1) фундаментальна загальнонаукова методологія, що визначається загальними принципам наукового пізнання; 2) методологія економічної безпеки галузі, що визначає принципи та методологічні підходи, які є основою дослідження економічної безпеки галузей як окремого предмета наукових досліджень; 3) система методів й інструментів, що застосовуються в дослідженні економічної безпеки галузей, з адаптацією методів і застосуванням конкретних методик на концептуальному та емпіричному рівнях дослідження для вирішення поставлених завдань забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави. Методологією наукового, теоретичного та емпіричного дослідження забезпечення економічної безпеки галузей промиловості є сукупність окремих методів, прийомів та її поєднання, комбінування й система правил їх застосування відповідно до наукової сутності кожного методу, що можуть бути використані для проведення концептуального та емпіричного дослідження економічної безпеки галузі, аналізу та оцінки стану й рівня економічної безпеки галузі, формування та напрацювання напрямів забезпечення економічної безпеки галузі.

Поняття базису [162] в сучасній економічній термінології є сукупністю відносин виробничого характеру, що, своєю чергою, складають певну економічну структуру – основу підприємства, економіки, держави, суспільства. Взаємодія в рамках формування певного базису будується на системних засадах, оскільки, як і система, базис являє собою сукупність елементів, що взаємодіють. Відповідно до цього підприємства та їх взаємодія виступають базисом галузі, а галузева структура та її розвиток є базисом економіки держави. Тому, на нашу думку, формування науково-методичного базису забезпечення економічної безпеки галузей промисловості має будуватися на основі системного структурного та комплексного підходів із дослідженням як окремих елементів, так і взаємозв'язків між ними.

Вважаємо, що відповідно до існуючої методології економічних досліджень вивчення концептуальних засад, формування науково-методичного базису та опрацювання методологічних основ дослідження економічної безпеки галузей промисловості доцільно здійснювати за такими напрямами: вивчення наукових праць, що досліджують економічну безпеку на всіх її рівнях; вивчення та аналіз наукових праць, присвячених дослідженню економічної безпеки галузі та її забезпеченню; узагальнення ідей науковців із даної проблематики; визначення не вирішеної раніше частини проблеми; опрацювання та адаптація провідних наукових методів та підходів; формування науково-методичного базису економічної безпеки галузі.

Початок проведення дослідження проблематики економічної безпеки галузей промисловості потребує огляду та вивчення існуючих наукових напрацювань та запропонованих методів.

Питання економічної безпеки галузей промисловості як невід'ємної частини економічної безпеки держави знайшли висвітлення у працях провідних вітчизняних та зарубіжних науковців як один з основних рівнів у структурі економічної безпеки (національної, регіональної (галузевої), безпеки підприємства та безпеки людини). Найчастіше в наукових працях економічна безпека галузі ототожнюється з економічною безпекою регіону, що не є

доцільним та коректним, оскільки йдеться про два абсолютно різні предмети дослідження. Проблематика методології формування та забезпечення економічної безпеки галузі досліджувалася у працях Л. А. Горошкової [163]. Зазначимо, що в моделі економічної безпеки галузі національного господарства цього автора можна виокремити такі основні детермінанти, як параметри факторів виробництва та інфраструктуру, що включають матеріальні та нематеріальні активи, необхідні для ефективного функціонування галузей, а саме робочу силу, засоби виробництва та капітал у грошовій формі, а також підприємницькі здібності, інформаційні ресурси та знання.

Досліджуючи праці Л. І. Горошкової, можна констатувати виокремлення науковцем важливості таких факторів виробництва, як володіння людськими, фізичними, інформаційними та грошовими ресурсами та інфраструктурою, що характеризується наявністю транспортної системи, зв’язком, банківським обслуговуванням та іншими факторами. притаманними тій чи іншій галузі. Рівень безпеки за цією методологією залежить від наявності факторів та ефективності їх використання, що визначається застосованою технологією. На нашу думку, наступним важливим фактором цієї методології є ієрархія факторів, основними серед яких є природно-ресурсі фактори, кліматичні умови, географічне положення, некваліфіковані кадри та розвинені фактори, такі як інфраструктура обміну інформацією, висококваліфіковані кадри установ, що займаються інноваційними розробками.

Аналізуючи праці вказаного автора [163; 164], зазначимо, що для розрахунку рівня економічної безпеки галузі науковцем розроблено та запропоновано методику аналізу даних часових рядів, відповідно до якої змінні впливають на значення результативного показника через деякий період часу – лаг. Причинами виникнення лагів є політичні, інституційні, соціально-економічні процеси та наслідки їх дії. Для обґрунтування лагів згідно з цією методикою пропонується використовувати взаємну кореляційну функцію, яка характеризує тісноту зв’язку елементів динамічних рядів значень залежної

результативної y_t та пояснювальної x_t змінних, що зсунуті один відносно одного на часовий лаг. Коефіцієнт взаємної кореляції визначається за формулою

$$r_\tau = \frac{(n-\tau)\sum_{t-1}^{n-\tau} y_t x_{t-\tau} - \sum_{t-1}^{n-\tau} y_t \sum_{t-1}^{n-\tau} x_{t-\tau}}{\sqrt{[(n-\tau)\sum_{t-1}^{n-\tau} y_t^2 - (\sum_{t=1}^{n-\tau} y_t)^2][(n-\tau)\sum_{t-1}^{n-\tau} x_{t-1}^2 - (\sum_{t=1}^{n-\tau} x_{t-\tau})^2]}}. \quad (2.1)$$

Графік кореляційної функції $r^{r(\tau)}$ (r) називають корелограмою. Коефіцієнт кореляції змінюється від –1 до 1, відповідно до цього найбільший за модулем показник визначає зрушення або часовий лаг. Ця модель застосовувалася для проведення дослідження з розподіленим лагом для взаємозв’язку певних груп галузей.

На нашу думку, вагомим здобутком досліджень економічної безпеки галузі Л. А. Горошкової [165; 166] є те, що нею було визначено та описано поняття економічної безпеки галузі та процесів її забезпечення, запропоновано та впроваджено системний підхід до вивчення та розробки цієї методології.

Вважаємо, що до недоліків методології можна віднести недостатню комплексність та фактичну відсутність врахування факторів зовнішнього економічного впливу, несформованість механізму забезпечення економічної безпеки галузі та його складових. Тобто основними недоліками розглянутої методології є застосування в умовах обмеженої кількості галузей, спрямованих на внутрішній ринок та протидію чинникам внутрішнього середовища, і те, що вона не враховує фактори зовнішньоекономічної діяльності галузі тієї чи іншої країни на світовому економічному ринку.

Науковці Т. Г. Васильців [167] у працях з економічної безпеки підприємництва та І. П. Отенко, Г. А. Іваненко, Д. К. Воронкова у формуванні методичного підходу до оцінювання економічної безпеки регіону та галузі [168] запропонували підхід, заснований на тому, що розвиток окремих галузей та регіонів країни є нерівномірним, що унеможливлює формування ефективної

системи економічної безпеки країни. Відповідно до цього необхідним є здійснення ранжування регіонів країни та визначення тих, що мають критично низький рівень економічної безпеки, розробка та впровадження необхідних заходів, що є пріоритетними в умовах обмеженості ресурсів, проведення оцінки ефективності впроваджених заходів з підвищення рівня економічної безпеки підприємництва для регіонів із критичним рівнем економічної безпеки та провадження моніторингу рівня економічної безпеки.

Так, на думку Т. Г. Васильціва [167], галузі в економіці держави різняться за специфікою своєї діяльності, соціально-економічної ролі та рівнем економічної безпеки. Відповідно до цього необхідним є забезпечення економічної безпеки бізнесу в галузево-секторальному аспекті з визначенням ефективності заходів суб'єктів системи економічної безпеки підприємництва та органів державного управління.

Для цього Т. Г. Васильців пропонує застосовувати коефіцієнт забезпечення економічної безпеки галузі (сектора економіки) (*КЕj*), що є співвідношенням корисного ефекту функціонування підприємств галузі та витрат чи недоотриманих вигод, що виникли внаслідок реалізації небезпек та загроз і низького рівня економічної безпеки підприємництва відповідної галузі:

$$KEj = [\text{ВВП} \times \text{Ч}j \times (\text{РПП}\ j + \text{РПС}) + \text{ФОП}j + \text{СВ}\ j] / [\text{ВВП} \times \text{Ч}j \times (1 - R\text{ЕБП}\ j)], \qquad (2.2)$$

де ВВП – обсяг валового внутрішнього продукту, грн;

Ч*j* – коефіцієнт питомої ваги *j*-ї галузі у ВВП;

РПП *j* – коефіцієнт рівня загального оподаткування підприємств *j*-ї галузі;

РПС – коефіцієнт рівня соціального оподаткування оплати праці;

ФОП*j* – загальний обсяг витрат на оплату праці та матеріальне стимулювання підприємств *j*-ї галузі, грн;

СВ *j* – вартісна форма соціальної ролі підприємств *j*-ї галузі, грн;

*R*ЕБП *j* – коефіцієнт рівня системних ризиків підприємницької діяльності у *j*-й галузі; *R*ЕБП *j* = [0-1].

Застосування цієї методики потребує врахування загроз та небезпек підприємств галузі, соціальної ролі галузі на рівні певного регіону та питомої ваги податків і зборів, що надходять до місцевих бюджетів.

Оцінка рівня економічної безпеки підприємств галузі за цією методикою може бути зведена до розрахунку економічного ефекту внаслідок порівняння витрат та недотриманих вигод з прибутком та економічними й соціальним вигодами від підприємницької діяльності:

$$Ej = Bj - Зj, \qquad (2.3)$$

де Е*j* – ефективність політики зміцнення економічної безпеки галузі, грн;

В*j* – вартісне вираження загальної соціальної та економічної ролі підприємств галузі, грн;

З*j* – втрачений корисний ефект – сума витрат, які необхідно понести для здійснення заходів із забезпечення безпеки та нівелювання вад економіко-правового середовища підприємництва, грн.

З метою адекватної та повної оцінки ефективності зусиль підприємств галузі із забезпечення високого рівня економічної безпеки підприємств галузі за описаною методикою пропонується розрахунок інтегрального індексу зміни рівня економічної безпеки як середньогеометричного з індексів окремих показників:

$$I_m = \sqrt[n]{(im_1 + im_2 + \ldots + im_n)/n}\,, \qquad (2.4)$$

де I_m – інтегральний індекс зміни стану рівня економічної безпеки галузі;

im_1, im_2, …, im_n – індекси, що відображають відношення зміни окремих показників економічної безпеки підприємництва галузі у звітному році порівняно з базовим;

n – кількість показників, що аналізуються.

Варто зазначити, що цю методику науковець пропонує використовувати для розрахунку інтегральних індексів економічної безпеки макроекономічних показників розвитку підприємництва певних галузей та регіонів. Висновок про ефективність системи економічної безпеки певної галузі чи сектору економіки може бути зроблено в процесі порівняння темпів підвищення інтегрального показника економічної безпеки та приросту обсягів витрат на її забезпечення.

Дослідивши наявні науково-методичні напрацювання з економічної безпеки галузі, можна зробити висновок про недостатню повноту та комплексність досліджень із цього питання та необхідність формування методичних основ економічної безпеки галузі в умовах глобалізації.

Так, на нашу думку, методологія забезпечення економічної безпеки системно та повно розглядається й досліджується науковцями в напрямі забезпечення економічної безпеки підприємств, промислових підприємств, підприємств машинобудування, аграрної галузі. У цьому напрямі досліджень розроблено та запропоновано значну кількість різноманітних моделей розрахунку рівня економічної безпеки підприємств, таких як моделі С. І. Покропивного, С. Б. Довбні [169] та Н. Ю. Гичової [170], Б. М. Корецького [171], модель Н. С. Атрамонова та А. В. Атрашкова [172], науковий підхід А. С. Іванілова [173]. Вважаємо, оскільки галузь є сукупністю підприємств, що об’єднані за сферою діяльності, технологією виробництва та типологією виробленої продукції, рівень підприємства є дуже важливим, проте у формуванні методології забезпечення економічної безпеки галузі необхідно враховувати наукові засади забезпечення економічної безпеки як на рівні підприємств, так і на рівні держави, оскільки стан та рівень економічної безпеки держави загалом за основними складовими економічної безпеки та кожного окремого підприємства, що входить до тієї чи іншої галузі, мають

суттєвий вплив на стан та рівень економічної безпеки галузі як сукупності таких підприємств, що перебуває під впливом факторів безпеки як на рівні підприємств, так і на рівні держави.

На нашу думку, сутність економічної безпеки галузі, вага, значущість показників, факторів економічної безпеки, що її визначають, та й сама технологія забезпечення економічної безпеки галузі мають суттєві відмінності від рівнів підприємств чи держави та потребують виокремлення й формування наукових базових засад, починаючи з концептуального рівня, та методів, моделей, що можуть бути застосованими для аналізу та оцінки економічної безпеки галузі і наступної адаптації існуючих наукових підходів та їх застосування для розробки стратегії забезпечення економічної безпеки, механізму забезпечення економічної безпеки галузі та складових методів, заходів, засобів механізму її забезпечення.

Схема основних етапів формування методичних основ забезпечення економічної безпеки галузей промисловості показана на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Етапи формування науково-методологічного базису економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

Узагальнюючи наведені наукові праці провідних вітчизняних науковців, вважаємо доречним констатувати, що формування науково-методичного базису забезпечення економічної безпеки галузі в умовах глобалізації необхідно здійснювати зі застосуванням комплексу методів наукового дослідження [174–179]. Методологічний підхід до забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави відображено на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Методи та наукові підходи науково-методологічного базису забезпечення економічної безпеки галузей промисловості

Джерело: розроблено автором

Відповідно до загальноприйнятого наукового визнання, методом наукового дослідження є систематизована сукупність кроків, які необхідно здійснити для виконання певної задачі та досягнення певної мети [180]. Під методами науково-методичного базису економічної безпеки галузі розуміють особливий спосіб або систему способів, що можуть бути застосованими до науково-практичної діяльності в забезпеченні економічної безпеки галузі.

Вважаємо, що основним принципом формування науково-методологічного базису економічної безпеки галузі є його комплексність, що полягає у формуванні сукупності різних наукових методів та їх системному й комплексному застосуванні відповідно до поставленої мети та завдань із забезпечення економічної безпеки галузі.

На наше переконання, формування науково-методологічного базису забезпечення економічної безпеки галузі потребує застосування поряд із методами й провідних наукових підходів, оскільки науковий підхід є поглядом, думкою, з позиції якої розглядається об’єкт. Відповідно підхід охоплює сукупність цілісних принципів та методів, спрямованих на досягнення єдиної мети формування методичного базису забезпечення економічної безпеки галузі.

Зазначимо, що методологія забезпечення економічної безпеки галузі ґрунтується на принципах наукового дослідження, узагальнює застосовані методи дослідження і є їх фундаментальною основою. Водночас методологія забезпечення економічної безпеки галузі базується на загальнофілософській методології наукового пізнання.

Першим блоком у формуванні відповідного науково-методологічного базису є дослідження науково-теоретичних, концептуальних засад економічної безпеки галузі зі застосуванням логічно-діалектичних методів дослідження та аналізу інформації, як основи інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки галузі. Діалектичне дослідження факторів, елементів, складових та побудова логічного ланцюга причинно-наслідкових зв’язків, взаємовпливу стабілізуючих та дестабілізуючих факторів у забезпеченні

економічної безпеки галузі вимагає застосування широкого кола наукових методів. Оскільки методи є упорядкованою системою, застосування кожного з них визначається конкретним етапом та характером дослідження. Вибір конкретних методів визначається метою і завданнями дослідження та характером фактичного матеріалу. На нашу думку, вибір того чи іншого методу визначає прийоми, засоби та послідовності дій, що будуть використані під час його застосування. Методологія забезпечення економічної безпеки галузі використовує комплекс первинних та вторинних методів, що уможливлює здійснення якісного та кількісного аналізу значного обсягу інформації – показників, факторів.

На етапі формування наукових концептуальних засад економічної безпеки галузі як початку дослідження методологічного базису забезпечення економічної безпеки галузі доцільним є використання логічно-діалектичного філософського методу та методів наукового пізнання. Оскільки діалектика є філософським методом, що досліджує категорії розвитку, принципи діалектики відображають принципи загального зв’язку та загального розвитку явищ у світі та глибинну сутність процесів їх динаміки та формоутворення [181]. Відповідно до цього основними принципами діалектичного підходу є причинність, цілісність, системність. Діалектика як метод пізнання суспільства та мислення в поєднані з логікою та теорією пізнання є базовим фундаментальним принципом наукового дослідження. Застосування діалектичного підходу дає змогу обумовити причинно-наслідкові зв’язки, суперечності між суттю явищ, змістом та формою, процесами диференціації та інтеграції та об’єктивність в оцінюванні дійсності [182]. Додамо, що логічно-діалектичні методи в дослідженні економічної безпеки галузі є гносеологічним та логічним відображенням діалектики закономірностей розвитку та забезпечення економічної безпеки галузі як явища та процесу. Цей підхід та методи містять структурні складові, головними з яких є загальнонаукові, філософські принципи, закони та категорії діалектики та інші економічні, статистичні закони й методи.

Зауважимо, що ключовими філософськими принципами в дослідженні економічної безпеки галузі є принципи матеріалізму, саморуху, відображення, розвитку, детермінізму, взаємодії. До загальнонаукових належать принципи системності та методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції. До діалектичних належать принципи, побудовані на основних законах діалектики єдності та боротьби протилежностей, кількісних змін, суперечностей. Ці принципи тією чи іншою мірою лежать в основі методів логічно-діалектичного підходу в дослідженні економічних, суспільних, наукових передумов та подальшого формування методології економічної безпеки галузі, методів її забезпечення й утворюють систему інструментів і методів пізнання економічної безпеки як предмета наукового дослідження. Методи наукового пізнання дозволяють дослідити предмет дослідження із застосуванням спеціальних та загальних методів. Загальними методами, що застосовуються для дослідження проблематики економічної безпеки галузі, внутрішніх та зовнішніх чинників, що мають вплив на її формування та виступають її структурно-функціональними складовими, є методи емпіричного та теоретичного дослідження (спостереження та порівняння, опитування, абстрагування).

Не менш важливе значення має спостереження в дослідженні економічної безпеки, адже воно означає систематичне цілеспрямоване дослідження галузі, її характеристик, сутності поняття економічної безпеки галузі, впливу на неї зовнішніх та внутрішніх чинників, факторів, спостереження за розвитком взаємозв’язків та взаємозалежності. Спостереження як метод пізнання дозволяє отримати первинну інформацію про об’єкт у вигляді сукупності емпіричних даних, динаміки їх зміни та напрямів розвитку.

Порівняння в дослідженні економічної безпеки галузі дозволяє встановити відмінності стану економічної безпеки предметів та явищ в у дійсності, знайти спільні риси та відмінності, порівняти певний стан об’єкта чи системи з еталонним чи нормативним станом (якщо такий є) [180].

Застосовуючи порівняння в дослідженні економічної безпеки галузі, доцільним є порівняння її показників безпеки, таких як стійкість, фінансово-економічні показники, з показниками аналогічних галузей у більш розвинених країнах світу. Проте застосування цього методу в дослідженні економічної безпеки має певні обмеження, пов'язані з тим, що порівнювати доцільно явища та процеси, що мають об'єктивну спільність, рівні чи схожі умови, а саме порівняння здійснюється за найбільш характерними ознаками і показниками.

Опитування в дослідженні економічної безпеки галузі є важливим базовим методом, оскільки дає змогу отримати фактологічну базу для визначення сукупності показників стану на рівня економічної безпеки галузі, що є первинним матеріалом емпіричного дослідження, який із подальшим застосуванням методів аналогії та абстрагування дозволяє визначити базові засади формування концептуального рівня в дослідженні економічної безпеки галузі.

Доцільним є метод експертних оцінок, що поряд із опитуванням застосовується для експертної оцінки складових стану та рівня економічної безпеки галузі. Для проведення опитування в нашому дослідженні застосовано листи опитування та анкетні дані, розроблені відповідно до мети та завдань дослідження таким чином, що вони не тільки містять певну кількість визначених блоків, а й уможливлюють оцінку дослідженого об'єкта в динаміці, за певний період часу.

Абстрагування як метод у дослідженні економічної безпеки галузі дозволяє відійти від несуттєвих властивостей та зосередитися на виділенні найважливіших вагомих сторін об'єкта дослідження, визначити найвагоміші фактори, що мають вплив на стан і рівень економічної безпеки галузі як зовнішнього, так і внутрішнього середовища, та зосередитися на формуванні методології забезпечення економічної безпеки галузі з урахуванням дії цих факторів.

На наше переконання, системно-структурний аналіз є одним із провідних у формуванні методології забезпечення економічної безпеки галузі. Оскільки система являє собою сукупність елементів, пов’язаних між собою як певна цілісність, що взаємодоповнюють один одного та взаємодіють, виникає певна структурна цілісність, що є сукупністю частин, тобто підсистем єдиної системи, а підсистеми, своєю чергою, складаються з певних елементів. Таким чином, виникає поняття структури системи як такої, яка складається з певних підсистем та елементів. Внутрішня взаємодія в системі виникає на рівні підсистем та окремих елементів, проте зовнішній вплив діє на елементи системи, дестабілізуючи роботу окремих структурних одиниць (елементів, підсистем та всієї системи загалом). Системно-структурний аналіз є основою системно-структурного підходу [183; 184]. Системний аналіз являє собою сукупність методів та засобів дослідження складних систем, об’єктів, процесів, що спираються на комплексний підхід з урахуванням взаємозв’язків та взаємодії між елементами системи [185]. Відповідно до цього, на нашу думку, системно-структурним аналізом забезпечення економічної безпеки галузі є метод дослідження складної економічної системи галузі, що містить її загальний огляд та подальшу деталізацію й досліджує ієрархічну структуру моделі галузі як об’єкта дослідження та взаємозв’язки і взаємодію між елементами системи. Структуру розглядають як сукупність стійких зв’язків між множиною компонентів об’єкта, що забезпечують його цілісність та тотожність самому собі [186]. Водночас уявлення про структуру передбачає розгляд об’єкта як системи. Конфігурація та характер зв’язків усередині системи є її структурою, що залишається незмінною при змінах (у певних межах) системи, зміні складу елементів.

Системно-структурний аналіз за своєю суттю та змістом є поєднанням сукупності методів системного та структурного аналізу. Архітектура системно-структурного аналізу економічної безпеки галузі враховує ієрархію, складність, багаторівневість та взаємозалежність зв’язків між елементам системи.

Зазначимо, що галузь як економічна система, що складається з окремих підприємств, організацій, які її формують, із подібними способами, технологіями виробництва, типологією продукції та ресурсним базисом, є сталою динамічною системою, в якій окремі підприємства, інститути, організації чи їх об’єднання та інфраструктура виступають окремими підсистемами та елементами.

Системно-структурний аналіз, як один із запропонованих ключових методів дослідження, дозволяє виявити еволюцію розвитку економічної безпеки галузі як системи від економічної безпеки підприємства як системи нижчого порядку в забезпеченні економічної безпеки до забезпечення економічної безпеки держави як системи вищого порядку. Забезпечення економічної безпеки галузі в цьому контексті являє собою еволюціонування економічної безпеки підприємств на рівні їх об’єднання, при цьому вони частково зберігають чи втрачають властивості, притаманні забезпеченню економічної безпеки окремих економічних суб’єктів, та одночасно отримують на рівні галузі нові якості та властивості системи. Таким чином, виникає синергетичний ефект від об’єднання підприємств та впливу факторів системи вищого порядку – економічної безпеки держави, що особливо важливо, враховуючи динамічну зовнішньоекономічну діяльність, вплив зовнішньоекономічних дестабілізуючих факторів внутрішньоекономічної діяльності, пов’язаних зі зростанням концентрації виробництв усередині країни, обмеженістю та дестабілізацією внутрішнього ринку споживання.

Зазначимо, що системно-структурний аналіз економічної безпеки галузі дає змогу поділити загальну систему галузі на окремі частини цілого (елементи, підсистеми), дослідити, проаналізувати їх, визначити елементи, що перебувають під дією дестабілізуючих чинників та визначити їх вплив на загальну систему галузі.

Алгоритм системно-структурного аналізу економічної безпеки галузей промисловості має певну послідовність етапів дослідження (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Системно-структурний аналіз у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості

Джерело: укладено автором [185–188]

Зазначимо, що першою частиною системно-структурного аналізу є етапи проведення системного дослідження за допомогою методів декомпозиції, аналізу та синтезу системи. У процесі декомпозиції визначають основні цілі та функції системи в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості, виділяють цілісність елементів галузі як системи, досліджують зовнішнє середовище, об'єкти, що входять до складу системи чи знаходяться поза її межами, здійснюють опис факторів, що діють на економічну безпеку галузі як систему, здійснюють опис тенденцій розвитку системи та дестабілізуючих факторів, і декомпозицію системи: функціональну, компонентну та структурну (за видами відносин між її елементами).

Таким чином, формування загального уявлення про економічну безпеку галузей промисловості забезпечується завдяки:

– визначенню мети, цілей, властивостей та основних функцій системи забезпечення економічної безпеки галузі;

– аналізу інформації про структуру, сутність взаємозв'язків та взаємозалежності між елементами в системі економічної безпеки галузі;

– визначенню базових процесів у системі забезпечення економічної безпеки галузі, їх порядку, передумов та послідовності здійснення;

– встановленню показників, що мають вплив на параметри стану системи та динаміку змін, що відбуваються в межах системи;

– визначенню основних елементів, що знаходяться поза межами системи економічної безпеки галузі, є зовнішніми суб'єктами та чинять вплив на її функціонування та визначають характер цього впливу;

– визначенню структури, ієрархії рівнів системи як сукупності взаємопов'язаних підсистем у забезпеченні економічної безпеки галузі.

На етапі аналізу, що формує уявлення про систему, на наше переконання, доцільним є застосування:

– функціонально-структурного аналізу з визначенням вимог до системи, а саме: складу елементів, алгоритму функціонування підсистем, характеристики та вимог до системи економічної безпеки галузі;

– морфологічного аналізу, що є дослідженням взаємозв'язків компонентів системи;

– генетичного аналізу, що є інструментом прогнозування розвитку системи на засадах дослідження історії, причин розвитку ситуації;

– аналізу ефективності, що передбачає формування показників ефективності, визначення шкали виміру, обґрунтування критеріїв ефективності, оцінювання та аналіз отриманих даних;

– формулювання вимог, критеріїв та оцінки обмежень для новоствореної системи забезпечення економічної безпеки галузі.

Узагальнюючи наведені вище міркування, вважаємо, що формування уявлення про систему забезпечення економічної безпеки галузей промисловості як системи забезпечується завдяки:

- виявленню всіх елементів структури та ієрархії системи показників-індикаторів за основними складовими економічної безпеки галузі а саме: інформаційною, фінансовою, кадровою, енергетичною, інвестиційною, інноваційною, виробничою, ринковою, експортною, імпортною складовими, та виявлення показників що їх характеризують;

- визначенню елементів, що складають систему економічної безпеки галузі, а саме: системи економічної безпеки підприємств, що входять до певної галузі, їх служби безпеки як структури забезпечення безпеки, механізму забезпечення безпеки галузі та методів, заходів й інструментів, що він використовує, інформаційно-аналітичного, нормативно-правового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення, які є необхідними для функціонування механізму забезпечення економічної безпеки галузі та механізму взаємодії між елементами;

- прогнозуванню напряму розвитку системи забезпечення економічної безпеки галузі, заходів, необхідних для її ефективного функціонування, до яких можна віднести формування масиву інформаційно-аналітичного забезпечення про діяльність галузі, на основі якого можна дослідити динаміку змін та відповідно будувати прогнози розвитку, досліджувати ефективність забезпечення економічної безпеки на рівні окремих складових й отримувати дані, необхідні для структурної перебудови економічної безпеки галузі з метою забезпечення максимально ефективного її функціонування, перегляду й оптимізації економічних зв'язків між елементами структури та суб'єктами в системі.

Необхідним є розгляд функцій та процесів, що відбуваються в системі забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, з метою управління нею. Забезпечення економічної безпеки галузей промисловості є складною системою і відповідно до цього має широкий спектр сценаріїв розвитку подій, тому зростає потреба у функціональному розподілі між її підсистемами. Системність у забезпеченні економічної безпеки залежить від системоутворювальних факторів впливу, кількості та якості елементів системи, взаємозв'язку та взаємодії між ними, що формується на рівні управління процесами. Відповідно до цього поняття системи економічної безпеки тісно пов'язане з поняттям управління системою забезпечення економічної безпеки галузей промисловості.

На етапі синтезу системи забезпечення економічної безпеки галузі необхідним і доцільним є формування моделі забезпечення економічної безпеки галузей промисловості як нової структурованої системи, що відповідає всім завданням та визначеним параметрам і здатна при такій розбудові елементів зв'язків і процесів повною мірою, на визначеному рівні, забезпечити адекватний і необхідний захист галузі та її підприємств від зовнішніх і внутрішніх факторів загроз, забезпечити сталий конкурентний розвиток галузі та максимально ефективне використання її економічних ресурсів.

Відповідно до викладеного можна зробити загальний висновок про те, що системно-структурний аналіз у дослідженні економічної безпеки галузей промисловості є комплексом методів дослідження з метою виявлення спільних характеристик і тенденцій, розгляду об'єкта дослідження як складно-організованої системи, структура якої складається з певної кількості взаємопов'язаних елементів, які взаємодіють, що дозволяє опрацювати комплекс заходів, спрямованих на вдосконалення системи та механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості.

Відповідно до авторського бачення, другим блоком науково-методологічних засад економічної безпеки галузей промисловості є формування методологічного базису аналізу та оцінки рівня її економічної безпеки.

На цьому етапі для відбору показників-індикаторів стану та рівня економічної безпеки за основними функціональним блоками економічної безпеки пропонується застосування індикаторного підходу та ресурсно-функціонального підходу.

Зазначимо, що індикаторний пороговий підхід в оцінці економічної безпеки галузей происловості базується на адаптації індикаторного порогового підходу у визначенні рівня економічної безпеки держави та підприємств для застосування на рівні галузі.

Цей підхід полягає у встановленні за результатами порівняння фактичних показників економічної безпеки галузі за всіма її складовими з нормативними (граничними, пороговими чи оптимальними) значеннями індикаторів, що відповідають певному рівню безпеки:

$$x_{\text{i}} = \left(\frac{P_{iф}}{P_{iн}} \right)^{b}, \qquad (2.5)$$

де $P_{iф}$, $P_{iн}$ – відповідно фактичні і нормативні значення i-го показника;
b – показник рівня (для показника типу «мінімум» дорівнює 1, для показника типу «максимум» дорівнює -1).

Цей підхід має широке застосування в затверджених державних Методиках розрахунку рівня економічної безпеки держави 2003 р., 2007 р. та 2013 р. Отже, цей підхід має системне застосування та не потребує додаткової окремої верифікації.

Запропонований для застосування ресурсно-функціональний підхід має комплексний характер і визначає стан функціональних складових економічної безпеки галузі та чинників зовнішнього і внутрішнього середовища, що на них впливають, визначає рівень економічної безпеки на основі оцінки ступеня використання ресурсів галузі за основними функціональними складовими. Вважаємо, що ресурсно-функціональний підхід у дослідженні економічної безпеки галузі дозволяє визначати рівень економічної безпеки на основі оцінки ступеня використання ресурсів за основними функціональними складовими: фінансовою, енергетичною, кадровою, інформаційною, інвестиційною. Для дослідження економічної безпеки кожної складової пропонується визначення питомої ваги функціональних складових економічної безпеки галузі. У межах цього підходу та із застосуванням динамічного підходу проводять розрахунок рівня економічної безпеки галузі за різні періоди зі збереженням сталого критерію питомої ваги кожної функціональної складової. Це дозволяє визначити зміни параметрів складових та рівня економічної безпеки кожної

складової в динаміці розвитку, змін кон'юнктури ринку за певний діапазон часу зі збереженням їх вагового коефіцієнта:

$$Vr_{eb} = \sum_{1}^{n} K_i d_i, \tag{2.6}$$

де K_i – значення часткових функціональних критеріїв економічної безпеки галузі;

d_i – питома вага значущості функціональних складових економічної безпеки галузі;

n – кількість функціональних складових економічної безпеки галузі.

Зазначений підхід є доцільним для використання в процесі діагностики стану та рівня економічної безпеки галузі та в процесі моніторингу стану й рівня економічної безпеки. На нашу думку, адаптація цього підходу та його застосування в методології забезпечення економічної безпеки галузі дозволяє виокремити показники-індикатори, згрупувати їх за основними функціональними складовими та блоками економічної безпеки, визначити питому вагу кожного показника й визначити показники рівня економічної безпеки за кожною складовою з урахуванням їх питомої ваги в загальному значенні складової.

З метою аналізу та оцінки економічної безпеки галузі запропоновано метод SWOT-аналізу, що є широковживаним методом, який застосовують у діагностиці та стратегічному плануванні. Він полягає у виявленні факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ та розподілу їх на чотири категорії за впливом на об'єкт аналізу. Застосування методу SWOT-аналізу дає змогу здійснити дослідження факторів впливу на стан та рівень економічної безпеки галузі: визначити слабкі та сильні сторони, можливості та загрози внутрішньоекономічного та зовнішньоекономічного середовища, що впливають на економічну безпеку галузі. Сильні та слабкі сторони є факторами внутрішнього середовища об'єкту аналізу, тоді як можливості та

загрози визначають фактори зовнішнього середовища в економічній безпеці галузі.

Таким чином, сильні сторони визначають якості, що дають перевагу підприємствам галузі, слабкі сторони окреслюють фактори, що визначають недоліки внутрішнього стану чи ринкових позицій галузі, що негативно впливають на економічну безпеку. Можливості визначають додаткові фактори зовнішнього середовища, що відкривають нові перспективи чи надають нові можливості для підприємств галузі в роботі на внутрішньому та зовнішніх ринках, та забезпечення економічної безпеки галузі. Загрози мають деструктивний вплив на стан галузі та підприємств, що її формують, і визначаються в економічній безпеці як деструктивні фактори, наявність значної кількості загроз може значно ускладнити досягнення мети забезпечення економічної безпеки та розвитку підприємств галузі.

Оскільки SWOT-аналіз є універсальним методом, вважаємо, що він може бути успішно адаптованим та застосованим для аналізу в забезпеченні економічної безпеки галузі, оскільки є гнучким методом із вільним визначенням та вибором факторів аналізу залежно від прийнятої мети дослідження. Цей метод варто застосовувати з метою оперативної оцінки стану економічної безпеки певної галузі та в межах нашого дослідження для планування стратегії забезпечення економічної безпеки галузі у тривалій перспективі. Завдання SWOT-аналізу – надати структурований опис ситуації стану об’єкта, стосовно якого необхідним є прийняття певного рішення. Метод дозволяє здійснити комплексний якісно-кількісний аналіз цих чинників, виявити та визначити проблемні поля економічної безпеки галузі та відповідно до них окреслити напрями забезпечення економічної безпеки галузі. SWOT-аналіз є ефективним для здійснення початкової оцінки в процесі діагностики впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ, проте він не є повним та остаточним і потребує додаткового застосування кількісного аналізу розрахунку показників та аналізу динаміки їх зміни. До недоліків цього методу можна віднести надання статичного аналізу та відсутність

бачення ситуації в динаміці. Це метод якісного аналізу, тому його доцільно комбінувати з кількісним аналізом та використанням динамічного підходу, недоліком методу є значна залежність від обсягу зібраного фактологічного матеріалу та ефективності його опрацювання, тобто від якості інформаційно-аналітичного забезпечення.

На наше переконання, застосування методу SWOT-аналізу в процесі комплексної діагностики економічної безпеки галузі як методу якісної оцінки в комплексі з іншими методами та підходами дає змогу визначити проблемні поля та окреслити перспективні напрями забезпечення економічної безпеки галузі, які будуть ураховані під час розроблення стратегії забезпечення економічної безпеки галузі та планування стратегічних напрямів забезпечення економічної безпеки галузі в даному дисертаційному дослідженні.

Застосування методу економічного моделювання в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості зумовлене необхідністю розробки економічної моделі, яка, на нашу думку, максимально повно відповідала б завданням цього дисертаційного дослідження, дозволила б здійснити якісно-кількісний аналіз стану економічної безпеки галузі, визначити сукупність показників, стан їх економічної безпеки та інтегральний індекс рівня економічної безпеки окремо за складовими, функціонально-компонентними блоками економічної безпеки та загальний інтегральний індекс економічної безпеки галузі. Метод моделювання є ефективним засобом виявлення ознак певних процесів та явищ за допомогою моделі. Відповідно під моделюванням визначають уявну або матеріальну систему, що надає інформацію про об’єкт дослідження, відображаючи та відтворюючи його [177]. Структура методу моделювання включає постановку завдання, визначення аналога, створення або вибір моделі, розробку моделі, дослідження моделі та інтерпретацію отриманих результатів, перенесення наукових знань із моделі на об’єкт дослідження. Економічне моделювання в забезпеченні економічної безпеки передбачає комплексне застосування якісних та кількісних методів та наукових підходів.

Відповідно до зазначеного, на етапі формування методичного базису аналізу та оцінки економічної безпеки необхідними є адаптація та застосування методу економічного моделювання – формування моделі аналізу та оцінки рівня економічної безпеки галузі й визначення інтегрального індексу рівня економічної безпеки галузі за всіма її функціональним складовими та показниками-індикаторами кожної зі складових. Для реалізації процесу моделювання та оцінки стану й рівня економічної безпеки з урахуванням комплексності відбору показників-індикаторів, що відповідатимуть стану економічної безпеки за всіма складовими та всебічно відображатимуть стан їх економічної безпеки, доцільним є застосування комплексного підходу. Якісний підхід застосовується у здійсненні процесу експертної оцінки, нормативний підхід – під час визначення оптимальних значень показників-індикаторів рівня економічної безпеки, кількісний підхід – для проведення відповідних розрахунків рівня економічної безпеки.

У комплексному дослідженні економічної безпеки галузі доцільним є застосування моделі аналізу п’яти конкурентних сил М. Портера [189]. Це модель, що є доцільною для застосування з метою визначення інтенсивності та визначеності конкурентних сил у галузі, її застосування в методології забезпечення економічної безпеки галузі обґрунтовано тим, що вона дає змогу дослідити стан внутрішнього ринку тієї чи іншої галузі й окреслити перспективи виходу на зовнішні ринки. Це одна з найуживаніших і найпоширеніших моделей, яка в комплексі діагностики стану та рівня економічної безпеки галузі дозволить отримати більш повний аналіз стану конкурентного ринку галузі, існуючої конкуренції та конкурентних переваг.

Модель аналізу п’яти сил М. Портера – це статична модель, в якій за допомогою п’яти структурних одиниць, що є характерними для кожної галузі, описано методи формування конкурентних переваг та прибутковості та утримання цих показників у довготривалій перспективі. Аналіз п’яти сил Портера є методикою для аналізу галузей та опрацювання стратегії бізнесу. Адаптація та застосування цієї моделі в процесі діагностики економічної

безпеки галузі зумовлене ще й тим, що основою запропонованої у дисертаційному дослідженні стратегії інтегрованого конкурентного розвитку в забезпеченні економічної безпеки галузі є конкурентоспроможність підприємств галузі та їх продукції на внутрішньому і зовнішніх ринках. Внаслідок цього застосування цієї моделі, що безпосередньо пов'язане з діагностикою конкурентних переваг та факторів, що їх формують, є доцільним і відповідає завданням нашого дослідження.

Як визначено у теорії конкуренції М. Портера [189], на ринку кожної галузі існує п'ять рушійних сил, що визначають прибутковість. Кожна сила в цій моделі є окремим рівнем конкурентоспроможності: загроза появи нових гравців; ринкова влада покупців; ринкова влада постачальників; загроза появи товарів-замінників; рівень конкурентної боротьби та внутрішньогалузева конкуренція.

За цією моделлю вищезазначені елементи ринкового середовища є рушійними силами конкуренції в галузі. Конкурентний аналіз у галузі із застосуванням даної моделі дозволяє визначити інтенсивність конкурентних сил у галузі за основними позиціями (силами) та знайти позицію, що забезпечувала б максимальний захист вів впливу конкуренції.

Для визначення першої сили – «загроза появи нових гравців» – здійснюють відповідний аналіз загроз появи нових гравців та визначають вхідні бар'єри в галузі й швидкість впливу існуючих гравців ринку.

«Ринкова влада покупців» визначає вплив, який можуть здійснювати покупці на рівень конкурентоспроможності галузі – обсяг вимог до якості, ціни товару, його відповідності.

Аналіз третьої сили – «ринкової влади постачальників» – дає змогу визначити їх вплив на конкурентоспроможність товарів галузі на внутрішньому ринку, оскільки характеризує вартість та перерозподіл ресурсів на ринку і доступ до їх використання. Від цієї сили значною мірою залежать прибутковість у галузі та стан виробничої й фінансової складової економічної безпеки галузі.

Четверта сила – «поява товарів замінників», що значно обмежують потенціал ринку з погляду зростання ціни та обсягів продажу, несе в собі визначення загрози зменшення темпів зростання внутрішнього ринку та обсягу споживання товарів й відповідно активує загрози для внутрішньоекономічної, виробничо-технологічної, фінансової складових економічної безпеки галузі.

П'ята сила – «внутрішньогалузева конкуренція» – призводить до зменшення ціни та рентабельності виробництва на внутрішньому ринку та збільшення витрат на стимулювання й просування продукції, що призводить до зменшення показників прибутковості підприємств галузі й несе в собі значні загрози для внутрішньоекономічної, ринкової, фінансової, виробничо-технологічної, кадрової складових економічної безпеки галузі.

Використання моделі аналізу п'яти сил М. Портера в методології забезпечення економічної безпеки галузі з метою аналізу стану та рівня економічної безпеки внутрішнього ринку дозволяє виявити загрози внутрішнього ринку та силу впливу цих загроз на стан галузі й рівень її економічної безпеки.

Третім блоком розробленого автором науково-методологічного базису здійснюється формування наукових підходів до забезпечення економічної безпеки галузі. На цьому етапі, на наше переконання, необхідним є методичне та практичне застосування досліджених та адаптованих підходів і методів, що були визначені в перших двох блоках і матимуть подальше застосування під час формування та розробки стратегії забезпечення економічної безпеки галузі, стратегічного планування напрямів забезпечення економічної безпеки галузі й формування механізму забезпечення економічної безпеки галузі, принципів, методів, засобів, інструментів його функціонування.

Розробка стратегії забезпечення економічної безпеки галузей промисловості ґрунтується на застосуванні методологічного підходу як набору певних методів і засобів, що будуть застосовані для формування, концептуалізації основної мети – плану стратегічних завдань і їх практичної реалізації. Методологічний підхід передбачає розробку стратегії, напрямів

забезпечення економічної безпеки та механізму забезпечення економічної безпеки галузі, що є інструментом практичної реалізації наукових та концептуальних засад забезпечення економічної безпеки галузей промисловості. Цей механізм повною мірою враховує особливості наукового підходу та передбачає практичне застосування широкого кола наукових та емпіричних методів, що можуть бути задіяні в процесі забезпечення економічної безпеки.

Методологічний підхід у формуванні стратегії забезпечення економічної безпеки галузей промисловості є системою методів, прийомів та засобів наукового пізнання, що комплексно застосовуються для досягнення мети дослідження й узгоджуються з об’єктивними законами розвитку економічної дійсності та досягненнями діалектичного пізнання.

У комплексі методологічного підходу під час розробки стратегії забезпечення економічної безпеки галузі доцільним є застосування ресурсно-функціонального підходу, оскільки реалізація стратегії залежить від ресурсного та виробничого потенціалу галузі та їх функціональної активності.

Також для формування та реалізації стратегії інтегрованого конкурентного розвитку в забезпечені економічної безпеки необхідним є застосування системно-структурного та комплексного підходів у здійсненні діагностики та моніторингу рівня економічної безпеки галузі, а також нормативного та кількісного підходів для проведення розрахунків.

Системно-структурний підхід як основний застосовується у стратегічному плануванні напрямів забезпечення економічної безпеки галузі. Також у процесі стратегічного планування напрямів забезпечення економічної безпеки галузі необхідним є застосування комплексного, адміністративного, інтеграційного та процесного підходів.

Вважаємо, що в процесі економічного моделювання стратегії інтегрованого конкурентного розвитку в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості та в проведенні оцінювання економічної безпеки галузі доцільним є застосування комплексного підходу.

Водночас застосування динамічного підходу до розрахунку рівня економічної безпеки галузей промисловості допоможе згрупувати широке коло показників за основними функціональними складовими та оперуючи індексними показниками здійснити розрахунок і аналіз індексу рівня економічної безпеки визначених показників, складових економічної безпеки та блоків економічної безпеки галузі. Динамічний підхід до аналізу стану економічної безпеки галузі логічно доповнює комплексний кількісний, якісний підходи, коефіцієнтний і рейтинговий та оперує індексними показниками (розрахунком інтегрального індексу економічної безпеки галузі) й дозволяє оцінити динаміку розвитку економічної безпеки галузі за її складовими. Застосування цього підходу дозволяє оцінити економічну безпеку окремо за складовими зі застосуванням широкого кола показників – складових економічної безпеки галузі, а також використати в аналізі показників коефіцієнти співвідношення між різними показниками та індекси зміни.

На нашу думку, у формуванні механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, враховуючи широке коло методів, заходів та засобів його забезпечення відповідно до завдань із реалізації стратегічних напрямів забезпечення економічної безпеки, необхідним є застосування процесного, комплексного, адміністративного, маркетингового, поведінкового та відтворювального підходів.

Процесний підхід у методології економічної безпеки галузей промисловості є підходом, що будується як концепція управління та адміністративного управління та являє собою певні описані та сформульовані функції управління. Цей підхід розглядає функції управління в забезпеченні економічної безпеки галузі як взаємопов’язані та взаємозалежні функції на різних рівнях управління. Відповідно до цього процесний підхід до управління будується на концепції, згідно з якою він є безпосередньою чергою взаємопов’язаних дій або функцій, таких як функції: планування, організації, координації, мотивації та контролю. Перелічені функції поєднуються між собою процесами комунікацій та прийняття рішень, оскільки (відповідно до

системного та системно-структурного підходів) економічна безпека галузі є системою, в якій відбувається значна кількість взаємопов'язаних процесів.

Процесний підхід у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості є мережею взаємодіючих процесів, що протікають у системі управління економічною безпекою та реалізують мету й завдання її стратегії. Об'єктом управління у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості в разі застосування процесного підходу є логічна послідовність дій, що проходять у межах певного часу та призводять до послідовної зміни станів системи економічної безпеки й перетворюють вихідні (вхідні) потоки ресурсів та інформації на кінцеві (вихідні). Послідовне використання процесів у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості створює певний цикл, що являє собою одночасне компонування функцій та етапів.

Процесний підхід у забезпеченні економічної безпеки передбачає: інформаційно-аналітичне забезпечення, збір інформації, що обґрунтовує цілі та завдання в забезпеченні економічної безпеки галузей; формування управлінських, організаційно-правових, емоційно-психологічних та інших процесів у забезпеченні економічної безпеки галузей; регулювання, спрямоване на збереження та вдосконалення системи забезпечення економічної безпеки галузі; контроль за функціонуванням процесів та їх відповідність поставленій меті й завданням забезпечення економічної безпеки галузі. Процес, як сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих видів діяльності, перетворює входи на виходи, при цьому у взаємодії вхідними є матеріальні, інформаційні, фінансові, кадрові, матеріально-технічні ресурси, а вихідними – реалізація поставлених завдань із забезпечення економічної безпеки галузі. Розбудова, формалізація та автоматизація структури процесів у забезпеченні економічної безпеки дає змогу досягти загальної мети забезпечення економічної безпеки галузі з оптимальним витратами часу та ресурсів.

Таким чином, адаптація та застосування вищенаведених наукових підходів і методів теоретичного та емпіричного дослідження економічної

безпеки галузей промисловості, як предмета наукового пізнання, дає можливість сформувати науково-методичний базис забезпечення економічної безпеки галузей промисловості як окремого предмета наукового дослідження та наукової категорії й на основі системного, процесного та структурного підходів як базових розробити інструментарій дослідження економічної безпеки галузі на її концептуальному, науково-методологічному та емпіричному рівнях.

Узагальнюючи, потрібно зазначити, що економічна безпека складається з певної кількості структурних складових, що її формують, відображають та забезпечують безпеку в різних аспектах і сферах функціонування. Системний та системно-структурний підходи дають змогу дослідити сутність економічної безпеки галузі та генезу її розвитку як сформованої економічної системи, що відповідно формується та функціонує на засадах системності, та основою, підґрунтям формування її структури є структура ринку і вплив державного управління та регулювання та стан і розвиток галузей. Застосований у процесі дослідження функціональний підхід визначає економічну безпеку як систему, яка містить певні функціональні складові: фінансову, інформаційну, інвестиційну, інноваційну та інші. Варто зазначити, що кожна складова економічної безпеки за різними рівнями формується під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, що мають, як правило, деструктивний чи стимулюючий характер у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості.

2.2. Детермінанти економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави

У сучасних економічних умовах ефективність діяльності галузей національної економіки залежить від результатів внутрішньоекономічної діяльності галузеутворювальних підприємств та від участі у світових економічних відносинах і ступеня інтеграції національної економіки у світове господарство.

Світове господарство являє собою сукупність національних економік, що взаємопов'язані та взаємодіють між собою на основі поділу праці в межах світового ринку та в межах відкритості національних економік [190–192]. Економічними процесами, що визначають світове господарство та характеризують стан і безпеку відносин між суб'єктами в межах міжнародної співпраці, є процеси активного переміщення факторів виробництва, а саме: міжнародної торгівлі; фінансових ресурсів та руху капіталу; переміщення робочої сили та кадрових ресурсів; переміщення, рух матеріальних, природних ресурсів; обмін технологіями та інноваціями; розвиток і поширення транснаціональних корпорацій як міжнародних форм виробництва, що функціонують на теренах різних національних економік; процеси переходу від економік відкритого типу до створення міждержавних об'єктів; міжнародні валютні відносини як процеси взаємодії та функціонування міжнародної валютної та кредитно-банківської системи; процеси координації міжнародних відносин у рамках діяльності міжнародних та національних інститутів; активізація процесів розбудови міжнародної інфраструктури, що дозволяє зблизити країни та покращити якість логістичних каналів між ними.

Водночас розвиток міжнародної економічної взаємодії в сучасних умовах визначають категорії інтеграції та глобалізації. Процес міжнародної інтеграції – це об'єктивний процес, що охоплює економічну, політичну та культурну інтеграцію, зближення країн світу та їхніх суб'єктів у всіх сферах людського життя на основі спільності загальнолюдських інтересів [193].

Міжнародна економічна інтеграція є процесом господарського та політичного об'єднання країн на основі розвитку глибоких стійких взаємозв'язків і розподілу праці між національними економіками, взаємодії їх виробничих структур на різних рівнях та в різних формах.

Глобалізація є категорією, що відображає процеси обміну капіталом, товарами, послугами, кадровими ресурсами, що виходить за межі державних кордонів і набуває форми зростаючого міжнародного перетворення національних економік [194]. Зростання процесів глобалізації економіки

викликане посиленням матеріальної та фінансової зацікавленості країн та їх підприємств у постійному економічному співробітництві з іншими країнами, більш розвиненими (як ринком технологій) і країнами менш розвиненими як (ринком збуту), активним формуванням загального світового економічного простору та переходом більшості країн до ринкової економіки; розвитком інфраструктури, що спрощує фізичні зв'язки та взаємодію, удосконаленням транспортних систем, інформаційних комунікацій тощо; посиленням тенденцій трудової міграції та активізацією переміщення трудового населення за межі власних країн (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Зв'язки галузей національної економіки та світового господарства

Джерело: розроблено автором

Таким чином, на думку автора, зв'язки галузей національної економіки та підприємств галузей зі світовим господарством здійснюються через форми

економічних відносин, що сформовані та функціонують на певних міжнародних ринках: міжнародної торгівлі – експорт частини виробленої продукції іншим країнам та імпортування сировини, матеріалів та інших товарів для потреб забезпечення власних галузей; міжнародних валютних відносин (регулювання валютних курсів); фінансів та міжнародного руху капіталу (інвестицій, кредитів), оскільки великі корпорації та банки діють у міжнародному масштабі; міжнародного обміну науково-технічною інформацією та технічними і технологічними розробками, трансферу інновацій, участі в міжнародних дослідженнях, інноваційно-інвестиційних проектах; цін на світовому ринку та їх регулювання в рамках міжнародної торгівлі і співпраці; переміщення робочої сили, трудової міграції.

Міжнародними економічними організаціями, що безпосередньо беруть участь у формуванні та регулюванні відносин на міжнародному ринку, є міжнародні фінансово-кредитні інститути: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР); Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Світова організація торгівлі (СОТ) тощо. Процес інтеграції галузей вітчизняної економіки на міжнародний ринок відбувається через дію окремих суб’єктів господарювання галузеутворювальних підприємств на міжнародному ринку та їх участь у процесах міжнародного співробітництва. Процеси міжнародного співробітництва у світі відбуваються в певних сферах міжнародного співробітництва та відповідних міжнародних ринках: міжнародної торгівлі, капіталу, робочої сили, технологій та інновацій, у рамках валютних відносин та цінового регулювання [195–197]. Вихід вітчизняних галузей та їх підприємств на міжнародний ринок пов’язаний зі значними змінами умов зовнішнього і внутрішнього економічного середовища, посиленням негативної дії дестабілізуючих факторів, оскільки на підприємства галузей при виході на зовнішні міжнародні ринки діють як зовнішні, так і внутрішні економічні виробничі та ресурсні фактори (рис. 2.6). Таким чином, на нашу думку, стратегічне планування економічної безпеки галузі визначає план дій із

забезпечення економічної безпеки галузі та її підприємств і розвитку галузі відповідно до поставленої мети.

Рис. 2.6. Детермінанти конкурентоспроможності, що впливають на економічну безпеку галузі промисловості

Джерело: розроблено автором

Отже, метою стратегічного планування в забезпеченні економічної безпеки галузі є забезпечення безпеки й підвищення ефективності функціонування галузі та її підприємств у процесі здійснення ними внутрішньоекономічної і зовнішньоекономічної діяльності. Водночас реалізація поставленої мети залежить від наявного виробничо-технічного, ресурсного потенціалу галузі і підприємств, що її формують, стану та ефективності функціонування внутрішнього ринку, що є матеріальною основою галузі, яка формує її конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Економічна ефективність галузі свідчить про її конкурентоспроможність, що формується під впливом значної кількості факторів. Розвиток, стабільність, ефективність функціонування галузі є основою її економічної безпеки, що забезпечується зростанням конкурентоспроможності. Таким чином, фактори-детермінанти конкуренто-спроможності галузі здійснюють вплив на економічну безпеку галузі промисловості та формують її.

Інтеграція галузі в зовнішнє середовище надає їй переваги в разі, якщо вона економічно убезпечена. Досягти цих результатів галузь спроможна за умови високої конкурентоспроможності своїх суб’єктів-підприємств та їх продукції. У роботі виявлено та розкрито детермінанти, які, впливаючи на конкурентоспроможність галузі та її забезпеченість ресурсами, оптимізують її економічну безпеку.

Виробничі детермінанти характеризують стан та ефективність виробничих потужностей галузей промисловості, що здійснюють безпосередній вплив на обсяги, якість, технологічність виробленої промислової продукції та її рентабельність. Основними показниками за цієї детермінантою є: внутрішні – стан виробництва галузі, рівень технологій виробництва, стан інноваційної діяльності; зовнішні: технічний стан виробництва певної продукції у світі, темпи й рівень світового технологічного розвитку, темпи розвитку науково-технічного прогресу та появи нових товарів.

Детермінанти, що характеризують ринкові позиції та конкурентоспроможність продукції галузей промисловості на внутрішньому ринку, характеризуються такими показниками: конкурентоспроможність товару на внутрішньому ринку; якість товару; відомість бренду, франшизи; конкурентна ціна; зовнішні обсяги попиту; обсяги імпорту аналогічних товарів на внутрішній ринок, їх ціна, якість, доступність; вихід на внутрішній ринок міжнародних компаній; перерозподіл ринку.

Детермінанти зовнішньоекономічних впливів визначають конкурентоспроможність продукції галузей національної промисловості при її реалізації на зовнішніх ринках і характеризуються такими показниками: конкурентоспроможністю товару на зовнішньому ринку; якістю товару; відомістю бренду; конкурентоспроможністю цін; обсягами попиту; наявністю сертифікації; рівнем конкуренції на міжнародних ринках; наявністю митних тарифних і нетарифних перепон на зовнішніх ринках; відповідністю вітчизняної продукції міжнародним вимогам і стандартам; конкурентоспроможністю продукції. Виявлено, що основні детермінантні групи мають безпосередній вплив на стан функціонування, конкурентоспроможність, ефективність економічного розвитку та безпеку галузей промисловості.

Сформовані групи детермінант визначають вплив на економічну безпеку галузей промисловості факторів ресурсної, виробничої, ринкової та зовнішньоекономічної конкурентоспроможності.

Фактори-детермінанти, що її формують, являють собою сукупність, яка може бути представлена в агрегованому вигляді. Показник глобальної конкурентоспроможності являє собою агреговану сукупність детермінант:

$$I_{KDET} = \sum \alpha_{ij} \times I_d \quad , \qquad (2.7)$$

де I_{KDET} – агрегований індекс конкурентоспроможності детермінант;

I_d – показник окремих детермінант конкурентоспроможності;

α_{ij} – коефіцієнт ваги показника в інтегрованій сукупності.

Агрегований вигляд сукупності детермінант дає можливість аналізу та оцінки впливу факторів-детермінант конкурентоспроможності галузі промисловості на її економічну безпеку та може бути застосований для аналізу економічної безпеки на засадах конкурентоспроможності за окремими детермінантними групами й розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності всієї сукупності.

Застосований для цього інтегральний метод дає змогу визначити конкурентоспроможність як кількісну характеристику та здійснити аналіз усієї сукупності показників-детермінант.

На наше переконання, за функціональним підходом та за умов сучасної економічної євроінтеграції і глобалізації конкурентоспроможність визначається як здатність країни, галузей та підприємств, що їх формують, протидіяти впливу міжнародної конкуренції на внутрішньому ринку чи на зовнішньому міжнародному ринку. Протистояння на зовнішньому та внутрішньому ринках і посилення дії дестабілізуючих факторів спонукає суб’єктів діяльності активізувати внутрішні ресурси, оптимізувати виробничо-ресурсний потенціал виробничої системи як на рівні галузі, так і на рівні окремих підприємств. Вихід на зовнішні ринки та ведення зовнішньоекономічної діяльності активізує посилення дії зовнішніх і внутрішніх негативних факторів – загроз економічній безпеці – і потребує забезпечення економічної безпеки процесу інтеграції та сприяє оптимізації внутрішнього потенціалу підприємства із метою підвищення рівня його конкурентоспроможності. Отже, процес виходу на зовнішні економічні ринки та безпечне й ефективне міжнародне співробітництво неможливі без системного забезпечення процесу інтеграції, як взаємодії та вдосконалення міжнародної співпраці, що поглиблює міжнародну спеціалізацію, кооперування виробництва на основі розвитку тісних і глибоких взаємозв’язків та співпраці виробничих структур на різних рівнях і в різних формах співробітництва.

Водночас сучасні світові умови та посилення процесів глобалізації підкреслюють необхідність підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та рівня безпеки процесу їх інтеграції при виході на зовнішні економічні ринки.

Забезпечення економічної безпеки внутрішнього середовища залежить від рівня конкурентоспроможності продукції підприємств галузей промисловості, тобто домінуючою в забезпеченні економічної безпеки на внутрішньому ринку є конкурентоспроможність підприємств галузі та її продукції (рис. 2.7).

Розроблений автором методологічний підхід до забезпечення економічної безпеки галузей промисловості через планування та реалізацію механізму інтегрованого конкурентного розвитку спрямований на забезпечення безпеки галузей на основі підвищення конкурентоспроможності галузей та їхньої продукції і забезпечення безпеки процесу інтеграції галузей, галузеутворювальних підприємств у світове співтовариство.

Галузі промисловості та міжнародний ринок взаємодіють між собою через зв’язки національної економіки та світового господарства, що мають економічний, політичний, суспільний, культурний та освітній характер.

У рамках формування та реалізації стратегічного планування інтегрованого конкурентного розвитку в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості пропонується застосовувати системно-структурний, функціональний та комплексний підходи до формування моделі аналізу та оцінки рівня економічної безпеки галузі на основі чотирьох системно пов’язаних функціонально-компонентних блоків: ресурсної безпеки, до якої входять складові інформаційної, фінансової, енергетичної, кадрової та інвестиційної безпеки; виробничої безпеки, до якої входять виробничо-технологічна та інноваційна складові економічної безпеки; блоку внутрішньоекономічної ринкової безпеки; зовнішньоекономічної безпеки, яка вміщує складові експортної та імпортної безпеки галузі. Аналіз та оцінка показників компонентів цих функціональних блоків дозволяє визначити рівень

економічної безпеки та основні загрози в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості.

Наступним етапом стратегії є формування основної базової мети та перспективних стратегічних завдань, які б забезпечили реалізацію основної мети – забезпечення економічної безпеки.

Рис. 2.7. Забезпечення економічної безпеки галузей промисловості через планування та реалізацію механізму інтегрованого конкурентного розвитку

Джерело: розроблено автором

Такими завданнями є забезпечення безпеки процесу інтеграції галузі в разі виходу на зовнішні економічні ринки й підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств галузі та її продукції на внутрішньому ринку та при виході на зовнішні ринки. Виконання визначених завдань створює умови для системного формування механізму забезпечення економічної безпеки галузі: наявність методів і засобів забезпечення економічної безпеки галузі та визначення основних дій, заходів із забезпечення економічної безпеки.

Реалізація стратегічного планування в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості можлива лише за умови активної взаємодії внутрішніх і зовнішніх суб’єктів забезпечення економічної безпеки – підприємств відповідних галузей, галузевих об’єднань – та ефективної законодавчої і регуляторної діяльності державних органів та інститутів, міжнародних економічних організацій. При цьому зовнішні суб’єкти здійснюють власну економічну політику та реалізують власні економічні й політичні інтереси.

Дія механізму забезпечення економічної безпеки галузі за його складовими спрямована на забезпечення економічної безпеки галузей промисловості на внутрішньому ринку та в разі виходу підприємств галузей на зовнішні економічні ринки. Механізм забезпечення економічної безпеки галузей промисловості передбачає комплекс методів, засобів та інструментів забезпечення економічної безпеки, що здатні привести до досягнення поставленої у стратегії забезпечення економічної безпеки мети.

Для успішної реалізації процесу забезпечення економічної безпеки галузей промисловості необхідна розбудова нормативно-правового, інформаційно-аналітичного, фінансового, матеріально-технічного, інституційного забезпечення.

Розробка та впровадження інтегрованого конкурентного розвитку у забезпечення економічної безпеки галузей промисловості засновані на алгоритмі (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Алгоритм розробки та впровадження процесу забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

Механізм забезпечення економічної безпеки галузей промисловості має вплив на стан та рівень економічної безпеки галузі на внутрішньому ринку та на безпеку діяльності підприємств галузі при виході на зовнішні економічні ринки міжнародної торгівлі товарами та послугами, їх участі у міжнародних

валютних відносинах, безпеку інвестиційного процесу та руху капіталу, ринку технологій та інновацій, діяльності на світових товарних біржах та ринку робочої сили.

Відповідно до цього алгоритму невід'ємним етапом забезпечення економічної безпеки галузей промисловості є процес аналізу та оцінки загроз внутрішнього середовища галузі й загроз зовнішньоекономічного середовища.

За цим аналізом основними чинниками впливу є загрози за фінансовою, інформаційною, кадровою, енергетичною, інноваційною, інвестиційною, виробничою, внутрішньоекономічною (ринковою), експортною та імпортною складовими. Проведення діагностики за цими складовими дає змогу визначити загрози економічній безпеці галузі та стан і рівень її економічної безпеки й відповідно сформувати стратегію економічної безпеки галузі як системний план захисту галузі від визначених загроз.

Наступним етапом алгоритму здійснюється планування інтегрованого конкурентного розвитку з визначенням стратегічних планів та завдань.

Далі визначаються складові забезпечення економічної безпеки галузей, розробляється та впроваджується механізм реалізації інтегрованого конкурентного розвитку в забезпеченні економічної безпеки галузі.

Невід'ємним етапом є контроль за реалізацією інтегрованого конкурентного розвитку в забезпеченні економічної безпеки галузі, що охоплює дві основні складові: інформаційно-аналітичне забезпечення як формування бази необхідної інформації та моніторинг показників стану та рівня економічної безпеки галузі.

Завершальним етапом алгоритму є аналіз отриманих результатів моніторингу та ініціація внесення змін у забезпечення економічної безпеки галузей промисловості відповідно до зміни зовнішньої та внутрішньої економічної кон'юнктури.

Отже, ефективність забезпечення економічної безпеки галузей промисловості залежить від ефективності стратегічного, тактичного та оперативного планування в забезпеченні економічної безпеки, ефективності

організаційно-управлінських заходів та ефективності функціонування механізму забезпечення економічної безпеки галузей у мовах глобалізації.

Запропонований автором методологічний підхід до забезпечення економічної безпеки галузей промисловості з упровадженням стратегічного планування інтегрованого конкурентного розвитку спрямований на забезпечення безпеки галузей промисловості на основі підвищення конкурентоспроможності галузі та її продукції й забезпечення безпеки процесу інтеграції галузей та галузеутворювальних підприємств у світове співтовариство.

Стратегічне планування інтегрованого конкурентного розвитку в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості ґрунтується на двох основних засадах: підвищені рівня конкурентоспроможності галузей, їх продукції та підприємств, унаслідок чого підвищиться рівень внутрішньої та зовнішньої безпеки галузей, та підвищенні рівня безпеки процесу інтеграції внаслідок забезпечення безпеки економічних взаємозв’язків галузей із контрагентами зовнішнього середовища в міжнародному ринковому просторі. Таким чином, планування та реалізація інтегрованого конкурентного розвитку дають змогу визначити та здійснити план комплексних дій, спрямованих на нейтралізацію потенційних і реальних загроз внутрішньо- то зовнішньоекономічного середовища з метою убезпечення підприємств галузей промисловості від негативного впливу та забезпечення безпеки процесу інтеграції підприємств галузей промисловості у міжнародний ринок у сучасних умовах глобалізації.

2.3. Внутрішня структура економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави

Дослідження проблематики економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави потребує визначення її внутрішньої структури, класифікації та систематизації складових економічної безпеки

галузей та показників, що їх формують. Складові економічної безпеки галузей значною мірою пов'язані із забезпеченням сировинними, матеріальним ресурсами підприємств галузі, рівнем та станом кадрового забезпечення, рівнем технологій, що використовуються, станом організації виробничо-технологічного процесу, рівнем організації виробництва, інноваційними, інвестиційними процесами, що відбуваються в галузі, ринковими факторами й позиціями галузі на внутрішньому і на зовнішніх ринках та іншими факторами.

Виробничо-технологічна складова економічної безпеки галузей промисловості характеризує стан виробничої й технологічної безпеки галузей. Виробничою безпекою галузі є такий стан, за якого може бути забезпечене максимально ефективне використання наявних виробничих потужностей та виробничого потенціалу, забезпечується випуск рентабельної конкурентоспроможної продукції, забезпечується процес системного відтворення і модернізації виробничих фондів, зростання інноваційного рівня виробництва – впровадження нових видів інноваційних процесів і випуск інноваційної продукції [197–199]. Виробничо-технологічна безпека характеризується факторами впливу на рівень економічної безпеки (рис. 2.9).

Технологічна складова виробничої бази визначає технологію, спосіб виробництва продукції, що застосовується в галузі, та охоплює: видобуток і обробку сировини, застосовані технології, методи й засоби переробки, використання ресурсів, у тому числі матеріальних, кадрових, енергетичних, у процесі виробництва продукції, технологію, побудову та управління процесами виробництва продукції.

Технічна складова визначає стан і рівень технічного парку (обладнання машин, устаткування та комунікаційних мереж), який використовує галузь у процесі вироблення кінцевого продукту на всіх циклах виробництва.

Рис. 2.9. Фактори впливу на рівень виробничо-технологічної безпеки

Джерело: сформовано автором на основі [197–198]

Показниками виробничо-технологічної складової економічної безпеки є показники обсягів виробництва в натуральному та грошових вимірах, показники приросту обсягів виробництва та їх динаміки, показники матеріаломісткості продукції, її енергоємності, рівня трудовитрат, коефіцієнти рівня автоматизації виробництва. Наступною групою показників є показники, що визначають рівень прогресивності технологій, а саме: фондоозброєність, енергоозброєність праці, середній вік технологічних процесів, що застосовуються, структуру технологічних процесів, частку застосованих інноваційних технологій в загальному випуску продукції, енергетичну витратність процесу виробництва, коефіцієнт використання сировини та матеріалів.

Технічний рівень устаткування визначається такими показниками, як надійність та довговічність обладнання, його продуктивність і виробнича

потужність, середній вік його експлуатації, частка інноваційних нових видів обладнання в його загальному обсязі, частка застарілого обладнання в загальному обсязі, частка автоматизованого обладнання в загальному обсязі, рівень механізації праці й питома вага матеріаломісткості, енергоємності виробництва [200]. Результати проведеного дослідження дали змогу систематизувати основні показники економічної безпеки галузі, до яких належать: стан виробничих потужностей, ефективність використання виробничих потужностей, відповідність технологій виробництва сучасному рівню, рівень автоматизації виробничих процесів, рівень застосування сучасних методів в управлінні виробництвом, забезпеченість матеріальним ресурсами, сировиною, якість матеріальних ресурсів, сировини, вартість матеріальних ресурсів, сировини в собівартості продукції, оптимальність використання ресурсів (відсоток відходів), наявність та вибір постачальників, надійність постачальників, рівень оновлення основних фондів та виробничих процесів, рівень безпечності та екологічності виробництва, впровадження систем управління якістю, сертифікація продукції та виробництва за міжнародними стандартами.

Загалом, виробничо-технологічна складова економічної безпеки галузі характеризує стан виробництв галузі: їх виробничої бази – обсягів, темпів, динаміки виробництва, наявності всіх видів матеріальних, фінансових, кадрових, інтелектуальних ресурсів, рівень конкурентоспроможності продукції; технічне забезпечення підприємств галузі, а саме стан їхньої технічної бази – обладнання, устаткування, комунікаційних мереж, обслуговуючих систем, транспортних засобів, ступінь їх зносу, рівень модернізації та оновлення, потужність, енергоємність тощо; стан та рівень технологій виробництва, які застосовують для виготовлення продукції у галузі, їх рівень, якість та оптимальність організації процесів виробництва продукції на всіх стадіях виробничого процесу, якість управління цими процесами і відповідність цього рівня світовому рівню та існуючим міжнародним стандартам.

Наступною складовою є інноваційна складова економічної безпеки галузі. Інноваційна складова економічної безпеки галузей промисловості – це здатність генерувати, розвивати, залучати, впроваджувати, комерціалізувати та відтворювати інновації в окремих сферах та галузях народного господарства. Інноваційна складова економічної безпеки галузі насамперед характеризується показниками значної дифузії – поширення інновацій технічного, техніко-технологічного виду в межах підприємств тієї чи іншої галузі як окремих країн, так і на міжнародному ринку.

Забезпечення інноваційної безпеки передбачає проведення фундаментальних, прикладних досліджень та дослідно-конструкторських робіт окремими провідними підприємствами галузі чи в межах галузевих науково-дослідних інститутів, наукових центрів, лабораторій, підготовку процесних чи продуктових інновацій до їх застосування, захист інтелектуальної власності, нематеріальних активів промислової власності, застосування і комерціалізацію інноваційних робіт та їх впровадження у виробничий процес підприємств галузі, вихід з інноваційними здобутками на внутрішньо- та зовнішньогалузеві ринки, просування та дифузію інновацій, отримання соціального, наукового, технологічного, економічного та суспільно-політичного ефекту і, врешті-решт, підвищення конкурентного рівня підприємств галузі на міжнародному ринку за рахунок підвищення інноваційного рівня продукції та процесів виробництва. Оскільки інноваційна безпека галузі є невід’ємною складовою економічної безпеки держави, її проблематика в контексті інноваційної складової економічної безпеки держави досліджувалася повідними українськими та зарубіжними вченими. За визначенням Є. А. Олєйникова [115], інноваційна безпека як стан – це наявність певних економічних, виробничих, технологічних умов, які дозволяють національній економіці держави ініціювати та здійснювати нововведення на власній основі; як процес – це сукупність дій та механізмів, що регламентують створення й підсилення умов ефективного науково-технічного розвитку економіки. На думку М. П. Денисенка та О. І. Волкова

[201], інноваційна безпека держави є здатністю її науково-інноваційного потенціалу визначати та генерувати якісні зрушення в національній економіці; протистояти зовнішнім техніко-технологічним загрозам та гідно презентувати інновації країни на світовому ринку технологій. Водночас А. І. Сухоруков [202] визначає інноваційну безпеку як здатність та можливість вітчизняних науково-інноваційних і виробничих структур здійснювати, генерувати інновації, наукові відкриття й винаходи, впроваджувати їх та брати активну участь у світовому інноваційному розвитку.

На думку Д. С. Покришки [155], в умовах глобалізації світового економічного середовища розвиток країни та її економічна безпека тісно пов’язані зі станом та розвитком її інноваційної діяльності, можливості створювати та залучати інновації.

Стан інноваційного та науково-технічного розвитку є основою технологічних укладів світових економік. Сьогодні економіки провідних країн світу функціонують у межах п’ятого укладу, основою якого є комп’ютеризація, цифрові, інформаційні та телекомунікаційні технології, із 2030 р. очікується початок шостого технологічного укладу, який, за прогнозами світових інноваційних досліджень, буде сформовано на основі активного розвитку біотехнологій, генної інженерії, нанотехнологій, штучного інтелекту тощо [203]. Водночас значна частка галузей у країнах, що розвиваються, ще досі перебуває в межах четвертого й третього укладів, заснованих на видобутку та первинній обробці сировини руд кольорових металів та чорній металургії, органічній та неорганічній хімії.

Відсутність державних важелів впливу на темпи, динаміку та спрямування інноваційного розвитку й інституційного забезпечення, що значною мірою залежать від державної політики в напрямі інноваційної діяльності, стримує інноваційні процеси в економіці. Так, у країні фактично не розвиваються механізми венчурного фінансування, які значною мірою зрушили б процеси інноваційного розвитку та надали б нові альтернативні джерела для фінансування інноваційних розробок підприємств галузей,

консолідували б зусилля окремих підприємств у межах галузей та активізували б дифузію інновацій у межах галузі.

Отже, фактори та наслідки дії загроз інноваційної складової економічної безпеки галузі (рис. 2.10) визначають поширення та комерціалізацію інновацій.

Рис. 2.10. Фактори та наслідки дії загроз інноваційної безпеки галузей

Джерело: розроблено автором на основі [201–203]

Рівень дифузії інновацій є провідним в інноваційній діяльності, адже переважно розробки підприємств залишаються їх власними розробками, мають дифузію у межах галузей, та внаслідок недостатньої захищеності прав на інтелектуальну власність не комерціалізуються, не поширюються до підприємств на зовнішніх ринках і в суміжних галузях.

Рівень комерціалізації інновацій підприємств галузей є важливим етапом інноваційного процесу після здійснення фундаментальних, прикладних досліджень та науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР). Підприємства, які не мають фінансової можливості до комерціалізації

інновацій, перебувають під впливом негативних процесів сповільнення темпів інноваційного розвитку, що має деструктивний вплив на інноваційну безпеку. Значною мірою це відбувається внаслідок того, що недостатньо розвинені зв'язки та кооперація підприємств у межах галузі, які б дали змогу створювати науково-технічні альянси та спільно втілювати і комерціалізувати найбільш ефективні, радикальні інноваційні проекти.

На рис. 2.11 визначного базові фактори впливу на стан інноваційного розвитку галузі.

Рис. 2.11. Фактори впливу на стан інноваційного розвитку галузей

Джерело: розроблено автором на основі [201–203]

До основних показників інноваційної безпеки галузей потрібно зарахувати такі: активність процесів проведення фундаментальних, прикладних досліджень та НДДКР на замовлення підприємств галузі; активність інноваційної діяльності на підприємствах галузі; динаміка дифузії (поширення) інновацій на підприємствах галузі; придбання інноваційних

технологій, обладнання; впровадження інноваційних процесів на виробництві, в управлінні; впровадження продуктових інновацій; отримання ліцензій, патентів на інновації; активність придбання ліцензій, патентів, активність продажу ліцензій, патентів. Важливим у забезпеченні високого рівня інноваційної та науково-технічної складової економічної безпеки галузі є активізація трансферу технологій. Важливим ефективним напрямом є реалізація міжгалузевих масштабних інноваційно-інвестиційних проектів за рахунок створення консорціумів та альянсів. Важливим фактором, який спроможний підвищити рівень інноваційної безпеки галузі, є створення передумов для перетікання капіталів та інвестицій від сировинних до високотехнологічних галузей та створення на рівні галузей кластерів, здатних поєднати високотехнологічні та традиційні підприємства, що об'єднуються за принципом єдиного взаємозадіяного виробничого циклу в межах певних галузей.

Наступною складовою є енергетична складова економічної безпеки галузі. Основою галузі, що забезпечує її виробничий процес і є її рушійною силою, є забезпечення енергетичними ресурсами. Відповідно до цього «енергетична безпека є загальною сукупністю всіх наявних та залучених енергетичних ресурсів, що необхідні для її функціонування, та здатністю держави їх мобілізувати та залучити в необхідному обсязі» [204; 205]. Отже, енергетична складова економічної безпеки галузі проявляється в: забезпеченні підприємств галузі в потрібному для їх функціонування обсязі паливно-енергетичними ресурсами; наявності в країні власного енергетичного потенціалу; доступі до енергетичних ресурсів національного виробництва та підприємств галузі; вартості енергетичних ресурсів вітчизняних та імпортованих; стабільності забезпечення енергетичними ресурсами підприємств галузі.

Відповідно до цього основними показниками енергетичної складової економічної безпеки галузі є: забезпеченість енергетичними ресурсами, доступність та безперервність постачання енергетичних ресурсів, вартість

енергетичних ресурсів, ефективність їх використання, застосування енергоефективних та відтворювальних технологій, диверсифікація джерел забезпечення енергетичними ресурсами.

Варто зазначити, що, за даними офіційної звітності, Україна тільки на 40–50 % забезпечує свої потреби енергоресурсами власного виробництва і, відповідно, є країною з високими рівнем залежності енергетичних ресурсів від країн постачальників. Скажімо, у хімічній та нафтохімічній галузях питома вага природного газу в загальних витратах на енергетичні ресурси становить 90 %.

Підвищення рівня енергетичної складової економічної безпеки галузі можливе за умови комплексного системного застосування зусиль на рівні державної політики в забезпеченні енергетичної безпеки як на рівні держави, так і на рівні підприємств та окремих галузей.

Наступною складовою є фінансова складова економічної безпеки галузі. Питання фінансової складової економічної безпеки на рівні держави та підприємства досліджувалося в працях вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме М. Єрмошенка [206], І. Бінька, В. Шлемка [207], М. Арсентєва, О. Барановського [208], Л. Мартюшева, Т. Кузенко, О. Литовченко [209], К. Горячевої [210] та інших. При цьому в різних дослідженнях фінансова безпека визначається як поняття, стан, як процес, як категорія. У самих визначеннях та векторах дослідження цього поняття спостерігається певна відсутність єдності та загального спільного розуміння. Проте найчастіше, на думку значної кількості науковців, фінансова безпека визначається як складова, що повною мірою відповідає її сутності. У дослідженнях М. Єрмошенка визначено, що безпечним є стан фінансово-кредитної сфери, який є збалансованим та здатним забезпечувати ефективне функціонування економіки країни та її економічне зростання [211]. Безперечно, фінансова безпека держави має безпосередній та важливий вплив на рівень і стан економічної безпеки галузі, оскільки кожна галузь є підсистемою загальної економічної системи, водночас важливий вплив на стан і рівень економічної

безпеки галузі має фінансово-економічна безпека підприємств, що входять до відповідної галузі та є мікроекономічним рівнем загальної економічної системи.

Відповідно до цього можна визначити фінансову безпеку галузі як такий стан фінансових ресурсів галузеутворювальних суб'єктів, що забезпечує максимально ефективне їх залучення, використання та відтворення у вигляді фінансових ресурсів та вигляді фінансового капіталу й оборотних коштів з метою підвищення стійкості галузі до внутрішніх і зовнішніх загроз, підвищення її конкурентоспроможності та максимізацію фінансового ефекту від фінансово-господарської діяльності підприємств галузі.

Основними показниками економічної безпеки галузі є: забезпеченість фінансовими ресурсами, фінансова стійкість галузі (платоспроможність), рентабельність операційної діяльності, результативність фінансово-господарської діяльності (прибуток), достатність обігових коштів, капіталізація внутрішніх фінансових ресурсів, можливість і вартість залучення зовнішніх фінансових ресурсів.

Наступною складовою є кадрова (демографічно-соціальна) складова економічної безпеки галузі [212]. Вона визначає наявність та можливість залучення у виробничий процес необхідних фахівців із високим сучасним рівнем освіти та необхідним досвідом і продуктивної робочої сили певної кваліфікації, що має необхідний рівень освіти й фізичний стан та здатна забезпечити ефективний розвиток підприємств галузі на сучасному економічному рівні й безперервний процес економічного відтворення.

Загрозами та небезпеками кадрової складової економічної безпеки в освітній сфері є: погіршення загальної якості освіти; погіршення рівня якості професійної освіти; недостатність підготовки працівників робочих кваліфікацій; низький рівень соціального захисту працівників; міграція талановитих людей за межі країни; відплив продуктивної робочої сили; недостатній рівень зростання продуктивності праці; низький рівень доходів працівників; застаріла матеріальна база професійних навчальних закладів;

невідповідність запропонованих в освітніх закладах спеціальностей потребам ринку; фактична відсутність профільних галузевих освітніх закладів, що готують фахівців; відсутність розроблених сучасних стандартів на професії з урахуванням реальних потреб галузей.

Безпека занятості може бути охарактеризована як стан максимально ефективної збалансованості ринку робочих сил галузі та ринку робочих місць у всіх галузях національного господарства. Це баланс між попитом і пропозицією на ринку праці, негативні зміни та тенденції в якому можуть призвести до серйозних небезпечних наслідків.

Загрозами економічної безпеки галузі у сфері зайнятості є: фактична відсутність профільних галузевих освітніх закладів, що готують фахівців; недостатність на ринку праці працівників певної кваліфікації; низький рівень якості підготовки фахівців; відплив працездатної та кваліфікованої робочої сили за кордон; втрата значною частиною безробітних необхідних професійних навичок і здатності працювати в системі виробництва; недостатність комплектування робочих місць через низький рівень оплати праці; зростання рівня неформальної зайнятості; відсутність безпечних належних умов праці; зростання рівня смертності й травматизму на виробництвах; зростання рівня виробничих загроз унаслідок недостатнього рівня трудової дисципліни та відповідальності персоналу; незадовільні умови праці; недотримання норм законодавства про працю; недотримання норм охорони праці; зростання кількості зайнятих у важких та шкідливих умовах праці; низька вартість робочої сили; затримки у виплатах заробітної плати працівникам; недостатній соціальний захист працівників і його відсутність; значний відсоток тіньової зайнятості та тіньової заробітної плати; збідніння населення – погіршення показників трудового потенціалу.

Одним із вагомих факторів неможливості повноцінного відтворення робочої сили є її низька вартість, основною складової якої є заробітна плата працівників. В Україні на одного працівника вона є найнижчою порівняно з європейськими країнами та країнами СНД і найменшою у структурі

виробничих витрат. Відповідно це не стимулює працівника до продуктивності праці, збереження робочого місця, дотримання трудової дисципліни та підвищення власної кваліфікації й зумовлює необхідність пошуку вищих заробітків за межами своєї держави та спеціальності.

Наступною складовою є інформаційна складова економічної безпеки галузі. У загальному контексті інформація – це відомості про осіб, явища, події, предмети, факти, процеси, що мали місце в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства.

Інформація та інформаційна безпека галузі є проміжним невидимим полем, мембраною між галуззю країни, її підприємствами та зовнішньоекономічним і внутрішнім економічним ринком [213–216]. Внутрішня інформація галузі, що є інформацією про стан внутрішніх ресурсів, є інформацією, яка задовольняє потреби в матеріальних, технологічних, кадрових та інших ресурсах і через продаж продукції на внутрішньому ринку стимулює збут основної маси продукції та надходження фінансових ресурсів. Зовнішнє поле є стимулом для розвитку, розкриваючи нові горизонти та можливості інтеграції на зовнішньоекономічні ринки. Зовнішнє поле несе в собі репрезентативне навантаження, оскільки має проінформувати світову економічну спільноту про можливості і пропозиці, які надає галузь у світовій ринковій співпраці.

Сутність і фактори дії інформаційної складової економічної безпеки галузі досить повно описує поняття асиметричної інформації. Так, існує наукова парадигма, згідно з якою під асиметричною інформацією розуміють ситуацію, в якій частина учасників угоди володіє вичерпною та точною інформацією, тоді як інші учасники нею не володіють, оскільки обидві сторони інформаційного обміну (галузь та зовнішньоекономічна міжнародна спільнота, галузь та контрагенти внутрішнього ринку) володіють інформацією про одні й ті ж об’єкти чи процеси різною мірою та в різному обсязі [217; 218]. Наявність асиметричної інформації призводить до того, що дві сторони угоди не завжди мають вільний доступ до вичерпної та повної інформації для

прийняття управлінського рішення, що призводить до неефективності їх ринкової співпраці.

Відповідно до цього завдання інформаційної складової економічної безпеки галузі – сформувати зовнішнє інформаційне поле своєї діяльності, яке б максимально повно та позитивно інформувало міжнародну спільноту про галузі, їх структуру, пропозиції, переваги, особливості державного регулювання в межах міжнародної співпраці, науку, культуру, традиції та інші фактори, що могли стати для міжнародного ринку сферами реалізації їх економічних інтересів і сприяли б залученню вітчизняних галузей до процесу міжнародного торгового, технологічного та культурного співробітництва. Реалізація таких завдань можлива через активне просування позитивної інформації про країну в Інтернеті та міжнародних ЗМІ, участь країни та представників бізнесу (галузей) у міжнародних форумах, конференціях, виставках та інших наукових, економічних, суспільно-політичних заходах міжнародного рівня, активну участь держави і державних органів та інституцій у подіях та процесах міжнародного суспільно-економічного та культурного життя [219–221]. Усі ці процеси пов’язані зі створенням, формуванням, передачею та отриманням позитивної релевантної інформації про країну та її економіку загалом і галузі та підприємства, що формують її економічну структуру й представляють її національні економічні інтереси на міжнародній арені.

Водночас галузь має формувати внутрішнє поле економічної безпеки, яке полягає в активному інформаційно-аналітичному обміні з постачальниками, конкурентами, підрядниками, державними контролюючими та регулюючими органами, суспільними і громадськими організаціями, ЗМІ та іншими організаціями, а також формувати інформаційні комунікації з потенційними споживачами продукції галузі, оскільки обсяг внутрішнього ринку формується саме спільнотою всіх наявних та потенційних покупців і обсягом спожитих товарів, благ.

Загрози інформаційної складової економічної безпеки галузі умовно можна класифікувати за чотирма основними групами:

інформаційні – недостатність інформації, відсутність систем кваліфікованого збору, аналізу, оцінки, обробки, використання та збереження інформації, недостатність, неповнота інформації, необхідної для прийняття рішень, наявність асиметричної інформації, порушення регламентів інформаційного обміну, проникнення в інформаційні системи та незаконне збирання і використання інформації, дезінформація споживачів внутрішнього ринку, суспільства, споживачів, міжнародної спільноти, несанкціонований доступ до інформаційних ресурсів, незаконне вилучення інформації, приховування інформації, несанкціоноване розкриття та використання інформації, ознаки інформаційної війни проти країни та її економічної системи як інформаційного супроводу політичних та військових конфліктів;

фізичні – порушення роботи чи знищення засобів оброблення та носіїв інформаційних ресурсів, їх розкрадання, пошкодження чи розкриття апаратних або програмних ключів доступу, недостатність кваліфікації персоналу, який опрацьовує інформацію, пошкодження інформаційних мереж, програмного забезпечення;

технічні, що полягають у перехопленні інформації в лініях зв’язку та її зміну й інші зовнішні технічні втручання в роботу інформаційних систем усіх рівнів;

програмні – розповсюдження вірусних програм, знищення модифікації відомостей, що використовуються в інформаційних системах.

У сучасних умовах глобалізації, інформаційна безпека та необхідність її забезпечення стають нагальними потребами на всіх рівнях розвитку суспільних систем, оскільки широкомасштабний розвиток інформаційних систем та комп’ютеризація призвели до завантаження всієї основної інформації про матеріальні та нематеріальні ресурси, фінансові, кадрові ресурси, фінансово-господарську діяльність на всіх рівнях та навіть державного управління й законодавства у всіх аспектах створення,

збереження, обміну, використання інформації з площини документальної, паперової у площину електронної інформації та документообігу, що збільшило можливості несанкціонованого доступу до неї з метою незаконного ознайомлення, використання, оприлюднення чи зміни.

Так, якщо раніше обіг інформації був значно безпечнішим, то сьогодні це один із найвразливіших елементів у забезпеченні безпеки будь-якої системи. На рівні окремих підприємств, компаній, холдингів, фінансово-промислових груп чи інших господарських структур, що входять до складу галузей та формують їх у нашій країні, цю проблематику розуміють і вирішують її в межах своїх завдань та ресурсів, враховуючи це частиною комплексу забезпечення економічної безпеки. На жаль, на рівні країни за Методиками розрахунку рівня економічної безпеки країни як 2003 р., так і 2007 р., та 2013 р. інформаційну безпеку навіть недостатньо висвітлено як складову економічної безпеки країни, що свідчить про недостатнє усвідомлення глибини та масштабів існуючих загроз. У цьому контексті виникає багато питань, які будуть лише активізуватися в майбутньому.

Основними загрозами економічній безпеці галузі насамперед є загрози, пов’язані з відсутністю інформації як такої про діяльність підприємств галузі, продукцію галузі та адекватне представлення інформації про неї на зовнішніх ринках у світовому інформаційному просторі. Також небезпеку являє собою деструктивна інформація про діяльність галузей країни та її продукцію або дезінформація, що являє собою умисно змінену, перекручену чи відверто неправдиву інформацію про діяльність галузі країни та підприємства, що її поширюють у світовому інформаційному просторі [222; 223]. Значну загрозу являють собою недостатня інтегрованість вітчизняних інформаційних ресурсів у світові інформаційні мережі та незначний вплив вітчизняного контенту у світовому інформаційному ринку, відсутність державної інформаційної політики як такої, що сприяла б втіленню стратегії європейської інтеграції країни, спрямованої на підтримку її власних галузей на світовому ринку, недостатній технічний і технологічний рівень інформаційної інфраструктури,

що забезпечує її всіма видами інформаційних ресурсів та дозволяє створювати, акумулювати інформацію та обмінюватися нею в рамках економічного, соціального, політичного та культурного процесів, низький рівень відповідальності за порушення норм безпеки інформації та інформаційних систем, недостатній захист інтелектуальної власності, у тому числі пов'язаний зі створенням та використанням інформаційних ресурсів тощо.

Наступною складовою є ринкова (внутрішньоекономічна) складова економічної безпеки галузі. Поняття внутрішньоекономічної складової безперечно пов'язано зі сутністю галузі та галузевого ринку [224; 225]. Ринок є поняттям динамічним, що перебуває в постійному стані змін його кон'юнктури, співвідношення між попитом та пропозицією, змін попиту споживачів та їх купівельної спроможності, загального економічного стану в країні та інших факторів [226; 227]. Важливим є фактор постійних змін на ринку самої галузі: як розвиваються підприємства, що входять до її складу, які мають життєві цикли та на яких етапах життєвих циклів перебуває галузь.

Першочергове значення в дослідженні економічної безпеки галузі мають рівень монополізації внутрішнього ринку країни та рівень монополізації галузей, оскільки він здійснює значний влив на стан розвитку й рівень конкурентоспроможності галузей.

Вважаємо, що, оскільки галузевий ринок пов'язаний зі специфікою розвитку окремих галузей економіки, його характеризують дві основні групи показників: наявність і динаміка циклічних коливань та стан життєвого циклу галузі. Кожна галузь має свої показники темпів зростання, обсягу виробництва і реалізації та інших факторів. Різні етапи зростання відображають різні стани галузевого ринку протягом життєвого циклу галузі. За ознаками зростання на ринку галузі можуть бути: молодими; зрілими; такими, що зникають; новими та традиційними. Кожна галузь складається зі сукупності виробників, що об'єднані спільним виробництвом товару чи послуг та сировинною базою, технологією виробництва, іншими складовими. Між виробниками галузі існує значний рівень внутрішньої конкуренції, оскільки обсяг внутрішнього ринку

який займає підприємство, та стабільність збуту продукції є основою продуктивного економічного розвитку і створює засади для росту та виходу з відповідною продукцією на зовнішні міжнародні ринки. Проте саме внутрішній ринок із його співвідношенням попиту і пропозиції, стійкою моделлю переваг споживачів та часткою підприємств на ринку є основою їх економічної діяльності, оскільки передусім визначає, що, як, в якій кількості, з якою якістю та за якою ціною і для кого виготовляти й реалізувати на ринку.

Рівень внутрішньогалузевої конкуренції є джерелом інформації про стійкість підприємств певної галузі порівняно з підприємствами інших галузей [228]. Рівень внутрішньогалузевої конкуренції можна визначати за такими показниками: структурою галузі; динамікою розвитку галузі (показники зростання виробництва та реалізації) [229]; рівнем складності входження в галузь; рівнем цінової конкуренції [230]; рівнем якісної конкуренції; рівнем асортиментної конкуренції [231]; наявністю близьких товарів чи замінників; обсягом ринкового попиту [232]; ринковою здатністю споживачів; ринковою здатністю постачальників [233]; доступністю та масовістю постачальників; впливом соціальних, політичних факторів [234]; рівнем державного регулювання; наявністю та рівнем монополізації ринку.

Важливими факторами в оцінці рівня економічної безпеки ринкової внутрішньої економічної складової, що дозволяє зрозуміти структуру, динаміку розвитку галузі, є загальний стан галузевого ринку, загальна кількість підприємств, що складають ринок, їхня частка ринку та форми власності, динаміка ринкового розвитку та обсяг, регіональність, значущість підприємств галузі, рівень державної підтримки [235]. Аналіз усіх цих факторів дозволить дослідити та визначити стан і рівень внутрішньої ринкової складової економічної безпеки галузі, дослідити його у динаміці та здійснити необхідні економічні прогнози подальшого стратегічного розвитку.

На наше переконання, ринкова внутрішня економічна складова економічної безпеки галузі відображає стан і рівень економічної безпеки галузевого ринку та визначає зміни в економічному стані галузі відносно рівня

та обсягів реалізації підприємств галузі та конкуренції, що існує між ними за спільний ринок збуту продукції. Під час визначення безпеки галузевого ринку важливими є визначення та прогнозування можливих втрат у результаті зміни економічного стану галузі, динаміки змін усередині галузі та у співвідношенні з іншими галузями і стан економіки країни загалом.

Наступною складовою є інвестиційна складова економічної безпеки галузі [236–238]. Інвестиційна безпека галузі визначається, з одного боку, привабливістю підприємств галузі для інвесторів, як внутрішніх, так і зовнішніх, а з іншого – здатністю до ефективного використання залучених інвестиційних ресурсів. За загальним визначенням, інвестиційна безпека галузі характеризується оптимальним та необхідним для її продуктивного розвитку обсягом залучених інвестицій, які дозволяють підприємствам галузі ефективно розвиватися й мати довгострокову позитивну динаміку росту, забезпечують впровадження інновацій та активізацію промислово-технічного розвитку підприємств галузі, підвищення рівня їх конкурентоспроможності як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках.

Інвестиційна складова економічної безпеки галузі має вагоме значення для рівня економічної безпеки не тільки галузей, а й країни загалом та всіх її складових, оскільки активне й ефективне інвестування до будь-якої галузі стимулює зростання обсягів виробництва та національного доходу, активує ринок праці, забезпечує соціальну сферу новими робочими місцями та загалом збільшує дохід як населення, так і державного бюджету. Реалізація масштабних довгострокових інвестиційних проектів окремих галузей дає потужний імпульс розвитку економіки в цілому, підвищує роль держави на міжнародній арені серед країн-партнерів.

Стан і рівень інвестиційної складової економічної безпеки залежить від низки факторів [238–240]: створення у країні сприятливого інвестиційного клімату, необхідного для залучення інвестицій; наявності та сформованості необхідного інституційного та нормативного правового законодавчого забезпечення [241]; наявності та сформованості портфеля перспективних

проектів, що потребують інвестування; наявності та розвиненості в країні суб'єктів інвестиційної діяльності; наявності програм стимулювання інвестиційної діяльності та державної підтримки [242]; можливості до акумулювання внутрішніх інвестиційних ресурсів; стану законодавчого поля країни для залучення зовнішніх інвестиційних ресурсів; політичної та економічної стабільності.

Одним із негативних факторів, що суттєво впливають на рівень інвестиційної складової економічної безпеки галузі, є значне погіршення стану основних фондів та виробничих потужностей підприємств галузей економіки та дисбаланс у структурі інвестицій, оскільки переважна їх частина спрямована на низько- та середньотехнологічні галузі, на структури фінансового сектору та сектору торгівлі, при цьому високотехнологічні галузі практично не мають інвестиційних ресурсів і можливостей для масштабної модернізації, оновлення та потужного інноваційного розвитку, внаслідок чого в галузях зберігається низькотехнологічна структура виробництва, відсутній необхідний рівень капіталомісткості. Світовий досвід показує, що критична маса інвестицій здатна впливати на економічну динаміку, а між інвестиційним періодом значних капіталовкладень та активним розвитком виробництв окремих галузей, що отримали ці інвестиції, існує суттєвий часовий лаг, отже, вкладений сьогодні інвестиційний капітал дасть суттєвий поштовх розвитку економіки тільки в довгостроковій часовій перспективі. За дослідженням фахівців, якщо показник нагромадження капіталу менший ніж 10 % ВВП, економічний розвиток відсутній, то ж для України він має становити 25–30 % ВВП.

Основними загрозами, що значно впливають на рівень інвестиційної складової економічної безпеки галузі, є: відсутність керованості процесу перетікання капіталів; відсутність сприятливого інвестиційного клімату; відсутність необхідних пропорцій між споживанням та нагромадженням, що не дозволяє задіяти внутрішні інвестиційні ресурси; відсутність інституційного забезпечення процесів акумулювання і залучення внутрішніх

інвестиційних ресурсів та інфраструктури, необхідної для перетікання капіталів; недостатній розвиток фондового ринку та інститутів спільного інвестування; низька якісна структура іноземних інвестицій; системне руйнування банківської системи країни; відсутність інноваційної спрямованості інвестицій; недостатній приріст інвестицій в основний капітал промислових підприємств; зниження частки нагромадження капіталів у ВВП; висока вартість залучення ресурсів; недостатній рівень інвестування в нематеріальні активи; недостатній рівень захисту приватної власності та інвесторів; активізація шахрайських схем із незаконним привласненням інвестованих ресурсів; падіння обсягів виробництва; наслідки світової економічної кризи; значна залежність від кон'юнктури зовнішніх фінансових ринків; негативний вплив факторів внутрішньої політичної нестабільності; спад на світових економічних ринках; низький рівень конкурентоспроможності продукції вітчизняних галузей; значний зовнішній борг країни та вагомі обсяги короткострокових зобов'язань у його структурі; неефективність економічної структури країни та значні ресурсні витрати виробництв на підприємствах провідних галузей країни; значний вплив зовнішніх факторів кон'юнктури ринку; недостатні мобільність та обсяг внутрішніх ресурсів, необхідних для формування внутрішніх інвестицій; фактична відсутність необхідних інститутів спільного інвестування та їх нерозвиненість; відсутність необхідних умов і механізмів для активізації механізмів акумулювання заощаджень та спрямування, перетворення їх в інвестиції; вплив іноземних транснаціональних корпорацій на підприємства вітчизняних галузей; фактори політичної нестабільності, що значно знижують рівень економічної безпеки галузей.

Стан і рівень інвестиційної складової економічної безпеки галузі значною мірою залежить від тенденцій світового розвитку відповідної галузі, активності спрямування зовнішніх іноземних інвестицій та розвиненості інститутів внутрішнього інвестування. Світова тенденція розвитку сьогодні говорить про те, що активну та високоприбуткову динаміку розвитку мають

наукоємні високотехнологічні галузі, що мають високий рівень прибутковості та короткий термін окупності вкладених інвестицій. Відповідні інвестиції в основному акумулюються через структури венчурного фінансування, які, на жаль, у нашій країні є нерозвиненими. Відповідно значна частина інвестицій, що могли б бути спрямовані на розвиток вітчизняних високотехнологічних галузей, є незадіяними та невикористаними.

Експортна складова економічної безпеки галузі визначає здатність підприємств галузі експортувати конкурентоспроможні товари, послуги, технології та знання на зовнішні економічні ринки й ефективно їх реалізувати тривалий час, займаючи певну частку світового експорту. Серед найвагоміших загроз експортної складової економічної безпеки галузі можна визначити такі: сировинний характер вітчизняного експорту [243]; загострення конкуренції на світових ринках; активізацію регіоналізації та сегментації міжнародного ринку; низьку конкурентоспроможність вітчизняних товарів і послуг; низький технологічний рівень виробленої продукції; відсутність для просування товарної продукції сертифікатів якості, відповідності тощо; неконкурентну ціну на продукцію у відношенні ціна – якість; квотування та інші обмеження на обсяги експорту; обмеження експорту з країнами-споживачами (практична відсутність поставок продукції у розвинені країни, проте активізація поставок сировини); відсутність або низький ступінь промислової обробки природної та мінеральної сировини.

Серед інших загроз експортної складової економічної безпеки галузі можна визначити: значне скорочення обсягу експорту і темпів його зростання; зміну географічної структури експорту; значне падіння світових цін; високу залежність обсягів вітчизняного експорту від зовнішніх чинників; коливання кон’юнктури світових ринків; значні зміни курсів валют; зміну регіональної структури експорту; значне падіння попиту на світових ринках, спричинене затяжною економічною кризою; низький рівень впровадження систем управління якістю у вітчизняних галузях загалом; недостатню дієвість державних програм підтримки експорту; недостатнє застосування

міжнародних політичних інструментів з метою забезпечення сприятливих експортно-імпортних умов для вітчизняних галузей.

У сучасних економічних умовах у світі зростають вимоги щодо якості та безпечності продукції, технологій та процесів її виробництва, і на сьогодні основною загрозою для галузей є низька конкурентоспроможність їх готової продукції на міжнародному ринку внаслідок високої ціни, низької якості, а головне – відсутності необхідної міжнародної сертифікація як самої продукції, так і процесів її виробництва, що створює значні системні перепони для розвитку експорту продукції галузей та унеможливлює їх вихід на міжнародні ринки з кінцевими виготовленими товарами, водночас вимоги до сировини, в якій зацікавлені міжнародні країни-споживачі, значно нижчі, що спонукає галузі країни до збільшення частки експорту сировини і є вагомою загрозою перетворення нашої країни з індустріальної на сировинну, закріплює сировинну структуру економіки й унеможливлює зростання та позиціонування галузей крани на міжнародній арені як високотехнологічних, прогресивних і динамічно розвинених учасників міжнародного ринку. Сировинне закріплення економіки є суттєвою загрозою ще більшого економічного регресу країни, розшарування галузей та суспільства, зростання соціальної та політичної напруги на фоні економічного зубожіння та технологічної відсталості країни.

Імпортна складова економічної безпеки галузі полягає в досягненні такого стану зовнішньоекономічних відносин, який передбачає зміну характеру, якісного, кількісного та вартісного складу зовнішніх імпортних операцій з метою залучення до країни необхідних ресурсів і технічно-технологічних інновацій. Імпортна складова економічної безпеки галузі визначає ступінь залежності стану та рівня виробничих потужностей підприємств галузі від постачання і використання сировини, матеріалів, обладнання, технологій та готової продукції імпортного виробництва, що залежить від кон’юнктури світового ринку, ціноутворення, товарної політики та зміни валютних курсів.

Загрози й небезпеки для вітчизняних галузей проявляються насамперед у залежності від ціни, якості та обсягів енергоресурсів для їх забезпечення, сировини, матеріалів, обладнання, комплектуючих для потреб галузевого виробництва і підтримання їх виробничих запасів. У контексті забезпечення імпортної складової економічної безпеки галузі найефективнішими є шляхи зменшення залежності вітчизняних галузей та перехід на використання сировини, матеріалів, комплектуючих вітчизняного виробництва й масове виробництво продуктів кінцевого споживання, які здатні замінити імпортну продукцію на вітчизняному ринку, що підвищить ефективність роботи галузей, забезпечить зростання доходів населення та зніме певний відсоток економічної напруги, що склалася внаслідок недоступності значної частини імпортних товарів для вітчизняного споживача через надмірно високу їх вартість у перерахунку на вітчизняну валюту. Зазначимо, що однією з найбільших загроз імпортної складової економічної безпеки галузі є висока енергетична залежність від зовнішнього постачання та недостатня диверсифікація джерел постачання енергоресурсів, адже вартість енергоресурсів є невід'ємною складовою будь-якої продукції чи послуг, що виготовляються вітчизняними підприємствами в тій чи іншій галузі. На рис. 2.12 наведено й систематизовано основні складові та показники економічної безпеки галузей промисловості.

Узагальнюючи, зазначимо, що складовими структури економічної безпеки галузей промисловості є: фінансова, виробничо-технологічна, інноваційна, інформаційна, енергетична, кадрова, інвестиційна, ринкова, експортна, імпортна безпека.

Базовими елементами в структурі складових економічної безпеки галузі є елементи, пов'язані зі забезпеченням сировинними, матеріальними, фінансовими, кадровими, енергетичними, інформаційними ресурсами, станом і рівнем впровадження інновацій, інноваційної продукції галузі, станом кадрового забезпечення, рівнем технологій, що використовуються, станом техніко-технологічної бази виробництв галузі, організації виробничо-

Рис. 2.12. Внутрішня структура економічної безпеки галузі, її базові та специфічні елементи

Джерело: розроблено автором

технологічного процесу, рівнем організації виробництва, рівнем сертифікації і відповідності продукції, процесів виробництва міжнародним стандартам та іншими показниками, що здійснюють вплив на функціонування всіх галузей промисловості.

Специфічними елементами в структурі складових економічної безпеки галузей промисловості є показники, характерні для окремих високотехнологічних галузей промисловості, що визначають їх конкурентоспроможність і внаслідок зростання останньої забезпечують їх безпеку. Такими специфічними й вагомими показниками є: імпортозалежність галузі (частка імпортної сировини, матеріалів у структурі ресурсів, можливість диверсифікації постачальників імпортних ресурсів, наявність технологічної можливості заміни імпорту); висока технологічність виробництва (рівень технологічності виробничих потужностей, рівень автоматизації виробничих процесів, відповідність технології виробництва сучасному рівню, рівень наукоємності виробництва, сертифікація продукції за міжнародними стандартами); висока частка доданої вартості виробництва продукції (частка інноваційної, технологічної складових у собівартості продукції, частка додаткової вартості); висока конкуренція та незначні обсяги внутрішнього ринку (рівень внутрішньоринкової конкуренції, присутність на внутрішньому ринку аналогів імпортного виробництва, рентабельність від реалізації продукції на внутрішньому ринку); експортна орієнтованість реалізації продукції (обсяги експорту продукції, частка високотехнологічної продукції в структурі експорту, динаміка зростання експорту продукції, рентабельність експорту продукції).

Проведене дослідження показало, що економічна безпека галузі промисловості є комплексним багатокомпонентним поняттям. Загальний рівень економічної безпеки галузі визначається як комплекс (сукупність) складових та окремих базових і специфічних показників, що поєднані між собою, взаємодіють та чинять вплив на процеси виробництва і функціонування підприємств галузей.

Вартість і наявність енергоресурсів визначають можливості для розвитку та ціну пропозиції на товари як на вітчизняному ринку, так і в разі виходу на зовнішні ринки. У цьому контексті високої актуальності набуває питання впровадження та використання відновлювальних технологій енергозабезпечення та використання природних і біологічних ресурсів як альтернативних джерел енергії: біоетанолу, енергії вітру, сонця, землі тощо.

Важливою стратегічною метою є зміна структури імпорту з метою імпортування інноваційних технологій, розробок високотехнологічної продукції та обладнання і структурна перебудова економіки, що здатна задовольнити потреби власного ринку товарами масового споживання та продуктами харчування власного виробництва, адже для цього є всі необхідні ресурси та їх значна цінова перевага порівняно з імпортними, але необхідно розвивати вітчизняні галузі виробничої сфери, розвивати виробництво товарів широкого споживання.

Забезпечення імпортної безпеки галузі потребує активної співпраці відповідних державних органів країни та міжнародних організацій зі стандартизації для опрацювання відповідних безпечних для країни та прийнятних для міжнародного ринку систем стандартизації, що допоможе адаптувати галузі країни до умов конкурентного ринкового співробітництва та визначить захисні бар’єри у вигляді антидемпінгового, компенсаційного та спеціального регулювання.

Проведене у підрозділі 2.3 зі застосуванням функціонального та комплексного підходів концептуальне дослідження внутрішньої структури складових та показників економічної безпеки галузей дало змогу визначити, систематизувати основні складові економічної безпеки галузей промисловості, визначити їх ознаки, характеристики та окреслити основні загрози й фактори впливу, що їх формують. Це надає можливість окреслити теоретичні засади для формування та відбору показників-індикаторів для визначення рівня економічної безпеки кожної зі складових економічної безпеки галузей, розробки моделі визначення рівня економічної безпеки галузей та проведення

подальших емпіричних досліджень зі застосуванням кількісних та якісних методів аналізу та визначенням рівня економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Висновки до розділу 2

У розділі 2 досліджено теоретичні та методологічні засади формування економічної безпеки галузі промисловості як поняття економічної категорії, сформовано науково-методологічний базис забезпечення економічної безпеки галузі на підставі комплексного і системного поєднання провідних наукових підходів та методів, адаптування й застосування яких із метою забезпечення економічної безпеки галузі дає змогу вирішувати прагматичні завдання розбудови системи економічної безпеки галузі.

Опрацювання категорійно-понятійного апарату економічної безпеки галузі промисловості, концептуально-методичних, системних засад її розбудови й забезпечення уможливило формулювання визначення економічної безпеки галузі промисловості як комплексу умов та стану, за якого відбуваються економічний розвиток, зростання рівня конкурентоспроможності і забезпечення реалізації економічних інтересів галузі як сукупності однорідних підприємств товаровиробників, подібних за схожістю виробленої продукції і процесів виробництва та її реалізацією на внутрішньому і зовнішньому економічних ринках в умовах посиленої дії загроз інтеграції й глобалізації. Визначено мету забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, що полягає у створенні комплексу умов, за яких відбувається реалізація економічних інтересів галузі як сукупності однорідних підприємств товаровиробників на внутрішньому та зовнішніх ринках за посиленого впливу небезпек і загроз, та її основні завдання: забезпечення безпеки галузі від зовнішніх і внутрішніх загроз, забезпечення високого рівня безпеки, стабільності й ефективності функціонування галузі, зростання

конкурентоспроможності, забезпечення реалізації економічних інтересів галузі промисловості як сукупності однорідних підприємств товаровиробників.

Визначено суб'єкти та об'єкти економічної безпеки галузі промисловості. Узагальнено основні функції забезпечення економічної безпеки галузі промисловості: інформаційну, аналітичну, прогнозування, превентивну, практичну, регулюючу, захисну, нормативно-правову, організаційну та функцію контролю. Систематизовано базові принципи забезпечення економічної безпеки, як-от: системність, комплексність, законність, дотримання інтересів суб'єктів, відповідальність, своєчасність, гнучкість, адекватність, достатність, обґрунтованість. Описано механізм забезпечення економічної безпеки галузі промисловості, що охоплює методи, заходи, засоби, інструменти забезпечення економічної безпеки галузі.

Обґрунтовано, що сутність економічної безпеки галузі, вага, значущість факторів впливу, що визначають економічну безпеку та механізми забезпечення економічної безпеки галузі промисловості, мають суттєві відмінності від рівня підприємства чи держави. Через це необхідно виокремити й сформувати наукові базові засади аналізу, починаючи від концептуального рівня та методів, що можуть бути застосованими для аналізу, оцінки економічної безпеки галузі, до адаптації наукових підходів та їх застосування для розробки моделі забезпечення економічної безпеки галузі, механізму їх реалізації і відповідно методів, заходів, засобів забезпечення безпеки.

Визначено алгоритм формування методологічних основ забезпечення економічної безпеки галузей, який складається з етапів: формування концептуальних засад забезпечення економічної безпеки, визначення дестабілізуючих факторів, що впливають на економічну безпеку, формування методологічного базису аналізу, оцінки економічної безпеки галузі та бачення методологічних підходів до забезпечення економічної безпеки галузей, формування та планування напрямів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Обґрунтовано та розроблено науково-методологічний базис забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, який складається з трьох блоків: фундаментальна загальнонаукова методологія, що визначається загальними принципам наукового пізнання; методологія економічної безпеки галузі, що визначає принципи та методологічні підходи, які є основою дослідження економічної безпеки галузей як окремого предмета наукових досліджень; система методів та інструментів, що застосовуються в дослідженні економічної безпеки галузей з адаптацією і застосуванням конкретних методик на концептуальному та емпіричному рівнях дослідження для вирішення поставлених завдань забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави. Першим блоком у формуванні відповідного науково-методологічного базису є дослідження науково-теоретичних, концептуальних засад економічної безпеки галузей промисловості зі застосуванням логічно-діалектичних методів дослідження і аналізу інформації як основи інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки галузі. Методологія забезпечення економічної безпеки галузей використовує комплекс методів, що уможливлює здійснення якісного та кількісного аналізу значного обсягу інформації та показників. На етапі обґрунтування наукових концептуальних засад економічної безпеки галузей, як початку дослідження методологічного базису економічної безпеки галузей промисловості, доцільним є використання логічно-діалектичного філософського методу наукового пізнання.

Другим блоком науково-методологічних засад дослідження економічної безпеки галузей промисловості є застосування наукових підходів до аналізу та оцінки рівня її економічної безпеки. Так, для відбору показників стану економічної безпеки за основними функціональним блоками запропоновано індикаторний та ресурсно-функціональний, кількісний, якісний підходи, методи SWOT-аналізу і економічного моделювання, модель п’яти сил М. Портера.

Третім блоком науково-методологічного базису здійснюється обґрунтування наукових підходів до забезпечення економічної безпеки галузей промисловості та методичне й практичне застосування досліджених, адаптованих підходів і методів, що використані та є обов'язковими елементами у формуванні системи забезпечення економічної безпеки галузей, стратегічному плануванні напрямів забезпечення економічної безпеки галузей, розбудові механізму забезпечення економічної безпеки галузей, принципів, методів, засобів, інструментів його функціонування. Під час формування механізму забезпечення економічної безпеки галузі, враховуючи широке коло методів, заходів та засобів його забезпечення відповідно до завдань із реалізації стратегічних напрямів забезпечення економічної безпеки, застосовується вся сукупність підходів: процесний, комплексний, адміністративний, маркетинговий, поведінковий і відтворювальний.

Визначено основні детермінанти економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави та досліджено вплив внутрішніх і зовнішніх факторів на стан функціонування та безпеки галузей промисловості, їх конкурентоспроможність. Виявлено, що основними групами детермінант, що здійснюють безпосередній вплив на ефективність їх економічного розвитку і безпеку, є ресурсні, виробничі, ринкові та зовнішньоекономічні.

Ідентифіковано внутрішню структуру економічної безпеки галузі та систематизовано її основні складові. Доведено, що базовими елементами структури є: фінансова, виробничо-технологічна, інноваційна, інформаційна, енергетична, кадрова, інвестиційна, ринкова, експортна, імпортна безпека. Базові елементи пов'язані зі забезпеченням сировинними, матеріальними ресурсами, станом і рівнем впровадження інновацій, інноваційної продукції галузі, рівнем і станом кадрового забезпечення, рівнем технологій, що використовуються, станом техніко-технологічної бази виробництв галузі, організації виробничо-технологічного процесу, рівнем організації

виробництва, рівнем сертифікації й відповідності продукції, процесів виробництва міжнародним стандартам та іншими показниками.

Визначено, що формування комплексу індикаторів зрілості її елементів доцільно здійснювати за цими складовими із застосуванням системно-структурного підходу, що уможливлює здійснення комплексного аналізу стану та рівня економічної безпеки галузей промисловості, розробку відповідних моделей і проведення подальших емпіричних досліджень із застосуванням кількісних, якісних методів аналізу.

Результати досліджень методологічних основ економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави висвітлено у працях автора: [160; 178; 179; 244–252].

РОЗДІЛ 3
ДІАГНОСТИКА СТАНУ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ ЯК ОБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

3.1. Галузева структура промисловості України: масштаби та динаміка розвитку

Розвиток галузей значною мірою є еволюційним процесом, який відображає стан, зміни, структуру, динаміку розвитку економіки країни та її суспільно-економічних відносин. Галузі економіки є сформованими соціально-економічними системами, а тому досліджувати сутність формування їх економічної безпеки потрібно із застосуванням системного, структурного, комплексного підходів, оскільки підґрунтям, що лежить в основі розуміння сутності та еволюції категорії економічної безпеки галузі, є розуміння сутності процесів формування та розвитку самих галузей як сформованих економічних систем, що є сукупністю окремих елементів – суб'єктів господарювання. Відповідно галузь є певною системою, сферою економічної діяльності, що відзначається функціональною особливістю, єдністю технологічних процесів та кінцевої продукції, відповідно за цими ознаками й визначається належність суб'єктів господарювання до тієї чи іншої галузі.

Функціонування галузей промисловості невід'ємно пов'язане з безпосередньою участю в цих процесах держави та державного управління та регулюючим, нормативно-правовим, інституційним впливом суб'єктів державного управління на розбудову та розвиток галузей.

Дослідження економічної безпеки галузі потребує визначення сутності цього поняття відповідно до існуючих наукових джерел та чинного законодавства. За загальним економічним визначенням, галузь є сукупністю підприємств, що виготовляють однорідну продукцію чи надають однорідні послуги та мають спільні ознаки виробничо-господарської діяльності [150].

Отже, галузь є макроекономічною категорією національного господарства і її часто вважають мезорівнем економічної системи.

У статті 260 Господарського кодексу України [150] та статистичних класифікаціях термін «галузь» визначено як сукупність усіх виробничих одиниць, які здійснюють переважно однакові чи подібні види економічної діяльності.

Отже, відповідно до чинного законодавства галузь є видом економічної діяльності. Проте подібність видів економічної діяльності не є чітко визначеною і відповідно до цього термін «галузь» розглядається як у більш загальному, так і в конкретному контексті. Відповідно до поставлених у роботі завдань доцільним є вживання саме терміна «галузь», а не терміна «вид економічної діяльності», що значно розширює та окреслює концептуальні межі предмета наукового дослідження.

Зазначено, що галузь як сукупність виробничих одиниць, які здійснюють однакові та подібні види виробничої діяльності [150], має загальну класифікацію, що є складовою частиною єдиної системи класифікації та кодування техніко-економічної і статистичної інформації, що використовується в процесі управління господарською діяльністю.

Так, за ст. 261 Господарського кодексу України, до сфери матеріального виробництва належать галузі, що визначається видами діяльності, що створюють, відновлюють чи знаходять матеріальні блага, продукцію, енергію чи матеріальні ресурси, а також продовжують виробництво продукції у сфері обігу. Усі інші види діяльності становлять за чинним законодавством сферу нематеріального виробництва чи сферу послуг.

Під структурою національної економіки розуміють комплекс виробництв, що створений на основі поєднання суспільного поділу праці, природних ресурсів, територіальної, регіональної специфіки. Загалом структура національної економіки визначається за допомогою таких понять, як сфера народного господарства, галузі, сектор. Галузь є основним структурним підрозділом національної економіки та являє собою сукупність усіх

виробничих одиниць, що здійснюють подібні види економічної діяльності. Належність суб'єкта господарювання до тієї чи іншої галузі національної економіки визначається основним видом його діяльності.

Відповідно до чинного Національного класифікатора видів економічної діяльності ДК009:2010 [253], найбільш узагальнені угруповання видів економічної діяльності на рівні секцій КВЕД виділяють основні галузі (секції) економіки, такі як сільське господарство, лісове та рибне господарства; переробну промисловість, добувну промисловість, розроблення кар'єрів та іншу промисловість; будівництво; оптову, роздрібну торгівлю, транспорт та інші галузі.

На сьогодні з метою складання міжгалузевого балансу та впорядкування системи національних рахунків використовують нову класифікацію видів економічної діяльності ДК009:2010, КВЕД-2010, прийняту наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457 (зі змінами № 530 від 29.11.2010 р.). За цим стандартом система обліку та статистичної звітності гармонізована з міжнародними стандартами статистичних класифікаторів NACE Rev.2.

Таким чином, класифікацію видів економічної діяльності гармонізовано з Міжнародною стандартною галузевою класифікацією всіх видів економічної діяльності (ISIC, REV.4-2008) та з Класифікацією видів економічної діяльності Європейського Союзу (NACE, Rev. 2-2006). Сучасна класифікація видів економічної діяльності поділяється на чотири основні рівні: секції (галузі), розділи, групи та класи. Відповідно до цього вона є ідентичною базовій міжнародній статистичній Класифікації видів економічної діяльності ЕС-NACE. За цією класифікацією економічна діяльність визначається як процес виробництва продукції, товарів та послуг, що здійснюється з використанням первинних ресурсів: сировини, матеріалів, устаткування, робочої сили, технологічних процесів тощо. Економічну діяльність характеризують витрати на виробництво, процес виробництва та випуск продукції [253]. Таким чином,

основним видом економічної діяльності є вид діяльності об’єкта, на який припадає найбільший внесок у додану вартість.

В «Економічному словнику» зазначається, що «галузь є сукупністю підприємств та виробництв, які характеризуються загальністю продукції, що виробляється; технологіями, що застосовуються; та потребами, які задовольняються [212]. Відповідно до цього визначення основною галузевою ознакою є випуск певної продукції, її виробництво та реалізація.

В «Економічній енциклопедії» зазначаються «галузі базові як вид економічної діяльності, зростання і розвиток яких визначає економічне зростання регіонів і міст. До галузей базових належать галузі, які експортують товари та послуги». За цим джерелом визначаються «галузі передові – як низка ключових галузей, розвиток та взаємодія яких створює стимули для зростання всього народного господарства. Найважливішими характеристиками таких галузей є впровадження інноваційних та сучасних технологій, використання новітніх досягнень науково-технічного прогресу, створення значної кількості інноваційної продукції для інших галузей тощо» [224]. У цьому контексті етимологія поняття «галузі» ґрунтується на техніко-технологічних характеристиках галузі та її ролі у зростанні національної економіки.

Підприємства тієї чи іншої галузі характеризуються однаковим економічним призначенням продукції, однотипністю сировини та матеріалів, що використовуються ними в процесі виробництва, побудовою технологічних процесів, схожістю технічних баз виробництва, кваліфікацією та спеціалізацією кадрових ресурсів та умов праці, задіяними інтелектуальними ресурсами, рівнем технологічності процесів виробництва. Економічні кордони галузі, умови входження в галузь, вид продукції, концентрація та кількість підприємств, що входять до складу галузі, визначаються базовим чинником формування галузі – структурою ринку, в якому функціонує галузь.

Структура національної економіки кожної країни має свої глобальні галузі промисловості – це галузі, в яких стратегічні позиції конкурентів на даному географічному та національному ринках визначаються їхніми

загальними глобальними позиціями, що є для економіки країни стратегічними, і продукцією, яка не тільки задовольняє потреби внутрішнього ринку країни, а й представляє її на зовнішніх економічних ринках. Зазначимо, що підприємства групуються в галузі за певними видами продукції, яку вони випускають, чи схожістю технологічного процесу. Отже, за узагальнювальним визначенням галуззю є сукупність організацій, підприємств, компаній, що подібні між собою за певними спільними функціями, виробничими та невиробничими ознаками: однотипністю чи схожістю продукції, технології її виробництва та застосуванням подібних видів матеріалів, сировини і комплектуючих, а також схожістю виробленої продукції та напрямом задоволення ринкового попиту споживачів.

На наше переконання, важливим у формуванні поняття економічної безпеки галузі є розуміння її структури, що являє собою склад, взаємозв'язок та співвідношення окремих виробництв у рамках галузі та процесів, що протікають між ними та між підприємствами різних галузей. Прогресивність галузі визначається станом та рівнем технологій, що використовуються нею у процесі виробництва певного виду продукції, та впровадженням ефективних методів використання ресурсів, форм організації праці, контролю якості продукції та процесів виробництва. Фактори, що впливають на формування галузі, показано на рис. 3.1.

Варто зазначити, що галузь є найбільш продуктивною, якщо вона ефективно використовує наявні матеріальні, енергетичні, кадрові та природні ресурси, впроваджує процесні і технологічні інновацій та сучасні високотехнологічні методи організації виробничого процесу. Значною мірою на розвиток галузі впливають процеси спеціалізації, диференціації, кооперації та інтеграції виробництва, що призводять до створення стійких виробничих зв'язків підприємств як усередині галузі, так і на міжгалузевому рівні. Галузі України розвиваються в межах існуючого економічного потенціалу України з використанням наявних природних, матеріальних та трудових ресурсів. Так, природні ресурси – потенціал України складає понад 200 видів корисних

копалин, 5 % запасу мінеральної сировини світу, земельні ресурси: 70 % наявної площі – сільськогосподарські угіддя чи родючі ґрунти та багатий природно-рекреаційний потенціал.

Рис. 3.1. Фактори, що впливають на формування галузей

Джерело: сформовано автором на основі [157–161]

Водночас, незважаючи на наявну ресурсну базу для забезпечення ефективного зростання, галузям країни не вистачає фінансових, енергетичних, а також кадрових ресурсів необхідної якості та обсягу. Основні загрози економічній безпеці країни загалом та розвитку її галузей лежать у площині несвоєчасного та недостатнього темпу здійснення у країні економічних реформ. В основних галузях економіки країни досі переважають

матеріаломісткі, енергоємні та екологічно небезпечні технології [254]. Тому низька якість продукції та відсутність провадження сертифікації та контролю якості продукції і процесів її виробництва роблять продукцію галузей неконкурентоспроможною не тільки на зовнішньому, а й на внутрішньому ринках.

У результаті проведеного дослідження нами визначені такі ознаки належності підприємств до певної галузі:

– наявність сукупності підприємств одного напряму економічної діяльності;

– однорідність вхідної сировини, ресурсів, матеріалів;

– єдність споживчого та економічного призначення виготовленої продукції;

– схожість, типовість процесу та технології виробництва продукту;

– специфіка матеріально-технічної бази, що має певну спеціалізацію за типологією машин, обладнання, устаткування;

– специфіка кадрового ресурсу, який необхідний для забезпечення виробничого процесу.

Важливим у дослідженні економічної безпеки галузі та генези її розвитку є розуміння сутності галузі. В основі цього розуміння є поняття галузі як сукупності підприємств, як маси однорідних у певному аспекті елементів – підприємств, що мають єдину якісну основу та розрізняються за певними ознаками й підлягають певному закону розподілу. Тобто відповідно до однак сукупності, що визначені в методології статистичних та математичних досліджень, статистичною сукупністю є певна множина елементів, поєднана умовами існування та розвитку. Сукупність підприємств галузі є як однорідною сукупністю та має одну чи декілька загальних ознак, таких як тип сировини й матеріалів, що використовується, продукція, яку виготовляють, сегмент споживачів, канали просування на внутрішній ринок, так і має ознаки різнорідної сукупності, що об’єднують явища різного типу, такі як розмір, розташування, форми власності підприємств, якісні ознаки

продукції, особливості обладнання та технологічного процесу виготовлення продукції, торгова марка та особливості маркетингової кампанії просування товарів тощо. При цьому властивості кожного елементу галузі як сукупності мають різні ознаки, що є властивістю кожного елементу сукупності: якісні, що характеризують суть явищ, такі як стан підприємств, технологій, якість, асортимент продукції; кількісні, що визначають якісні ознаки елементів галузі в кількісному вимірі; дискретні, що визначені цілими числами без проміжних значень, такі як кількість підприємств галузі; неперервні – такі, що можуть набувати будь-яких значень і певних чисел; прямі, що максимально повно характеризують об’єкт дослідження – кількість підприємств у галузі, кількість працюючих у галузі, кількість впроваджених нових видів продукції тощо; та непрямі ознаки як такі, що не належать безпосередньо об’єкту сукупності, та інші.

У сучасних економічних умовах глобалізація та рівень розвитку тієї чи іншої галузі в проблематиці економічної безпеки набувають особливої актуальності та певного дуалізму. З одного боку, рівень конкурентоспроможності та розвитку галузі у світовому просторі забезпечує певну стабільність матеріальних надходжень до бюджету країни та формує його, чим підвищує рівень економічної стабільності країни та рівень її економічної безпеки, з іншого боку, виробничою основою галузі можуть бути підприємства, що належать міжнародним фінансово-промисловим групам та транснаціональним корпораціям, що розміщують свої підприємства на теренах різних країн і для яких пріоритетом виступають не інтереси певної країни та її мезорівня, а інтереси окремих власників міжнародних компаній, для яких країни є лише базами постачання сировинних та кадрових ресурсів. У такому разі структурні елементи галузей стають додатковими джерелами небезпек та загроз національним інтересам країни та її економічній безпеці.

Таким чином, динаміка впливу зовнішньоекономічних факторів на стан економічної безпеки посилюється внаслідок активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів у світовому економічному середовищі та активного

інтеграційного руху нашої країни у європейське співтовариство. Глобалізація характеризується об'єднанням різних видів та рівнів фінансових, товарних, послуг, інформації, трудових та інших ресурсів. Це процес розвитку стійких економічних, культурних, суспільних зв'язків між національними економіками окремих країн, у результаті якого вони стають органічною частиною загального світового господарства [255]. Значна частина науковців тісно пов'язує стан і рівень економічної безпеки галузі з процесами інтеграції та глобалізації і визначає особливу роль конкурентоспроможності як основного фактору у забезпеченні її економічної безпеки. Незважаючи на загальний позитивний вплив інтеграції і глобалізації на розвиток економіки країни, цей процес пов'язаний із виникненням та дією додаткових загроз економічній безпеці, пов'язаних із факторами зовнішньоекономічного середовища.

Загалом значними загрозами економічній безпеці галузі є високий рівень сегментування сучасного світового ринку, оскільки виробництво високотехнологічної продукції та високий рівень виробництва є перевагою підприємств високорозвинених країн, так званих країн «золотого мільярда», водночас ринок сировинних ресурсів, у тому числі природних, мінеральних та трудових ресурсів, закріплено за країнами, що розвиваються та мають недостатній рівень економічного розвитку. Значною мірою таке економічне розмежування підтримується розповсюдженням і дією транснаціональних корпорацій, що значно монополізують зовнішні ринки та мають домінуючий вплив на діяльність галузей не тільки окремих країн, а й загального світового економічного простору, особливо при виході окремих підприємств відповідних галузей на зовнішні ринки.

На думку провідних науковців [256], у світі відбуваються процеси значного сповільнення науково-технічного розвитку внаслідок дії розвинених країн, що штучно продовжують життєві цикли застарілих товарів та сповільнюють циклічні коливання технологічного розвитку з метою отримання додаткових прибутків на обсяги освоєних капіталовкладень.

В Україні основними орієнтованими на експорт галузями є металургія та сільське господарство. При цьому в Україні чорна металургія є галуззю другого технологічного укладу, прокат сталі та енергетичне машинобудування – третього укладу, автомобілебудування, кольорова металургія, видобуток та переробка нафти, хімічна та нафтохімічна промисловість – четвертого технологічного укладу [241; 242]. Так сформувалася модель, за якою найбільш конкурентоспроможними галузями на світовому ринку з динамічним зростанням показників експорту були галузі металургії та хімічної промисловості.

Варто зауважити що загалом сучасний економічний розвиток являє собою процес максимально стійкої та динамічної інтеграції окремих рівнів та їх консолідовану взаємодію з метою задоволення економічних інтересів держави. Узагальнюючи, економічну безпеку галузі можна розглядати з позиції внутрішньоринкового та зовнішньоекономічного аспектів, оскільки на її формування та забезпечення різною мірою впливають фактори як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

Структура економіки країни, її національного господарства складається з таких основних секторів, як сільське, лісове та рибне господарство, промисловість, будівництво, оптова та роздрібна торгівля, транспорт, інформація та комунікації, фінансова та страхова діяльність тощо.

Сектори національної економіки та галузі промисловості в сучасних економічних умовах є ключовими елементами економічної системи країни, що визначають рівень її соціально-економічного розвитку, місце в міжнародному поділі праці, а також рівень конкурентоспроможності її продукції на міжнародному ринку. Економічний розвиток, зростання як держави, так і окремих її структуроутворювальних галузей полягає в розширенні масштабів виробництва, зростанні обсягів випуску продукції, її реалізації та зростанні, збільшенні валового національного продукту.

Відповідно до наукових теоретичних засад та загальноприйнятої світової практики економічний розвиток країни вимірюється річними темпами

зростання у відсотках реального внутрішнього продукту за певний період або, за другим способом, річними темпами зростання ВВП на душу населення. Дослідження науково-методичних джерел дає змогу виокремити чотири основні групи факторів, за якими проводять аналіз економічного розвитку. Це групи факторів пропозиції, групи факторів попиту, групи факторів ефективності й групи соціокультурних та інституційних факторів. Враховуючи мету дослідження галузевої структури економіки держави, її стану та загроз, що на неї впливають, у цьому дослідженні для аналізу застосовано групу факторів пропозиції, яка дає змогу дослідити економічне зростання через показники наявного фізичного стану і здатності економіки до збільшення обсягів виробництва. Фактори пропозиції дозволяють визначити виробничий, інноваційний, фінансовий, трудовий потенціал країни, а його дефрагментація за окремими галузями національної економіки та галузями промисловості допоможе дослідити його розвиток як загалом, так і в контексті економічного стану окремих галузей і таким чином реалізувати завдання дослідження основних показників економічного розвитку та загроз економічній безпеці галузей. Галузева структура економіки є одним із головних показників рівня економічного розвитку країни, оскільки висока частка галузей обробної промисловості та високотехнологічного виробництва у її структурі є показником високого рівня розвитку економіки.

Варто зазначити, що конкурентоспроможність у науковій літературі визначається як зумовлена економічними, соціальними та політичним чинниками позиція країни або товаровиробника на внутрішньому економічному та зовнішньому ринках [176]. Конкурентоспроможність визначають також як синтез якості й можливості успішної реалізації продукції на конкурентному вітчизняному або міжнародному ринках у певний момент часу за рахунок досягнення конкурентних переваг та як результат створення підтримки протягом тривалого періоду часу та сукупної оцінки конкурентних переваг [239]. Власне, конкурентоспроможність є володінням властивостями, що формують переваги для суб’єкта економічного змагання. Так, поняття

конкурентоспроможності та виробничого потенціалу є, на думку М. Портера, невід'ємними, а конкурентоспроможність залежить від того, наскільки продуктивно в країні використовуються національні ресурси – праця та капітал. Відповідно до цього конкурентоспроможність виявляє здатність економічної системи витримувати вплив та дію деструктивних факторів – зовнішніх та внутрішніх економічних загроз – і забезпечувати високий рівень економічної безпеки суб'єктів економічної діяльності як на рівні окремих підприємств, так і на рівні галузі та країни.

Для визначення факторів, що здійснюють безпосередній вплив на формування галузевої структури, масштаби та динаміку розвитку галузей і загалом економіки країни та стан їх економічної безпеки, необхідним є проведення системного дослідження основних показників економічного розвитку секторів національної економіки та галузей промисловості і макроекономічних показників соціально-економічного розвитку країни. Так, основними факторами, що здійснюють безпосередній вплив на стан та розвиток секторів національної економіки країни та галузей промисловості й стан загалом їх соціально-економічного розвитку, є: галузева структура виробництва, темпи зростання промислового виробництва, рентабельність виробничої діяльності, індекси цін виробників, показники структури валової доданої вартості в обсязі ВВП тощо.

Показник галузевої структури виробництва характеризує структуру народногосподарського комплексу країни та галузеву структуру її промисловості й показує внесок тієї чи іншої галузі у формування ВВП країни, її економіки і загальний економічний розвиток. Важливість цього показника полягає в тому, що він дозволяє визначити динаміку розвитку та зміни в національній економічній структурі та структурі промисловості, що відображає основні напрями економічних виробничих процесів, які відбуваються в економіці країни як внаслідок сформованих дій та заходів реалізації економічної, структурної та промислової політики держави, так і внаслідок дії внутрішніх і зовнішніх економічних чинників і загроз.

Частка секторів національної економіки у виробництві ВВП країни та їх динаміка у 2017–2018 рр. порівняно з 2010–2011 рр. відображена в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Сектори національної економіки та їх частка у ВВП країни

Сектор національної економіки	2010 – 2011 рр.	2017 – 2018 рр.	Зміна частки
Сільське, лісове та рибне господарство	7,53	12,09	4,56
Добувна промисловість та розроблення кар'єрів	4,62	4,68	0,06
Переробна промисловість	31,25	26,91	-4,34
Будівництво	5,28	4,43	-0,85
Оптова та роздрібна торгівля, ремонт транспортних засобів	11,40	11,90	0,50
Транспорт, складське господарство, пошт. діяльність	6,53	6,31	-0,22
Інформація та телекомунікації	2,68	3,37	0,69
Фінансова та страхова діяльність	3,89	1,99	-1,91

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики

Вагомий внесок у створення ВВП країни вносить переробна промисловість, частка якої станом на 2017–2018 рр. становить 26,91 %, проте порівняно з 2010–2011 рр. Вона знизилася на 4,34 %, частка сільського господарства, навпаки, за цей період зросла на 4,56 % та досягла рівня 12,09 %, що є результатом деіндустріальних змін. Проте на сьогодні частка переробної промисловості у ВВП країни залишається домінуючою, що свідчить про те, що промисловість була й залишається основою економіки країни.

Тенденції зміни галузевої структури основних секторів національної економіки країни, таких як сільське, лісове, рибне господарство, промисловість, будівництво, оптова та роздрібна торгівля, транспорт, інформації та телекомунікації, фінансова та страхова діяльність тощо, показують наявність деструктивних процесів структурного розвитку, наявність загроз руйнування промислового технологічного потенціалу країни (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Виробництво та розподіл валового внутрішнього продукту за основним секторами національної економіки, 2001–2017 рр., у фактичних цінах, млн грн

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики [257]

Підтвердженням цих висновків є зміни, що відбуваються в структурі галузей національної економіки. Основою економічного потенціалу України, її локомотивом є переробна промисловість, що впродовж останніх 25 років становила від 31 до 33 % у ВВП країни, та добувна промисловість із показником 5-6 %. Проте починаючи з 2012 р. вона почала системно знижуватися до 29 % у 2012 р. та 27 % у 2013–2015 рр. Натомість зросла частка сільського, лісового, рибного господарства у ВВП країни з 8 % у 2010–2012 рр. до 11-12 % у 2014–2015 рр. та частка оптово-роздрібної торгівлі з 11 до 12 % у 2014–2015 рр.

Галузі переробної промисловості країни представлені галузями харчової промисловості, легкої промисловості, деревообробної промисловості, нафтохімічної та хімічної промисловості, виробництва транспортних засобів,

виробництва меблів, виробництва гумових та пластмасових виробів, галуззю машинобудування, що охоплює галузі виробництва транспортних засобів, верстатів, комп'ютерної техніки, приладобудування тощо, металургійним виробництвом та іншими галузями (табл. 3.2, рис. 3.3).

Таблиця 3.2

Динаміка зміни часток галузей переробної промисловості в структурі ВВП країни у 2017–2018 рр. порівняно з 2010–2011 рр.

Галузь переробної промисловості	2010–2011	2017–2018	Індекс 2017–2018 рр. до 2010–2011 рр.
Добувна промисловістть	10	12,4	1,24
Переробна промисловість	67,2	62,1	0,92
Харчова промисловість	18,1	21	1,16
Легка промисловість	0,8	1	1,25
Деревообробна промисловість	2,6	3,2	1,23
Нафтотохімічна промисловість	7	3,9	0,56
Хімічна промисловість	3,3	2,5	0,76
Виробництво фармацевтичних перепаратів	0,7	1,2	1,71
Виробництво гумових і пластмасових виробів	4,4	5,1	1,16
Металургійне виробництво	18,8	15,6	0,83
Машинобудування	9,3	6,4	0,69
Виробництво транспортних засобів	4,2	2,4	0,57
Виробництво меблів	2,2	2,2	1,00

Джерело: сформовано за даними Державної служби статистики [257]

Проведений аналіз засвідчив домінування в структурі промислового виробництва країни низькотехнологічних галузей.

При цьому частка низькотехнологічних галузей за період 2010–2018 рр. зросла: харчової промисловості – із 18,1 % у 2010 р. до 20 % у 2018 р., деревообробної промисловості – із 2,6 % до 3,2 %, легкої промисловості – із 0,8 % до 1 %. Частка середньотехнологічних галузей, таких як нафтопереробленння, навпаки, зменшилася із 7 % у 2010 р. до 3,9 % у 2018 р., частка металургійного виробництва впала з показника 18,8 % у 2010 р. до 15,6 % у 2018 р. Найбільш деструктивних змін у структурі промислового виробництва за період 2010–2018 рр. зазнали частки високотехнологічних галузей промисловості, таких як машинобудування, частка якого знизилася з

показника 9,3 % до 6,4 %, у тому числі транспортних засобів із 4,2 % до 2,5 %, та хімічна промисловість – від показника 3,35 % до 2,5 %.

Рис. 3.3. Частка галузей у структурі переробної промисловості України у 2017–2018 рр.

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики [257]

Загалом динаміка змін у структурі виробництва показує системне протягом 2010–2018 рр. зменшення частки переробної промисловості із 67,2 % у 2010 р. до 62,1 % у 2018 р. і натомість зростання частки добувної промисловості за відповідний період, із 10 до 12,4 %, що є наслідком процесів деіндустріалізації промисловості, втрати вітчизняною промисловістю конкурентних позицій на зовнішніх ринках та переорієнтування зі сфери високотехнологічного виробництва з високою часткою доданої вартості на користь сировини та продукції з низьким рівнем технологічності й доданої вартості.

Тенденції зміни галузевої структури національної економіки країни показують наявність деструктивних процесів, загроз руйнування промислового, технологічного, інноваційного потенціалу країни. Підтвердженням цих висновків є зміни, що відбулися в структурі галузей упродовж останніх років.

Зараз промисловість України характеризується домінуванням традиційних технологій, що значною мірою застарілі й потребують комплексної системної модернізації виробничо-технологічних потужностей, незадовільними темпами інноваційних технологічних змін та інноваційного оновлення та значним рівнем зносу виробничих потужностей.

Такий стан галузей промисловості зумовлює зростання техніко-технологічного відставання вітчизняного виробництва від технологічно розвинених країн світу та зниження рівня конкурентоспроможності продукції вітчизняного виробництва як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках.

Результати проведеного аналізу засвідчують, що зміни в структурі промисловості країни, які відбулися протягом 2010–2018 рр., мають деіндустріальний характер та призводять до зростання часток низькотехнологічних галузей і зменшення часток високотехнологічних галузей у структурі промислового виробництва. Таким чином, знижується рівень конкурентоспроможності продукції національного виробництва та втрачаються, руйнуються промислові засади національної економічної системи. Між тим досвід провідних країн світу показує, що конкурентоспроможність країн будується саме на промислових засадах та системному поступовому оновленні, модернізації виробництва, впровадженні нових високих технологій, цифровізації та технологізації виробничих процесів. Проте інноваційне оновлення, модернізація національної промисловості потребують значних інвестиційних ресурсів та активування інвестиційних процесів. На сьогодні ключовими проблемами, що унеможливлюють ефективний інноваційний, інвестиційний розвиток вітчизняної промисловості, є проблеми невідповідності інноваційного

розвитку потребам вітчизняної промисловості, адже витрати на розвиток фундаментальних, прикладних досліджень та НДДКР у національній науці сьогодні є мінімальними, а потреби вітчизняних галузей зростають у міру збільшення техніко-технологічного відставання вітчизняних галузей від технологічного розвитку подібних галузей провідних країн світу.

Водночас необхідність активування інвестиційної діяльності ініціює питання змін структури інвестицій, адже сьогодні і той капітал, що інвестується у вітчизняну економіку, спрямований у низькотехнологічні галузі, здебільшого в харчову промисловість, тоді як інвестування та оновлення потребують високо- та середньотехнологічні галузі з високою часткою доданої вартості. Іншою нерозв'язаною проблемою розвитку вітчизняної економіки є значна імпортозалежність галузей переробної промисловості, адже фактично в усіх галузях промислового виробництва продукції є частка імпортної сировини, матеріалів та комплектуючих, тоді як більшість галузей, окрім нафтопереробної та імпорту енергетичних ресурсів, мають вітчизну сировинну базу й продукція може бути вироблена в Україні за умови побудови відповідного виробництва.

3.2. Ризики та загрози економічної безпеки галузей промисловості

Розвиток і конкурентоспроможність національної економіки та галузей переробної промисловості значною мірою залежать від впливу та дії ризиків і загроз внутрішнього середовища (функціонування самих галузей, їх структури, темпів оновлення основних фондів та технологій, інвестиційного клімату, впровадження інноваційних продуктів і процесів) та ризиків і загроз зовнішнього середовища (інвестиційної активності, експортної орієнтації та імпортної залежності, доступу до технологій тощо, які мають безпосередній вплив на їх стан і розвиток). Водночас проблеми нестійкої динаміки економічного розвитку, загрози деструктивних змін структури промислового

виробництва і відсутність інноваційного оновлення залишаються найактуальнішими загрозами, що потребують ґрунтовного дослідження.

Як уже було зазначено в попередньому підрозділі, галузева структура промислового виробництва України у 2010–2018 рр. зазнала значних деформацій, що свідчить про вплив негативних факторів та загроз на її склад і виробничо-ринкові процеси функціонування. Так, у галузевій структурі переробної промисловості країни відбуваються зрушення, що змінюють економічну структуру країни та показують динаміку суттєвого зменшення частки високотехнологічних наукоємних галузей її промисловості. Зокрема, за загальним обсягом реалізованої продукції частка галузі машинобудування знизилася з 14 % у 2010 р. до 10 % у 2015–2016 рр., а частка нафтохімічної галузі відповідно з 10 % до 5 % у 2016 р.

Важливим показником є індекс промислової продукції, що відображає загальну динаміку промислового виробництва. Значними загрозами економічного розвитку та економічної безпеки галузей є сповільнення та значне падіння динаміки промислового виробництва, щорічно, починаючи з 2011 р., найбільш негативною була динаміка 2015 р., що зафіксувала зниження на 15 % до попереднього року, і лише у 2016–2018 рр. загальна динаміка дещо вирівнялася та зросла (табл. 3.3).

За галузями промисловості значного падіння індексів промислової продукції у 2015 р. порівняно з 2014 р. зазнали добувна промисловість та розроблення кар’єрів – на 14,2 %, хімічна промисловість – на 15,2 %, деревообробна промисловість, виробництво паперу та поліграфічна діяльність – на 11,1 %, металургійна промисловість – на 16,1 %, машинобудування – на 14,1 %, та найбільшого показника падіння індексу промислової продукції зазнало виробництво коксу та нафтохімічне виробництво – на 19,1 %, у 2016 р. темп подальшого падіння промислового виробництва вдалося зупинити, проте, враховуючи системність зниження протягом чотирьох років, відновлення та повернення обсягів промислового виробництва до рівня 2011 р. є питанням тривалого економічного розвитку. Особливою загрозою є падіння темпів

виробництва галузей машинобудування, що свідчить про відсутність оновлення основних виробничо-технологічних баз промислових підприємств в інших галузях промисловості і становить загрозу виробничої безпеки та негативно впливає на рівень конкурентоспроможності промислової продукції як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, що набуває особливої актуальності в сучасних умовах євроінтеграції та глобалізації.

Таблиця 3.3

Індекс промислової продукції за галузями промисловості (видами економічної діяльності), до попереднього року

Вид економічної діяльності	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Промисловість, всього	108,0	99,50	95,70	89,90	87,00	102,80	100,4	101,6
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	106,8	101,90	100,6	86,30	85,80	99,80	94,3	102,4
Переробна промисловість	109,6	98,00	92,90	90,70	87,40	104,30	104,8	101,1
Харчова промисловість	102,9	101,00	95,90	102,5	89,30	104,40	102,9	98,5
Легка промисловість	107,6	93,40	94,20	98,60	92,00	102,20	107,2	96,8
Деревообробна промисловість	107,0	100,90	102,5	96,00	88,90	102,00	105,8	102,5
Виробництво коксу та продуктів нафтопереробленння	94,40	81,60	89,20	78,70	80,90	108,70	85,2	103,5
Хімічна промисловість	123,7	96,20	83,10	85,80	84,80	101,10	118,4	117,4
Фармацевтична промисловість	98,60	107,20	111,8	101,9	92,40	104,40	106,9	101,1
Виробництво гумових, пластмасових виробів, мінеральної продукції	113,4	94,00	97,60	91,20	92,80	108,50	108,2	99,5
Металургійна промисловість	111,0	96,40	94,70	85,50	83,90	106,80	100,2	100,6
Машинобудування	115,9	96,70	86,80	79,40	85,90	102,00	107,9	101,6
Постачання електроенергії, газу, пари	103,6	102,00	98,60	93,40	88,00	102,50	93,5	102,8

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики [257]

Індекс промислової продукції вказує на темпи та динаміку її виробництва, і наведені вище дані свідчать при системну негативну динаміку

та падіння темпів промислового виробництва за всіма видами діяльності та галузями промисловості, що є значною загрозою як економічній безпеці окремих галузей промисловості, так і економічній безпеці держави та її соціально-економічного розвитку загалом.

Вагомим показником, що характеризує структурні засади та зміни у галузях національної економіки й галузях промисловості і має безпосередній вплив на стан макроекономічних показників країни та рівень економічної безпеки як держави, так і галузей, є показник структури валової доданої вартості в обсязі ВВП [186–189]. Зміни у структурі валової доданої вартості в обсязі ВВП, що сталися за період 2010–2015 рр., підтверджують факт деструктивних змін у структурі народного господарства країни. Так, частка переробної промисловості, що була основою економічного розвитку країни та формування її ВВП, із рівня 13 % в обсязі ВВП у 2010 р. поступово та системно знизилася до рівня 11,9 % у 2015 р., а частка сільського, лісового та рибного господарства зросла з 7,4 до 12,1 % станом на 2015 р. Станом на 2018 р. частка сільського господарства в структурі ВВП країни становила 10,23 %, переробної промисловості – 12,38 %, добувної промисловості – 6 %, будівельної галузі – 2,2 %, частка оптової торгівлі зросла до 14 %, проте фінансової та страхової діяльності зменшилася до 2,2 %, а транспорту – до 6,3 %.

Одним із вагомих показників, що визначають стан техніко-технологічних потужностей галузей національної економіки та промисловості, що є фундаментом, основою виробництва, є показники ступеня зносу основних засобів за галузями та видами економічної діяльності.

Так, загальний рівень зносу основних засобів в економіці країни на 2017 р. становив 60,1 %, при цьому ступінь зносу основних фондів у галузях переробної промисловості мав критичний рівень – 75,8 %, що свідчить про фактично критичний рівень використання виробничого потенціалу галузей промисловості, їх виробничо-технологічних баз та значні загрози подальшому розвитку галузей промисловості країни як локомотива її економіки та загалом

є значною загрозою перспективам подальшого соціально-економічного розвитку країни.

Показник техніко-технологічного оновлення виробничих потужностей галузей показує введення в дію основних засобів обладнання виробничих потужностей у базових галузях народного господарства та галузях промисловості. Показники введених в дію основних засобів за 2015 р. загалом становили 216697 млн грн, що склало лише 3 % від загальної вартості основних засобів у країні 7641357 млн грн. Із загальної вартості введених в дію нових основних засобів найбільше – 16 % – припадає на оновлення в переробній промисловості (34118 млн грн) та 10 % – на оновлення основних засобів у сільському господарстві (20821 млн грн). Якщо врахувати значний та в більшості галузей як загалом народного господарства, так і промисловості критичний рівень зносу основних засобів, такий незначний темп і відсоток введення в дію виробничих потужностей не забезпечує необхідного темпу та обсягу їх відновлення і становить значну загрозу економічній безпеці. Високий рівень зносу основних фондів та відсутність їх системного оновлення знижують рівень техніко-технологічного виробничого потенціалу країни та її економіки.

Безпосередній вплив на стан економічного розвитку галузей, їх конкурентоспроможність та економічну безпеку мають показники інноваційного та технологічного розвитку галузей, до яких можна зарахувати: показник інноваційної активності промислових підприємств, обсяг реалізованої інноваційної продукції, показник кількості впроваджених нових технологічних процесів, показник кількості впроваджених інноваційних видів продукції.

Показник інноваційної активності промислових підприємств характеризує динаміку інноваційної активності підприємств у різних галузях промисловості. Зокрема, у 2015 р. відсоток інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств становив 17,3 %, або 824 підприємства. Найбільша кількість інноваційно активних підприємств

належить до фармацевтичної галузі – 47,5 % (289 підприємств), у виробництві автотранспортних засобів – 37 %, у машинобудуванні – 26,2 %, у нафтопереробній (28,6 %) та хімічній (27 %) галузях. Найменший відсоток інноваційної активності (5,5 %) зафіксовано у водопостачанні та поводженні з відходами й добувній галузі – 9 %. Загальна динаміка інноваційної активності у галузях промисловості свідчить про наявність поступового зростання частки таких підприємств від 11,87 % у 2005 р. до 17,42 % у 2012 р. та 16,2 % у 2017 р., проте загальний рівень інноваційної активності є недостатнім для суттєвого зрушення інноваційних процесів економічного галузевого розвитку та зростання інноваційного рівня й конкурентоспроможності її продукції, що є особливо актуальним у сучасних умовах економічної інтеграції та глобалізації й зростання тенденції технологічних та інноваційних переваг у конкуренції продукції на глобальних економічних ринках.

Показник обсягу реалізованої інноваційної продукції вітчизняними галузями промисловості в загальному обсязі реалізованої промислової продукції показує обсяг, відсоток радикально нової чи умовно інноваційної оновленої продукції в загальному обсязі промислової продукції, що випускається галузями промисловості країни. У 2005–2017 рр. він зазнав значних негативних змін та знизився зі 6,5 % у 2005 р. до 2,5 % у 2014 р., 1,4 % у 2015 р. та 0,7 % у 2017 р. Наявна негативна тенденція при загальному критично низькому рівні цього показника свідчить про значні загрози фактичної відсутності інноваційної активності вітчизняної промисловості та оновлення продукції. За галузями промисловості за даними 2017 р. найбільший відсоток (7,7 %) інноваційної активності в реалізації інноваційної продукції за виробництвом машин та устаткування, 6,4 % – за виробництвом комп’ютерів, 6,1 % – виробництвом електричного устаткування та 3,3 % у хімічній і 3 % у фармацевтичній галузях. При цьому переважна більшість цієї продукції була умовно інноваційною, не містила радикальних інновацій та була оновленою. Негативні тенденції інноваційного розвитку галузей промисловості та промислових підприємств і відсутність власних радикальних

значних інновацій та розробок інноваційних процесів і продукції призвели до фактичного згортання ними фундаментальних наукових та науково-дослідних робіт, втрати ними значної частини науково-технічного потенціалу. Це свідчить про відсутність необхідного взаємозв'язку та взаємодії між науково-дослідним інститутами, осередками наукових інноваційних розробок та можливістю здійснення їх промислового впровадження й комерціалізації галузями промисловості країни. Усе це призводить до згортання промислово-інноваційної активності та падіння інноваційно-промислового потенціалу галузей промисловості держави, що є прямими загрозами інноваційній, виробничій безпеці як на рівні галузей, так і на рівні держави.

За показником кількості впроваджених нових технологічних процесів галузі вітчизняної промисловості перебувають на низькому рівні інноваційної активності. Так, загальна кількість впроваджених інноваційних процесів за галузями промисловості у 2017 р. становила 1831 од. Найбільше впроваджених інноваційних процесів у 2015 р. зафіксовано у виробництві машин та устаткування, у харчовій промисловості, металургійному виробництві та виробництві автотранспортних засобів, найменша кількість процесних інновацій спостерігалася в добувній промисловості. Впровадження інноваційних процесів у сучасних умовах економічного розвитку, глобалізації пов'язане зі значною дифузією інновацій у межах напрямів виробництва та галузей, що дозволяє оптимізувати процеси виробництва продукції, значно підвищити її конкурентоспроможність, оптимізувати витрати, впровадити процеси енергоефективності. І загалом впровадження інноваційних процесів характеризує той технологічний уклад, який використовується галуззю для здійснення виробничої діяльності. Загальна інертність, відсутність динаміки у впровадженні інноваційних процесів галузями промисловості свідчать про наявність і значне поглиблення техніко-технологічного відставання вітчизняної продукції від аналогів, які випускають галузі провідних розвинених країн, що в умовах глобалізації приводить до падіння конкурентоспроможності продукції. Відсутність можливості сертифікації

продукції та процесів її виробництва за міжнародними стандартами якості та відповідності фактично унеможливлює для галузей реалізацію їхньої промислової продукції на зовнішньоекономічних ринках.

За показниками впроваджених інноваційних видів продукції за галузями промисловості у 2014–2015 рр. лідирує машинобудування, оскільки майже третина від усіх інноваційних продуктів у 2015 р. впроваджувалася у виробництві машин та устаткування – відповідно 718 од. та 214 од.; у виробництві автотранспортних засобів – 1387 од.; у виробництві електротехнічного устаткування – 324 од.; у металургійній промисловості – 126 та в харчовій промисловості – 455 од. Переважна частка зазначеної продукції була умовно інноваційною, оскільки є новою лише для підприємств галузі, тобто із 3136 од. нової продукції у 2015 р. 2588 од. – це продукція, що являла собою просте відтворення та розширення асортиментного ряду того чи іншого підприємства галузі і лише 548 од. продукції були новими для ринкуіз різним науково-технічним, технологічним рівнем інновацій. Упродовж 2016–2017 рр. ці показники зазнали змін. Так, у 2017 р. було впроваджено близько 2387 видів нової інноваційної продукції, із них нових машин, устаткування, приладів – 751 одиниця.

Проведене дослідження показників інноваційної активності дає підстави констатувати наявність загроз економічній безпеці галузей та економічній безпеці держави як пов’язаних із відсутністю достатньої інноваційної активності вітчизняних галузей у випуску інноваційної продукції, так і впровадження інноваційних процесів, проведення НДДКР, продукування інноваційної продукції, трансферу технологій та зі значним інноваційним відставанням вітчизняних галузей від інноваційно-технологічно розвинених галузей провідних країн світу, що в умовах глобалізації посилює загрози для вітчизняних галузей та знижує конкурентоспроможність їхньої продукції не тільки на зовнішніх економічних ринках, а й на внутрішньому ринку країни та його сегментних ринках.

Економічна ефективність виробничої діяльності галузей народного господарства та галузей промисловості полягає у безпосередньому фінансовому результаті, прибутковості цієї діяльності та соціально-економічному ефекті від її провадження (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Рентабельність операційної діяльності за галузями національної економіки,

Вид економічної діяльності	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Усього	4,00	5,90	5,00	3,90	-4,10	1,00	7,40
Сільське, лісове, рибне господарство	22,90	23,20	21,70	11,30	20,60	41,70	31,60
Промисловість	3,50	4,70	3,40	3,00	1,60	0,90	4,20
Будівництво	-1,50	0,20	-0,10	0,00	5,80	-7,60	0,00
Оптова та роздрібна торгівля	9,80	15,00	12,20	10,20	-12,80	-0,90	15,00
Транспорт	5,60	6,10	5,40	3,50	-1,70	1,10	5,00
Інформація та телекомунікації	7,40	7,60	10,50	11,80	-1,60	0,50	8,30
Фінасова та страхова діяльність	3,50	6,20	6,10	5,90	-15,20	-8,90	-4,90
Операції з нерухомим майном	0,30	-3,90	2,80	3,10	-46,90	-33,40	-7,30
Професійна наукова та технічна діяльнстіь	-6,60	0,50	0,30	-1,30	-29,10	-1,10	17,60

Джерело: дані Державної служби статистики України [257]

Дослідження показника рентабельності операційної діяльності за галузями народного господарства та галузями промисловості дозволяє дослідити фінансову складову її провадження і відповідно формування валового прибутку.

Найвищий рівень рентабельності спостерігається у сільському, лісовому та рибному господарстві – 41,7 % у 2015 р. та 31,6 % у 2016 р. Водночас рентабельність операційної діяльної в переробній помисливості в середньому за той самий період становила 0,9 % та 4,2 %, що є критично низьким показником для галузей з високою часткою доданої вартості та застосуванням складних техніко-технологічних процесів, що свідчить про високий рівень витрат та собівартості продукції й відсутність технологічних змін,

спрямованих на їх зменшення та збалансування, що відповідно робить продукцію вітчизняних галузей промисловості неконкурентоспроможною не тільки на зовнішніх, а й на внутрішніх економічних ринках у сучасних умовах високого рівня конкуренції та глобалізації. Критично низький рівень рентабельності операційної діяльності в галузях промисловості, а також у таких галузях народного господарства, як будівництво, оптова та роздрібна торгівля, транспорт, фінансова та страхова діяльність, призводить до відсутності у підприємств галузей необхідного обсягу обігових коштів для ефективного економічного розвитку та забезпечення процесів промислового відтворення, а також про відсутність можливості здійснення внутрішніх інвестицій в акціонерний капітал підприємств, розробку та реалізацію інноваційно-інвестиційних проектів, оновлення та модернізацію застарілих і зношених техніко-технологічних баз, оновлення засобів виробництва та інноваційний економічний розвиток.

Активізація інноваційно-інвестиційного розвитку галузей національної економіки та галузей промисловості країни потребує залучення та використання значних обсягів інвестиційних ресурсів прямих інвестицій в акціонерний капітал та капітальних інвестицій.

Показники залучення капітальних інвестицій або індекси залучення інвестицій за основними галузями промисловості дають змогу дослідити обсяги, динаміку та структуру капітальних інвестицій. Так, загальний обсяг капітальних інвестицій у промисловість за період 2011–2015 рр. мав значну негативну динаміку і станом на 2014 р. порівняно з 2013 р. знизився на 26,6 %, а у 2015 р. порівняно з 2014 р. – на 26,1 %. Станом на 2016 р. індекс капітальних інвестицій дещо стабілізувався на рівні 118,7 %, проте він не відновився до рівня 2011 р. За галузями промисловості найбільшого падіння індексу капітальних інвестицій у 2013–2015 рр. зазнали хімічна, харчова галузі, виробництво гумових та пластмасових виробів, металургійна промисловість, машинобудування, нафтопереробна та інші галузі. Незважаючи на це, основний обсяг капітальних інвестицій у 2016 р. був спрямований в

переробну (17,3 %) та добувну (6,3 %) промисловість, а 14,1 % було спрямовано у сільське, лісове та рибне господарство і 12,4 % – у будівництво. При цьому 96,7 % від загального обсягу капітальних інвестицій становили інвестиції в матеріальні активи і тільки 3,3 % – у нематеріальні активи, програмне забезпечення, інноваційні розробки та патенти, ліцензії тощо. За джерелами надходження 69,3 % від усього обсягу капітальних інвестицій у 2016 р. склали власні кошти підприємств та організацій, 8,3 % – кошти населення на будівництво житла, спрямовані в будівельну галузь, 7,5 % – кредити банків, 2,6 % – кошти державного бюджету, 7,5 % – кошти місцевих бюджетів та лише 2,7 % – кошти іноземних інвесторів. Усі наведені дані свідчать про відсутність у країні дієвих механізмів інвестування у виробництво та розвиток галузей народного господарства і промисловості й відсутність механізмів, інфраструктури та гарантій щодо їх залучення і впровадження та відповідно відсутність альтернативних джерел фінансування інноваційно-інвестиційних проектів, розширення модернізації промисловості та промислового розвитку, окрім власних коштів підприємств та організацій, що унеможливлює активізацію процесів економічного розвитку та здійснення значних структурних і соціально-економічних зрушень в економіці країни, а також активізацію техніко-технологічного рівня виробництва й відповідно зростання техніко-технологічного рівня продукції, яке є необхідною умовою зростання конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішніх ринках в умовах глобалізації, та відповідним чином впливає на рівень інвестиційної безпеки як окремих галузей, так і держави загалом.

Вагоме значення мають також обсяги прямих інвестицій в акціонерний капітал. Спостерігається загальна тенденція зниження впродовж 2010–2016 рр. прямих іноземних інвестицій акціонерного капіталу з країн світу в економіку України та галузі її промисловості з 537094 млн дол. США у 2014 р. до 37655,5 млн дол. США у 2016 р., з яких 25,36 % було спрямовано у сільське господарство, 20,16 % у переробну промисловість, 14,56 % в оптову та роздрібну торгівлю та 27,41 % у фінансову та страхову діяльність. У галузях

промисловості найбільша увага іноземних інвесторів була приділена харчовій галузі – 6,7 %, і лише 2,1 % інвестицій було спрямовано на розвиток технологічних галузей машинобудування. Бачення закордонними інвесторами вітчизняної економіки як економіки аграрної країни з потенційно привабливими внутрішніми ринками оптово-роздрібної торгівлі і фінансової діяльності не сприяє ефективному залученню фінансових ресурсів, необхідних для інноваційно-інвестиційного розвитку промисловості держави, її науково-технічного потенціалу, зростання конкурентоспроможності продукції в сучасних умовах глобалізації і значною мірою негативно впливає на рівень інвестиційної безпеки як окремих галузей, так і держави.

Активність зовнішньоекономічної діяльності країни та її галузей в умовах глобалізації визначається впровадженням експортно-імпортних операцій та їх обсягами. Показники експорту товарів та послуг починаючи з 2013 р. значно втратили в динаміці, а їх обсяг у період 2013–2016 рр. значно скоротився та у 2015 р. становив 75 % від попереднього року. Обсяги імпорту товарів та послуг зазнали аналогічних змін системного та поступового скорочення. На 2015 р. обсяг імпорту становив 70,7 % рівня попереднього року. Проте у 2016 р. обсяг імпорту відновився до рівня 103,7 %, однак обсяг експорту залишається низьким – на рівні 96,4 %. У 2018 р. експорт становив 47335,0 млн дол. США, збільшившись порівняно з 2017 р. на 9,4 % (станом на 2017 р. він становив 43264,7 млн дол. США), проте імпорт, навпаки, зменшився у 2018 р. порівняно з 2017 р. на 15,3 % – із 49607,2 млн дол. США у 2017 р. до 57187,6 млн дол. США у 2018 р.

Усі ці наведені факти свідчать про послідовне скорочення обсягів експортно-імпортних операцій, яке зумовлене значним падінням обсягів промислового виробництва в країні, що призвело до згортання та зміни виробничих програм і зниження споживання імпортної сировини та матеріалів, і значне зниження попиту на споживчому внутрішньому ринку країни внаслідок економічної рецесії та падіння купівельної спроможності споживачів і їх переорієнтації на товари вітчизняного виробництва.

Важливим у дослідженні експортно-імпортної діяльності є аналіз товарної структури зовнішньої торгівлі. У структурі експорту у 2018 р. 21 % становить експорт чорних металів; 15,3 % – зернових культур, який на 11,4 % збільшився порівно з 2017 р.; 9,5 % становлять жири та олії тваринного і рослинного походження, що на 2,4 % менше, ніж у 2017 р.; 6,4 % складають руди; 6,2 % – електричні машини та обладнання, що на 15 % більше порівняно з 2017 р. Товарна структура експортно-імпортних операцій ще раз доводить факт тенденції до розвитку країни як аграрної та сировинної держави, при цьому зростають загрози втрати промислового потенціалу країни не тільки у високотехнологічних галузях, таких як машинобудування, хімічна промисловість, а й у низькотехнологічних – харчовій промисловості, оскільки, на відміну від експорту сировини, експорт готових продуктів харчування за той самий період станвить лише 6,7 % від загального експорту. Вищенаведене підтверджує факт того, що в сучасних умовах глобалізації та відкритості вітчизняного економічного ринку відбувається зростання загроз експортної та імпортної складових економічної безпеки держави та її галузей.

Забезпечення галузей народного господарства та промисловості необхідними обсягами трудових ресурсів, розподіл трудових ресурсів у межах галузей є наступною групою показників, що мають безпосередній вплив на розвиток галузей, стан та рівень їх економічної безпеки.

Так, кількість зайнятих у промисловості у 2016 р. порівняно з 2000 р. скоротилася з 22,2 % до 12,9 %, а кількість задіяних у сільському господарстві скоротилася з 13,8 до 3,5 % за цей самий період. Таке скорочення свідчить не про оптимізацію виробничих процесів, а про вивільнення зайнятих у двох структуроутворювальних галузях народного господарства внаслідок скорочення обсягів виробництва та збуту, падіння темпів промислового розвитку. Зростають показники рівня безробіття.

Так, у 2018 р. цей показник становив 8,8 %. У 2018 р. на 18,6 % зросла міграція населення і становила 610,7 тис. осіб. У крайні зростає рівень безробіття і водночас унаслідок активних процесів трудової міграції кваліфікованих

трудових ресурсів до країн Європи зростає їх дефіцит для забезпечення розвитку галузей промисловості та народного господарства, який може значно посилитися в період активізації соціально-економічних процесів та відбудови економіки країни. Відповідно втрата країною значної частини трудових ресурсів призведе до зростання загроз демографічної і соціальної складових економічної безпеки галузі та економічної безпеки держави.

Складові економічної безпеки та вплив загроз економічної безпеки на стан і розвиток базових галузей національної економіки відображено в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Вплив загроз економічної безпеки на стан і розвиток базових галузей національної економіки

Складова економічної безпеки / вплив загроз на стан основних показників	Базові галузі економіки						
	Сільське господарство	Промисловість	Будівництво	Транспорт	Оптова та роздрібна торгівля	Інформації і телекомунікації	Фінансова і страхова діяльність
1	2	3	4	5	6	7	8
Фінансово-економічна безпека							
Обсяг промислового виробництва та реалізації продукції, зниження індексу промислової продукції, рівень рентабельності операційної діяльності, зниження цін на продукцію, зростання витрат у собівартості продукції, відсутність прибутку	С	З	К	С	С	С	К
Техніко-економічна безпека							
Рівень зносу основних фондів, відсутність інвестування в їх системне оновлення, відтворення виробничого процесу, низький техніко-технологічний рівень виробництва	С	К	З	З	С	З	С
Інноваційна безпека							
Рівень інноваційної активності та впровадження інноваційної продукції, інноваціних процесів, технологій	С	З	З	С	С	З	С
Інвестиційна безпека							
Обсяг інвестування як прямих інвестицій в акціонерний капітал, так і капітальних інвестицій	С	З	З	З	З	З	К
Ринкова безпека							
Рівень та індекс цін виробників, конкурентоспроможность, якість продукції, сертифікованість продукції	С	З	З	С	З	З	С
Енергетична безпека							
Енерговитратність виробничих процесів, частка енерговитрат у собівартості виробленої продукції	С	З	С	З	С	С	С
Інформаційна безпека							
Низький рівень інформаційної безпеки та використання автоматизованих інформаційних процесів у забезпеченні виробничо-збутової діяльності	С	С	С	С	С	С	З

Продовж. табл. 3.5

1	2	3	4	5	6	7	8
Кадрова (демографічна) безпека							
Якість та наявність кадрів, рівень заробітної плати, рівень та інтенсивність міграції, масовий відплив кваліфікованих кадрів на зовнішній ринок праці	З	З	З	З	З	С	З
Експортна безпека							
Обсяги та динаміка експорту, структура експорту, частка сировини та матеріалів у структурі експорту	З	З	С	С	З	С	С
Імпортна безпека							
Рівень залежності від імпортної сировини, ресурсів, частка готової продукції в структурі імпорту, обсяги імпорту	С	С	С	С	З	С	С

*Критичний – К, ** Значний – З, ***Середній – С

Джерело: розроблено автором

Складові економічної безпеки та вплив загроз економічної безпеки на стан і розвиток галузей промисловості представлено в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Вплив загроз економічної безпеки на стан і розвиток галузей промисловості

Складова економічної безпеки / вплив загроз на стан основних показників	Галузі		Галузі переробної промисловості						
	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Харчорва	Легка	Деревообробна	Нафтохімічна	Хімічна	Металургія	Машинобудування
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Фінансово-економічна безпека									
Обсяг промислового виробництва та реалізації продукції, зниження індексу промислової продукції, рівень рентабельності операційної діяльності, зниження цін на продукцію, зростання витрат у собівартості продукції, відсутність прибутку	З	З	З	З	З	З	З	З	З
Техніко-економічна безпека									
Рівень зносу основних фондів, відсутність інвестування у їх системне оновлення, відтворення виробничого процесу, техніко-технологічний рівень виробництва	К	К	З	З	З	З	З	К	К
Інноваційна безпека									
Рівень інноваційної активності та впровадження інноваційної продукції, інноваціних процесів, технологій	З	К	З	З	З	З	З	З	К
Інвестиційна безпека									
Обсяг інвестування як прямих інвестицій в акціонерний капітал, так і капітальних інвестицій	З	З	З	З	З	З	З	З	З
Ринкова безпека									
Рівень та індекс цін виробників, конкурентоспроможность, якість продукції, сертифікованість продукції	З	З	З	З	З	З	З	З	З
Енергетична безпека									
Енерговитратність виробничих процесів, частка енерговитрат у собівартості виробленої продукції	К	К	З	З	З	З	З	К	З

Продовж. табл. 3.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Інформаційна безпека									
Низький рівень інформаційної безпеки та використання автоматизованих інформаційних процесів у забезпеченні виробничо-збутової діяльності	С	С	С	С	С	С	С	С	З
Кадрова (демографічна) безпека									
Якість та наявність кадрів, рівень заробітної плати, рівень та інтенсивність міграції, масовий відплив кваліфікованих кадрів на зовнішній ринок праці	З	З	З	З	З	З	З	З	З
Експортна безпека									
Обсяги та динаміка експорту, структура експорту, частка сировини та матеріалів у структурі експорту	З	З	З	З	З	З	З	З	З
Імпортна безпека									
Рівень залежності від імпортної сировини, ресурсів, частка готової продукції в структурі імпорту, обсяги імпорту	С	З	З	З	З	З	З	З	З

*Критичний – К, ** Значний – З, ***Середній – С

Джерело: розроблено автором

Узагальнено основні загрози та показники економічного розвитку галузей у сучасних умовах представлено в табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Загрози економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави

Загрози економічного розвитку та конкурентоспроможності	Показники економічного розвитку та конкурентоспроможності	Складові економічної безпеки галузі, держави
1	2	3
Наявність деструктивних процесів структурного розвитку та загроз руйнування промислового технологічного потенціалу країни	Показник галузевої структури виробництва	Макроекономічна складова
Сповільнення та значне падіння динаміки промислового виробництва	Показник індексу промислової продукції	Макроекономічна складова
Деструктивні зміни у структурі народного господарства країни	Показник структури валової доданої вартості в обсязі валового внутрішнього продукту	Макроекономічна складова
Критичний рівень використання виробничого потенціалу галузей промисловості, їх технологічних баз	Показник зносу основних засобів за галузями та видами економічної діяльності	Виробнича складова
Відсутність системного оновлення, що знижує рівень техніко-технологічного виробничого потенціалу країни та її економіки	Показник техніко-технологічного оновлення виробничих потужностей галузей	Техніко-технологічна складова
Низький рівень інноваційної активності	Показник інноваційної активності промислових підприємств	Інноваційна складова

Продовж. табл. 3.7

1	2	3
Згортання промислово-інноваційної активності та падіння інноваційно-промислового потенціалу галузей	Показник обсягу реалізованої інноваційної продукції	Інноваційна складова
Інертність у впровадженні інноваційних процесів, поглиблення техніко-технологічного відставання вітчизняної продукції	Показник кількості впроваджених нових технологічних процесів	Інноваційна складова
Відсутніст інноваційної активності вітчизняних галузей, падіння конкурентоспроможності продукції	Показник кількості впроваджених інноваційних видів продукції	Інноваційна складова
Критично низький рівень рентабельності операційної діяльності в галузях промисловості	Показник рентабельності операційної діяльності за галузями народного господарства	Фінансова складова
Низький рівень залучення капітальних інвестицій та відсутність у країні дієвих механізмів інвестування в розвиток галузей	Показник залучення капітальних інвестицій	Інвестиційна складова
Зниження прямих іноземних інвестицій акціонерного капіталу з країн світу в економіку країни та галузі її промисловості	Показник обсягу прямих інвестицій в акціонерний капітал	Інвестиційна складова
Скорочення обсягів експортних операцій	Показник експорту товарів та послуг	Експортна складова
Скорочення обсягів імпортних операцій	Показник імпорту товарів та послуг	Імпортна складова
Загрози втрати промислового потенціалу країни	Показник товарної структури зовнішньої торгівлі	Зовнішньоекономічна складова
Загрози втрати країною значної частини трудових ресурсів	Показник забезпечення галузей необхідними обсягами трудових ресурсів	Демографічна, кадрова складові
Загрози неефективно використання та розподілу трудових ресурсів	Показник розподілу трудових ресурсів у межах галузей	Демографічна, кадрова складові

Джерело: сформовано автором

Проведений аналіз показників економічного розвитку галузей допоміг визначити основні загрози їх економічній безпеці, до яких можна віднести: деструктивні зрушення в структурі галузей народного господарства; зниження частки високотехнологічних галузей у структурі промисловості країни; падіння темпів промислового виробництва; деформаційні зміни у виробничій структурі; структурну незбалансованість економічного галузевого розвитку

економіки країни; зниження частки додаткової вартості технологічних галузей промисловості в структурі ВВП країни; критичний рівень зносу основних засобів у галузях промисловості та народного господарства; відсутність необхідного рівня та динаміки відновлення основних засобів у галузях промисловості та народного господарства; значне техніко-технічне відставання вітчизняних галузей промисловості від подібних галузей розвинених кран світу; низький техніко-технологічний рівень виробництва продукції галузей; відсутність необхідного рівня впровадження технологічних процесів та продуктів, низький рівень технологічності та інноваційності промислової продукції; зростання рівня собівартості виробництва промислової продукції та виробничих витрат, що робить її неконкурентоспроможною на ринку в сучасних умовах глобалізації; критично низький рівень рентабельності операційної діяльності в галузях промисловості та низький рівень прибутковості їхньої продукції; відсутність фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення процесів відтворення та техніко-технологічного розвитку галузей; незначний обсяг капітальних інвестицій, недостатній для забезпечення ефективного інноваційно-інвестиційного економічного розвитку; фактична відсутність та недієвість основних джерел, окрім власних коштів підприємств, надходження капітальних інвестицій в галузі промисловості та народного господарства; зниження активності експортно-імпортної діяльності галузей промисловості; втрата країною значної частини трудових ресурсів; неефективні використання та розподіл трудових ресурсів. Узагальнений огляд впливу загроз економічної безпеки на стан та розвиток базових галузей національної економіки та промисловості наведено в дод. А.

Визначення й дослідження показників економічного розвитку галузей та загроз їх економічній безпеці дає змогу ідентифікувати основні сфери, складові економічної безпеки галузі з метою подальшого дослідження їх впливу на забезпечення економічної безпеки галузі в сучасних умовах глобалізації.

3.3. Етіологічна та симптоматична діагностика стану економічної безпеки галузей промисловості

Економіка країни є єдиною цілісною системою, що складається з певних складових елементів її структури. Тому під час дослідження стану та рівня розвитку й економічної безпеки всієї системи необхідним є визначення стану, позитивних і негативних дестабілізуючих факторів, що впливають на окремі складові в структурі економіки країни, галузі національної економіки та галузі промисловості, і відповідно доцільним є здійснення аналізу стану економічної безпеки, окреслення векторів і динаміки розвитку окремих галузей, що має безпосередній вплив на стан економіки і загальний соціально-економічний розвиток країни.

Системна сутність економічної безпеки галузі як елементу загальної системи економічної безпеки та значна кількість негативних і позитивних детермінант, що впливають на економічну безпеку галузі та її забезпечення, вимагає застосування інструментів етіологічної та симптоматичної діагностики стану економічної безпеки галузей України за умов глобалізації.

Етіологічна діагностика є системою аналізу фінансово-економічної діяльності, що досліджує проблематику від «причини до симптому» й дозволяє виявити, окреслити та дослідити причинно-наслідкові зв’язки між подіями й факторами внутрішнього та зовнішнього середовища суб’єкта господарювання, а результати етіологічної діагностики дають змогу передбачити розвиток як позитивних, так і деструктивних процесів фінансово-господарської діяльності.

Симптоматична діагностика є системою аналізу, що здійснює фіксацію позитивних чи негативних проявів різноманітних факторів із метою подальшого дослідження їх причинно-наслідкових зв’язків. Основну увагу під час здійснення симптоматичної діагностики приділяють достовірності та повноті фіксації змін, що відбуваються у внутрішньому та зовнішньому

середовищі суб'єкта господарювання та його оточенні, а процес діагностики здійснюється за принципом: від симптому до причини.

Отже, комплексне застосування симптоматичної та етіологічної діагностики в дослідженні стану галузей країни, їх конкурентоспроможності є необхідним і доцільним внаслідок того, що дозволяє дослідити причинно-наслідкові зв'язки від причин до результатів та від результатів до причин – основних факторів низького рівня економічного, інноваційного, інвестиційного розвитку та низького рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Галузь сільського, лісового та рибного господарства країни є однією з базових галузей народного господарства та в сучасних економічних умовах є однією з основних експортно-орієнтованих галузей, чия продукція представляє Україну на глобальних економічних ринках (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Основні показники стану та економічного розвитку сільського господарства країни 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Виробництво та розподіл ВВП у фактичних цінах, млн грн	19539	261133	269983	315546	381227	558788	655569	727352	-
Індекси цін продукції сільського господарства	130,0	113,60	106,80	97,10	124,30	154,5	109,0	111,5	109,3
Частка у структурі валової доданої вартості, у фактичних цінах, %	7,4	8,1	7,8	8,7	10,2	12,1	-	12,1	11,9
Капітальні інвестиції, у фактичних цінах, млн грн	11568	17039	19411	19059	18796	30155	50484	64243,3	66104,1
Рентабельність операційної діяльності, %	22,90	23,20	21,70	11,30	20,60	41,70	32,4	22,7	-
Зайнятість населення, тис. осіб	6452	-	3496,0	3577,5	3091,4	2870,6	2866,5	2860,7	2937,6

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Одними з вагомих показників макроекономічної безпеки, що характеризують стан розвитку цієї галузі, є показники виробництва та розподілу ВВП й показник індексу цін продукції. Так, за показником виробництва та розподілу ВВП частка сільського господарства в загальному обсязі ВВП країни зросла з 8 % у 2010 р. до 12,1 % у 2017 р. та продовжує зростати, водночас показник індексу цін продукції сільського господарства в період із 2010 р. до 2013 р. зазнав поступової зміни цін порівняно з попереднім базовим роком, проте до 2018 р. ціни на сільгосппродукцію загалом зросли порівняно з 2013 р. на 88,1 % і продовжують поступово зростати.

Частка сільського господарства у структурі валової доданої вартості за період із 2010 р. до 2018 р. зросла з показника 7,4 % до 11,9 %. Загалом показники макроекономічної безпеки та їх динаміки свідчать про значні зміни в напрямі зростання ваги сільського, лісового та рибного господарства в загальній структурі економіки країни.

Аналіз структури продукції галузі сільського господарства свідчить про значні зміни. Так, індекс продукції сільського господарства у 2018 р. зріс до 108,1 %, при цьому зростання індексу продукції рослинництва становило 110,7%, тоді як продукції тваринництва – 101,5 %. У структурі сільськогосподарської продукції у 2018 р. частка продукції рослинництва становила 73,7 %, а тваринництва – 26,3 %. Частка продукції тваринництва знизилася з 36,1 % у 2010 р. до 26,3 % у 2018 р. При цьому в рослинництві зросла до 27,5 % у 2018 р. із 21,4 % у 2010 р. частка зернових культур, а також на 23,8 % у 2018 р. зросла часка технічних культур, проте знизилася частка овочевих, плодових, ягідних культур.

Водночас зі зниженням обсягів вирощування продукції тваринництва у 2018 р. порівняно з 2010 р. на 28,77 % впало виробництво молока і на 31,71 % виробництво яєць. Усе це свідчить про те, що, незважаючи на позитивну динаміку, сама структура розвитку свідчить про наявність загроз економічній безпеці та продовольчій безпеці внаслідок переорієнтації сільського господарства на відтворення сировинних, з низькою часткою переробки

сільськогосподарських ресурсів експортно-орієнтованого призначення за рахунок зниження частки сільськогосподарських культур, необхідних для забезпечення повною мірою продовольчої безпеки держави та її споживачів на внутрішньому ринку країни. Аналізуючи показники експортної та імпортної безпеки, доцільним є аналіз показника товарної структури зовнішньої торгівлі. Так, у 2017 р. експорт продуктів рослинного походження в загальній структурі експорту країни становив 2,6 % на суму 1108,8 млн дол. США, жирів та олії тваринного і рослинного походження – 10,6 %, або 4605,7 млн дол. США, при цьому готових харчових продуктів було експортовано лише 3,9 % від загальної структури експорту. Усе це ще раз підтверджує факт, що зазначався провідними вітчизняними науковцями та економістами, про низькотехнологічний, сировинний характер експорту продукції сільського господарства в загальному експорті та зростання частки низькотехнологічної сировинної складової в структурі економіки країни. Показник частки капітальних інвестицій, спрямованих у сільське господарство, за період із 2010 р. до 2018 р. зріс до 66104,1 млн грн. Динаміка обсягу капітальних інвестицій у фактичних цінах показує позитивну динаміку зростання, проте оскільки інвестиційні процеси, пов’язані з капіталізацією інвестицій, зазвичай мають еквівалент в іноземній валюті з урахуванням курсової різниці та валютних коливань, за період 2010–2018 рр. обсяг капітальних інвестицій у сільське господарство у 2018 р. фактично є на рівні 2010 р. Обсяг прямих інвестицій в акціонерний капітал сільського господарства у 2016 р. становив 500,10 млн дол. США, або лише 1 % від загального обсягу прямих інвестицій в економіку країни. Зростання експортних операцій та збільшення виробництва продукції сільського господарства сприяли зростанню показника рентабельності операційної діяльності, що з 2,9 % у 2010 р. зросла до 41,7 % у 2015 р. та 31,6 % у 2016 р., і на сьогодні сільське господарство має домінуючий високий рівень рентабельності операційної діяльності серед усіх інших видів економічної діяльності країни та є одним з основних джерел надходження валюти та наповнення дохідної частини бюджету країни. Усе це

дає підстави робити висновок про достатньо високий рівень показників фінансової безпеки галузі сільського господарства та про значні загрози техніко-технологічної, експортно-імпортної безпеки, пов'язані з низькотехнологічним, сировинним спрямуванням та характером виробництва і реалізації продукції.

Показник зайнятості населення в галузі сільського господарства є показником кадрової безпеки, що показує зайнятість працюючих у галузі сільського господарства. Цей показник за період 2012–2018 рр. має значну динаміку зниження, що за умов зростання обсягу виробництва у фактичних цінах та частки сільського господарства в структурі економіки країни свідчить про значний відплив необхідного кадрового ресурсу внаслідок низького рівня оплати праці. Так, номінальна заробітна плата в галузі станом на 2017 р. становила 5761 грн, тоді як номінальна заробітна плата у промисловості складала 7631 грн та була найнижчою серед галузей народного господарства і промисловості. За показником степеня зносу основних засобів сільське господарство має порівняно з іншими галузями незначний та один із найнижчих рівень зносу основних засобів (на рівні 35,8 % у 2013 р. та 38,9 % у 2015р.), а показник введення в дію нових становить 9,6 % від загального обсягу введення в дію основних засобів за галузями країни і в динаміці 2013–2015 рр. цей показник виробничо-технологічної небезпеки зріс на 36,68 %.

Промисловість як одна з основних структуроутворювальних галузей економіки країни поділяється на добувну та переробну і внаслідок значних відмінностей у показниках їх розвитку та небезпеки доцільним є їх аналіз як окремих галузей (табл. 3.9).

За показником виробництва та розподілу ВВП у фактичних цінах, незважаючи на зростання показника в динаміці 2010–2018 рр., частка добувної промисловості в загальному обсязі ВВП становить лише 5 %.

Таблиця 3.9

Основні показники стану та економічного розвитку добувної промисловості країни, 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Виробництво та розподіл ВВП, у фактичних цінах, млн грн	119911	157418	153036	155870	156192	186194	253770	344157	-
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	106055	113266	115418	154919	154700	181599,3	239140	313824,8	380828,1
Індекс промислової продукції, до поперед. року, %	104,5	106,80	101,90	100,60	86,30	85,80	99,8	94,3	102,4
Індекси цін виробників	120,90	119,00	103,70	99,90	117,10	136,00	120,5	126,4	117,4
Капітальні інвестиції, у фактичних цінах, млн грн	15728	24252	31528	22863	20011	18466	22546	35552	53984,6
Рентабельність операційної діяльності, %	3,50	4,70	3,40	3,00	1,60	0,90	4,2	6,6	-

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

За показником обсягу реалізованої промислової продукції в загальній структурі промислової продукції частка продукції переробної промисловості зросла з 10 % у 2010 р. до 11 % у 2013–2018 рр. Проте показник індексу промислової продукції впродовж 2014–2017 рр. показав стійку динаміку щорічного падіння і лише у 2018 р. стабілізувався на рівні 102,4 %. Водночас показник індексу цін виробників після незначного зниження у 2013 р. показав зростання відповідно до 171,4 % у 2018 р. Добувна промисловість має один із найвищих індексів зростання цін серед базових галузей економіки, при цьому показники валової доданої вартості цієї галузі в обсязі ВВП перебувають на рівні 5,5 %, а показники рентабельності операційної діяльності за період 2017 р. мають найменший результат – 6,6 %, що свідчить про критично низьку прибутковіст, яка фактично унеможливлює ефективну фінансово-господарську діяльність цієї галузі економіки. Порівняно з 2011–2012 рр. у 2014–2015 рр.

зменшився рівень капітальних інвестицій у добувну галузь, водночас порівняно з 2013 р. зменшився обсяг введення в дію нових основних засобів у добувній промисловості з 16701 млн грн у 2013 р. до 12923 млн грн у 2016 р., і лише протягом 2017–2018 рр. відбулося його зростання до рівня 53984,6 млн грн. Показники ступеня зносу основних засобів у добувній промисловості мають значний рівень, що перевищує 57,8 %. Аналіз стану показників економічної безпеки добувної галузі свідчить про значне падіння індексу промислової продукції, низький рівень інвестицій, критичне зниження рентабельності операційної діяльності на тлі значного зростання індексу цін галузі, що свідчить про застосування застарілих технологій виробництва та недостатній рівень їх оновлення. Усе це дає підстави для висновку про низький рівень економічної безпеки та наявність загроз виробничо-технологічній, фінансовій, інвестиційній, інноваційній та кадровій безпеці добувної галузі.

Переробна промисловість країни є однією з основних галузей народного господарства, її частка у валовому національному продукті до 2011 р. становила 31 %, проте впродовж 2013–2018 рр. унаслідок зміни в структурі економіки країни вона зменшилася до 24,8 % через значне падіння обсягів виробництва та споживання продукції металургійного виробництва, машинобудування, хімічної, нафтохімічної галузей та інших провідних галузей переробної промисловості країни (табл. 3.10).

Показник індексу промислової продукції показує починаючи з 2011 р. щорічне системне зниження й відповідно зниження динаміки виробництва, що досягло найбільшого спаду у 2015 р. і становило 87,4 % від попереднього року. Показник індексу цін продукції промислового виробництва з 2013 р., навпаки, зазнав значного зростання у 2015 р., до 36 % від рівня попереднього року, і на 17,4 % у 2018 р., що значно знизило конкурентоспроможність вітчизняної продукції переробної галузі та зумовило низьку дохідність її виробництва та реалізації. Так, показник рентабельності операційної діяльності у переробній галузі у 2017 р. знизився до критичного рівня 6,6 %.

Таблиця 3.10

Основні показники стану та економічного розвитку переробної промисловості країни, 2010–2018рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Виробництво та розподіл ВВП, у фактичних цінах, млн грн	810843	970116	974924	904052	975675	1206047	1458786	1805097	-
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	716400	785174	769470	836571,7	903735,3	1139213,2	1297662,5	1400214	1636893
Індекс промислової продукції, до попереднього року, %	116,2	109,60	98,00	92,90	90,70	87,40	104,30	104,8	101,1
Індекси цін виробників промислової продукції	120,90	119,00	103,70	99,90	117,10	136,00	120,50	126,4	117,4
Капітальні інвестиції, у фактичних цінах, млн грн	30579	42742	43032	46032	42474,00	46219,00	62223,00	73884	100869,7
Рентабельність операційної діяльності, %	3,50	4,70	3,40	3,00	1,60	0,90	4,20	6,6	-
Впровадження нових технологічних процесів, од.	2043	5510	2188	1576	1743	1217	3489	1831	2002
Освоєння виробництва інноваційної продукції, найменувань	2408	3238	3403	3138	3661	3136	4139	2387	3843
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, у фактичних цінах, млн грн	33697,6	42386,7	36157,7	35891,6	25669	23050,1	-	17234,	-
Зайнятість населення, тис. осіб			3345,60	3274,80	2898,20	2573,90	2494,80	2440,6	2426

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Показник капітальних інвестицій показує незначну динаміку поступового зростання, а частка капітальних інвестицій, спрямованих у переробну промисловість, становила від 30 до 39 % від загального обсягу капітальних інвестицій, спрямованих в економіку країни.

Водночас показник зайнятості населення за базовими галузями починаючи з 2012 р. поступово зменшується. Так, із 3345,6 тис. зайнятих у 2012 р. цей показник зменшився до 2426 тис. осіб у 2018 р., тобто на 27,48 %. Загалом у промисловості працює 17,5 % від загального обсягу зайнятого населення країни. Показник структури валової доданої вартості переробної промисловості у ВВП становив станом на 2018 р. 24,8 %.

Низьким є рівень інноваційної активності промислових підприємств, впровадження інноваційної продукції та інноваційних процесів модернізації виробництва. Так, обсяги впровадження нових технологічних процесів у промисловості знизилися з 2043 од. у 2010 р. до 2002 од. у 2018 р. Дещо зріс показник освоєння інноваційної продукції – з 2408 од. у 2010 р. до 3843 од. у 2018 р. Проте значно – на 48,86 % – у 2017 р. порівняно з 2010 р. знизився обсяг реалізованої інноваційної продукції. Не менш важливими та вагомими є показники стану виробничо-технологічної та техніко-технологічної складової, оскільки показник загального зносу основних засобів у промисловості у 2016 р. досяг критичного для економічної безпеки та загалом для безпечного функціонування промисловості рівня 75,8 %.

Низьким залишається рівень заробітної плати. У промисловості він у 2018 р. становив 7631 грн. У зовнішньоекономічній діяльності за досліджуваний період значно знизилися обсяги експортно-імпортних операцій галузей переробної промисловості, а структура зовнішньої торгівлі залишається неефективною внаслідок високої частки експорту продукції низького рівня переробки та експорту сировини, що мають низький рівень рентабельності, а імпорт складають не тільки сировина, а й значна частка готової продукції через збереження значного рівня імпортозалежності економіки.

Дані, наведені на рис. 3.4, засвідчують значні деструктивні зміни, зменшення впродовж 2011–2018 рр. фізичних обсягів промислового виробництва продукції (найменший індекс було зафіксовано у 2015 р., він становив 87,4 % від показника 2014 р.). І водночас за цей самий період

спостерігалося значне щорічне зростання індексу цін виробників, у відсотках до попереднього року, що сягнуло свого максимального значення у тому ж 2015 р. Зменшення фізичних обсягів виробництва, за значного зростання постійних витрат виробництва та собівартості продукції і відповідно зростання ціни на продукцію промислового виробництва для споживачів, призвело до зменшення обсягів споживання та реалізації продукції, наявності факторів відкладеного попиту на внутрішньому ринку в умовах тривалої економічної кризи. Усе це призвело до тривалого згортання промислової активності та постійної недостатності обігових коштів підприємств, необхідних їм для техніко-технологічного оновлення та забезпечення економічного розвитку. Таким чином, значна частина програм впровадження нових інноваційних видів продукції чи технологічних процесів на сьогодні залишається нереалізованими планами, техніко-технологічне відставання від провідних світових виробників поглиблюється.

Рис. 3.4. Динаміка зміни обсягів реалізації промислової продукції та індексів промислової продукції і цін виробників у 2010–2018 рр.

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Аналіз показників стану та розвитку переробної галузі промисловості дає підстави констатувати загалом низький рівень показників, відсутність динаміки розвитку та значний вплив негативних зовнішніх факторів і загроз макроекономічній, експортно-імпортній безпеці, критичний небезпечний стан техніко-технологічної безпеки, інноваційної безпеки, відсутність впровадження необхідного для розвитку обсягу капітальних прямих інвестицій та зростання загроз інвестиційній безпеці, небезпечний стан фінансової безпеки внаслідок критично низького рівня рентабельності при значному зростанні ціни промислової продукції і відповідно значного зниження її конкурентоспроможності на фоні загального падіння обсягів реалізації та споживання. Усі ці фактори зумовлюють не тільки низький стан безпеки та загрози для інтеграції галузей переробної промисловості на зовнішні ринки в сучасних умовах глобалізації, а й загрози втрати позицій на внутрішньому ринку країни.

Будівельна галузь України є однією з базових галузей її економіки, а її внесок у загальний обсяг ВВП становить на 2018 р. 2,7 % (табл. 3.11).

Аналіз стану показників розвитку будівельної галузі свідчить про наявність глибинних диспропорцій у її розвитку. Так, за відносного незначного зростання виробництва та ВВП за цієї галуззю та незначного, проте щорічного зростання цін на будівельно-монтажні роботи рентабельність від операційної діяльності будівельної галузі впродовж 2010–2016 рр. залишається нульовою, а у 2015 р. рентабельність мала від’ємне значення на рівні -7,6 %, що свідчить про збитковість діяльності переважної більшості підприємств та організацій галузі, і лише у 2017 р. вона досягла низького, проте позитивного значення 1,8 %.

Низькою є структура валової доданої вартості будівельної галузі в обсязі ВВП, що становить 2,7–2,8 %. На 27,17 % у 2015–2018 рр. скоротилася кількість працюючих у галузі. Низьким залишаться рівень заробітної плати у будівельній галузі. Так, у 2018 р. заробітна плата в галузі становила 6251 грн. Загалом у 2014 та 2016 рр. обсяг прийнятої в експлуатацію загальної площі

житла скоротився відповідно на 2,1 % та 15,2 % від обсягів попередніх років. Ступінь зносу основних засобів у будівництві станом на 2015 р. становив 53 %, а обсяг введення в дію нових основних засобів у тому ж році становив 2220 млн грн і скоротився порівняно з 2013 р. у 3,27 раза. У 2018 р. в галузь було спрямовано 55993,9 млн грн капітальних інвестицій. Незважаючи на те, що індекси капітальних інвестицій у галузь поступово зростають, їх рівень не відновився до рівня 2013 р. Усе це свідчить не тільки про відсутність фінансових ресурсів для подальшого активного розвитку галузі, а й про відсутність достатнього обсягу обігових коштів, необхідних для покриття фінансових зобов'язань компаній галузі, та може призвести до значних економічних криз у цій галузі.

Таблиця 3.11

Основні показники стану та економічного розвитку будівельної галузі країни, 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Виробництво та розподіл ВВП, у фактичних цінах, млн грн	137118,	164992	184751	174158	162551	188595	240327	326496	-
Індекси цін на будівельно-монтажні роботи	115,80	119,40	112,60	105,60	109,50	127,10	109,20	113,4	123
Капітальні інвестиції, у фактичних цінах, млн грн	32790	34855	44895	46318	36057	43464	44444	52176	55993,9
Рентабельність операційної діяльності, %	-1,50	0,20	-0,10	0,00	5,80	-7,60	-0,04	1,8	-
Структура валової доданої вартості в обсязі ВВП, у фактичних цінах, %	3,3	3	2,8	2,5	2,3	1,9	-	2,7	2,7
Введення в дію нових засобів, млн грн	-	-	-	7278	2738	2220	-	5853	-
Ступінь зносу основних засобів, %	-	-	-	52,9	54,4	53	36	-	-
Зайнятість населення, тис. осіб	-	-	884,90	888,80	746,40	642,10	644,50	664,3	665,3

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Оптова та роздрібна торгівля є однією з базових галузей економіки країни, а її частка у валовому внутрішньому продукті зросла з 12 % та складає у 2018 р. 15,6 % (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Основні показники стану та економічного розвитку галузі оптової та роздрібної торгівлі, 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Виробництво та розподіл ВВП у фактичних цінах, млн грн	295912,00	362327,00	399249,00	409406,00	442955,00	549163,00	645171	832350	-
Індекси споживчих цін	109,40	108,00	100,60	99,70	112,10	148,70	113,90	114,4	110,9
Капітальні інвестиції, млн грн	18868,00	24390,00	24801,00	22379,00	20716,00	20663,00	29957,00	33664,8	51817,6
Рентабельність операційної діяльності, %	9,80	15,00	12,20	10,20	-12,80	-0,90	15,80	19,4	-
Оптовий товарооборот продовольчих та непродовольчих товарів, млн грн	993695,8	-	1093290,8	1074753,2	98957	1244220,8	1555965,7	1908700	2215400
Частка продовольчих товарів в оптовому товарообороті	19,5	-	19,7	18,6	19,7	18	16,2	16,5	16,1
Частка непродовольчих товарів в оптовому товарообороті	80,5	-	80,3	81,4	80,3	82	83,8	83,5	83,9
Частка продажу товарів, вироблених на території України, %	66,5	-	58,9	54,3	48,5	46,9	44,5	52,3	53,2
Із них: - продовольчі товари	75,1	-	73,7	71,7	71,7	75,2	76,4	82,2	81,4
- непродовольчі товари	64,4	-	55,3	50,3	42,9	40,7	38,3	32,6	31,7
Роздрібний товарообіг, млн грн	271380,9	-	492555,3	420145,4	427460,9	487558,1	555975,4	586300	668400
Валова додана вартість галузі в загальному обсязі ВВП, %	14,5	14,9	14,4	14,6	14,7	13,8	-	16,7	15,6
Зайнятість населення, тис. осіб	-	-	4441,70	4556,20	3965,70	3510,70	3516,20	3525,8	3654,7

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Рентабельність операційної діяльності, що в середньому мала рівень 9,8–15 %, упродовж 2014–2015 рр. унаслідок впливу зовнішніх та внутрішніх економічних факторів та загального падіння динаміки виробництва і споживання показала від'ємне значення та знизилася до -12,8 та -9 %, що є критичними показниками у функціонуванні галузі, у 2016 р. цей показник повернувся до своїх попередніх значень – 15 %, а у 2017 р. досяг 19,4 %.

Валова додана вартість галузі в структурі ВВП становить від 13,8 до 15,6 %. За даними Державної служби статистики, 2016 р. у галузь оптової та роздрібної торгівлі було спрямовано 15 % інвестицій від усього обсягу прямих інвестицій в акціонерний капітал.

У галузі оптово-роздрібної торгівлі станом на 2018 р. загалом працює 3654,7 тис. осіб, а номінальна заробітна плата в галузі становила у 2018 р. 7631 грн.

Проведений аналіз дає підстави констатувати, що на сьогодні галузь оптово-роздрібної торгівлі в економіці країни є однією з важливих структуроутворювальних галузей, в якій працює значний відсоток зайнятого населення країни, галузь має високу рентабельність, продукує значну частку у ВВП країни та значну частку доданої вартості і на сьогодні в умовах економічної дестабілізації та падіння промислового виробництва з тактичного погляду є однією зі стабільно функціонуючих галузей економіки та вносить вагомий внесок у наповнення державного бюджету. Зі стратегічного погляду галузь має значні проблеми, пов'язані зі загальним спадом промислового виробництва та станом внутрішнього ринку країни, її структура деформується, частка товарів вітчизняного виробництва стрімко падає, як і частка високотехнологічної чи технологічної продукції в динаміці загального обсягу товарообороту, що може в майбутньому призвести до втрати вітчизняними виробниками значної частини внутрішнього споживчого та ринку засобів і предметів праці та подальшого зростання імпортозалежності вітчизняного виробництва й промисловості, сільського господарства та інших структуроутворювальних галузей (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Основні показники стану та економічного розвитку транспортної галузі країни, 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Виробництво та розподіл ВВП, у фактичних цінах, млн грн	169527	215666	222425	231003	217287	295634	341938	420484	-
Індекс обсягу перевезення вантажів за видами транспорту, %	109	107	98	99	90	91	105	103	97
Індекс обсягу відправлення та перевезення пасажирів транспортом загального користування, %	94	102	98	97	95	88	94	100	98,1
Капітальні інвестиції, у фактичних цінах, млн грн	19592	25977,	32808	18833	15498	18704	25107	37944	50078,3
Частка валової доданої вартості в обсязі ВВП, %	7,8	8	7,1	7,2	6,4	6,8	-	7,6	7,5
Рентабельність операційної діяльності, %	5,60	6,10	5,40	3,50	-1,70	1,10	5,10	-0,09	-
Зайнятість населення, тис. осіб	-	-	1208,70	1221,20	1113,40	998,00	997,20	991,6	995,1

Джерело: дані Державної служби статистики [185]

Транспортна галузь є наступною базової галуззю в економіці країни, а її частка становить 7,5 %. Індекс обсягу перевезень вантажів показує значне падіння у 2010–2018 рр., при цьому найбільшого падіння показників зазнали автомобільний, залізничний та авіаційний транспорт.

Індекси обсягу відправлення та перевезення пасажирів транспортом загального користування теж показують значне системне падіння, що зазнало найбільшого рівня у 2015 р. Так, вантажообіг за видами транспорту зменшився з 418,7 млрд ткм у 2010 р. до 344,2 млрд ткм у 2016 р., а перевезення вантажів за видами транспорту скоротилося на 12,64 % у 2016–2018 рр. Цей обсяг дещо вирівнявся і на 2018 р. за всіма видами транспорту становив 1643 млн т, у тому числі за автомобільним транспортом 1206 млн т.

У транспортній галузі працює 6 % зайнятого населення, а загальна кількість працюючих у період з 2012 р. скоротилася з 1208,7 тис. осіб до 997,2 тис. осіб, а у 2018 р. становила 995,1 тис. осіб. Рентабельність операційної діяльності в транспортній галузі становить у середньому 5 %, проте в період 2014–2015 рр. вона зазнала значного падіння, до рівня 1,7–1,1 %. Частка валової доданої вартості галузі в структурі ВВП з 7,8–8 % у 2010–2011 рр. знизилася до 6,8 % у 2016 р., проте впродовж 2017–2018 рр. дещо зросла й на 2018 р. становить 7,5 %.

Загалом у транспортній галузі на початку 2019 р. працювало 29100 підприємств усіх форм власності. Транспортна галузь країни взаємопов'язана та взаємозалежна з іншими базовими галузями й станом внутрішнього ринку, і значне падіння обсягів вантажоперевезень є результатом значного згортання обсягів промислового виробництва в добувній та переробній промисловості та падіння товарообороту продукції в галузі торгівлі.

Галузь інформації та телекомунікацій є молодою галуззю, протягом 2015–2018 рр. вона мала стабільну динаміку розвитку, а її частка у ВВП країни становить 3 % (табл. 3.14).

У цій галузі зайнято 2 % населення країни, або на 2018 р. 280,3 тис. осіб, а обсяг прямих інвестицій, спрямованих у цю галузь, становив у 2018 р. 6 % від загального обсягу інвестування. Ступінь зносу основних засобів цієї галузі має один із найменших показників в економіці і становив у 2015 р. 44,7 %, а обсяг введення в дію нових основних засобів за той самий період – 8280 млн грн., що в 1,66 раза більше, ніж у 2013 р. – 4965 млн грн. А обсяг капітальних інвестицій у галузь у 2018 р. становив 29884,9 млн грн. Динамічно зростає обсяг капітальних інвестицій, вкладених у цю галузь, рентабельність операційної діяльності становить від 7,4 % до 13,6 % у 2017 р., водночас у 2014–2015 рр. рентабельність галузі зазнала значного зниження до рівня (-1,6 %) та 0,5 %.

Таблиця 3.14

Основні показники стану та економічного розвитку галузі інформації та телекомунікацій, 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг реалізованих послуг у сфері телекомунікацій та зв'язку, млн грн	47417		52271	52492	52434	55896	61921	65488	-
Виробництво та розподіл ВВП, у фактичних цінах, млн грн	69614	80585	90269	99269	105116	142223	182886	225659	-
Капітальні інвестиції, у фактичних цінах, млн грн	8654,	9753	10189	9923	8175	22975	15651	18395	29884,9
Частка галузі у структурі валової доданої вартості країни, %	3	2,9	3	3,2	3,3	3,6	3,7	3,8	-
Рентабельність операційної діяльності, %	7,40	7,60	10,50	11,80	-1,60	0,50	8,35	13,6	-
Зайнятість населення, тис. осіб	-	-	310,20	312,20	284,80	272,90	275,2	274,1	280,3

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Наступна галузь народного господарства – галузь фінансової та страхової діяльності – становила станом на 2017 р. 2 % у ВВП країни, при цьому її частка знизилася з 4 % та 3 % у 2010–2014 рр. (табл. 3.15).

У галузі фінансової та страхової діяльності на початок 2017 р. працювало 8024 підприємства. Обсяг капітальних інвестицій у цю галузь залишається незначним, на рівні 10652,3 млн грн. у 2018 р. Частка валової доданої вартості в структурі ВВП країни зазнала зниження та становить 2,7 %.

Критично низьким негативним залишається рівень рентабельності операційної діяльності. Зокрема, у 2014 р. він мав критичний рівень (-15,2 %), у 2015 р. – -8,9 %, у 2016 р. – -4,9 % та у 2017 р. 2,2 %. Наведені показники свідчать про значні проблеми та загрози у функціонуванні фінансової галузі країни та фінансовому ринку країни, що вимагають значних структурних та системних змін та реформування.

Таблиця 3.15

Основні показники стану та економічного розвитку галузі фінансової та страхової діяльності, 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Виробництво та розподіл ВВП, у фактичних цінах, млн грн	100995	97109	100096	106292	116826	107724	107615	121142	-
Капітальні інвестиції, млн грн	5883	6033	7369	6683	6214	6448	7679	8055	10652,3
Частка валової доданої вартості у структурі ВВП країни, %	5,6	4,4	4,3	4,4	4,4	3,4	2,7		
Рентабельність операційної діяльності, %	3,50	6,20	6,10	5,90	-15,20	-8,90	-4,90	2,2	
Зайнятість населення, тис. осіб	-	-	327,90	318,10	286,80	243,60	225,60	215,9	214

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Наступним рівнем дослідження галузевої структури економіки країни, показників її стану та розвитку є розгляд провідних галузей переробної промисловості країни.

Однією з найбільш розвинених в Україні є галузь харчової промисловості, що за видом економічної діяльності охоплює виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів. Частка цієї галузі в загальному обсязі продукції переробної промисловості починаючи з 2010 р. зросла з 31 % до 35 % у 2016 р., а обсяг реалізованої продукції у 2016 р. становив 459196 млн грн, а у 2018 р. – 504332,4 млн грн. Загалом обсяг реалізованої промислової продукції, незважаючи на загальний спад промислового виробництва, за цієї галуззю показує динамічне зростання (табл. 3.16).

Індекс цін виробників за видами промислової продукції за галуззю харчової промисловості зріс у 2015 р. на 42,5 % і має щорічну динаміку зростання цін, що у 2018 р. становила 109,6 %. Прямі інвестиції, спрямовані у галузь харчової промисловості, у 2016 р. становили 2550,9 млн дол. США, або

33,58 % від загального обсягу прямих інвестицій, спрямованих у переробну галузь загалом. Проте продукція харчової промисловості країни переважно орієнтована на внутрішній ринок країни, і її частка в експортних операціях станом на 2016 р. становила лише 6,7 % від загального обсягу експорту, або 2450,1 млн дол. США. У 2017 р. її частка в загальному обсязі експорту країни знизилася до 6,5 % й становила 2826,7 млн дол. США. Середньомісячна номінальна заробітна плата в галузі на 2018 р. становила 7630 грн.

Таблиця 3.16

Основні показники стану та економічного розвитку галузі харчової промисловості, 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	193055,6	216454	245869,7	261783,7	302391,9	398023,2	459196,0	546653,8	504332,4
Індекс промислової продукції, до попереднього року, %	102,9	103,2	100,8	95,90	102,50	89,30	104,40	102,9	98,5
Індекси цін виробників	120,90	115,6	107,4	104,00	115,60	142,50	115,60	115,2	109,6
Капітальні інвестиції, млн грн	8665,00	12061,5	13279,7	15275,00	13487,00	13548,00	21291,00	18927,6	30212,8

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Галузь легкої промисловості країни за видами економічної діяльності об’єднує підприємства текстильного виробництва, виробництва одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів (табл. 3.17).

Частка цієї галузі в загальному обсязі продукції переробної промисловості становить станом на 2015–2018 рр. 2 %, при цьому цей показник зріс з 1 % у 2010–2014 рр. Значно зросли обсяги реалізованої промислової продукції цієї галузі, а станом на 2018 р. зросли й обсяги капітальних інвестицій, спрямованих у галузь, і становили 1846,2 млн грн., проте їх рівень загалом залишається низьким, недостатнім для активного відновлення основних засобів.

Таблиця 3.17

Основні показники стану та економічного розвитку галузі легкої промисловості, 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	8425,40	9676,2	9763,6	9686,20	11510,00	17384,40	20020,00	25392,5	24108,7
Індекс промислової продукції, до попереднього року, %	107,6	106,7	94,1	94,20	98,60	92,00	102,20	107,2	96,8
Індекси цін виробників за видами промислової продукції	120,90	113,2	103,6	101,40	112,50	133,20	109,60	106,5	110,4
Капітальні інвестиції, млн грн	492,00	539,4	371,6	483,00	623,00	987,00	1796,00	1882	1846,2

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Наведені дані свідчать про низьку активність галузей легкої промисловості, відсутність необхідних темпів оновлення та модернізації, а також переважну орієнтацію її продукції на внутрішній ринок країни, що не дозволяє забезпечити значних обсягів виробництва та збуту. Критично низьким порівняно з іншими галузями залишається рівень номінальної заробітної плати станом на 2017 р., на рівні 5414 грн, що на 29,1 % менше, ніж у середньому в промисловості. Експорт текстильних матеріалів і виробів станом на 2017 р. становив лише 1,8 % від загального обсягу експорту за цей період, водночас імпорт – 3,5 %. Це підтверджує внутрішньоринкову орієнтацію продукції галузі легкої промисловості та значну конкуренцію на внутрішньому ринку з імпортованою продукцією, відсутність високотехнологічних виробництв та модернізації, системне зростання цін на продукцію галузі, внаслідок чого вона стає недоступною споживачам на внутрішньому ринку та знижуються обсяги її виробництва й споживання, а також значні кадрові загрози, пов’язані з відсутністю в країні достатнього кадрового ресурсу, необхідного для забезпечення її ефективного

функціонування, через значний відплив кваліфікованих кадрів та вкрай низький рівень оплати праці в галузі.

Деревообробна галузь країни за умов прийнятої статистичної класифікації поєднує такі види виробництва, як виробництво виробів із деревини, паперу, та поліграфічну діяльність (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Основні показники стану та економічного розвитку деревообробної галузі, 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	27128,8	31613,1	34103,9	36109,70	43816,7	60136	69428	83988	85879,1
Індекс промислової продукції, до попереднього року, %	118,6	107,4	101	102,50	96,00	88,90	102,0	105,8	102,5
Індекси цін виробників за видами промислової продукції	120,90	113,6	105,3	101,50	117,30	149,10	110,8	107,1	112,2
Капітальні інвестиції, млн грн	1392	3596,4	2258,4	2444,00	2012	4031	4959	6841	7533

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Загалом індекс промислової продукції галузі в період 2010–2013 рр. показує поступове незначне зростання, а протягом 2014–2015 рр. – значне зниження обсягів, до 88,9 % від рівня 2014 р. Лише впродовж 2016–2018 рр. індекс промислової продукції цієї галузі почав поступово зростати, на 2–2,5 % щорічно. Індекс цін виробників у цій галузі має щорічний темп зростання, який у 2015 р. досяг 49,10 % від рівня 2014 р., а у 2018 р. 12,2 % від рівня 2017 р., що відповідно відзначилося на ціновій конкурентоспроможності продукції галузі.

Станом на 2015 р. у галузі налічується 36 інноваційно активних підприємств, що становить 12,1 % від загальної кількості підприємств, впроваджено 28 нових технологічних процесів та 519 нових видів продукції, що є умовно інноваційною, оскільки є новою лише для підприємства, і лише два найменування є новими, інноваційними для ринку. Номінальна заробітна плата в галузі становила у 2017 р. 6475 грн., що на 74 % більше порівняно з 2015 р., проте її рівень залишається для галузей переробної промисловості низьким. У 2016 р. в галузь було спрямовано 408,3 млн дол. США прямих інвестицій в акціонерний капітал, що становить 10,84 % від загального обсягу, інвестованого в акціонерний капітал вітчизняної економіки.

Обсяг капітальних інвестицій у 2018 р. показує 7533 млн грн, а динаміка зростання інвестицій є позитивною. Так, щорічний обсяг капітальних інвестицій у цю галузь у 2018 р. порівняно з 2010 р. зріс у 6,2 раза. В експорті продукції станом на 2017 р. деревина та вироби з деревини становлять 2,8 % (1205,9 млн дол. США) від загального обсягу експорту країни, а маси із деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів – 1,2 % (518 млн дол. США), водночас імпорт маси з деревини та інших волокнистих целюлозних матеріалів, таких як ДСП, МДФ, становить 955 млн дол. США, або 1,9 % від обсягу імпорту, що свідчить про наявну імпортозалежність вітчизняних виробників меблевої та будівельної галузі від матеріалів іноземного виробництва.

Нафтохімічна галузь промисловості охоплює такі види економічної діяльності, як виробництво продуктів нафтопереробленння, а також за цим видом діяльності за статистичним класифікатором – виробництво коксу (табл. 3.19).

Індекс промислової продукції цієї галузі впродовж 2010–2018 рр. фіксує значне зниження виробничої активності та випуску продукції, водночас індекс цін за цей період системно зростав і досяг максимуму у 2016–2017 рр. – 60,8 % від рівня попереднього року, а у 2018 р. зріс іще на 17,7 %.

Рівень номінальної заробітної плати в галузі у 2017 р. становив 8106 грн, що на 6,2 % більше, ніж у середньому в галузях промисловості. У галузі констатується системне падіння обсягів випуску та реалізації продукції, а виготовлена продукція переважно орієнтована на реалізацію на внутрішньому ринку країни.

Таблиця 3.19

Основні показники стану та економічного розвитку нафтохімічної галузі, 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	75004,0	77891,3	63056,1	48905,4	47126,1	59971,7	69855,6	102398,2	97400,3
Індекс промислової продукції, до поперед. року, %	102,7	96,4	81,6	89,20	78,70	80,90	108,70	85,2	103,5
Індекси цін виробників за видами промислової продукції	120,90	121,3	106	93,30	150,1	104,7	161,7	160,8	117,7
Капітальні інвестиції, млн грн	1419,00	1602,5	1237,5	675,00	534,00	580,00	759,00	979,00	1502,8

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Хімічна галузь країни об’єднує підприємства з виробництва хімічних речовин та хімічної продукції, а її внесок у загальний обсяг реалізованої промислової продукції становив 5–6 % .

Індекс промислової продукції та обсяги виробництва продукції хімічної галузі у 2010–2018 рр. зазнали значного згортання обсягів, і лише у 2016 р. розпочався процес відновлення. У 2018 р. цей обсяг стабілізувався на рівні 68541,7 грн.

Індекс цін виробників за цей самий період зростав значними темпами. Зокрема, тільки у 2015 р. від зріс на 49,2 % від рівня 2014 р., а у 2017–2018 рр.

зростання становило ще 15,1 % та 10,6 %. Значно зростали собівартість продукції та витрати виробництва, що посилило тенденції спаду виробництва та реалізації (табл. 3.20).

Таблиця 3.20

Основні показники стану та економічного розвитку хімічної галузі, 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	35503,0	52674,3	55966,7	52099,1	49808,2	68010,	60103,8	65651,4	68541,7
Індекс промислової продукції, до поперед. року, %	123,7	128	96	83,10	85,80	84,80	101,10	118,4	117,4
Індекси цін виробників за видами промислової продукції	120,90	124,7	107,3	98,70	126,00	149,20	97,80	115,1	110,6
Капітальні інвестиції, млн грн	2492,00	2767,7	3436,6	3593,00	2175,00	1680,00	1708,00	2981	2791,8

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Обсяг капітальних інвестицій у галузь скоротився у 2015–2018 рр. порівняно з 2010 р. на 12 %, а частка в загальній структурі капітальних інвестицій за галузями – із 8 до 4 %. Обсяг прямих інвестицій в акціонерний капітал станом на 2016 р. становив 644,2 млн дол. США, або 1,7 % від загального обсягу прямих інвестицій. Експорт продукції хімічної та пов’язаних із нею галузей у 2017 р. становив 3,8 % від загального обсягу експорту на суму 1660,6 млн дол. США, водночас імпорт – 6545,8 млн дол. США, або 13,2 % від загального обсягу імпорту, внаслідок значної імпортозалежності вітчизняної хімічної галузі від імпортної сировини та ресурсів. Рівень номінальної заробітної плати в галузі у 2017 р. становив 7552 грн, що фактично дорівнює середній у галузях промисловості.

Галузь металургійного виробництва є однією з базових галузей переробної промисловості країни, її локомотивом. Так, частка металургійної

галузі в загальному обсязі реалізованої промислової продукції у 2010 р. становила 28 %, станом на 2015–2018 рр. ця частка зменшилася до 24 %, проте її вага залишається значною (табл. 3.21).

Таблиця 3.21

Основні показники стану та економічного розвитку металургійної галузі, 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	200635,8	241884,7	223294	208225,4	237393,0	278502,8	317048,6	407295	418210,3
Індекс промислової продукції, до поперед. року, %	111	111	96,5	94,70	85,50	83,90	106,8	102,2	100,6
Індекси цін виробників за видами промислової продукції	120,90	119,1	96,4	95,00	126,30	135,30	120,1	135	116,7
Капітальні інвестиції, млн грн	6719,00	9787	9227	10898	11833	12470	14663	17829	26375

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Рівень номінальної заробітної плати в галузі станом на 2017 р. становив 8423 грн, індекс промислової продукції металургійного комплексу у 2011–2015 рр. зазнав значного системного падіння обсягів виробництва та зростання індексу цін, що значною мірою знизило конкурентоспроможність її продукції. У 2016–2018 рр. показник індексу промислової продукції в металургії після тривалого періоду спаду зазнав зростання на рівні 2,2–0,6 %, проте фізичний обсяг не повернувся до обсягів 2011 р. Водночас за визначений період відбувалося поступове зростання обсягу капітальних інвестицій, що загалом у 2018 р. в 3,93 раза перевищив обсяг інвестованого протягом 2011 р. При цьому в металургійному комплексі у 2014 р. було здійснено значне оновлення,

освоєно 320 нових технологічних процесів, із них 87 маловідходних та ресурсоощадних, а у 2015 р. – 122 процеси, з них 41 спрямовано на екологізацію та зниження енергоємності виробництва, а у 2017–2018 рр. частково впроваджено нові цифрові технології управління процесами виробництва високоточної продукції.

Водночас у 2015 р. в металургії було впроваджено у виробництво 324 нові найменування продукції, з них 37 нових для ринку, а у 2014 р. – 354 найменування продукції, з них 33 нових для ринку. Загалом у металургійному комплексі станом на 2016 р. функціонувало 65 інноваційно активних підприємств, що становило 17,5 % від загальної кількості підприємств. Продукція металургійної галузі, як і галузі сільського господарства, у сучасних умовах для країни є значною мірою експортно-орієнтованою. Так, обсяг експорту металів і продукції металообробної галузі у 2017 р. становив 23,4 % від загального обсягу експорту на суму 10124,6 млн дол. США, водночас імпорт металів і виробів із них становить 6,1 % від імпорту, або 3012,8 млн дол. США.

Металургійна промисловість, або, як її називають, металургійний комплекс країни, потребує значних структурних змін, модернізації та оновлення внаслідок значних витрат енергетичних ресурсів виробництва (споживання газу), використання застарілих технологій виробництва 2-3-го промислових укладів та значного негативного впливу на екологію, значного забруднення навколишнього середовища і, відповідно, на думку світових експертів, особливо в рамках програм євроінтеграції України до ЄС, потребує комплексного оновлення та модернізації.

Галузь машинобудування є однією з найбільш технологічно розвинених базових галузей переробної промисловості. Обсяг виробництва її продукції становить 14 % від загального обсягу виробництва продукції переробної промисловості. За видами економічної діяльності вона охоплює виробництво комп’ютерів, електронної та оптичної техніки, виробництво електричного устаткування, виробництво машин та устаткування та виробництво

транспортних засобів, причепів тощо. Обсяг реалізованої продукції в галузі у 2018 р. становив 182103,1 млн грн (табл. 3.22).

Загалом у 2016 р. в машинобудуванні працювало понад 235 інноваційно активних підприємств, найбільша їх частка – 37,5 % – у виробництві комп'ютерів, електронної та оптичної техніки. У виробництві машин та устаткування у 2015 р. впроваджено 308 нових технологічних процесів, із них 146 ресурсоощадних та маловідходних, у виробництві транспортних засобів – 193 процеси, з них 52 маловідходних, у виробництві комп'ютерів та оптичної продукції – 50, із них 15 спрямованих на енергозбереження. У 2016 р. освоєно випуск 1182 найменувань нової продукції, з яких інноваційною, новою для ринку є лише чверть – 320 найменувань.

Таблиця 3.22

Основні показники стану та економічного розвитку галузі машинобудування, 2010–2018 рр.

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн грн	99270,5	130847,9	14059,3	117301,9	101924,7	115261,7	130290,2	167649,3	182103,1
Індекс промислової продукції, до попередю року, %	142,4	115,4	96,7	86,80	79,40	85,90	102,00	107,9	101,6
Індекси цін виробників за видами промислової продукції	120,90	110,7	102,4	101,50	108,40	127,00	118,70	110,7	116,1
Капітальні інвестиції, млн грн	4249,00	5626	6771	6599,00	5475,00	6282,00	7645,00	10313	12490,3

Джерело: дані Державної служби статистики [257]

Розмір номінальної заробітної плати в галузі на 2017 р. становив від 6840 грн у виробництві електричного устаткування до 9000 грн у

виробництвах зі збирання комп'ютерів та оптичної техніки. Низьким залишається рівень інвестування та інвестиційної активності в галузі. Так, протягом 2016 р. в галузь машинобудування було спрямовано прямих іноземних інвестицій на суму 828,5 млн дол. США, що становило 2,1 % від загального обсягу прямих інвестицій. Водночас обсяг капітальних інвестицій у галузь поступово зростає і у 2018 р. становить 12490,3 млн грн, проте він є недостатнім для модернізації, структурної перебудови та техніко-технологічного оновлення галузі, яка за видом своєї продукції має бути технологічною та високотехнологічною і відповідно відтворювати нову високотехнологічну продукцію для її реалізації на внутрішньому та на зовнішніх ринках.

Експорт машин, обладнання та механізмів, електрообладнання вітчизняного виробництва у 2017 р. становив 4276,8 млн дол США, або 9,9 % від загального обсягу експорту. Водночас обсяг імпорту продукції машинобудування за той самий період становив 9902,6 млн дол. США, або 20 % від загального обсягу імпорту, тобто можна констатувати наявність значного попиту на внутрішньому ринку в сегменті ринку засобів виробництва на нову сучасну техніку, машини й устаткування. Водночас це свідчить про неспроможність вітчизняної галузі машинобудування на її сучасному техніко-технологічному рівні задовольнити цей попит продукцією вітчизняного виробництва, і якщо наявність тих чи інших природних чи мінеральних ресурсів та їх значні обсяги імпорту зумовлюються природними факторами і вони є статичними, то продукція машинобудування, механізми та устаткування є готовою високотехнологічною продукцією, рівень виробництва якої в країні загалом повною мірою залежить від спрямування, векторів та пріоритетів державної структурної політики, пріоритетів та стратегії економічного розвитку та державного реформування економічної системи країни.

Узагальнення аналізу стану показників економічної безпеки галузей народного господарства та галузей промисловості країни в сучасних умовах

глобалізації дає підстави для висновку про складний стан базових галузей економіки та промисловості країни, що склався у 2010–2018 рр. і залишається актуальним досі.

Основними загрозами та дестабілізуючими факторами у функціонуванні базових галузей економіки та галузей переробної промисловості є:

– загрози фінансово-економічної безпеки, пов’язані зі значним падінням обсягів промислового виробництва та реалізації продукції, зниженням індексу промислової продукції;

– загрози ринкової безпеки, пов’язані зі значним системним зростанням цін виробників і значним зниженням конкурентоспроможності продукції на внутрішньому ринку;

– загрози виробничо-технологічної безпеки, пов’язані зі значним, а іноді й критичним рівнем зносу основних фондів та відсутністю інвестування в їх системне оновлення, відтворення виробничого процесу;

– загрози кадрової безпеки, пов’язані з вивільненням значної частини працюючих у галузях економіки та промисловості, низьким рівнем заробітної плати та масовим відпливом кваліфікованих кадрів на зовнішній ринок праці;

– загрози фінансової безпеки, пов’язані з критично низьким рівнем рентабельності операційної діяльності в більшості структуроутворювальних галузей і водночас зростанням цін на продукцію, що ще більше знижує обсяги виробництва та реалізації продукції, призводить до зростання витрат у собівартості продукції, зниження доходу підприємств галузей і прибутку для його подальшого акумулювання та спрямування на економічний розвиток;

– загрози інвестиційної безпеки внаслідок відсутності необхідного обсягу для інвестування як прямих інвестицій в акціонерний капітал, так і капітальних інвестицій, основна частина яких є коштами, акумульованими прибутком самих галузей;

– загрози інноваційної безпеки, пов’язані з низьким обсягом інноваційної активності, впровадження інноваційних процесів та інноваційної продукції, особливо критично сьогодні це питання постало для галузі машинобудування, що остаточно втрачає власні конкурентні позиції не тільки на зовнішньому, а й на внутрішньому ринку;

– рівень інформаційної безпеки, пов’язаний з забезпеченням впровадження сучасних високоефективних процесів у виробничо-збутовій, управлінській діяльності галузі, наявністю значного обсягу асиметричної інформації, що стримує розвиток зв’язків та кооперації між економічними структурами в межах галузі та за виходу галузей на зовнішні економічні ринки.

Відчутними є загрози енергетичної безпеки внаслідок значної енергозалежності галузей та енерговитратності виробничих процесів, критичним є рівень енергетичної безпеки для металургійної галузі з її застарілим обладнанням і споживанням газу як основного ресурсу та значною часткою енерговитрат у собівартості виробленої продукції. Загрози експортної та імпортної безпеки в економічній безпеці галузей пов’язані зі структурним дисбалансом експорту та імпорту, структурою експорту та імпорту, часткою сировини та матеріалів у структурі експорту й часткою готової продукції в структурі імпорту, імпортозалежністю частини вітчизняних галузей, що є прямими загрозами формування низькотехнологічної сировинної моделі розвитку економіки країни та загрожують її економічній безпеці й подальшому соціально-економічному розвитку.

Висновки до розділу 3

Визначено, що під структурою національної економіки розуміють комплекс виробництв, створений на основі поєднання суспільного поділу праці, природних ресурсів, територіальної, регіональної специфіки. Галузь

промисловості є основним структурним підрозділом національної економіки та являє собою сукупність усіх виробничих одиниць, що здійснюють подібні види економічної діяльності. Належність суб'єкта господарювання до тієї чи іншої галузі національної економіки визначається основним видом його діяльності.

Структура національної економіки кожної країни має свої глобальні галузі промисловості – це галузі, в яких стратегічні позиції конкурентів на певному географічному та національному ринках визначаються їхніми загальними глобальними позиціями, що є для економіки країни стратегічними, і продукцією, яка не тільки задовольняє потреби внутрішнього ринку країни, а й представляє її на зовнішніх ринках. Галузі національної економіки і галузі промисловості в сучасних економічних умовах є ключовими елементами економічної системи країни, що визначають рівень її соціально-економічного розвитку, її місце в міжнародному поділі праці і рівень конкурентоспроможності її продукції на внутрішньому й міжнародному ринках.

Проведений аналіз засвідчив домінування в структурі промислового виробництва країни низькотехнологічних галузей. При цьому частка низькотехнологічних галузей за період 2010–2018 рр. зросла: харчової промисловості – із 18,1 % у 2010 р. до 20 % у 2018 р., деревообробної промисловості – із 2,6 % до 3,2 %, легкої промисловості – із 0,8 % до 1 %. Частка середньотехнологічних галузей, таких як нафтопереробленння, навпаки, зменшилася зі 7 % у 2010 р. до 3,9 % у 2018 р., частка металургійного виробництва впала з показника 18,8 % у 2010 р. до 15,6 % у 2018 р. Найбільш деструктивних змін у структурі промислового виробництва за 2010–2018 рр. зазнали частки високотехнологічних галузей промисловості, зокрема машинобудування, частка якого знизилася з показника 9,3 % до 6,4 %, у тому числі транспортних засобів із 4,2 % до 2,5 %, та хімічної промисловості – із показника 3,35 до 2,5 % відповідно. Загалом динаміка змін у структурі виробництва показує системне протягом 2010–2018 рр. зменшення частки

переробної промисловості з 67,2 % у 2010 р. до 62,1 % у 2018 р. і натомість зростання частки добувної промисловості за відповідний період з 10 % до 12,4 %, що є наслідком процесів деіндустріалізації промисловості, втрати вітчизняною промисловістю конкурентних позицій на зовнішніх ринках та переорієнтування зі сфери високотехнологічного виробництва з високою часткою доданої вартості на користь сировини та продукції з низьким рівнем технологічності і доданої вартості. Тенденції зміни галузевої структури національної економіки країни показують наявність деструктивних процесів, загроз руйнування промислового, технологічного, інноваційного потенціалу країни. Підтвердженням цих висновків є зміни, що відбулися в структурі галузей упродовж останніх років.

Виявлено й систематизовано основні загрози економічної безпеки функціонування промисловості: наявність деструктивних процесів структурного розвитку та загроз руйнування промислового, технологічного потенціалу країни; сповільнення та значне падіння динаміки промислового виробництва; деструктивні зміни у структурі національної економіки країни; критичний рівень використання виробничого потенціалу галузей промисловості, їх технологічних баз; відсутність системного оновлення основних фондів, що знижує рівень техніко-технологічного, виробничого потенціалу країни та її економіки; низький рівень інноваційної активності; згортання промислово-інноваційної активності та падіння інноваційно-промислового потенціалу галузей; інертність у впровадженні інноваційних процесів, поглиблення техніко-технологічного відставання вітчизняної продукції; падіння конкурентоспроможності; критично низький рівень рентабельності операційної діяльності в галузях промисловості; низький рівень залучення капітальних інвестицій та відсутність у країні дієвих механізмів інвестування в розвиток галузей; зниження прямих іноземних інвестицій, акціонерного капіталу з країн світу в економіку країни, галузі промисловості; скорочення обсягів експортних операцій; скорочення обсягів

імпортних операцій; загрози втрати країною значної частини трудових ресурсів, неефективного використання й розподілу трудових ресурсів.

Виявлено зв’язки між загрозами економічної безпеки та станом фактичних показників економічного розвитку галузей промисловості, встановлено їх вплив на функціональні складові економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави. Автором обґрунтовано причинно-наслідкові зв’язки між дією загроз, рівнем і станом показників економічної безпеки галузей промисловості та змістом функціональних складових економічної безпеки, що дозволило сформувати функціональну структуру економічної безпеки галузей.

Із застосуванням інструментів етіологічної і симптоматичної діагностики здійснено аналіз економічної безпеки базових галузей економіки країни. Комплексне застосування симптоматичної та етіологічної діагностики в дослідженні стану галузей дозволило виявити причинно-наслідкові зв’язки між показниками економічної діяльності та темпами економічного розвитку від результатів до причин низького рівня економічного, інноваційного, інвестиційного розвитку і зниження рівня конкурентоспроможності вітчизняних галузей.

Досліджено та визначено вплив загроз: фінансово-економічної, техніко-технологічної, інноваційної, інвестиційної, ринкової, енергетичної, інформаційної, кадрової (демографічної), експортної та імпортної безпеки на галузі економіки країни, зокрема галузі промисловості. Проаналізовано основні показники та рівень їх впливу за критеріями: слабкий, середній, значний та критичний, на стан і рівень економічної безпеки на сектори економіки країни, добувну та переробну промисловість та галузі переробної промисловості: харчову, легку, деревообробну, нафтохімічну, хімічну, металургію та галузі машинобудування.

Проведений аналіз засвідчив: а) низький рівень показників економічної діяльності; б) відсутність динаміки розвитку, значний вплив загроз макроекономічної та експортно-імпортної безпеки; в) критично небезпечний

стан техніко-технологічної та інноваційної безпеки; г) відсутність необхідних для розвитку обсягів капітальних і прямих інвестицій та зростання загроз інвестиційної безпеки; ґ) небезпечний стан фінансової безпеки через критично низький рівень рентабельності при значному зростанні цін промислової продукції і відповідно зниження її конкурентоспроможності, при загальному падінні обсягів її реалізації і споживання. Усі ці фактори зумовлюють не тільки низький стан безпеки і загрози для інтеграції галузей економіки та промисловості у зовнішні ринки, а й загрози втрати позицій на внутрішньому ринку країни.

Результати досліджень діагностики стану галузей промисловості як об’єктів економічної безпеки держави висвітлено в працях автора: [258 – 262].

РОЗДІЛ 4
ОЦІНКА РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

4.1. Міжнародні позиції України в оціночних параметрах економічного розвитку

Економічний розвиток держави, її міжнародні позиції, конкурентоспроможність продукції на внутрішньому та на зовнішніх економічних ринках значною мірою визначаються структурою та розвитком провідних стратегічних та конкурентоспроможних галузей країни. Конкурентоспроможність є сучасним міжнародним поняттям, що поєднує в собі значну кількість різних факторів як суто економічного, так і інституційного, науково-технічного, соціального та політичного характеру. Відповідно, загальноприйнятим у світі протягом останніх десяти років мірилом стану та розвитку країни є визначення її місця у міжнародних рейтингах економічного розвитку і конкурентоспроможності.

Метою проведеного аналізу є виявлення та дослідження індексів, показників конкурентоспроможності країни за міжнародними рейтингами, позиції яких є показниками функціонування економіки, конкуренто-спроможності та техніко-технологічного розвитку її промисловості, впровадження інновацій, стабільності економічної системи, оскільки високий рівень конкурентоспроможності економіки країни забезпечує ефективність її функціонування та розвитку і таким чином формує основу її економічної безпеки.

Одним із найбільш впливових, комплексних за показниками оцінки та загальноприйнятих рейтингів є Індекс глобальної конкурентоспроможності (ІГЛ), визначення якого проводить Всесвітній економічний форум (ВЕФ). Щороку ВЕФ ранжує показники розвитку країни за Індексом глобальної конкурентоспроможності на основі базових 12 груп, що передбачають певний

перелік показників за кожною групою. Так, за даними, опублікованими ВЕФ, у рейтингу країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності на 2017–2018 рр. першу позицію лідера у світі посідає Швейцарія, друге місце посідають США, третє – Сингапур, четверте – Нідерланди, п'яте – Німеччина, Велика Британія посідає восьме місце, а дев'яте – Японія, Китай розташовується на 27-мій позиції рейтингу, Росія – на 38-му місці, Польща – на 39-му, Індія – на 40-му, а Україна за Індексом глобальної конкурентоспроможності у 2017–2018 рр. займає 81-шу позицію серед 137 країн світу, покращивши свої результати порівняно з показниками цього рейтингу за 2016–2017 рр. на чотири пункти (табл. 4.1, рис. 4.1).

Таблиця 4.1

Позиції країн за Індексом глобальної конкурентоспроможності

Позиції країн за Індексом глобальної конкуренто-спроможності	2012–2013 рр., зі 144 країн світу	2013–2014 рр., зі 148 країн світу	2014–2015 рр., зі 144 країн світу	2015–2016 рр., зі 140 країн світу	2016–2017 рр., зі 138 країн світу	2017–2018 рр., зі 137 країн світу
Україна	73	84	76	79	85	81
Грузія	77	72	69	66	59	67
Туреччина	43	44	45	51	55	53
Росія	67	64	53	45	43	38
Польща	42	42	43	41	36	39

Джерело: сформовано автором на основі даних ВЕФ [263]

Розподіл країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності свідчить про масштабність і глибину рейтингової оцінки цього індексу, яка дає змогу оцінити не лише економічні й фінансові фактори розвитку країни, а й її соціальний, демографічний, інноваційний, науково-технічний стан, стан у країні охорони здоров'я, освіти, науки, розмір внутрішнього ринку, інфраструктурний розвиток, інноваційний потенціал та інші фактори, що сукупно та всебічно оцінюють економічний, соціальний, інтелектуальний, демографічний стан і визначають індекс країни порівняно з іншим країнами світу.

Рис. 4.1. Позиції країн за Індексом глобальної конкурентоспроможності

Джерело: сформовано автором на основі даних ВЕФ [260]

Індекс глобальної конкурентоспроможності складається з трьох основних субіндексів: «Основні вимоги», «Підсилювачі продуктивності», «Інновації та фактори вдосконалення», що об’єднують понад 100 показників, які сформовано у 12 основних груп: «Інституції», «Інфраструктура», «Макроекономічне середовище», «Охорона здоров’я та початкова освіта», «Вища освіта та професійна підготовка», «Ефективність товарного ринку», «Ефективність ринку праці», «Розвиток фінансового ринку», «Технологічна готовність», «Розмір ринку», «Відповідність бізнесу сучасним вимогам» та «Інновації» (дод. Б).

У табл. 4.2 подано складові Індексу глобальної конкурентоспроможності України за даними ВЕФ.

Відповідно до наведених даних рейтингової оцінки, Україна станом на 2017–2018 рр. за «основними вимогами» сумарно має незначне поліпшення рейтингу порівняно з 2016 та 2015 рр., відповідно на 7 та 3 пункти. Проте якщо субіндекс розглянути та порівняти за складовими, то відзначається певна позитивна динаміка у впровадженні інституційних процесів України, що

відповідно позначилася на покращанні рейтингових оцінок. Покращилася й ситуація з оцінкою стану «макроекономічного середовища», індекс оцінки якого зріс на 13 пунктів порівняно з 2015 р. та на 7 пунктів порівняно з 2016–2017 рр.

Таблиця 4.2

Індекс глобальної конкурентоспроможності України за рейтингом ВЕФ

Складові індексу ІГК	Місце у рейтингу			Зміни рейтингу	
	2015–2016 рр.	2016–2017 рр.	2017–2018 рр.	2015–2016 та 2017–2018 рр.	2016–2017 та 2017–2018 рр.
Основні вимоги	**101**	**102**	**96**	+7	+3
Інституції	130	129	118	+12	+9
Інфраструктура	69	75	78	-9	-3
Макроекономічне середовище	134	128	121	+13	+7
Охорона здоров'я та початкова освіта	45	54	53	-8	+1
Підсилювачі продуктивності	**65**	**74**	**70**	-5	+4
Вища освіта та професійна підготовка	34	33	35	-1	-2
Ефективність ринку товарів	106	108	101	+5	+7
Ефективність ринку праці	56	73	86	-30	-13
Розвиток фінансового ринку	121	130	120	+1	+10
Технологічна готовність	86	85	81	+5	+4
Розмір ринку	45	47	47	-2	-
Інновації та фактори вдосконалення	**72**	**73**	**77**	-5	-4
Відповідність бізнесу сучасним вимогам	91	98	90	+1	+8
Інновації	54	52	61	-7	-9
Загальний індекс	**79**	**85**	**81**	-5	+4

Джерело: сформовано автором на основі даних ВЕФ [264]

Проте погіршення загальної оцінки зазнали індекси «показників інфраструктури» – на 9 пунктів у 2017 р. порівняно з 2015–2016 рр. і на 3 пункти у 2017–2018 рр. порівняно з 2016–2017 рр. та складова «охорони здоров'я та початкової освіти» – на 8 пунктів у 2017–2018 рр. порівняно з 2015–2016 рр.

Субіндекс «Підсилювачі ефективності» за сумарним індексом у 2017–2018 рр. порівняно з 2015–2016 рр. погіршився на 5 пунктів, а порівняно з періодом 2016–2017 рр. покращився на 4 пункти. Найбільшого зростання в цьому субіндексі зазнали такі складові, як «розвиток фінансового ринку» та

«ефективність товарного ринку країни», стан індексу у 2017–2018 рр. відповідно до періоду 2016–2017 рр. покращився на 7 та 10 позицій. Проте, якщо подивитися на самі показники оцінки, за цими складовими Україна знаходиться на низьких позиціях у рейтингу.

Так, за складовою «розвиток фінансового ринку» у 2017–2018 рр. вона посідає 130-те місце і відповідне покращання показника до оцінки 120 у 2017–2018 рр. не вливає на загальний критичний стан фінансового ринку країни у формуванні її інвестиційного клімату. «Ефективність товарного ринку» у період 2016–2017 рр. має показник 108, і покращання рейтингової оцінки на 7 пунктів від показника 101 хоч і теж є позитивною тенденцією, проте мало що змінює в критичному стані внутрішнього товарного ринку країни. Серед «підсилювачів ефективності» Україна займала та займає достатньо високі позиції за складовою «вищої освіти та професійної підготовки», 34-те місце у 2015–2016 рр. та 35-те місце у 2017–2018 рр. Достатньо високі для країни позиції має оцінка складової «розміру ринку» – 45 у 2015–2016 рр. та 47 у 2017–2018 рр.

Субіндекс «Інновації та фактори вдосконалення» займає у 2017–2018 рр. 77-му позицію, що на 5 пунктів погіршилася порівняно з періодом 2015–2016 рр. Так, у 2017–2018 рр. за «відповідністю бізнесу» країна займає 90-те місце в рейтингу. Проте за складовою «інноваційного розвитку» порівняно з іншими складовими Україна займає досить високі стабільні рейтингові позиції, незважаючи на слабку активність інноваційних процесів у країні та відсутність державного стимулювання інноваційної діяльності на всіх рівнях.

Аналіз та оцінка позицій країни за основним Індексом глобальної конкурентоспроможності вимагає дослідження показників оцінки за окремими субіндексами та складовими, адже цей аналіз дозволяє визначити й дослідити зміст тих чи інших складових, сутність і характер показників, які, власне, є відображенням тих процесів, які відбуваються в країні в її економічному, соціальному, освітньому, інституційному середовищі і відповідно виступають

джерелами загроз, що мають безпосередній вплив на стан та рівень економічної безпеки країни. На нашу думку, дефрагментація та дослідження окремих показників цього рейтингу дозволять визначити основні загрози економічній безпеці країни, пов'язані з недостатнім рівнем конкурентоспроможності країни і відповідно відсутністю в країні потенціалу, необхідного для її ефективного розвитку та присутності як рівного партнера міжнародних економічних відносин.

Так, за основними змінними субіндексу «Основні вимоги» за показниками «інституції», «макроекономічне становище» країна має загрозливо низькі показники рейтингової оцінки (дод. В).

Субіндекс «Основні вимоги» характеризує стан Індексу глобальної конкурентоспроможності країни за такими складовими, як «стан та розвиток державних інституцій країни», «стан інфраструктури та комунікацій», «стан макроекономічних показників та макроекономічного середовища» країни та «стан охорони здоров'я та початкової освіти» у країні.

Так, субіндекс «Основні вимоги» зазнав незначних змін з індексу 87 пунктів у 2014–2015 рр. із подальшим падінням до 101 у 2015–2016 рр. та 102 у 2016–2017 рр. і дещо покращився у 2017–2018 рр. до рівня 96, що на 9 пунктів нижче від рівня 2014–2015 рр. Серед складових показника визначається стан та рівень розвитку державних установ у країні та приватних структур. Так, загалом усі змінні «інституцій» мають дуже низькі показники оцінки та перебувають на низьких позиціях, що свідчить про системну кризу влади у крані та відсутність суттєвих змін у механізмах державного управління, що могли б позначитися на зміні індексу конкурентоспроможності країни.

Так, у країні змінна «право власності» з позиції 135 станом на 2014–2015 рр. змінилася до 128 у 2017–2018 рр., додавши 7 пунктів. Проте цей рівень залишається низьким через недотримання у країні прав власності, рейдерство, що не сприяють припливу інвестиційних ресурсів у реальний сектор економіки. Дещо, на 14 пунктів порівняно з 2014–2015 рр., знизився

рівень та корупції – із 120 до 106, проте він залишається надвисоким, що не сприяє розвитку бізнес-середовища у країні та ставить під загрозу процеси її реформування.

Надвисокий рівень (131 у 2014–2015 рр. і 129 у 2017–2018 рр.) має змінна «зловживання впливом», що свідчить по високий рівень зловживання владою в країні, високий рівень монополізації та корупцію влади, що не стимулює розвитку незалежних ринкових інституцій, ставить під загрозу дотримання права власності у країні, та й в цілому об’єктивність та економічну доцільність прийнятих і реалізованих державних рішень та законодавчих актів. Змінна «стану безпеки» у країні, визначена на рівні 124 у 2014–2015 рр., дещо покращилася до рівня 106 у 2017–2018 рр., проте має дуже низький рейтинговий рівень, що свідчить про високий рівень економічних загроз та небезпек, що мають вплив на розвиток країни та її інституцій і відповідно на стан та рівень її економічної та національної безпеки.

Розвиток приватних установ України, а саме «присутні корпоративна етика та підзвітність» мають низький рівень рейтингової оцінки, на рівні 120 у 2014–2015 рр., який дещо покращився у 2017–2018 рр., на 11 пунктів – до рівня 109 пунктів, що свідчить про відсутність дієвих механізмів інституційного регулювання економічного розвитку та підприємств приватного сектору у країні, значне податкове та фіскальне навантаження, відсутність свободи ведення бізнесу та мотивації для розвитку підприємницької діяльності.

Показники, що визначають рейтингову оцінку «стану та перспектив розвитку інфраструктури» країни, за період із 2014 р. до 2018 р. зазнали змін рейтингової оцінки та дещо погіршилися, на 10 пунктів із 68 у 2014–2015 рр. до 78 у 2017–2018 рр. Найбільше втратили рейтингові оцінки змінні «якості всієї інфраструктури», де падіння становило 13 пунктів, із 75 у 2014–2015 рр. до 88 у 2071–2018 рр., та «якість залізничної інфраструктури» – на 12 пунктів, із 25 у 2014–2015 рр. до 37 у 2017–2018 рр. Хоча загалом рейтингова оцінка

стану залізничного транспорту в Україні за глобальним рейтингом конкурентоспроможності для нашої країни є дуже високою порівняно з іншими складовими та змінними, що свідчить про наявний потенціал та належний рівень, проте відсутність ефективного управління впродовж 2014–2018 рр., що призвело до погіршення її стану та падіння рейтингових оцінок. Значно гірший, фактично критичний рівень оцінки мають змінні «якості доріг» у країні, незважаючи на те, що рейтингова оцінка їх додала 9 пунктів, із 139 у 2014–2015 рр. до 130 у 2017–2018 рр. Проте загалом рівень доріг в Україні є вкрай незадовільним, що не сприяє розвитку логістичних мереж, вантажоперевезенню продукції через митну території країни, не сприяє стану автотранспорту та стану і якості комунікацій у країні. Дещо кращим, проте теж на досить низькому рівні оцінки є «якість інфраструктури повітряного транспорту у країні», що додала 9 пунктів, із 99 у 2014–2015 рр. до 92 у 2017–2018 рр.

Стан та розвиток такої складової, як «електрика та телефонна інфраструктура», перебувають на середньому рівні рейтингової таблиці, проте в період із 2014–2015 рр. до 2017–2018 рр. значно (на 17 пунктів) втратили у рейтинговій оцінці, змінивши показник з 51 до 68 станом на 2017–2018 рр. внаслідок значного (на 16 пунктів) зниження якості постачання електроенергії та зменшення комунікаційних систем та абонентів фіксованого зв’язку у країні.

За показниками індексу глобальної конкурентоспроможності «макроекономічного середовища країни» Україна на 2017–2018 рр. займає 121-шу позицію, що на 16 пунктів менше, ніж станом на 2014–2015 рр., коли цей показник мав 105-ту позицію. Змінні «балансу державного бюджету країни у відсотках до його ВВП» оцінено у 53 бали на 2017–2018 рр., що на 45 пунктів краще від аналогічних показників оцінки 2014–2015 рр., майже таку ж різницю, у 46 пунктів, мають змінні «валових національних заощаджень у відсотках до ВВП» та «стан валових національних заощаджень у країні», які оцінено на 2017–2018 рр. у 88, тоді як на 2014–2015 рр. вони становили

показник рейтингу на рівні 134. Значні втрати за рейтингом глобальної конкурентоспроможності Україна зазнала за змінною «інфляції у відсотках за рік», що із нейтральної позиції рейтингу 75 пунктів у 2014–2015 рр. знизилася фактично удвічі (до 134 пунктів) у 2015–2016 рр. та у 2016–2017 рр. займала позицію 136, незначною мірою стабілізувавшись на рівні 129 у 2017–2018 рр. Загальне падіння рейтингової оцінки за «рівнем інфляції» в Україні за останні чотири роки становить 54 пункти, що свідчить про нищівні процеси знецінення національної валюти в країні, пов'язані з не контрольованими та не регульованими державою фінансовими та економічними процесами й відсутністю дієвих механізмів їх регулювання. Значною мірою, на 46 пунктів, погіршилися позиції державного боргу країни у відсотках до ВВП, із 66 пунктів у 2014–2015 рр. до 112 у 2017–2018 рр.

Індекс глобальної конкуренції за показником охорони здоров'я та початкової освіти загалом має досить високі для країни позиції в рейтингу – 43-тє місце у 2014–2015 рр., із падінням показника у 2015–2016 рр. до рівня 45 та з наступним зменшенням на 11 пунктів порівняно з 2014 р. до рівня 54 у 2017–2018 рр. Цей показник поєднує оцінку за двома основними змінними: «охорони здоров'я» та «початкової освіти». Показники «початкової освіти у країні» мали середні рейтингові позиції, проте впродовж 2015–2017 рр. значно погіршилися, впавши на 18 пунктів, із рівня 88 у 2014–2015 рр. до рівня 50 у 2017–2018 рр., за рахунок суттєвого падіння (на 26 пунктів) змінної «зарахування до закладів початкової освіти», що свідчить про відсутність у країні необхідної кількості соціальної інфраструктури закладів початкової освіти для забезпечення потреб населення країни, та складний стан із доступом до початкової освіти в сільській місцевості і низький її рівень. «Якість початкової освіти» теж визнана показником, що має тенденції до зниження (на 1 пункт) у 2017–2018 рр. порівняно з рівнем 2014–2015 рр. Проте за глобальним рейтингом конкурентоспроможності найбільшою проблемою країни за складовою охорони здоров'я є «поширеність ВІЛ-інфекції у відсотках дорослого населення країни», «рівень захворюваності на

туберкульоз», за яким країна має рівень оцінки у 91 бал, «дитяча смертність» та падіння показника «очікуваної тривалості життя населення», за яким країна перебуває станом на 2017–2018 рр. на 92-му місці в рейтингу.

Субіндекс «Підсилювачі продуктивності» охоплює численну групу показників і змінних глобального рейтингу конкурентоспроможності, що характеризують та оцінюють виробничу, ринкову, фінансову, технологічну, кадрову ефективність розвитку економіки країни та використання ресурсів. Власне, якщо субіндекс «Основні вимоги» показує стан та рівень державного управління країни, то субіндекс «Підсилювачі продуктивності» показує всі складові її виробничого потенціалу, що можуть стимулювати чи дестимулювати продуктивність її економічного розвитку (дод. Д).

Так, за показниками «вищої освіти та професійної підготовки» загалом рейтингова оцінка Україна становить 35 пунктів у 2017–2018 рр., що на 5 пунктів вище, ніж у 2014–2015 рр.

Рейтингові оцінки змінних у межах показників розподіляються нерівномірно та мають низький рівень і динаміку змін. Так, за даними ВЕФ, найвищий рівень оцінки мають змінні «зарахування до закладів вищої освіти» (16-те місце в рейтингу), «якість математичної та природничої освіти у країні» – 27-ме місце в рейтингу), а «доступ до Інтернету у школах» – 44-те місце в рейтингу. Також експерти відзначають суттєве покращання змінних «якість освітньої системи у країні», «якість природничої та математичної освіти», «рівень доступу до Інтернету у школах», «доступність спеціалізованих науково-дослідних та навчальних закладів» та «ступінь підготовки персоналу» за оцінкою 2017–2018 рр. порівняно з показниками 2014–2015 рр. На основі наведених даних можна констатувати, що за показником «вищої освіти та професійної підготовки» за глобальним рейтингом конкурентоспроможності Україна підвищила свої оцінки на 5 пунктів і має, порівняно з даними за іншими показниками, досить високу рейтингову оцінку.

За показником «ефективності товарних ринків» Україна за період 2017–2018 рр. порівняно з періодом 2014–2015 рр. дещо зміцнила (на 11

пунктів) своє місце в рейтингу глобальної конкурентоспроможності, зі 112 до 101, хоча загалом ця оцінка є дуже низькою, за рахунок низького рівня у рейтингу змінних «конкуренції» (109 пунктів у 2017–2018 рр.) та «якості умов попиту» (81 пункт у 2017–2018 рр.) [264], що говорить про критично низьку для країни ефективність внутрішнього ринку, значну монополізацію ринку та відсутність конкурентних стимулів для розвитку галузей і про значне падіння споживчого попиту у країні, що не стимулює розвиток виробництва, а, навпаки, активує процеси зменшення внутрішнього ринку та виробництва продукції, а загальна низька конкурентоспроможність готової продукції галузей країни унеможливлює їх вихід із продукцією та економічну інтеграцію на зовнішні економічні ринки.

Показники «ефективності ринку праці» в Україні за глобальним рейтингом конкурентоспроможності перебувають станом на 2017–2018 рр. на рівні 86 і мають незначне порівняно з 2015–2016 рр. падіння результату, на 6 пунктів. При цьому найнижчу оцінку станом на 2017–2018 рр. мають такі змінні, як «вплив оподаткування на стимули до роботи» – 124, «здатність країни утримувати таланти» – 129, «здатність країни залучати таланти» – 106 пунктів. Змінна «гнучкості визначення заробітної плати» загалом з оцінки 77 (у 2014–2015 рр.) знизилася на 49 пунктів, до оцінки 126 у 2017–2018 рр. Проведений аналіз дає підстави для констатації факту критичного стану ефективності ринку праці в Україні та системного впродовж 2014–2017 рр. погіршення його стану й відповідно результатів рейтингової оцінки незалежних експертів. Втрачаючи ефективність і прозорість, мотивацію та стимулювання ринку праці, Україна стрімко втрачає не тільки позиції, а й свої кадрові ресурси, що необхідні їй для подальшого економічного розвитку. Ці процеси безумовно пов’язані з процесами трудової міграції та втратою країною свого кадрового потенціалу, тоді як у світі в сучасних умовах кадрові ресурси є одним із найвагоміших елементів забезпечення конкуренто-спроможності та економічного розвитку країн.

Показники «стану та розвитку фінансового ринку» за міжнародним рейтингом конкурентоспроможності зазнали значних негативних змін і знизилися в рейтингу на 13 пунктів, із показника 107 у 2014–2015 рр. до показника 130 у 2016–2017 рр. та 120 у 2017–2018 рр. Загалом цей показник має дуже низький рівень за індексом конкурентоспроможності, що свідчить про системні проблеми розвитку інститутів фінансового ринку в нашій країні. Загальний показник фінансового ринку за цим рейтингом складається з двох груп змінних: «ефективність та надійність» і «довіра до фінансової системи в країні». Відсутність у країні необхідного для припливу інвестицій клімату та недостатність внутрішніх фінансових ресурсів призвели до низької рейтингової оцінки за змінною «доступності фінансових послуг» – 120 пунктів на 2017–2018 рр. Оцінку у 114 пунктів має змінна «фінансування через місцевий ринок капіталу», що, власне, говорить про відсутність необхідної внутрішньої інвестиційної активності в країні і небажання та економічну недоцільність вкладання фінансових ресурсів у промисловий сектор країни, розвиток бізнесу та відсутність необхідних ресурсів. Значно, на 16 пунктів, знизилася рейтингова оцінка за змінною «доступу до кредитів» і на 21 пунктів, до 118 у 2017–2018 рр., знизився рейтинг «наявності венчурного капіталу», що є необхідною передумовою для розвитку в країні інноваційних процесів та розробки й реалізації інноваційно-інвестиційних проектів. Власне, відсутність механізмів джерел венчурного фінансування провокує відсутність та падіння показників інноваційної активності у країні в частині можливості реалізації інноваційно-інвестиційних проектів. За період із 2014 р. до 2017 р. внаслідок криз на вітчизняному фінансовому ринку значно, на 23 пункти, впав «рівень довіри до банків та банківської системи», який і так за рейтингом оцінки мав дуже низький рейтинг – 100 у 2014–2015 рр. і 123 у 2017–2018 рр. Експерти визначають критично низький «рівень міцності банків» країни (рейтинг 135) станом на 2017–2018 рр. та низький рівень «регулювання фондових бірж» і фактично неспроможність банківськими установами країни виконувати свої функції в необхідних для економічного розвитку країни обсягах. Так, станом

2014–2015 рр. рейтингова оцінка цієї змінної становила 127, а на 2017–2018 рр. знизилася ще на 7 пунктів і становить 134 бали.

Загалом, якщо врахувати, що ВЕФ за 2017–2018 рр. оцінював дані 137 країн світу, рейтингові оцінки «міцності банків» у 135 пунктів та «регулювання фондових бірж» у 134 свідчать про фактично останні місця України за цими змінними в глобальному рейтингу конкурентоспроможності.

Складова «технологічної готовності» має значно кращі дані рейтингової оцінки та позитивну, хоч і незначну (на 4 пункти), динаміку змін із рейтингової оцінки у 85 балів станом на 2014–2015 рр. до 81 бала у 2017–2018 рр. Ця складова об'єднує підгрупи показників: «технологічні запозичення» та «використання інформаційно-телекомунікаційних технологій». Загалом рейтингова оцінка «технологічних запозичень» має низькі показники оцінки, проте незначне покращання показників (на 3 пункти) у 2017–2018 рр. порівняно з 2014–2015 рр. [264]. При цьому експерти констатують значне (на 16 пунктів) покращання рейтингових оцінок змінної «освоєння технологій на рівні фірм» – з оцінки у 101 у 2014–2015 рр. до оцінки 84 у 2017–2018 рр. Значно менших змін зазнала змінна «наявності новітніх технологій», позитивна зміна становить лише 6 пунктів, до рівня 197 у 2017–2018 рр. Проте критично низьким для країни залишається рівень «зовнішніх інвестицій та передачі технологій», що мав рейтингову оцінку 127 станом на 2014–2015 рр. та дещо покращився, до 118, у 2017–2018 рр. Водночас знизилася рейтингова оцінка «використання інформаційно-телекомунікаційних технологій» у змінних «пропускної здатності Інтернету» та активності «абонентів мобільного та широкосмугового зв'язку» на 4 та 8 пунктів у 2017–2018 рр. порівняно з 2014–2015 рр.

Складова «розміри ринку» за визначенням Індексу глобальної конкурентоспроможності мала впродовж 2014–2015 рр. досить високі показники (порівняно з іншими показниками) – 38 пунктів, проте протягом 2015–2017 рр. дещо знизилася (на 9 пунктів) і становить 47 пунктів станом на 2017–2018 рр. При цьому найбільше змін зазнала рейтингова оцінка «розміру

внутрішнього ринку країни», що зменшилася із 37 у 2014–2015 рр. майже на третину, до 48 пунктів, у 2017–2018 рр., що свідчить про значне згортання внутрішнього ринку та дію затяжної економічної кризи, яка призвела як до падіння виробництва, так і до зниження споживання в країні. Змінна «розвитку іноземного ринку» та вихід України на зовнішні економічні ринки за цією оцінкою має стабільно позитивні та високі показники – 38 і 39 балів, що є доволі високим показником та тлі відсутності технологічної, інноваційної активності вітчизняних підприємств та значної втрати фінансових і кадрових ресурсів.

Субіндекс «Інновації та фактори вдосконалення» складається з двох основних складових: «відповідності бізнесу сучасним вимогам» та складової «інновації», що дає оцінку інноваційному, науково-технічному потенціалу країни. Так, Індекс глобальної конкурентоспроможності субіндексу становив оцінку 92 станом на 2014–2015 рр. та за відповідний період до 2017–2018 рр. піднявся на 15 балів, до рівня 77, за рахунок підвищення рейтингових позицій як відповідності умов бізнесу, так і покращання інноваційних позицій та оцінки інноваційного потенціалу. Складова «відповідності бізнесу сучасним умовам» загалом за період 2014–2017 рр. покращила свої позиції в рейтингу з показника 99 у 2014–2015 рр. до показника 90 у 2017–2018 рр. Власне, за цим показником оцінюється розвиток виробничих зв’язків процесу постачання виробництва та реалізації продукції, розвиток кооперації та кластерних ініціатив у країні, впровадження виробничих процесів та управління просуванням і реалізацією продукції вітчизняних підприємств на внутрішньому та на зовнішніх ринках. Так, за зміною «чисельності місцевих постачальників» країна покращила свої позиції з рівня 80 у 2014–2015 рр. до рівня 63 у 2017–2018 рр., або на 17 пунктів, має достатньо високий для загального індексу країни рівень. Показник «якості місцевих постачальників» зріс за означений період на 16 позицій у рейтингу та мав 83 бали станом на 2014–2015 рр. й відповідно 67 балів станом на 2017–2018 рр. (дод. Е).

Важливою складовою розвитку процесів кооперації, спеціалізації країни та виробничих потужностей галузей у межах певних визначених регіонів та стратегічних галузей є стан і розвиток кластерів та формування і впровадження процесів кластеризації економіки країни.

За «розвитком кластерів» Україна посідає дуже низькі місця в рейтингу, на рівні 128 балів у 2014–2015 рр., дещо покращився цей показник (до рівня 108) у 2017–2018 рр., що говорить про наявність у країні первинних процесів кластеризації та формування кластерних ініціатив між зацікавленими промисловими економічними групами. Змінна «ширина ланцюга створення вартості», навпаки, зазнала падіння рейтингової оцінки на 15 пунктів, до рівня 94 у 2017–2018 рр. «Управління міжнародним розповсюдженням продукції» теж зазнало протягом 2017–2018 рр. негативних змін рейтингової оцінки на 13 пунктів, із показника 82 у 2014–2015 рр. до показника 95 у 2017–2018 рр. Водночас змінна «модернізації виробничого процесу» зазнала позитивних змін та піднялася у рейтингах з 2014 р. до 2017 р. на 23 пункти, до рівня 72 станом на 2017–2018 рр., що дозволяє констатувати наявність у вітчизняній промисловості процесів модернізації виробничих потужностей та приведення процесів виробництва продукції до сучасних форм і методів [264]. «Межі маркетингу» теж зазнали незначних, проте позитивних змін у рейтингу на 5 пунктів, до рівня 74 на 2017–2018 рр., та перебувають на адекватному для цього субіндексу рівні. Показник «інновації» показує позитивне поступове зростання рейтингових позицій із показника 81 у 2014–2015 рр. до показника 54–52 у 2015–2016 рр. і до 61 у 2017–2018 рр., загалом на 20 пунктів, що засвідчує наявність у країні певного інноваційного потенціалу та наукового технічного потенціалу, але, на жаль, немає необхідного процесу їх реалізації, зокрема і внаслідок відсутності «державних закупівель високотехнологічної продукції», за якими країна хоч і поліпшила свої позиції на 23 пунктів, із рівня 123 у 2014–2015 рр. до рівня 96 у 2017–2018 рр., проте все одно перебуває на низькому рівні. Зростання показника рейтингової оцінки з рівня 82 у 2014–2015 рр. до показника 51 у 2017–2018 рр. відбулося за змінною «здатності до

інновацій». Дані покращилися на 31 пункт у рейтинговій таблиці та становлять високий для країни рівень. Незначною мірою покращилася, проте займає високі позиції змінна «якості науково-дослідних інститутів», що зросла на 7 балів станом на 2017–2018 рр., склавши 60-ту позицію рейтингу. «Витрати компаній на дослідження та розробки», навпаки, втратили рейтингові позиції на 10 балів і становлять 76 балів станом на 2017–2018 рр., що зумовлено згортанням обсягів виробництва промислової продукції та відкладанням запуску значної кількості інноваційно-інвестиційних проектів у країні внаслідок недостатності коштів та відсутності економічного стабільності як на внутрішньому ринку країни, так і з реалізації продукції на зовнішніх економічних ринках. Показник «співпраці університетів та промисловості у дослідженнях та розробці інновацій» залишається на середньому рівні рейтингової таблиці, на рівні 74 – 73, що свідчить про відсутність активності цього процесу та тісної співпраці між структурами промисловості і закладами науки й освіти в напрямі розробки інновацій, інноваційних продуктів та процесів і їх комерціалізації промисловими підприємствами.

Показник «державних закупівель високотехнологічної продукції» з критичного рівня 123 у 2014–2015 рр. зріс до рівня 96 у 2017–2018 рр., поліпшивши свої позиції на 27 пунктів, це значною мірою пов’язано зі зростанням обсягів закупівель високотехнологічної продукції в оборонній промисловості країни, що зумовлено вимогами часу, а не промисловим виробництвом за стратегічними напрямами економічного розвитку. Незвично високим для країни є рівень «наявності вчених та інженерів», який, займаючи позиції в рейтингу на рівні 48 станом на 2014–2015 рр., значною мірою (на 23 пункти) піднявся в рейтингу і становить рекордний для рейтингових оцінок країни рівень 25 у 2017–2018 рр., що говорить про високий рівень наявного в Україні інтелектуального, кадрового потенціалу науковців та інженерів, що здатні активувати процеси інноваційного та економічного розвитку за наявності необхідних інституційних, економічних, соціальних змін та реформ і

спрямування державної промислової політики країни на активний інноваційний економічний розвиток.

За аналізом та оцінками інших провідних Міжнародних рейтингів економічного розвитку, Україна потягом 2016–2017 рр. займала такі позиції: за Глобальним індексом інновацій (The Global Innovation Index) у 2017 р. Україна займала 50-ту позицію зі 127 країн світу, піднявшись у рейтингу порівняно з 2016 р. на 6 позицій; за Індексом глобалізації (Index of Globalization) Україна у 2016 р. займала 45-ту позицію з 207 країн світу, додавши у рейтингу 3 пункти; за Індексом економічної свободи (Index of Economy Freedom) Україна у 2017 р. посідала 150-ту сходинку серед 180 країн світу, додавши в рейтингу порівняно з 2016 р. 16 позицій; за Індексом легкості ведення бізнесу (Easy of Doing Bisiness) 2017 р. Україна займала 76-ту позицію серед 190 країн світу, додавши в рейтингу 4 позиції; за Індексом процвітання (The legatum prosperity index) Україна протягом 2016 та 2017 рр. займала 112-ту позицію серед 149 країн світу; за Рейтингом податкового навантаження (Paying taxes ranking) у 2017 р. Україна займала 43-ту позицію зі 189 країн світу, додавши в рейтингу 41 позицію.

Результати проведеного аналізу позицій України у провідних світових економічних рейтингах свідчать про достатньо низькі показники оцінки стану розвитку, конкурентоспроможності, розвитку інновацій, відсутність необхідного інвестиційного клімату сприяння економічному розвитку, проблеми з реформуванням країни, значний рівень корупції та тіньової економіки, що на сьогодні є значними загрозами для подальшого ефективного економічного розвитку країни та зростання конкурентоспроможності як країни, так і її структуроутворвальних галузей. Проведені дослідження дають підстави для висновку про визначну роль та вплив економічного розвитку і рівня конкурентоспроможності на стан і рівень економічної безпеки галузі й визначають необхідність здійснення діагностики стану показників-індикаторів економічного розвитку з метою подальшого формування комплексної моделі забезпечення економічної безпеки галузі.

4.2. Оціночні характеристики економічної захищеності галузей промисловості

Дослідження та систематизація оціночних характеристик економічної безпеки галузей промисловості національної економіки актуалізували питання розробки комплексної моделі оцінювання економічної безпеки галузей у системі економічної безпеки держави.

Комплексне моделювання в забезпеченні економічної безпеки галузі в системі економічної безпеки держави передбачає проведення аналізу та оцінки стану й рівня економічної безпеки галузі з метою виявлення потенційних та реальних загроз, визначення, розробки і прийняття подальших стратегічних планів забезпечення економічної безпеки галузі й тактичних планів їх реалізації.

На наше переконання, формування методології оцінки рівня економічної безпеки галузі потребує формування моделі аналізу та оцінки рівня економічної безпеки, що максимально повно відображає стан і рівень усіх складових безпеки галузі, їх структурування за основними компонентними блоками та фактичними показниками, які відображають стан і рівень економічної безпеки за кожною складовою. Відповідно, процес моделювання та оцінки будується на використанні комплексного підходу у формуванні комплексу показників, якісного підходу під час проведення експертної якісної оцінки, нормативного підходу під час визначення оптимальних значень показників-індикаторів економічної безпеки та кількісного підходу у формуванні методологічного інструментарію оцінки при проведенні розрахунків.

Застосування динамічного підходу у формуванні та розрахунку рівня економічної безпеки галузі дає змогу згрупувати широке коло показників за основними функціональними складовими й оперуючи індексними показниками здійснити розрахунок та аналіз індексу рівня економічної безпеки визначених показників, складових економічної безпеки та блоків

економічної безпеки галузі. Порівнянням цих показників за певний період можна оцінити напрям і динаміку розвитку галузі та зміни рівня її економічної безпеки.

Комплексна модель забезпечення економічної безпеки галузі складається з чотирьох основних функціонально-компонентних блоків: ресурсного, виробничого, внутрішньоекономічного та зовнішньоекономічного, яку, своєю чергою, складаються з показників-індикаторів фінансової, енергетичної, інвестиційної, кадрової, інформаційної безпеки, техніко-технологічної, інноваційної, ринкової, експортної та імпортної безпеки, що за своєю суттю визначають внутрішній стан галузі та фактори внутрішнього середовища, які впливають на формування та розвиток галузі й забезпечення її економічної безпеки.

Комплексна модель оцінки економічної безпеки галузей промисловості на засадах конкурентоспроможності охоплює агреговану сукупність детермінант та елементів конкурентоспроможності, обґрунтованих та розроблених у підрозділі 2.2 дослідження, а в подальшому структурованих у підрозділі 2.3 у складові та показники економічної безпеки галузей промисловості з урахуванням як базових показників, притаманних усім галузям промисловості, так і специфічних показників, що є характерними для високотехнологічних галузей, які найбільш повно представляють аспекти й тенденції розвитку нафтохімічної галузі країни.

Складові економічної безпеки галузі, що формують базові функціонально-компонентні блоки її економічної безпеки, детально обґрунтовано в попередніх підрозділах дисертаційного дослідження. Показники-індикатори за кожною складовою сформовано у цьому підрозділі. Для визначення рівня економічної безпеки галузі доцільним є комбінування кількісних та якісних методів дослідження, а саме проведення анкетування та експертної, якісної оцінки показників із визначенням оптимального рівня економічної безпеки показників-індикаторів, фактичного рівня показників за

складовими економічної безпеки та проведенням кількісної оцінки рівня економічної безпеки за кожною складовою економічної безпеки (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Комплексна модель оцінки економічної безпеки галузей промисловості на засадах конкурентоспроможності

Джерело: розроблено автором

Одним із базових функціонально-компонентних блоків економічної безпеки галузі є блок «Виробнича безпека» (VTN), що охоплює показники виробничо-технологічної та інноваційної складових економічної безпеки галузі. Виробничо-технологічна складова економічної безпеки галузі та показники, що її визначають, характеризують стан основи галузі – виробничої

бази підприємств. Тому виробничо-технологічна складова характеризується такими показниками, як стан виробничої бази підприємств галузі та їх потужність, ефективність використання виробничих потужностей, що може визначатися як коефіцієнт фактичного використання до можливого максимального завантаження.

Важливе значення для виробничої безпеки кожного підприємства мають коефіцієнти зносу основних виробничих фондів, коефіцієнт оновлення, термін від проведення остатньої реконструкції та модернізації. Окрім стану технічної бази, для ефективного виробництва важливим є стан технологічної бази та технологій, які застосовують у процесі виробництва. Технології виробництва залежать від декількох основних параметрів, їх стану та динаміки змін, це: технологічний рівень обладнання, якість і стан сировини, матеріалів, комплектуючих, які використовують у виробництві, технологія виробництва продукції, технологія просування та збуту продукції. Технології та їх удосконалення є одним із найактивніших напрямів інноваційної діяльності на виробництві, значна їх частина спрямована на пошук виробничо-технологічних методів мінімізації виробничих витрат та оптимізації виробничого циклу з випуску продукції за збереження необхідної якості кінцевого продукту. При цьому значна частина таких технологічно-інноваційних змін залишається в межах окремих підприємств та не має поширення в межах підприємств певної галузі, що використовують подібні технології та обладнання.

Важливе значення для виробничої безпеки галузі мають рівень автоматизації виробничих процесів та застосування сучасних методів управління виробничими процесами, побудова управління зі застосуванням бізнес-процесів, що відповідають провідним світовим технологіям. Провідне значення мають показники забезпеченості матеріальним ресурсами виробництва (матеріалами, сировиною, комплектуючими) для забезпечення циклічності виробничого процесу, вибір на ринку та надійність постачальників, укладання довгострокових договорів поставок, ціна та якість

матеріальних ресурсів, адже ці показники мають безпосередній вплив на технологію виробництва, якість кінцевого продукту і його ціну та врешті на конкурентоспроможність продукції галузі як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

У сучасних ринкових умовах, а особливо в умовах виходу на зовнішні, міжнародні економічні ринки, важливими показниками виробничої безпеки для підприємств галузей є показники впровадження систем управління якістю, сертифікації продукції та процесів виробництва за міжнародними стандартами (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Показники виробничої складової економічної безпеки галузі

Показник	Скорочена назва показника	Стимулятор/ дестимулятор
Стан виробничих потужностей	*VT1*	S
Ефективність використання виробничих потужностей	*VT2*	S
Відповідність технологій виробництва сучасному світовому технологічному рівню	*VT3*	S
Рівень автоматизації виробничих процесів	*VT4*	S
Рівень застосування сучасних методів в управлінні виробничими процесами	*VT5*	S
Забезпеченість матеріальним ресурсами, сировиною	*VT6*	S
Якість матеріальних ресурсів, сировини	*VT7*	S
Вартість матеріальних ресурсів, сировини в собівартості продукції, послуг	*VT8*	D
Оптимальність використання ресурсів (відсоток відходів)	*VT9*	D
Наявність та вибір постачальників	*VT10*	S
Надійність постачальників	*VT11*	S
Рівень оновлення основних фондів та виробничих процесів	*VT12*	S
Рівень безпечності та екологічності виробництва	*VT13*	S
Впровадження систем управління якістю	*VT14*	S
Сертифікація продукції та процесу виробництва за міжнародними стандартами	*VT15*	S

Джерело: розроблено автором

Провідними показниками інноваційної складової економічної безпеки галузі є показники стану інноваційного та наукового технічного розвитку підприємств галузі, наявність та активність проведення внутрішньогалузевих фундаментальних, прикладних досліджень та НДДКР, що дозволяють розробляти власні інноваційні розробки з метою інноваційного, техніко-

технологічного забезпечення підприємств галузі та виведення їх на новий технологічний рівень на міжнародному ринку. З метою оптимізації ресурсів та часу на інноваційні розробки доцільним є придбання ліцензій і патентів на інноваційні розробки та технології на зовнішніх економічних ринках, що є важливим показником інноваційної діяльності підприємств галузі поряд із показниками придбання обладнання та впровадженням сучасних інноваційних процесів на виробництві. Важливими показниками активної інноваційної діяльності галузі, що підвищують рівень її інноваційної безпеки, є активне просування на зовнішні ринки власних інноваційних розробок як через дифузію інновацій, так і через продаж ліцензій, патентів (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Показники інноваційної складової економічної безпеки галузі

Показник	Скорочена назва показника	Стимулятор/ дестимулятор
Активність процесів проведення фундаментальних, прикладних досліджень та НДДКР на замовлення підприємств галузі	*N1*	S
Активність інноваційної діяльності на підприємствах галузі	*N2*	S
Динаміка дифузії (поширення) інновацій на підприємствах галузі	*N3*	S
Придбання інноваційних технологій	*N4*	S
Придбання обладнання	*N5*	S
Впровадження інноваційних процесів на виробництві, в управлінні, маркетингу	*N6*	S
Впровадження продуктових інновацій	*N7*	S
Отримання ліцензій, патентів на інновації	*N8*	S
Активність придбання ліцензій, патентів на продуктові чи процесні інновації	*N9*	S
Активність продажу ліцензій, патентів на продуктові чи процесні інновації	*N10*	S

Джерело: розроблено автором

Отже, блок компонент виробничої безпеки в розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки галузі вміщує дві основні базові складові економічної безпеки (виробничо-технологічну та інноваційну) та 25 показників-індикаторів економічної безпеки галузі, які дозволяють врахувати як технічну й технологічну, так і матеріальну складові забезпечення виробництва, впровадження інновацій та конкурентоспроможність.

Отже, до функціонально-компонентного блоку виробничої безпеки входять показники інноваційної складової: активність процесів проведення фундаментальних, прикладних досліджень та НДДКР, активність інноваційної діяльності, динаміка дифузії (поширення) інновацій, придбання інноваційних технологій, придбання обладнання, впровадження інноваційних процесів на виробництві, в управлінні, впровадження продуктових інновацій, отримання ліцензій, патентів на інновації, активність придбання ліцензій, патентів, активність продажу ліцензій, патентів; та показники виробничо-технологічної складової: стан виробничих потужностей, ефективність використання виробничих потужностей, відповідність технологій виробництва сучасному рівню, рівень автоматизації виробничих процесів, рівень застосування сучасних методів в управлінні виробництвом, забезпеченість матеріальним ресурсами, сировиною, якість матеріальних ресурсів, сировини, вартість матеріальних ресурсів, сировини в собівартості продукції, оптимальність використання ресурсів (відсоток відходів), наявність та вибір постачальників, надійність постачальників, рівень оновлення основних фондів та виробничих процесів, рівень безпечності та екологічності виробництва, впровадження систем управління якістю, сертифікація продукції та виробництва за міжнародними стандартами.

Провідним, базовим структурним компонентним блоком економічної безпеки галузі є блок «Ресурсна безпека».

Складові, що входять до ресурсної безпеки галузі, визначають рівень та безпеку забезпечення фінансово-господарської діяльності підприємств галузі всіма видами необхідних для їх функціонування ресурсів: фінансових, інформаційних, кадрових, енергетичних та інвестиційних.

Фінансова складова економічної безпеки галузі визначає безпеку та рівень забезпечення підприємств галузі фінансовими ресурсами, а саме їх наявність, можливість залучення зовнішніх фінансових ресурсів та їх вартість. Важливими показниками фінансової безпеки є показники, що характеризують стан фінансово-господарської діяльності підприємств, рівень його фінансової

стійкості, платоспроможності, ліквідності, достатність обігових коштів, результативність фінансово-господарської діяльності підприємств, рентабельність операційної діяльності, результативність (прибутковість) та рівень капіталізації внутрішніх інвестиційних ресурсів (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Показники (*F*) фінансової складової економічної безпеки галузі

Показник	Скорочена назва показника	Стимулятор/ дестимулятор
Забезпеченість фінансовими ресурсами	*F1*	S
Фінансова стійкість підприємств галузі (платоспроможність, ліквідність)	*F2*	S
Рентабельність операційної діяльності підприємств галузі	*F3*	S
Результативність фінансово-господарської діяльності (прибуток)	*F4*	S
Достатність обігових коштів	*F5*	S
Капіталізація внутрішніх фінансових ресурсів	*F6*	S
Можливість та вартість залучення зовнішніх фінансових ресурсів	*F7*	S

Джерело: розроблено автором

Показники інформаційної кладової економічної безпеки галузі наведені в табл. 4.6.

Таблиця 4.6

Показники інформаційної складової економічної безпеки галузі

Показник	Скорочена назва показника	Стимулятор/ дестимулятор
Рівень інформаційно-аналітичного забезпечення	*INF1*	S
Рівень безпеки процесу збору, обробки передачі та збереження інформації	*INF2*	S
Безпека інформаційних комунікацій, їх відповідність міжнародним стандартам	*INF3*	S
Програмне та технічне забезпечення функціональних підсистем	*INF4*	S
Захист інформації на підприємствах галузі	*INF5*	S
Технічне забезпечення процесу інформаційно-аналітичного забезпечення	*INF6*	S
Наявність баз даних та процесу моніторингу інформаційно-аналітичних даних	*INF7*	S
Кадрова забезпеченість процесу інформаційно-аналітичного забезпечення	*INF8*	S

Джерело: розроблено автором

Інформаційна складова економічної безпеки галузі визначає безпеку та повноту забезпечення підприємств галузі інформацією та інформаційними ресурсами, необхідними для ефективного їх функціонування на внутрішньому ринку та отримання повної інформації для прийняття рішень і ефективного управління на всіх рівнях підприємства, налагодження зв'язків між підприємствами в межах галузі та із зовнішніми контрагентами в разі виходу підприємств галузі на зовнішні світові ринки: збуту продукції, залучення капіталу (інвестицій), діяльності на фондовій біржі, ринку технологій та інновацій та на всіх інших майданчиках міжнародного економічного співробітництва.

Важливою складовою інформаційної безпеки є безпечні та сучасні комунікації підприємств галузі з іншими внутрішніми і зовнішніми суб'єктами та наявність і безпека сучасного програмного забезпечення, необхідного для успішної реалізації виробничих, управлінських, збутових, облікових та інших функцій.

Енергетична складова ресурсного блоку економічної безпеки галузі відображає доступність, обсяг і вартість енергетичних ресурсів, що використовуються підприємствами галузей в процесі виробничої та фінансово-господарської діяльності (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Показники енергетичної складової економічної безпеки галузі

Показник	Скорочена назва показника	Стимулятор/ дестимулятор
Забезпеченість енергетичними ресурсами	*E1*	S
Доступність та безперервність постачання енергетичних ресурсів	*E2*	S
Вартість енергетичних ресурсів	*E3*	D
Ефективність використання енергетичних ресурсів	*E4*	S
Використання енергоефективних та відтворювальних технологій	*E5*	S
Диверсифікація джерел забезпечення енергетичними ресурсами підприємств галузі	*E6*	S

Джерело: розроблено автором

Важливе значення мають показники доступності та безперервності постачання всіма видами енергетичних ресурсів та вартості постачання енергоресурсів – вітчизняних чи імпортованих. Значна енергоємність продукції вітчизняних підприємств може суттєво зменшувати їх конкурентоспроможність на ринках і відповідно показники впровадження енергоощадних технологій та зменшення споживання енергетичних ресурсів у процесі виробництва, що є важливим для підвищення рівня енергетичної безпеки галузі та конкурентоспроможності її продукції. Важливе значення мають показники диверсифікації джерел постачання енергетичних ресурсів підприємств галузі, показник впровадження відтворювальних технологій, та впровадження альтернативних джерел видобутку та використання енергетичних ресурсів, біотехнологій тощо.

Кадрова складова функціонального блоку ресурсної безпеки галузі визначає стан і рівень забезпечення кадровими ресурсами підприємств галузі. Важливе значення мають рівень освіти, необхідна компетентність, кваліфікація, як параметри якості кадрових ресурсів та можливості їх залучення у виробничі, управлінські, збутові та інші процеси підприємств галузі – виробничі та функціональні підрозділи у потрібний час, у потрібному регіоні та в потрібному обсязі (табл. 4.8).

Важливого значення надають таким показникам, як ефективність роботи системи управління персоналом на підприємстві, рівень системи підготовки, перепідготовки та навчання кадрів, рівень оплати праці та мотивації кадрового складу працівників галузі. Останнім часом загострилися проблеми трудової міграції й відпливу кадрового складу необхідної кваліфікації за кордон та відсутності поповнення кадрових ресурсів, особливо спеціалістами робітничих спеціальностей.

Інвестиційна складова економічної безпеки галузі є однією зі складових блоку ресурсної безпеки, що визначає рівень забезпеченості підприємств галузі необхідними інвестиційними ресурсами (табл. 4.9).

Таблиця 4.8

Показники кадрової складової економічної безпеки галузі

Показник	Скорочена назва показника	Стимулятор/ дестимулятор
Забезпеченість кадровими ресурсами виробництва	*К1*	S
Забезпеченість кадровими ресурсами функціональних підрозділів	*К2*	S
Забезпеченість кадровими ресурсами менеджменту	*К3*	S
Компетентність управлінського складу підприємств галузі	*К4*	S
Ефективність роботи системи управління персоналом на підприємствах галузі	*К5*	S
Наявність системи підготовки та навчання кадрів	*К6*	S
Матеріальне забезпечення та мотивації кадрових ресурсів підприємств галузі	*К7*	S
Соціальний захист кадрових ресурсів	*К8*	S
Активність відпливу кадрового ресурсу галузі необхідної кваліфікації (трудова міграція)	*К9*	D

Джерело: розроблено автором

Таблиця 4.9

Показники інвестиційної складової економічної безпеки галузі

Показник	Скорочена назва показника	Стимулятор/ дестимулятор
Забезпеченість інвестиційними ресурсами внутрішнього інвестування	*IN1*	S
Обсяг надходження в галузь прямих іноземних інвестицій	*IN2*	S
Вартість інвестиційних ресурсів	*IN3*	D
Залучення інвестицій у довгострокові масштабні інвестиційні проекти	*IN4*	S
Ефективність використання інвестиційних ресурсів	*IN5*	S
Стан у країні інвестиційного клімату, необхідного для залучення інвестицій	*IN6*	S
Сформованість інституційного та нормативно-правового забезпечення інвестиційної діяльності	*IN7*	S

Джерело: розроблено автором

Джерелами постачання інвестиційних ресурсів можуть бути як внутрішні джерела – ресурси підприємств та внутрішні ресурси країни, так і зовнішні джерела інвестування – прямі іноземні інвестиції. Вагомими показниками інвестиційної безпеки є показники залучення інвестиційних ресурсів у масштабні та довготривалі інноваційно-інвестиційні проекти,

створення в країні сприятливого інвестиційного клімату, необхідного для залучення інвестицій, можливості акумулювання внутрішніх інвестиційних ресурсів та наявності в галузі необхідного державного забезпечення інвестиційної діяльності.

Таким чином, у комплексній моделі забезпечення економічної безпеки галузі до функціонально-компонентного блоку ресурсної безпеки входять показники фінансово-економічної безпеки, а саме: забезпеченість фінансовими ресурсами, фінансова стійкість (платоспроможність), рентабельність операційної діяльності, частка галузі у ВВП, обсяг реалізованої промислової продукції, індекс промислової продукції, результативність фінансово-господарської діяльності (прибуток), достатність обігових коштів, капіталізація внутрішніх фінансових ресурсів, можливість та вартість залучення зовнішніх фінансових ресурсів; інформаційної складової: рівень інформаційно-аналітичного забезпечення, рівень безпеки процесу збору, обробки, передачі інформації, безпека інформаційних комунікацій, їх відповідність стандартам, програмне та технічне забезпечення функціональних підсистем, захист інформації, технічне забезпечення процесу інформаційного забезпечення, наявність баз даних та процесу моніторингу даних, кадрова забезпеченість інформаційно-аналітичного забезпечення, стан виробничих потужностей, ефективність використання виробничих потужностей, відповідність технологій виробництва сучасному рівню, рівень автоматизації виробничих процесів, рівень застосування сучасних методів у виробничих процесах; енергетичної складової: забезпеченість енергетичними ресурсами, доступність та безперервність постачання енергетичних ресурсів, вартість енергетичних ресурсів, ефективність використання енергетичних ресурсів, використання енергоефективних та відтворювальних технологій, диверсифікація джерел забезпечення енергетичними ресурсами; до складових кадрової безпеки входять показники: забезпеченість кадровими ресурсами виробництва, забезпеченість кадровими ресурсами функціональних підрозділів, забезпеченість кадровими ресурсами менеджменту,

компетентність управлінського складу підприємств галузі, ефективність роботи системи управління персоналом, наявність системи підготовки та навчання кадрів, матеріальне забезпечення та мотивації кадрових ресурсів, соціальний захист кадрових ресурсів, активність відпливу кадрового ресурсу галузі (трудова міграція); до показників інвестиційної безпеки входять: забезпеченість інвестиційними ресурсами внутрішнього інвестування, обсяг надходження в галузь прямих іноземних інвестицій, вартість інвестиційних ресурсів, залучення інвестицій у довгострокові інвестиційні проекти, ефективність використання інвестиційних ресурсів, стан у країні інвестиційного клімату для залучення інвестицій, сформованість інституційного та нормативно-правового забезпечення інвестиційної діяльності.

Третім базовим функціонально-компонентним блоком моделі є блок ринкової (внутрішньоекономічної) безпеки (*VE*), що характеризує рівень економічної безпеки внутрішнього ринкового середовища галузі, стан ринку, характер і рівень внутрішньої ринкової конкуренції, обсяг внутрішнього ринку, його динаміку, основні ринкові сегменти споживачів, динаміку зміни внутрішнього ринку та попиту на продукцію підприємств галузі на внутрішньому ринку (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Показники ринкової складової економічної безпеки галузі

Показник	Скорочена назва показника	Стимулятор/ дестимулятор
Рівень конкуренції внутрішнього ринку	*V1*	S
Темпи зростання обсягів внутрішнього ринку	*V2*	S
Рівень монополізації внутрішнього ринку	*V3*	D
Ціна на продукцію на внутрішньому ринку	*V4*	S
Присутність на внутрішньому ринку аналогів імпортного виробництва	*V5*	S
Рентабельність від реалізації продукції на внутрішньому ринку	*V6*	S
Активність стимулювання збуту продукції на внутрішньому ринку	*V7*	S
Розвиток внутрішніх каналів збуту продукції	*V8*	S
Розвиток внутрішньоринкової інфраструктури	*V9*	S

Джерело: розроблено автором

Стан внутрішнього ринку галузі та прибутковість і ефективність внутрішньоекономічної діяльності формують базис, фінансово-економічну основу для концентрації виробництва, його модернізації відповідно до сучасних світових вимог, що дає змогу значно підвищити рівень конкурентоспроможності продукції та підприємств галузі і вийти з цією продукцією на зовнішні економічні ринки.

До функціонально-компонентного блоку ринкової (внутрішньо економічної) безпеки входять показники ринкової безпеки: рівень монополізації ринку, що є одним із базових головних показників, які характеризують ринок та стан його економічної безпеки, рівень конкуренції внутрішнього ринку, темпи зростання обсягів внутрішнього ринку, попит на продукцію на внутрішньому ринку, індекс цін виробників, прибуток від реалізації продукції на внутрішньому ринку, активність стимулювання збуту продукції на внутрішньому ринку, розвиток внутрішніх каналів збуту продукції, розвиток внутрішньоринкової інфраструктури.

Четвертим блоком моделі функціонально-компонентних блоків економічної безпеки галузі є блок зовнішньоекономічної безпеки (*SE*), що охоплює складові експортної та імпортної безпеки та визначає стан, рівень економічної безпеки галузі в разі виходу на зовнішні економічні ринки (табл. 4.11).

Імпортна складова економічної безпеки галузі визначає рівень економічної безпеки діяльності підприємств галузі з імпортування сировини, комплектуючих, матеріалів, інших матеріальних ресурсів та техніко-технологічного обладнання, технологій, необхідних для забезпечення виробничої і фінансово-господарської діяльності підприємств галузі. Важливе значення для рівня імпортної складової економічної безпеки мають характер, кількісний, вартісний та якісний склад структури імпорту.

Таблиця 4.11

Показники імпортної складової економічної безпеки галузі

Показник	Скорочена назва показника	Стимулятор/ дестимулятор
Обсяги імпорту продукції	*IM1*	S
Обсяг обладнання, технологій у загальній структурі імпорту	*IM2*	S
Обсяг мінеральної сировини в загальній структурі імпорту	*IM3*	S
Динаміка зменшення імпорту продукції	*IM4*	S
Рівень імпортної сировини, матеріалів у структурі необхідних матеріальних ресурсів	*IM5*	D
Наявність технологічної можливості заміни імпорту вітчизняними товарами	*IM6*	S
Обсяги реалізації готової продукції імпортного виробництва на внутрішньому ринку галузі	*IM7*	D
Державне регулювання імпорту продукції та захисту внутрішнього ринку	*IM8*	S

Джерело: розроблено автором

Експортна складова економічної безпеки визначається показниками структури та обсягу експорту продукції галузі на міжнародних економічних ринках, показниками, що характеризують рівень міжнародної ринкової конкуренції, конкурентоспроможності продукції галузі на зовнішніх ринках, показниками активності виробників із просування продукції на зовнішніх ринках, наявністю законодавчих, інституційних, інфраструктурних чи ринкових обмежень для реалізації продукції на зовнішніх ринках, рівнем державної підтримки продукції галузі на міжнародних ринках (табл. 4.12).

Таблиця 4.12

Показники експортної складової економічної безпеки галузі

Показник	Скорочена назва показника	Стимулятор/ дестимулятор
1	2	3
Обсяги експорту продукції	*EX1*	S
Динаміка зростання експорту продукції	*EX2*	S
Частка високотехнологічної продукції в загальній структурі експорту	*EX3*	S
Рівень зовнішньоекономічної конкуренції	*EX4*	D
Конкурентоспроможність продукції галузі на зовнішніх ринках	*EX5*	S

Продовж. табл. 4.12

1	2	3
Якість маркетингової політики в просуванні продукції галузі на зовнішніх ринках	*EX6*	S
Активність виробників галузі в представленні продукції на зовнішніх ринках	*EX7*	S
Наявність та рівень обмежень для просування продукції на зовнішніх ринках	*EX8*	D
Державна підтримка у просуванні продукції галузі на міжнародні економічні ринки	*EX9*	S

Джерело: розроблено автором

Отже, до функціонально-компонентного блоку зовнішньоекономічної безпеки комплексної моделі забезпечення економічної безпеки галузі за умов глобалізації входять показники експортної складової економічної безпеки: обсяги експорту продукції, динаміка зростання експорту продукції, частка високотехнологічної продукції в структурі експорту, рівень зовнішньоекономічної конкуренції, конкурентоспроможність продукції галузі на зовнішніх ринках, якість маркетингової політики в просуванні продукції галузі на зовнішніх ринках, активність галузі в представленні продукції на зовнішніх ринках, наявність обмежень для просування продукції на зовнішніх ринках, державна підтримка в просуванні продукції на зовнішні ринки; та показники імпортної складової економічної безпеки: обсяги імпорту продукції, обсяг обладнання, технологій у загальній структурі імпорту, обсяг мінеральної сировини в загальній структурі імпорту, динаміка зменшення імпорту продукції, рівень імпортної сировини, матеріалів у структурі ресурсів, наявність технологічної можливості заміни імпорту, обсяги реалізації імпортної продукції на внутрішньому ринку, державне регулювання імпорту продукції і захисту ринку. Розрахунок рівня економічної безпеки галузі за моделлю базових функціонально-компонентних блоків економічної безпеки галузі розроблено на основі визначення інтегрального індексу економічної безпеки за основними функціональними блоками та показниками-компонентами складових економічної безпеки галузі. Він має алгоритм застосування, описаний на рис. 4.3.

Рис. 4.3. Алгоритм застосування функціонально-компонентної блокової моделі оцінки економічної безпеки галузей промисловості

Джерело: розроблено автором

Алгоритм аналізу та оцінки рівня економічної безпеки галузі зі застосуванням моделі базових функціонально-компонентних блоків складається послідовного виконання певних етапів.

Першим етапом є етап інформаційно-аналітичного забезпечення – збір масиву необхідних для аналізу та оцінки емпіричних даних: стану зовнішнього та внутрішнього ринку, виробничо-технічного потенціалу підприємств галузі та їх ресурсного забезпечення за основними складовими економічної безпеки галузі.

Другим етапом є формування основних базових функціональних блоків моделі: ресурсного, виробничого, внутрішньоекономічного та зовнішньо-

економічного, що систематизують поділ на складові економічної безпеки і закріплюють їх за кожним блоком.

Третім етапом є формування компонентного складу кожної складової економічної безпеки за кожним функціональним блоком – визначення показників, що відображають стан економічної безпеки та рівень загроз економічної безпеки галузі за кожною складовою, визначення показників – стимуляторів та дестимуляторів за кожною складовою економічної безпеки галузі.

На четвертому етапі здійснюється адаптування Методики розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки країни до розрахунку рівня економічної безпеки галузі за моделлю базових функціонально-компонентних блоків [177; 265; 266].

Відповідно до проведеного дослідження наукових методик щодо розрахунку рівня економічної безпеки галузі зазначено, що найбільш оптимальним і таким, що комплексно відображає стан і рівень економічної безпеки галузі за всіма її складовими, є розрахунок інтегрального індексу економічної безпеки галузі – як концептуально-методична основа формування методу розрахунку, розрахункових формул, послідовності виконання етапів розрахунку та формату інтерпретації результатів розрахунків. Із метою застосування й розрахунку інтегрального індексу адаптовано Методики розрахунку рівня економічної безпеки держави в редакції 2003 р., 2007 р., 2013 р. [177; 265].

Таким чином, формування моделі розрахунку рівня економічної безпеки галузі базується на адаптуванні методологічно загальноприйнятого інструментарію, що застосовується на основі нової сформованої функціонально-компонентної блокової моделі розрахунку рівня економічної безпеки галузі, яка складається з чотирьох основних базових блоків, 10 складових та 88 показників – компонент, що дозволять максимально повно та комплексно визначити інтегральний рівень економічної безпеки за кожним блоком, складовою та окремо за компонентами й визначити проблемні поля –

загрози економічній безпеці галузі в контексті подальшого емпіричного етапу дослідження.

На п’ятому етапі відбувається визначення експертним шляхом вагових коефіцієнтів значущості показників – компонентів за кожною складовою економічної безпеки галузі.

Шостим етапом є визначення експертним шляхом вагових показників у загальному індексі економічної безпеки кожного функціонального блоку.

Визначення вагових коефіцієнтів *j*-ї складової економічної безпеки галузі відбувається експертним шляхом серед *N*-го числа експертів як відношення суми балів, які дали всі експерти в цій сфері, до загальної суми балів:

$$b_j = \frac{\sum_{n=1}^{N} S_{j\,n}}{\sum_{k=1}^{M}\sum_{n=1}^{N} S_{k\,n}}, \qquad (4.1)$$

де $S_{j\,n}$ – оцінка *j*-ї складової, яку дав *n*-й експерт;

N – кількість експертів; *M* – кількість складових економічної безпеки галузі.

На сьомому етапі відбувається підготовка та формування листів опитування для збору фактологічної бази та проведення емпіричної частини дослідження.

На восьмому етапі здійснюється якісна оцінка рівня економічної безпеки галузі за моделлю функціонально-компонентних блоків економічної безпеки галузі зі застосуванням методів експертної оцінки, нормування результатів відповідно до отриманих даних з оцінки фактичного та оптимального рівня компонентних показників за кожною складовою економічної безпеки.

Відповідно до алгоритму застосування функціонально-компонентної моделі розрахунку рівня економічної безпеки галузі після етапів збору інформації та формування базового й компонентного складу моделі

необхідним етапом є проведення показників експертної оцінки до єдиного нормалізованого рівня, оскільки частина компонентних показників є стимуляторами, а частина дестимуляторами стану та рівня економічної безпеки.

Нормування (нормалізація) компонентних показників розраховується за такою формулою:

$$Z_{ijI} = \begin{cases} \dfrac{x_{ij}}{x_{onm}} \text{ – якщо показник є стимулятором,} \\ \dfrac{x_{onm}}{x_{ij}} \text{ – якщо показник є де-стимулятором,} \\ \mathrm{Z_{ijI}} = 1 \text{ при } \quad x_{ij} = x_{onm}, \end{cases} \tag{4.2}$$

де x_{ij} – значення показника, x_{onm} – оптимальні значення показника.

Оптимальні значення показників визначають методами експортної оцінки в межах комплексної оцінки фактичного значення показників, що дають експерти.

На дев’ятому етапі проводиться кількісна оцінка з розрахунком інтегрального індексу економічної безпеки галузі:

- інтегрального індексу економічної безпеки за кожною складовою економічної безпеки галузі;

- інтегрального індексу економічної безпеки за основними функціональними блоками економічної безпеки галузі;

- загального індексу економічної безпеки галузі з визначенням загального рівня економічної безпеки галузі.

Розрахунок інтегрального індикатора за кожною функціональною складовою для нормалізованих значень індикаторів здійснюють за формулою

$$I_j = \sum \alpha_{ij} \times Z_{ij} \ , \tag{4.3}$$

де α_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску *i*-го показника в інтегральний індекс економічної безпеки галузі;

Z_{ij} – нормалізовані значення вхідних показників x_{ij} функціональних складових економічної безпеки галузі.

Розрахунок інтегрального індикатора рівня економічної безпеки за ресурсним блоком I_R здійснюють за формулою

$$I_R = \sum \alpha_{ij} \times I_j \quad , \tag{4.4}$$

де α_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску *i*-го показника ресурсного блоку в інтегральний індекс;

I_j – функціональні блоки економічної безпеки галузі ресурсного блоку.

Розрахунок інтегрального індикатора рівня економічної безпеки за виробничим блоком I_{VTN} проводять за формулою

$$I_{VTN} = \sum \alpha_{ij} \times I_j \ , \tag{4.5}$$

де α_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску *i*-го показника виробничого блоку в інтегральний індекс;

I_j – функціональні блоки економічної безпеки галузі виробничого блоку.

Розрахунок інтегрального індикатора рівня економічної безпеки за блоком внутрішньоекономічної безпеки I_{VE} здійснюють за формулою

$$I_{VE} = \sum \alpha_{ij} \times I_j \ , \tag{4.6}$$

де α_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску *i*-го показника блоку внутрішньоекономічної безпеки в інтегральний індекс;

I_j – функціональні блоки економічної безпеки галузі внутрішньоекономічного блоку.

Розрахунок інтегрального індикатора рівня економічної безпеки за блоком зовнішньоекономічної безпеки I_{SE} проводять за формулою

$$I_R = \sum \alpha_{ij} \times I_j \ , \tag{4.7}$$

де α_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску *i*-го показника блоку зовнішньоекономічної безпеки в інтегральний індекс;

I_j – функціональні блоки економічної безпеки галузі зовнішньоекономічного блоку.

Загальний інтегральний індекс економічної безпеки галузі I_{EBG} розраховують за формулою

$$I_{EBG} = \sum b_j \times I_j \ , \tag{4.8}$$

де b_j – вагові коефіцієнти функціональних блоків економічної безпеки галузі;

I_j – функціональні складові економічної безпеки галузі.

Відповідно до вищезазначеного застосування функціонально-компонентної блокової моделі розрахунку рівня економічної безпеки галузі з проведенням якісного та кількісного аналізу та розрахунком інтегрального індексу економічної безпеки дає можливість системного та комплексного аналізу й оцінки рівня економічної безпеки галузі за окремими показниками-компонентами економічної безпеки галузі, за складовими економічної безпеки, що складаються з відповідних показників-компонентів, та за основними базовими блоками забезпечення економічної безпеки галузі: ресурсним, виробничим, внутрішньоекономічним та зовнішньоекономічним. Розрахунок моделі та побудова на її основі системи моніторингу стану й рівня економічної безпеки з дослідженням та розрахунком відповідних показників галузі надасть можливість до стратегічного, оперативного та тактичного планування в управлінні економічною безпекою галузі, побудови та ефективного функціонування механізму забезпечення економічної безпеки галузі, застосування інструментарію механізму забезпечення економічної безпеки

галузі та прийняття і внесення змін у концепцію і стратегію управління економічною безпекою галузі.

Застосування цієї моделі на практичному рівні підприємств галузі дасть змогу в оперативному режимі визначити деструктивні зміни компонентних показників економічної безпеки галузі та виокремити проблемні поля економічної безпеки на рівні окремих явищ, подій та компонент і таким чином оптимізувати механізм забезпечення економічної безпеки галузі з цілеспрямованим впливом на нейтралізацію негативної дії відповідних деструктивних факторів (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Застосування комплексної функціонально-компонентної блокової моделі забезпечення економічної безпеки галузі

Джерело: розроблено автором

Ключовим у підвищенні рівня економічної безпеки галузі є формування та впровадження дієвого механізму забезпечення економічної безпеки галузі, що передбачатиме методи, заходи та інструменти забезпечення економічної безпеки, комплексно за всіма рівнями економічної безпеки галузі, підприємств, що її формують, та на рівні держави.

Розрахунок цієї моделі є практичним емпіричним рівнем застосування методології формування та забезпечення економічної безпеки галузі й передбачає застосування визначеної методики розрахунку рівня економічної безпеки галузі, побудованої зі застосуванням системно-структурного, комплексного, функціонального та динамічного наукових підходів.

Таким чином, формалізовано методичний підхід до моніторингу та діагностики стану й динаміки економічної безпеки галузі, для чого модифіковано ресурсно-функціональний підхід до оцінювання використання ресурсів за функціональними складовими безпеки (фінансовою, енергетичною, кадровою, інформаційною, інвестиційною) та визначення параметрів економічної безпеки кожної складової в динаміці розвитку, змінах кон’юнктури ринку зі збереженням їх вагового коефіцієнта, що, на відміну від існуючих, робить цей підхід доцільним для використання в процесі діагностики й моніторингу стану і рівня економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Таке застосування ресурсно-функціонального підходу дасть змогу розглянути показники як певну систему елементів і водночас ієрархію економічної безпеки галузі за її структурними рівнями: загальним рівнем економічної безпеки галузі, за функціональними блоками, що відображають ту чи іншу частину цілого (сукупності) та є певними блоками функціонування галузі; за складовими економічної безпеки галузі, що входять до блоків та формують їх і водночас відображають безпосередньо загрози за різними напрямами, сферами економічної безпеки; на рівні показників, що є показниками-індикаторами стану та рівня економічної безпеки основних

складових економічної безпеки та фактичними кінцевими показниками тих загроз, що діють на галузь.

4.3. Кількісно-якісні виміри економічної безпеки нафтохімічної галузі промисловості

Хімічна промисловість в Україні має давню історію та є частиною колишнього потужного хімічного комплексу. Хімічна промисловість країни має регіональне зосередження у зонах видобутку сировинних ресурсів й тісні зв'язки кооперації з іншими підприємствами та структурами – виробниками кінцевої продукції. Частину підприємств, такі як ЗАТ «Титан», ВАТ «Лисичанський содовий завод», ГПО «Артемсіль», гірничозбагачувальні комбінати, коксохімічні заводи, зосереджено на вітчизняних сировинних базах. Це стійкі підприємства, що мають потужний потенціал функціонування, проте застрілі техніко-технологічні потужності.

Більш технологічно розвиненими в хімічній галузі крани є підприємства, що спеціалізуються на глибокій переробці хімічних продуктів, та виготовленні продукції: ВАТ «Азот», ВАТ «Рівнеазот», ВАТ «Дніпроазот», ВАТ «Сумихімпром» , ВАТ «Концерн «Стирол» та ін.

Досліджуючи галузь хімічної промисловості, можна зазначити, що напрям виробництва добрив та аміаку тривалий час для України був стратегічним і прибутковим, а продукцію експортували до 70 країн світу. Однак останніми роками нашу країну на цьому ринку значно відтіснила продукція з країн Азії та Латинської Америки, що негативно вплинуло на прибутковість і подальший розвиток цього напряму. Україна має значні запаси (до 20 %) титанових руд, переробку яких здійснюють ЗАТ «Титан» та ВАТ «Сумихімпром».

Наведені дані свідчать про наявність для розвитку хімічної промисловості значних запасів неорганічних хімічних продуктів. Проте Україна не володіє запасами сировини, необхідної для виробництва органічних

хімічних продуктів, за наявності зростаючої необхідності у випуску такої продукції, що призвело до значної залежності певних напрямів хімічної галузі країни від імпорту сировини органічного походження.

У країні відсутня сировина для забезпечення нафтохімічного виробництва та виготовлення пластмаси й полімерів, водночас полімери та пластмаси займають 42 – 43 % ринку споживання хімічної продукції.

Аналіз стану економічного розвитку та економічної безпеки хімічної галузі України визначає необхідність дослідження макроекономічних показників та динаміки в контексті розвитку промисловості загалом та інших галузей переробної промисловості країни. Так, на рівень економічної безпеки галузі мають безпосередній вплив стан та рівень показників за складовими економічної безпеки, такими як макроекономічна, виробнича, експортна, імпортна, інноваційна, інвестиційна та ін. У зв’язку з цим, досліджуючи стан та рівень економічної безпеки галузі, необхідно і доцільно провести аналіз обсягів виробленої та реалізованої продукції галузі, обсягу експорту, імпорту продукції галузі та їх співвідношення, обсягу капітальних інвестицій в підприємства галузі, обсягів і товарної структури зовнішньої торгівлі країни та її хімічної галузі, частки галузі в загальному обсязі виробництва вітчизняної промисловості та інших показників макроекономічного рівня, а також показників, що визначають стан економічної безпеки підприємств хімічної галузі.

Так, обсяг реалізації хімічних речовин та хімічної продукції станом на 2010 р. становив 35503 млн грн, або 3,1 % від загального обсягу промислового виробництва країни. У 2011 р. цей показник зріс до 52674,3 млн грн, або відповідно до 4 % від загального обсягу промислового виробництва країни. Станом на 2012 р. обсяг виробництва хімічних речовин та хімічної продукції дещо зріс, до 55966,7 млн грн (4,1 % від загального обсягу промислового виробництва), проте у 2014 р. відбулося значне зниження обсягів виробництва хімічної галузі, до 49808,2 млн грн. Упродовж 2015–2018 рр. обсяг реалізації вдалося відновити і він становив 68541,7 млн грн, проте фізичний обсяг

виробництва продукції зазнав значного падіння та деструктивних змін, а загальний обсяг реалізації підтримувався за рахунок зростання цін на продукцію (дод. Ж). Якщо врахувати, що нафтохімічна галузь є галуззю з високим рівнем залежності від імпортної сировини та реалізації продукції на зовнішніх ринках, а також той факт, що у 2014–2016 рр. відбулися значні коливання валютних курсів відносно національної валюти і відповідно показників статистичної звітності, показник фактичного падіння обсягів реалізованої продукції хімічної галузі України є значно більшим (рис. 4.5).

Рис. 4.5. Обсяг реалізованої промислової продукції хімічної та нафтохімічної промисловості, млн грн

Джерело: складено за даними Державної служби статистики [257]

Станом на 2015 р. обсяг виробництва хімічних речовин і хімічної продукції становив 68010,10 млн грн, або 3,8 % від загального обсягу промислового виробництва, проте у 2016 р. він знизився до 60103,8 млн грн, або до рівня 2,8 % від загального обсягу промислового виробництва. Утім, значне падіння показників промислового виробництва торкнулося не лише хімічної галузі України, а й основної частки галузей переробної

промисловості, внаслідок чого відсоток переробної промисловості в загальному обсязі промислового виробництва поступився часткою добувній промисловості, що, навпаки, мала тенденцію до зростання. Так, станом на 2010 р. частка переробної промисловості в загальному обсязі промислового виробництва становила 67,4 %, а на 2016 р. ця частка зменшилася до 61 %, водночас частка добувної промисловості зросла з 32,6 % у 2010 р. до 39 % у 2016 р., що підтверджує тези про перетворення країни на базу видобутку сировинних ресурсів із низьким рівнем переробки, що не сприяє активізації високотехнологічного промислового розвитку країни. Так, станом на 2017 р. обсяг експорту мінеральної продукції в загальному обсязі експорту стпновив 25,2 %, а імпорт мінеральної сировини – лише 9,1 %.

Щодо обсягів капітальних інвестицій у виробництво хімічних речовин та хімічної продукції, то у 2010–2016 рр. відбулося значне скорочення обсягів надходження інвестиційних ресурсів: із показника 2492 млн грн у 2010 р., що становило 4,39 % від загального обсягу інвестицій, сформованих у промисловість загалом, та 8,15 % від загальної суми інвестиційних ресурсів, спрямованих у підприємства переробної галузі, до показника 1708 млн грн у 2016 р., або 1,45 % від загальної суми інвестицій у промисловість загалом та 2,74 % відповідно від загальної суми інвестицій у переробну промисловість. При цьому зменшення надходження інвестиційних ресурсів у хімічну галузь відбулося фактично з 2014 р., оскільки у 2012 р. обсяг інвестицій становив 3586 млн грн, а у 2013 р. відповідно 3593 млн грн (табл. 4.13, рис. 4.6).

Таблиця 4.13

Капітальні інвестиції у хімічну промисловість у 2010–2018 рр. у фактичних цінах, млн грн

Складова/ показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Промисловість, млн грн	56725	89146	103473	105594	86242	87656	117754	143300	199896
Переробна промисловість, млн грн	30579	42742	43032	46240	42474	46219	62223	73884	100869

Продовження табл. 4.13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, млн грн	2492	2839	3586	3593	2175	1680	1708	2981	2792
До загальної суми інвестицій у промисловість, %	4,39	3,18	3,47	3,40	2,52	1,92	1,45	2,08	1,39
До загальної суми інвестицій у переробну промисловість, %	8,15	6,64	8,33	7,77	5,12	3,63	2,74	4,03	2,77

Джерело: складено за даними Державної служби статистики [257]

Рис. 4.6. Капітальні інвестиції в промисловість, переробну промисловість та хімічну галузь країни

Джерело: складено за даними Державної служби статистики [257]

Порівняння показників 2013 та 2018 рр. дає змогу визначити, що обсяг капітальних інвестицій у виробництво хімічних речовин та хімічної продукції

за цей період зменшився до рівня 1,39 % від загального обсягу інвестицій у промисловість (табл. 4.14, рис. 4.7).

Таблиця 4.14

Індекси капітальних інвестицій за видами промислової діяльності, 2010–2018 рр., до попереднього року, %

Найменування	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Промисловість, усього	141,6	107,5	100,3	74,3	80,1	118,7	123,4	122,2
Переробна промисловість	124,6	95,6	107,7	79	86,3	114,4	151,4	121,1
Виробництво коксу та продуктів нафтопереробленння	93,7	74,1	51,5	74,3	90,2	100,6	114,3	150,2
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	90,4	96,2	99,2	68,7	72,3	83,5	176,9	84,6

Джерело: складено за даними Державної служби статистики [257]

Відповідно до наведених даних стан економічної безпеки інвестиційної складової економічної безпеки хімічної галузі має негативну динаміку та суттєве зниження обсягів капітальних інвестицій упродовж 7 років, що говорить про відсутність значних змін у структурі та оновленні основних фондів підприємств галузі і має негативний вплив на стан виробничої складової та свідчить про відсутність зростання виробничих потужностей і розширення, концентрації хімічного виробництва в країні.

Дані, наведені на рис. 4.7, засвідчують, що за період із 2010 р. до 2018 р. відбулося поступове зниження показників обсягу капітальних інвестицій у відсотках до попереднього року, що говорить про загальний негативний стан, який складається в хімічній галузі України, та про відсутність системного оновлення виробничих потужностей, модернізації підприємств галузі та відповідно відсутність інвестицій у техніко-технологічний розвиток виробництва в середньому в галузі, що суттєво знижує конкурентоспроможність продукції вітчизняних виробників хімічної галузі України на внутрішньому економічному ринку та значно знижує їх перспективи з реалізації продукції на зовнішніх економічних ринках.

Рис. 4.7. Індекси капітальних інвестицій за видами промислової діяльності, до попереднього року, %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики [257]

Стан зовнішньоекономічної складової економічної безпеки хімічної галузі визначається показниками товарної структури зовнішньої торгівлі, наведеними в табл. 4.15.

Таблиця 4.15

Товарна структура зовнішньої торгівлі, млн дол. США, 2010–2018 рр.

Найменування	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього експорт	50744,3	67594,1	67779,8	62305,9	52901,7	38127,1	36361,7	43264,7	47334,9
Усього імпорт	60352	81040,5	83135,4	75834,6	54428,7	37516,4	39249,8	49607,2	57187,5
Продукція хімічної та пов’язаних із нею галузей промисловості, експорт	3209,3	5030,4	4713,9	4008,9	3054,1	2130,8	1558,2	1660,6	1871,25
Продукція хімічної та пов’язаних із нею галузей промисловості, імпорт	6435,5	7999,1	8561,2	8407,1	6782,2	5009,2	5619,5	6545,9	7058,29
Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них, експорт	680,6	933,2	995	784,8	586,4	412,6	409,2	561,1	694,25
Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них, імпорт	3646,2	4471,5	4432,7	4566	3638,1	2646,2	2866,9	3245,8	355,85

Джерело: складено за даними Державної служби статистики [257]

Загальний обсяг експорту та імпорту товарної продукції показує динаміку зростання у 2010–2013 рр. та значне падіння за період останніх 3-4 років як показників імпорту, так і експорту продукції. Так, показники експорту з 50744,3 млн дол. США у 2010 р. зросли до 67779,8 млн дол. США у 2012 р. та починаючи з 2013 р. почали знижуватися. Критичного рівня падіння цих показників досягло у 2016 р. – 36361,7 млн дол. США, тобто на 46,36 % порівняно з обсягом 2012 р.

Імпорт товарної продукції з показника 60352 млн дол. США зріс до 83135,4 млн дол. США у 2012 р. і, повторюючи динаміку експорту, знизився на 52,79 %, до 39249,8 млн дол. США, у 2016 р. Загальна тенденція зменшення обсягів експорту та імпорту товарної продукції країни відповідним чином вплинула на стан та динаміку обсягів експортно-імпортних операцій у 2016–2018 рр. за окремими галузями відповідно до їх частки в загальному обсязі зовнішньої торгівлі.

За період із 2010 р. до 2018 р. загальний імпорт хімічної продукції та пов’язаних із нею галузей промисловості знизився із 6435,5 млн дол. США до 7058,2 млн дол. США, проте максимальне значення показник імпорту продукції хімічної промисловості мав у 2012 р. (8561,2 млн дол. США) та у 2013 р. (8407,1 млн дол. США), відповідно якщо врахувати максимальні показники обсягу імпорту, то у 2016 р. порівняно з 2012 р. падіння обсягів імпорту становило 34,37 %. При цьому частка імпорту продукції хімічної галузі в загальному обсязі імпорту з 2010 р. поступово зростала із 10,66 % у 2010 р. до 11,09 % у 2013 р. та 14,32 % у 2016 р. Експорт продукції хімічної галузі та пов’язаних із нею галузей промисловості з 3209,3 млн дол. у 2010 р. зріс до 5030,4 млн дол. у 2011 р. та починаючи із 2012 р. поступово знижувався до рівня 1871,2 млн дол. США у 2018 р. Відповідно падіння обсягів експорту продукції хімічної галузі у 2016 р. порівняно з рівнем 2010 р. становило 51,45 %, а порівняно з рівнем 2011 р. – 69,03 %. Частка експорту продукції хімічної галузі в загальному обсязі експорту промислової продукції так само знижувалася, з 6,32 % у 2010 р. та 7,44 % у 2011 р. до 4,29 % у 2016 р.

Показники експорту та імпорту продукції хімічної галузі фактично відтворюють стан її промислового виробництва, оскільки показники імпорту значною мірою визначають сировинне забезпечення виробництв хімічної промисловості, пов’язаних з органічною сировиною, у тому числі й виробництва полівінілхлориду, і відповідно зменшення обсягів постачання імпортної сировини може свідчити про два фактори: появу сировини власного виробництва, що на сьогодні є нереалізованим, та зменшення обсягів виробництва кінцевого продукту і, як наслідок, зменшення потреби в матеріальних ресурсах (сировині) для її виробництва. Значне зменшення обсягів експорту свідчить про втрату вітчизняними виробниками та експортерами значної частини набутого ними зовнішнього ринку, що не сприяє подальшому ефективному розвитку галузі, та про неконкурентоспроможність продукції галузі на зовнішніх ринках, про звуження, зменшення зовнішнього ринку та попиту на хімічну продукцію у світі або про переорієнтацію постійних споживачів продукції вітчизняної хімічної галузі на товаровиробників із більш конкурентною за якістю та ціною продукцію товаровиробників з інших країн світу (рис. 4.8).

Рис. 4.8. Показники експорту та імпорту продукції хімічної та пов’язаних із нею галузей, виробництва полімерних матеріалів та виробів із них

Джерело: складено за даними Державної служби статистики [257]

Оцінюючи та аналізуючи співвідношення між імпортом та експортом продукції хімічної галузі України та суміжних галузей, варто зазначити, що починаючи з 2010 р. імпорт сировини та матеріалів для потреб хімічної промисловості у 2,01 раза перевищував показники експорту сировини та кінцевої продукції. У 2011 р. за рахунок значного зростання обсягів експорту це співвідношення дещо зменшилося до рівня 1,59, а починаючи з 2012 р. коефіцієнт співвідношення імпорту хімічної продукції над її експортом почав системно зростати і станом на 2018 р. становив показник у 3,77 раза, що свідчить про відсутність системних дій та реалізованих практичних програм із зменшення обсягів імпортозалежності вітчизняної хімічної галузі та про значну втрату вітчизняними експортерами хімічної галузі зовнішнього ринку збуту продукції. Аналізуючи напрям хімічної галузі з виробництва полівінілхлориду, зазначимо, що в таблицях аналізу наведені показники експортно-імпортних операцій за напрямом «полімерні матеріали, пластмаси та вироби із них». Так, імпорт полімерних матеріалів станом на 2010 р. оцінювався у 3646,2 млн дол. США, або 6,04 % від загально обсягу імпорту країни. Як і в продукції хімічної галузі, обсяг імпорту полімерних матеріалів зростав у до 2013 р. до 4566 млн дол. США, та з 2014 р. почав системно знижуватися і станом на 2016 р. мав рівень 2866,9 млн дол. США, що становило 7,3 % від загального обсягу імпортних операцій у структурі зовнішньої торгівлі. Обсяг експорту полімерних матеріалів, пластмаси та виробів із них станом на 2010 р. становив 680,6 млн дол. США, або відповідно 1,34 % від загальному обсягу експортних операцій країни. Частка експорту поступово зростала до рівня 995 млн дол. США у 2012 р., проте з 2014 р. почала поступове зниження, і станом на 2016 р. експорт полімерних матеріалів становив 409,2 млн дол. США, що у 2,43 раза менше за обсяг 2012 р. Частка експорту полімерних матерів у загальному обсязі експортних операцій країни у 2016 р. становила 1,13 %. За показниками співвідношення між експортними та імпортними операціями в зовнішній торгівлі полімерними матеріалами, пластмасами та виробами з них обсяг імпорту станом на 2010 р. у 5,36 раза

перевищував обсяг експорту. У 2012 р. цей показник дещо зменшився (до 4,45 раза), проте впродовж наступних чотирьох років зріс і на 2018 р. обсяг імпорту в 1,95 раза перевищував обсяг експорту за цією продукцією, що свідчить про відсутність сировини для забезпечення потреб виробництва та значну орієнтацію цієї продукції на обсяги внутрішнього ринку та водночас про значне скорочення виробництва та реалізації цієї продукції за період 2014–2018 рр. як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

Загалом результати проведеного аналізу свідчать про значні загрози та небезпеки, пов'язані з експортом та імпортом продукції хімічної галузі, а отже, про низький рівень економічної безпеки зовнішньоекономічної складової економічної безпеки хімічної галузі України загалом.

Полівінілхлорид є термопластичним полімерним матеріалом, прозорою пластмасою, що в процесі виробництва легко полімеризуються в еластичну масу та є негорючим матеріалом, має високі діелектричні властивості. Цей матеріал має широке застосування у виробництві металопластикових вікон, виробництві листів та труб, електроізоляції електричних провідників, кабелів, у виробництві штучної шкіри, лінолеуму, плівок, ущільнювачів, шпалер та інших виробів. Має також широке застосування як сучасний матеріал для виготовлення реклами. Тривалий час в Україні не було підприємств із власної переробки полівінілхлориду, і перше таке підприємство збудоване в Івано-Франківській області у 2008 р.

В Україні зараз працюють такі підприємства з виробництва полімерів, як ЗАТ «Карпатнафтохім», ПАТ «Лукойл-Україна», ПАТ «Хімпром», Первомайськ, ПАТ «Лінос», ТНК «Україна», ПАТ «Концерн «Стірол» Горлівка, ПАТ «Дніпроазот», а також певні потужності мають невеликі підприємства-виробники.

Переробку полімерів у пластмасу здійснюють такі компанії, як ВАТ «Лінос» (поліпропілен), ЗАТ «Лукор» (поліетилен), ПАТ «Концерн «Стирол» (полістирол). При цьому у 2006–2018 рр. імпорт полімерної продукції значно переважав обсяги її виробництва на вітчизняних підприємствах.

Вітчизняна хімічна галузь у напрямі переробки полівінілхлоридів має значну залежність від імпортної сировини, високу енерговитратність виробництва та значну залежність від змін зовнішньоекономічної складової та кон'юнктури ринку кінцевих продуктів. У світі зростає частка споживання полімерів та полівінілхлориду, а в Україні цей ринок, на відміну від європейського, не має такого масштабу, але водночас має високу динаміку зростання. Так, якщо у країнах Європи споживання виробів із полівінілхлориду становить 12–15 кг на одного жителя, то в Україні – 4–5 кг.

Одним із найактивніших напрямів у переробці полівінілхлориду в Україні є виробництво полівінілхлоридних профілів. Стан ринку полівінілхлоридних профілів в Україні можна оцінити як такий, що поступово зростає. Якщо до 2007–2008 рр. тенденція зростання була досить активною, то зараз, під впливом загального спаду промислового виробництва та споживання в країні, звуження внутрішнього ринку та значної інфляції, він розвивається значно повільніше, однак залишається перспективним і висококонкурентним ринком.

Аналіз ринку полівінілхлоридів, виробництва полівінілхлоридних профілів в Україні доцільно здійснювати відповідно до існуючих загроз за складовими (основними сферами) економічної безпеки.

Значний вплив на стан та розвиток ринку полівінілхлоридів має імпортна складова економічної безпеки. Так, на цьому ринку існує значний рівень імпортозалежності від сировини і відповідно значна залежність від ціни імпортної сировини та формування кінцевих цін для подальшої реалізації продукції на внутрішньому та на зовнішніх економічних ринках.

Значна імпортозалежність призвела до зростання цін на кінцеву продукцію, що дестимулює внутрішній попит та змушує виробників шукати технологічні шляхи зменшення собівартості продукції частково за рахунок її якості та відповідності необхідним параметрам, нормативам. Відповідно до зростання цін та зменшення обсягів ринку значно скоротився обсяг

виробництва. Так, у 2013 р. на ринок України полівінілхлоридний профіль постачали понад 1000 підприємств, а у 2014 р. цей показник зменшився удвічі.

Сьогодні за умов загального зменшення імпортування полівінілхлоридних профілів зростають роль та обсяг внутрішнього виробництва та виробничої й техніко-технологічної складових економічної безпеки галузі. Так, за прогнозами експертів, у найближчі роки на цьому ринку очікується підвищення обсягів вітчизняного виробництва над імпортованим профілем унаслідок високої ціни останнього, зменшення загальних обсягів споживання та значних виробничих потужностей вітчизняних виробників, що не можуть працювати з повним завантаженням виробничих ліній через значне падіння обсягів внутрішнього ринку та високу собівартість вітчизняної продукції, що знижує обсяги їх експорту та конкурентоспроможність на зовнішніх ринках. У дод. З подано перелік основних виробників полівінілхлоридного профілю для віконних конструкцій станом на 2015–2018 рр. Основна частина виробників профілю з полівінілхлориду розпочала свою діяльність на ринку у 2013–2014 рр.

Основна частина цих виробників є підприємствами за участю іноземного капіталу, відповідно з обладнанням та впровадженими європейськими технологіями переробки продукції, що є позитивним фактором для виробничої техніко-технологічної складової економічної безпеки галузі внаслідок заростання загального техніко-технологічного рівня, а також для екологічної складової, оскільки ринок виробництва полівінілхлоридного профілю є екологічно небезпечним для навколишнього середовища. а сучасне обладнання має необхідні елементи й технології захисту навколишнього середовища від забруднювальних викидів промислового характеру.

Оцінюючи стан і рівень економічної безпеки хімічної галузі в напрямі переробки полівінілхлориду за станом техніко-технологічної, зовнішньо-економічної та внутрішньоекономічної складових економічної безпеки, можна зазначити наступне.

Вітчизняні виробники профілю з полівінілхлориду освоїли виробництво відносно недавно. До цього часу в основному на ринку були представлені кінцеві виробники вікон та віконних конструкцій, що використовували полівінілхлоридний профіль імпортного виробництва.

Уже у 2015 р. на ринку України було понад 150 ліній з переробки полівінілхлоридів загальною максимальною потужністю 25,43 т на місяць. Фактичний обсяг виробництва у цей час становив 17,8 тис. т за місяць. Виробництво полівінілхлориду пов’язане зі значною залежністю від постачання імпортної сировини за часткової відсутності необхідної сировинної бази на вітчизняному ринку (нафти). Основна частина підприємств-виробників, які працюють на ринку, є підприємствами провідних європейських торгових марок та відповідно працюють на сучасному високотехнологічному обладнанні і мають високий рівень конкурентоспроможності та високий технологічний рівень продукції.

Вітчизняні підприємства, що освоїли цей новий для вітчизняного виробництва напрям, розширюючи виробничі потужності для випуску цієї продукції, встановили сучасне високотехнологічне обладнання європейських виробників. Таким чином, активізація виробництва вітчизняного профілю з полівінілхлориду призвела до значної заміни імпорту готової продукції на вітчизняний ринок та до зростання імпорту сировини для випуску полівінілхлориду, відповідно відбувається перерозподіл часток внутрішнього ринку та зростання частки вітчизняних виробників.

У 2015 р. внаслідок значного зростання цін на сировину в перерахунку на національну валюту відбулося значне падіння рентабельності виробництва вітчизняного полівінілхлориду, що негативно вплинуло на стан внутрішнього ринку й призвело до значного скорочення обсягів виробництва вітчизняного полівінілхлориду та скорочення обсягів його споживання на внутрішньому ринку через падіння збуту продуктів кінцевого споживання. Зменшення рентабельності виробництва та реалізації продукції на внутрішньому ринку призвело до активізації зусиль виробників полівінілхлориду та реалізації цієї

продукції на зовнішніх ринках, проте, як показує проведений аналіз, загальна економічна криза в країнах Європи та перерозподіл зовнішнього ринку в інтересах виробників Китаю та Азії призвели до скорочення обсягів реалізації полівінілхлориду та полівінілхлоридного профілю і на зовнішніх економічних ринках, що загалом негативно вплинуло на експорт полівінілхлориду та виробів із нього (рис. 4.9).

Рис. 4.9. Переробка полімерів вінілхлориду, тис. т

Джерело: складено за даними Державної служби статистики [257]

Як свідчать дані Державної служби статистики України, загальний обсяг переробки полімерів вінілхлориду у 2013–2016 рр. у натуральних одиницях (тис. т) постійно зменшувався: з обсягу 72 тис. т у 2013р. до 56,9 т у 2014 р., 40,5 тис. т у 2015 р. та 53,5 тис. т станом на 2016 р., тобто порівняно з 2013 р. за чотири роки обсяг переробки цієї продукції знизився на 25,7 %, що негативно вплинуло на подальший розвиток цього ринку та свідчить про значний спад обсягів виробництва в цьому напрямі.

Вітчизняне виробництво полівінілхлоридних профілів в Україні представлене групою основних виробників цього напряму хімічної галузі України з різною потужністю виробництва та орієнтацією як на зовнішні, так і на задоволення потреб внутрішнього ринку. Це 15 провідних підприємств, що

зосереджені в різних регіонах країни: у Харкові, Львові, у Київській області, Луганську, Запоріжжі, Маріуполі та інших містах.

Результати проведеного дослідження дають підстави для висновку про те, що стан хімічної галузі України загалом і за напрямом переробки полівінілхлоридів зазнав значних структурних та економічних змін, пов'язаних із переорієнтацією внутрішнього ринку на вітчизняного товаровиробника, зміни структури імпорту, пов'язаної зі збільшенням обсягів імпорту сировини за одночасного зменшення імпорту полівінілхлоридних профілів. Водночас хімічна галузь за останніх п'ять років значною мірою втратила свої зовнішні ринки, про що свідчить значне зниження обсягів експорту продукції. Суттєвих змін зазнали стан та обсяги внутрішнього ринку через тривалу економічну кризу в країні та спад виробництва в суміжних галузях та в будівництві, що призвело до загальної тенденції зниження обсягів споживання цієї продукції на внутрішньому ринку країни.

Вітчизняна переробка полівінілхлориду та виробів із нього розпочалася у 2003–2004 рр. Підприємства, що розпочали виробництво в цьому напрямі, в основному представляють європейських виробників, відповідно було залучено провідні світові технології виготовлення, що сприяло розвитку та технологічності виробничих процесів. Проте загальний економічний стан на ринку, девальвація гривні, зростання цін на сировину, зменшення рентабельності виробництва, зменшення частки експорту полівінілхлориду вітчизняного виробництва призвели до значного згортання виробничих потужностей та до недостатньої завантаженості виробничих ліній вітчизняних виробників.

Із метою комплексної діагностики та визначення рівня економічної безпеки нафтохімічної галузі України було застосовано авторську комплексну модель забезпечення економічної безпеки галузі за умов глобалізації, розроблену й запропоновану у підрозділі 3.3 дисертаційного дослідження. Відповідно до цієї моделі розрахунок рівня економічної безпеки галузі здійснюють за чотирма основними функціонально-компонентними блоками,

що дає змогу розрахувати загальний рівень – інтегральний індекс економічної безпеки нафтохімічної галузі України.

Для проведення аналізу та отримання фактологічних даних стану та рівня економічної безпеки галузі нами використано дані нафтохімічної галузі промисловості, а саме напряму виробництва полівінілхлориду. В опитуванні брали участь понад 20 підприємств виробників та експортерів цієї продукції на територію України. Було підготовлено й надіслано листи опитування для отримання відповідної експертної оцінки та фактологічних даних, що наведені в дод. И. Отримані в результаті проведеного дослідження дані дозволили впорядкувати фактологічні матеріали, необхідні для здійснення наступних етапів дослідження. Отримані показники експертної оцінки наведено у таблицях дод. К.

У процесі практичної реалізації розрахунок рівня економічної безпеки галузей України необхідно здійснювати у визначеній послідовності, відповідно до алгоритму застосування комплексної функціонально-компонентної блокової моделі забезпечення економічної безпеки галузі.

На першому етапі здійснюють збір інформаційно-аналітичних та емпіричних даних, необхідних для проведення аналізу та оцінки рівня економічної безпеки нафтохімічної галузі за основними складовими економічної безпеки, за трьома основними рівнями: на рівні підприємств, рівні галузі та на рівні держави. Під час розрахунку рівня економічної безпеки визначеної галузі на емпіричному рівні досліджується рівень безпеки та взаємодія цих складових, у визначеній послідовності, відповідно до параметрів функціонально-компонентної блокової моделі.

На другому етапі, відповідно до алгоритму застосування комплексної функціонально-компонентної блокової моделі забезпечення економічної безпеки нафтохімічної галузі, здійснюється формування базових компонентних блоків: виробничого блоку, що відповідає за стан та рівень виробничої безпеки; ресурсного блоку, що відображає стан та рівень безпеки забезпечення галузі відповідними необхідними для її ефективного

функціонування та розвитку ресурсами; внутрішньоекономічного блоку, що відповідає за стан та рівень економічної безпеки внутрішнього ринку, на якому функціонує галузь; та блоку зовнішньоекономічної безпеки, що відображає стан і рівень економічної безпеки виходу, інтеграції на зовнішні економічні ринки з реалізацією власної продукції на зовнішніх економічних ринках та залежність і безпеку постачання сировини, матеріалів, комплектуючих та технологій для забезпечення внутрішніх потреб нафтохімічної галузі і відповідно стан та рівень експортної та імпортної складових економічної безпеки галузі.

Наступним, третім етапом здійснюється формування компонентного змісту складових економічної безпеки за виробничим, ресурсним, внутрішньоекономічним та зовнішньоекономічним функціональними блоками. На цьому етапі здійснюється комплексне формування показників, що визначають стан і рівень економічної безпеки за кожним блоком, при цьому показники відображають стан і рівень економічної безпеки як на рівні галузі, так і на рівні держави та відповідних підприємств, що складають галузь. Так, до функціонально-компонентного блоку «Виробнича безпека» входять дві основні складові: техніко-технологічна, що відображає стан і рівень економічної безпеки підприємств, що входять до галузі, за показниками, які відображають мікрорівень (всього 15 показників), та інноваційна складова економічної безпеки з 10-ма показниками стану й динаміки інноваційного розвитку підприємств галузі.

Функціонально-компонентний блок «Ресурсна безпека» об’єднує п’ять основних складових ресурсів, необхідних для безпеки функціонування та перспективного розвитку галузі, а саме: фінансову – з показниками фінансового стану підприємств галузі та забезпеченості фінансовими ресурсами (7 показників), енергетичну, що охоплює 6 показників, які є показниками забезпечення енергетичними ресурсами нафтохімічної галузі та їх безпеки; інформаційну, у складі якої 8 показників, що є показниками інформаційної та комунікаційної безпеки, програмного та технічного

забезпечення комунікацій між підприємствами в межах галузі та їх безпеки; кадрову – з показниками, що визначають забезпеченість кадровими ресурсами підприємств галузі (усього 9 показників); інвестиційну, що містить 7 показників, які визначають стан і рівень інвестиційної безпеки як на рівні підприємства, так і на рівні галузі та держави в безпосередній дії на галузь та ефективність використання наявних інвестиційних ресурсів.

До функціонально-компонентного блоку «Ринкова (внутрішньо-економічна) безпека» увійшли показники ринкової складової економічної безпеки галузі, що містить 9 показників, які відображають стан внутрішнього ринку та його розвиток. Функціональний блок «Зовнішньоекономічна безпека» складається з імпортної складової економічної безпеки, яка відображає стан і рівень безпеки імпортних операцій підприємств галузі та містить 8 показників, та експортної складової, що визначає безпеку та активність галузі на зовнішньому економічному ринку і передбачає визначення рівня економічної безпеки за 9 показниками.

На четвертому етапі здійснюється адаптування методики розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки галузі для розрахунку стану та рівня її економічної безпеки за функціонально-компонентною блоковою моделлю. Відповідно до цієї моделі проводять розрахунок економічної безпеки кожного показника за відповідними складовими: техніко-технологічною, інноваційною, фінансовою, інформаційною, кадровою, енергетичною, інвестиційною, ринковою, експортною та імпортною складовими економічної безпеки галузі. Далі здійснюють розрахунок інтегрального індексу економічної безпеки за виробничим, ресурсним, внутрішньо- та зовнішньоекономічним функціональними блоками.

На п’ятому й шостому етапах експертним шляхом визначають вагові коефіцієнти показників складових та функціональних блоків економічної безпеки галузі.

На сьомому етапі, відповідно до визначного алгоритму, проводять опитування груп експертів провідних підприємств-виробників та експортерів галузі.

Таким чином отримано фактологічні дані, які дали змогу здійснити восьмий етап застосування функціонально-компонентної блокової моделі та розрахунку рівня економічної безпеки нафтохімічної галузі.

На восьмому етапі здійснюється нормалізація отриманих показників експертної оцінки, а на дев'ятому етапі – розрахунок інтегрального індексу економічної безпеки за показниками із врахуванням вагових коефіцієнтів показників та за складовими економічної безпеки нафтохімічної галузі.

Першим блоком розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки є блок «Ресурсна безпека» (*R*), до складу якого увійшли фінансова, енергетична, інформаційна, кадрова та інвестиційна складові економічної безпеки галузі.

Нормалізовані та розраховані з урахуванням вагових коефіцієнтів показники фінансової складової економічної безпеки галузі показують, що стан підгалузі виробництва полівінілхлоридів за основними показниками: забезпеченістю фінансовими ресурсами, фінансовою стійкістю підприємств галузі, рентабельністю операційної діяльності, отриманим прибутком від фінансово-господарської діяльності, рівнем капіталізації внутрішніх фінансових ресурсів та можливістю залучення зовнішніх фінансових ресурсів – станом на 2018 р. має досить низький рівень економічної безпеки, який становить 0,62. При цьому індекс економічної безпеки в динаміці з 2010 р. зазнав певних негативних змін, знизившись із значення 0,63 до рівня 0,5 у 2014 р. та дещо збільшившись у 2015 р. (до 0,52) і у 2017 р. (до 0,63) (табл. 4.16).

Таблиця 4.16

Розраховані показники фінансової складової (*F*) економічної безпеки нафтохімічної галузі

Показник	Ск. н.	Ст/д	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Забезпеченість фінансовими ресурсами	*F1*	S	0,15	0,1	0,11	0,11	0,11	0,07	0,07	0,09	0,1	0,11
Фінансова стійкість підприємств галузі (платоспроможність, ліквідність)	*F2*	S	0,15	0,09	0,09	0,09	0,1	0,09	0,07	0,09	0,09	0,09
Рентабельність операційної діяльності підприємств галузі	*F3*	S	0,14	0,07	0,08	0,08	0,07	0,07	0,08	0,07	0,07	0,08
Результативність фінансово-господарської діяльності (прибуток)	*F4*	S	0,14	0,09	0,08	0,09	0,07	0,07	0,09	0,09	0,09	0,08
Достатність обігових коштів	*F5*	S	0,14	0,09	0,08	0,09	0,09	0,09	0,08	0,09	0,09	0,08
Капіталізація внутрішніх фінансових ресурсів	*F6*	S	0,14	0,09	0,09	0,08	0,1	0,07	0,07	0,07	0,09	0,09
Можливість та вартість залучення зовнішніх фінансових ресурсів	*F7*	S	0,14	0,09	0,09	0,08	0,07	0,05	0,06	0,06	0,09	0,09
Індекс безпеки фінансової складової				**0,631**	**0,622**	**0,632**	**0,621**	**0,508**	**0,521**	**0,551**	**0,632**	**0,625**

Джерело: розроблено автором

Показники інформаційної складової економічної безпеки нафтохімічної галузі за означений період показують стабільний і достатньо високий рівень економічної безпеки з незначною динамікою зростання від (0,67 у 2010 р. до 0,69) у 2018 р., що говорить про достатнє забезпечення підприємств хімічної галузі (з виробництва полівінілхлоридів) інформаційним ресурсами, достатній рівень та належну організацію інформаційно-аналітичного забезпечення підприємств галузі, досить високий рівень безпеки збору, обробки, забезпечення та використання інформації, технічного забезпечення процесу інформаційно-аналітичної роботи, достатній рівень технічного забезпечення та кадрового забезпечення і наявність процесів моніторингу інформаційно-аналітичних даних у галузі (табл. 4.17).

Таблиця 4.17

Розраховані показники інформаційної складової (*INF*) економічної безпеки нафтохімічної галузі

Показник	Ск. н.	Ст/д	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Рівень інформаційно-аналітичного забезпечення	*INF1*	S	0,127	0,1	0,1	0,11	0,11	0,11	0,09	0,1	0,1	0,1
Рівень безпеки процесу збору, обробки передачі та збереження інформації	*INF2*	S	0,127	0,08	0,09	0,08	0,09	0,08	0,09	0,08	0,08	0,09
Безпека інформаційних комунікацій, їх відповідність міжнародним стандартам	*INF3*	S	0,127	0,07	0,07	0,07	0,08	0,08	0,08	0,08	0,07	0,07
Програмне та технічне забезпечення функціональних підсистем	*INF4*	S	0,127	0,08	0,09	0,09	0,09	0,09	0,08	0,09	0,08	0,09
Захист інформації на підприємствах галузі	*INF5*	S	0,123	0,08	0,08	0,08	0,07	0,08	0,09	0,09	0,08	0,08
Технічне забезпечення процесу інформаційно-аналітичного забезпечення	*INF6*	S	0,124	0,09	0,09	0,09	0,09	0,08	0,08	0,09	0,09	0,09
Наявність баз даних та процесу моніторингу інформаційно-аналітичних даних	*INF7*	S	0,123	0,08	0,08	0,08	0,08	0,08	0,08	0,08	0,08	0,08
Кадрова забезпеченість процесу інформаційно-аналітичного забезпечення	*INF8*	S	0,122	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09
Індекс безпеки інформаційної складової				0,67	0,69	0,69	0,71	0,69	0,69	0,70	0,67	0,69

Джерело: розроблено автором

Розрахований індекс економічної безпеки енергетичної складової економічної безпеки галузі (табл. 4.18) у період 2010–2018 рр., незважаючи на значне збільшення вартості енергоносіїв на ринку та небезпеки, пов’язані з нестабільністю їх постачання на територію країни, показує зростання економічної безпеки галузі із рівня 0,59 у 2010 р. до рівня 0,64 у 2018 р. завдяки зростанню рівня економічної безпеки показників диверсифікації джерел постачання енергетичних ресурсів та ефективності використання енергетичних ресурсів у галузі, а також зростання показників впровадження енергоефективних і відтворювальних технологій підприємствами галузі.

Таблиця 4.18

Розраховані показники енергетичної складової (*E*) економічної безпеки нафтохімічної галузі

Показник	Ск. н.	Ст/д	Ваг коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Забезпеченість енергетичними ресурсами	*E1*	S	0,168	0,12	0,12	0,13	0,12	0,12	0,09	0,1	0,12	0,12
Доступність та безперервність постачання енергетичних ресурсів	*E2*	S	0,167	0,12	0,12	0,12	0,12	0,11	0,1	0,09	0,12	0,12
Вартість енергетичних ресурсів	*E3*	D	0,167	0,17	0,17	0,17	0,15	0,13	0,11	0,11	0,17	0,17
Ефективність використання енергетичних ресурсів	*E4*	S	0,167	0,07	0,08	0,08	0,08	0,1	0,12	0,12	0,07	0,08
Використання енергоефективних та відтворювальних технологій	*E5*	S	0,165	0,06	0,06	0,08	0,09	0,09	0,1	0,11	0,06	0,06
Диверсифікація джерел забезпечення енергетичними ресурсами підприємств галузі	*E6*	S	0,166	0,07	0,06	0,07	0,07	0,09	0,11	0,12	0,07	0,06
Індекс безпеки енергетичної складової				0,59	0,6	0,65	0,64	0,63	0,63	0,65	0,59	0,64

Джерело: розраховано автором

На основі індексу економічної безпеки кадрової складової економічної безпеки галузі можна констатувати достатньо високий рівень економічної безпеки цієї складової та значні його коливання протягом 2010–2016 рр. унаслідок соціально-економічних та суспільно-політичних змін, що відбувалися в країні в цей період.

Загалом забезпеченість галузі кадровими ресурсами у 2014–2015 рр. дещо знизилася порівняно з 2010 р. (0,72), та перебуває на достатньо високому рівні (0,731) станом на 2018 р. (табл. 4.19).

Таблиця 4.19

Розраховані показники кадрової складової (*К*) економічної безпеки нафтохімічної галузі

Показник	Ск. н.	Ст/д	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Забезпеченість кадровими ресурсами виробництва	*К1*	S	0,112	0,08	0,08	0,08	0,08	0,07	0,07	0,08	0,08	0,08
Забезпеченість кадровими ресурсами функціональних підрозділів	*К2*	S	0,111	0,09	0,09	0,09	0,09	0,08	0,09	0,09	0,09	0,09
Забезпеченість кадровими ресурсами менеджменту	*К3*	S	0,111	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,08	0,09	0,09
Компетентність управлінського складу підприємств галузі	*К4*	S	0,111	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09
Ефективність роботи системи управління персоналом на підприємствах галузі	*К5*	S	0,111	0,09	0,09	0,09	0,08	0,08	0,09	0,09	0,09	0,09
Наявність системи підготовки та навчання кадрів	*К6*	S	0,111	0,09	0,08	0,08	0,07	0,07	0,09	0,08	0,09	0,08
Матеріальне забезпечення та мотивація кадрових ресурсів підприємств галузі	*К7*	S	0,111	0,08	0,08	0,09	0,08	0,08	0,08	0,08	0,08	0,08
Соціальний захист кадрових ресурсів	*К8*	S	0,111	0,07	0,07	0,07	0,09	0,09	0,08	0,08	0,07	0,07
Активність відпливу кадрового ресурсу галузі необхідної кваліфікації (трудова міграція)	*К9*	D	0,111	0,05	0,06	0,07	0,06	0,02	0,02	0,04	0,05	0,06
Індекс безпеки кадрової складової				0,723	0,732	0,734	0,712	0,682	0,691	0,701	0,722	0,731

Джерело: розроблено автором

Індекс інвестиційної складової економічної безпеки галузі показує стрімку динаміку зменшення з 0,53 у 2010 р. до критичного значення 0, 37 у 2016 р., яке дещо зросло до рівня 0,514 у 2018 р. Проте загалом низький рівень безпеки свідчить про значне зниження надходжень у галузь прямих іноземних інвестицій, несформованість інвестиційного клімату у країні, необхідного для залучення інвестицій, та його погіршення, зменшення залучень у галузь ресурсів внутрішнього інвестування. На вкрай низькому рівні перебувають показники залучення інвестицій у довгострокові масштабні інвестиційні

проекти як на рівні галузі, так і на рівні підприємств, що її формують (табл. 4.20).

Таблиця 4.20

Розраховані показники інвестиційної складової (*IN*) економічної безпеки нафтохімічної галузі

Показник	Ск. н.	Ст/д	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Забезпеченість інвестиційними ресурсами внутрішнього інвестування	*IN1*	S	0,143	0,07	0,07	0,08	0,07	0,07	0,07	0,06	0,07	0,07
Обсяг надходження у галузь прямих іноземних інвестицій	*IN2*	S	0,142	0,06	0,05	0,05	0,05	0,03	0,03	0,03	0,06	0,05
Вартість інвестиційних ресурсів	*IN3*	D	0,143	0,15	0,14	0,14	0,17	0,09	0,09	0,09	0,15	0,14
Залучення інвестицій у довгострокові масштабні інвестиційні проекти	*IN4*	S	0,143	0,02	0,02	0,02	0,02	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02
Ефективність використання інвестиційних ресурсів	*IN5*	S	0,143	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09
Стан у країні інвестиційного клімату, необхідного для залучення інвестицій	*IN6*	S	0,144	0,07	0,07	0,07	0,08	0,03	0,02	0,02	0,07	0,07
Сформованість інституційного та нормативно-правового забезпечення інвестиційної діяльності	*IN7*	S	0,142	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07
Індекс безпеки інвестиційної складової				0,53	0,51	0,52	0,54	0,39	0,38	0,37	0,531	0,514

Джерело:розроблено автором

Проведені розрахунки інтегрального індексу економічної безпеки за ресурсними складовими дозволяють нам розрахувати інтегральний індекс функціонально-компонентного блоку «Ресурсна безпека» (*R*), який розраховується формулою (4.9), та отримати сумарні дані, наведені у табл. 4.21.

$$I_R = \sum \alpha_{ij} \times I_j \ , \qquad (4.9)$$

де α_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску *i*-го показника складових галузі в загальний інтегральний показник економічної безпеки блоку «Ресурсна безпека»;

I_j – складові економічної безпеки галузі блоку «Ресурсна безпека».

Таблиця 4.21

Інтегральний індекс функціонально-компонентного блоку «Ресурсна безпека» (*R*) нафтохімічної галузі

Показник	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Індекс безпеки фінансової складової	0,2	0,63	0,62	0,63	0,62	0,5	0,52	0,55	0,63	0,62
Індекс безпеки інформаційної складової	0,2	0,67	0,69	0,69	0,7	0,69	0,69	0,7	0,67	0,69
Індекс безпеки енергетичної складової	0,2	0,59	0,6	0,65	0,64	0,63	0,63	0,65	0,59	0,6
Індекс безпеки кадрової складової	0,2	0,72	0,73	0,73	0,71	0,68	0,69	0,7	0,72	0,73
Індекс безпеки інвестиційної складової	0,2	0,53	0,51	0,52	0,54	0,39	0,38	0,37	0,53	0,51
Індекс ресурсної безпеки		0,626	0,63	0,644	0,642	0,578	0,582	0,594	0,628	0,631

Джерело: розроблено автором

Розрахунок інтегрального індексу економічної безпеки функціонально-компонентного блоку «Ресурсна безпека» дає підстави для констатації падіння рівня економічної безпеки з показника 0,628 у 2010 р. до показника 0,631 у 2018 р. Оскільки цей показник є сукупним і вміщує всі складові економічної безпеки за різними видами ресурсів, його рівень потрібно досліджувати як синтез його складових. Отже, на зниження загального сукупного рівня економічної безпеки галузі вплинула негативна динаміка інвестиційної та фінансової складових економічної безпеки, яка, незважаючи на позитивну динаміку зростання індексів безпеки інформаційної та енергетичної складових, загалом призвела до зниження рівня економічної безпеки галузі виробництва полівінілхлоридів.

Другим блоком моделі базових функціонально-компонентних блоків є блок «Виробнича безпека» (*VTN*), який складається з двох складових економічної безпеки, а саме: техніко-технологічної (табл. 4.22) та інноваційної (табл. 4.23).

Таблиця 4.22

Розраховані та нормалізовані показники техніко-технологічної (*VT*) складової економічної безпеки нафтохімічної галузі

Показник	Ск. н.	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Стан виробничих потужностей	*VT1*	0,08	0,04	0,05	0,05	0,04	0,04	0,04	0,05	0,04	0,05
Ефективність використання виробничих потужностей	*VT2*	0,07	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,05	0,04	0,04
Відповідність технологій виробництва сучасному світовому технологічному рівню	*VT3*	0,08	0,05	0,05	0,05	0,06	0,06	0,05	0,06	0,05	0,05
Рівень автоматизації виробничих процесів	*VT4*	0,07	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05
Рівень застосування сучасних методів в управлінні процесами	*VT5*	0,07	0,04	0,05	0,05	0,05	0,04	0,05	0,05	0,04	0,05
Забезпеченість матеріальним ресурсами,	*VT6*	0,08	0,06	0,06	0,06	0,06	0,05	0,06	0,06	0,06	0,06
Якість матеріальних ресурсів, сировини	*VT7*	0,07	0,05	0,05	0,05	0,04	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05
Вартість матеріальних ресурсів, сировини в собівартості продукції, послуг	*VT8*	0,06	0,06	0,06	0,08	0,05	0,04	0,04	0,04	0,06	0,06
Оптимальність використання ресурсів	*VT9*	0,06	0,09	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,09	0,04
Наявність та вибір постачальників	*VT10*	0,06	0,04	0,04	0,04	0,05	0,03	0,03	0,04	0,04	0,04
Надійність постачальників	*VT11*	0,06	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05
Рівень оновлення основних фондів та виробничих процесів	*VT12*	0,06	0,04	0,05	0,05	0,05	0,04	0,05	0,04	0,04	0,05
Рівень безпечності та екологічності виробництва	*VT13*	0,06	0,04	0,05	0,05	0,04	0,04	0,04	0,05	0,04	0,05
Впровадження систем управління якістю	*VT14*	0,06	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04
Сертифікація продукції та процесу виробництва за міжнародними стандартами	*VT15*	0,06	0,02	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02	0,03	0,02	0,03
Індекс безпеки техніко-технологічної складової			0,73	0,7	0,71	0,68	0,65	0,65	0,68	0,731	0,72

Джерело: сформовано автором

Техніко-технологічну складову економічної безпеки галузі (див. табл. 4.22) визначають 15 показників, таких як стан виробничих потужностей,

ефективність використання виробничих потужностей підприємств галузі, стан та рівень основних фондів, виробничих процесів, сировини тощо, рівень економічної безпеки яких має безпосередній вплив на стан і рівень економічної безпеки галузі. Так, протягом досліджуваного періоду значно зросла вартість сировини, матеріалів і комплектуючих, що призвело до падіння рівня економічної безпеки даного показника, що за відносної стабільності та невисокого рівня економічної безпеки інших показників призвело до зниження рівня економічної безпеки техніко-технологічної складової із 0,73 у 2010 р. до 0,65 у 2014–2015 рр., який потім піднявся до рівня 0,72 у 2018 р.

Таблиця 4.23

Розраховані та нормалізовані показники інноваційної (*N*) складової економічної безпеки нафтохімічної галузі

Показник	Ск. н.	Ст/д	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Активність проведення досліджень, НДДКР	*N1*	S	0,11	0,02	0,01	0,02	0,02	0,01	0,02	0,01	0,02	0,01
Активність інноваційної діяльності	*N2*	S	0,11	0,05	0,04	0,05	0,04	0,05	0,05	0,05	0,05	0,04
Динаміка дифузії інновацій	*N3*	S	0,09	0,05	0,04	0,05	0,05	0,04	0,05	0,03	0,05	0,04
Придбання інноваційних технологій	*N4*	S	0,109	0,06	0,08	0,03	0,01	0,01	0,02	0,03	0,06	0,08
Придбання обладнання	*N5*	S	0,102	0,05	0,07	0,04	0,02	0,01	0,01	0,02	0,05	0,07
Впровадження інноваційних процесів	*N6*	S	0,102	0,05	0,06	0,05	0,04	0,04	0,05	0,05	0,05	0,06
Впровадження продуктових інновацій	*N7*	S	0,102	0,07	0,08	0,04	0,03	0,02	0,02	0,05	0,07	0,08
Отримання ліцензій, патентів на інновації	*N8*	S	0,09	0,04	0,06	0,04	0,02	0,02	0,02	0,02	0,04	0,06
Активність придбання ліцензій, патентів	*N9*	S	0,092	0,05	0,03	0,04	0,03	0,03	0,03	0,02	0,05	0,03
Активність продажу ліцензій, патентів	*N10*	S	0,093	0,03	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,03	0,02
Індекс безпеки інноваційної складової			1	0,46	0,511	0,38	0,28	0,25	0,28	0,312	0,461	0,512

Джерело: розроблено автором

Розрахований індекс інноваційної складової економічної безпеки галузі (див. табл. 4.23) має значну динаміку до зменшення (із показника 0,46 у 2010 р., до 0,25 у 2014 р.), проте за період 2015–2018 рр. спостерігається його поступове зростання до рівня 0,512. Загалом на підставі отриманих даних можна констатувати дуже низький, фактично критичний рівень економічної безпеки цієї складової, що свідчить про відсутність у галузі необхідних інноваційних зрушень та відсутність внутрішніх інноваційних процесів.

Це зумовлено дуже низьким рівнем активності проведення фундаментальних і прикладних досліджень у галузі та НДДКР, негативною тенденцією та падінням активності продажу ліцензій, патентів на продуктові та процесні інновації, падінням показників придбання патентів на інноваційні продукти чи процеси, зменшенням дифузії інновацій на підприємствах галузі, придбання технологій, обладнання та процесів їх впровадження. Усе це загалом і призвело до критично низького рівня економічної безпеки.

Розрахунок індексу економічної безпеки функціонально-компонентного блоку «Виробнича безпека» (*VTN*) хімічної галузі (виробництва полівінілхлоридів) здійснено за формулою (4.10), а результати розрахунку наведено у табл. 4.24.

$$I_{VTN} = \sum \alpha_{ij} \times I_j \,, \qquad (4.10)$$

де α_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску *i*-го показника виробничого блоку в інтегральний індекс;

I_j – складові економічної безпеки функціонального блоку.

На підставі отриманих показників інтегрального індексу функціонально-компонентного блоку «Виробнича безпека» констатуємо падіння індексу виробничої безпеки з 0,59 у 2010 р. до 0,49 у 2016 р. та незначне зростання до 0,605 у 2018 р., що показує складний стан вітчизняного виробництва та інноваційної діяльності в сучасних економічних умовах.

Таблиця 4.24

Інтегральний індекс функціонально-компонентного блоку «Виробнича безпека» (*VTN*) нафтохімічної галузі

Показник	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Індекс безпеки техніко-технологічної складової	0,5	*0,73*	*0,7*	*0,71*	*0,68*	*0,65*	*0,65*	*0,68*	*0,73*	*0,71*
Індекс безпеки інноваційної складової	0,5	*0,46*	*0,51*	*0,38*	*0,28*	*0,25*	*0,28*	*0,3*	*0,46*	*0,51*
Індекс виробничої безпеки		***0,594***	***0,603***	***0,545***	***0,48***	***0,45***	***0,465***	***0,49***	***0,595***	***0,605***

Джерело: розроблено автором

Наступним блоком функціонально-компонентної моделі економічної безпеки галузі є блок «Ринкова (внутрішньоекономічна) безпека» (*VE*), до якого увійшли показники ринкової складової економічної безпеки галузі (табл. 4.25).

Таблиця 4.25

Розраховані та нормалізовані показники ринкової (*VE*) складової економічної безпеки нафтохімічної галузі

Показник	Ск. н	Ст/д	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Рівень конкуренції внутрішнього ринку	*V1*	S	0,11	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06
Темпи зростання обсягів внутрішнього ринку	*V2*	S	0,112	0,06	0,07	0,07	0,07	0,05	0,06	0,06	0,06	0,07
Попит на продукцію на внутрішньому ринку	*V3*	S	0,11	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,07	0,06	0,06
Ціна на продукцію на внутрішньому ринку	*V4*	S	0,11	0,05	0,05	0,05	0,04	0,06	0,06	0,06	0,05	0,05
Присутність на внутрішньому ринку аналогів імпортного виробництва	*V5*	D	0,112	0,06	0,06	0,06	0,06	0,05	0,05	0,05	0,06	0,06
Рентабельність від реалізації продукції на внутрішньому ринку	*V6*	S	0,112	0,07	0,07	0,07	0,07	0,06	0,06	0,07	0,07	0,07

Продовж. табл. 4.25

1	*2*	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Активність стимулювання збуту продукції на внутрішньому ринку	*V7*	S	0,11	0,06	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,06	0,07
Розвиток внутрішніх каналів збуту продукції	*V8*	S	0,112	0,06	0,07	0,07	0,07	0,07	0,08	0,08	0,06	0,07
Розвиток внутрішньоринкової інфраструктури	*V9*	S	0,112	0,06	0,06	0,06	0,06	0,07	0,07	0,09	0,06	0,06
Індекс безпеки ринкової складової				0,541	0,56	0,58	0,56	0,54	0,58	0,601	0,542	0,561

Джерело: розроблено автором

Як показують результати поведеного розрахунку рівня економічної безпеки внутрішньоекономічної складової за показниками попиту на продукцію на внутрішньому ринку, цін на продукцію на внутрішньому ринку, активності стимулювання збуту продукції на внутрішньому ринку, показників розвитку внутрішніх каналів збуту та показників розвитку внутрішньоринкової інфраструктури, індекс економічної безпеки досяг динаміки незначного, проте послідовного зростання у період з 2010–2018 рр., що за відносної стабільності інших показників та зменшення присутності на внутрішньому ринку імпортної продукції призвело до незначного зростання індексу економічної безпеки з показника 0,54 у 2010 р. до показника 0,561 у 2018 р.

Індекс економічної безпеки блоку «Ринкова (внутрішньоекономічна) безпека» (табл. 4.26) розраховується за формулою

$$I_R = \sum \alpha_{ij} \times I_j \ , \qquad (4.11)$$

де α_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску *i*-го показника блоку «Ринкова (внутрішньоекономічна) безпека» в інтегральний індекс;

I_j – складова економічної безпеки функціонального блоку «Ринкова (внутрішньоекономічна) безпека».

Таблиця 4.26

Інтегральний індекс функціонально-компонентного блоку «Ринкова (внутрішньоекономічна) безпека» (*VE*) нафтохімічної галузі

Показник	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Індекс безпеки ринкової складової	1	0,54	0,56	0,58	0,56	0,54	0,58	0,6	0,54	0,56
Індекс внутрішньоекономічної безпеки		0,540	0,56	0,58	0,56	0,54	0,58	0,6	0,542	0,561

Джерело: розроблено автором

Загальний інтегральний індекс внутрішньоекономічної безпеки галузі виробництва полівінілхлоридів має стійку тенденцію до зростання рівня показника, проте загалом рівень економічної безпеки цього блоку досить низький та недостатній для ефективного функціонування та зростання галузі промисловості.

Четвертим функціональним боком функціонально-компонентної моделі економічної безпеки галузі є блок «Зовнішньоекономічна безпека» (*SE*), що складається з двох складових: імпортної складової економічної безпеки та експортної складової економічної безпеки (табл. 4.27 і 4.28).

Ключовими показниками імпортної складової економічної безпеки галузі є показники обсягу імпорту продукції, обладнання, технологій, обсягу сировини в загальному обсязі імпорту продукції. На жаль, ці показники економічної безпеки у 2010–2018 рр. зазнали негативних змін, що призвело до зниження рівня їх економічної безпеки.

Показники експортної складової економічної безпеки галузі теж зазнали певних структурних змін, що призвело до зростання рівня економічної безпеки показників експорту продукції, динаміки зростання експорту продукції, рівня конкурентоспроможності продукції на зовнішніх економічних ринках, показників якості маркетингу при просуванні продукції на міжнародні економічні ринки, зниження рівня обмежень до просування продукції на зовнішні ринки та зростання активності виробників галузі у виході на зовнішні економічні ринки.

Таблиця 4.27

Розраховані та нормалізовані показники імпортної (ІМ) складової економічної безпеки нафтохімічної галузі

Показник	Ск. н	Ст/д	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяги імпорту продукції	*ІМ1*	S	0,126	0,1	0,11	0,1	0,1	0,05	0,04	0,05	0,1	0,11
Обсяг обладнання, технологій у загальній структурі імпорту	*ІМ2*	S	0,125	0,1	0,08	0,08	0,09	0,08	0,08	0,1	0,1	0,08
Обсяг мінеральної сировини в загальній структурі імпорту	*ІМ3*	S	0,125	0,04	0,05	0,05	0,04	0,05	0,05	0,03	0,04	0,05
Динаміка зменшення імпорту продукції	*ІМ4*	S	0,126	0,05	0,05	0,05	0,05	0,09	0,1	0,1	0,05	0,05
Рівень імпортної сировини, матеріалів у структурі необхідних матеріальних ресурсів	*ІМ5*	D	0,126	0,04	0,03	0,04	0,04	0,11	0,11	0,13	0,04	0,03
Наявність технологічної можливості заміни імпорту вітчизняними товарами	*ІМ6*	S	0,126	0,05	0,05	0,05	0,05	0,08	0,09	0,09	0,05	0,05
Обсяги реалізації готової продукції імпортного виробництва на внутрішньому ринку галузі	*ІМ7*	D	0,124	0,04	0,04	0,04	0,04	0,07	0,08	0,09	0,04	0,04
Державне регулювання імпорту продукції та захисту внутрішнього ринку	*ІМ8*	S	0,122	0,06	0,06	0,07	0,06	0,07	0,07	0,07	0,06	0,06
Індекс безпеки імпортної складової				0,47	0,460	0,47	0,47	0,60	0,62	0,65	0,472	0,463

Джерело: розроблено автором

Зростання рівня економічної безпеки призвело за позитивної динаміки загального рівня економічної безпеки цієї складової (із 0,38 у 2010 р. до 0,45 у 2016 р.), проте загалом, незважаючи на позитивну динаміку, рівень зовнішньоекономічної складової безпеки галузі залишається критично

низьким, і значення індексу безпеки експортної складової на 2018 р. становить 0,398 (див. табл. 4.28).

Таблиця 4.28

Розраховані та нормалізовані показники експортної (EX) складової економічної безпеки нафтохімічної галузі

Показник	Ск. н	Ст/ д	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Обсяги експорту продукції	*EX1*	S	0,112	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03	0,04	0,04	0,03	0,03
Динаміка зростання експорту продукції	*EX2*	S	0,111	0,03	0,03	0,03	0,02	0,03	0,04	0,04	0,03	0,03
Частка високотехнологічної продукції в загальній структурі експорту	*EX3*	S	0,111	0,01	0,02	0,01	0,02	0,02	0,02	0,02	0,01	0,02
Рівень зовнішньо-економічної конкуренції	*EX4*	D	0,111	0,06	0,06	0,06	0,07	0,07	0,07	0,06	0,06	0,06
Конкурентоспроможність продукції галузі на зовнішніх ринках	*EX5*	S	0,111	0,06	0,06	0,06	0,06	0,06	0,07	0,07	0,06	0,06
Якість маркетингової політики в просуванні продукції галузі на зовнішніх ринках	*EX6*	S	0,111	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,05	0,06	0,04	0,04
Активність виробників галузі у представленні продукції на зовнішніх ринках	*EX7*	S	0,111	0,05	0,05	0,06	0,05	0,06	0,04	0,06	0,05	0,05
Наявність та рівень обмежень для просування продукції на зовнішніх ринках	*EX8*	D	0,111	0,07	0,07	0,08	0,08	0,07	0,06	0,08	0,07	0,07
Державна підтримка у просуванні продукції галузі на міжнародні економічні ринки	*EX9*	S	0,111	0,03	0,03	0,03	0,02	0,03	0,03	0,03	0,03	0,03
Індекс безпеки експортної складової				0,380	0,390	0,391	0,39	0,41	0,42	0,45	0,381	0,398

Джерело: розроблено автором

Загальний інтегральний індекс блоку «Зовнішньоекономічна безпека» розраховується за формулою (4.12), а отримані в результаті розрахунку дані подано у табл. 4.29.

$$I_R = \sum \alpha_{ij} \times I_j \ , \qquad (4.12)$$

де α_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску *i*-го показника блоку зовнішньоекономічної безпеки в інтегральний індекс;

I_j – функціональний блок зовнішньоекономічної складової економічної безпеки галузі.

Таблиця 4.29

Інтегральний індекс функціонально-компонентного блоку «Зовнішньоекономічна безпека» (*SE*) нафтохімічної галузі

Показник	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Індекс безпеки імпортної складової	0,5	0,47	0,46	0,47	0,47	0,6	0,62	0,65	0,47	0,46
Індекс безпеки експортної складової	0,5	0,38	0,39	0,39	0,39	0,41	0,42	0,45	0,38	0,39
Індекс зовнішньоекономічної безпеки		0,42	0,422	0,43	0,43	0,505	0,52	0,55	0,423	0,425

Джерело: розроблено автором

Дані проведених розрахунків вказують на загалом низький рівень зовнішньоекономічної складової економічної безпеки галузі (з показником 0,42 у 2010 р. і 0,425 у 2018 р.), незважаючи на незначне зростання у 2015–2016 рр. Це свідчить про значні ризики зовнішньоекономічної діяльності галузі.

Розрахунок загального інтегрального індексу економічної безпеки галузі I_{EBG} із застосуванням функціонально-компонентної блокової моделі здійснено за формулою (4.13), а його показники наведено у табл. 4.30 та на рис. 4.10.

$$I_{EBG} = \sum b_j \times I_j \,, \tag{4.13}$$

де b_j – вагові коефіцієнти функціональних блоків економічної безпеки галузі; I_j – функціональні блоки економічної безпеки галузі.

Таблиця 4.30

Розрахунок інтегрального індексу економічної безпеки нафтохімічної галузі

Блок	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Виробнича безпека (*VTN*)	0,594	0,603	0,545	0,48	0,45	0,465	0,49	0,595	0,605
Ресурсна безпека (*R*)	0,626	0,63	0,644	0,642	0,578	0,582	0,594	0,628	0,631
Ринкова (внутрішньоекономічна) безпека (*VE*)	0,540	0,56	0,58	0,56	0,54	0,58	0,6	0,542	0,561
Зовнішньоекономічна безпека (*SE*)	0,42	0,422	0,43	0,43	0,505	0,52	0,55	0,423	0,425
Загальний рівень економічної безпеки галузі	0,549	0,556	0,552	0,529	0,518	0,536	0,558	0,5492	0,557

Джерело: розроблено автором

Рис. 4.10. Рівень економічної безпеки нафтохімічної галузі за її основними функціональними блоками

Джерело: сформовано автором

Узагальнюючи вищенаведені дані, варто зазначити поступове та незначне зростання загального інтегрального індексу економічної безпеки

галузі з рівня економічної безпеки 0,549 у 2010 р. до рівня 0,557 у 2018 р., проте сам рівень економічної безпеки є критично низьким, що говорить про нестабільне економічне становище та значний вплив загроз зовнішнього і внутрішнього середовища на стан та рівень економічної безпеки галузі.

У процесі діагностики стану та рівня економічної безпеки нафтохімічної галузі України з метою визначення загроз економічній безпеці галузі в напрямі виробництва полівінілхлоридів було розроблено листи опитування та із застосуванням методу SWOT-аналізу здійснено опитування провідних фахівців підприємств-виробників полівінілхлоридних профілів в Україні. На основі отриманих даних здійснено розрахунок та оцінку сильних і слабких сторін, перспектив і можливостей розвитку та загроз економічній безпеці підприємств хімічної галузі України (табл. 4.31–4.34).

Таблиця 4.31

Результати SWOT-аналізу сильних сторін підприємств нафтохімічної галузі України з виробництва полівінілхлоридних профілів

Показник	Бал оцінки
1	2
Сильні сторони підприємств галузі	
Наявність та сформованість внутрішнього ринку	6,57
Активізація виходу підприємств галузі на зовнішні ринки	4,43
Стрімкий розвиток інноваційних та комунікаційних технологій	4,71
Посилення зв’язків підприємств галузі міжнародних та регіональних	4,71
Прискорення процесу обміну бізнес-інформацією	7,14
Наявність фахівців, необхідних для забезпечення роботи підприємств галузі	6,86
Наявність матеріальних ресурсів (природної сировини) вітчизняного виробництва для забезпечення роботи галузі	8,29
Наявність матеріальних ресурсів (матеріалів, напівфабрикатів)	8,71
Низька собівартість продукції вітчизняного виробництва порівняно з імпортними аналогами	5,43
Наявність конкурентних переваг (унікальність товарів)	5,57
Наявність сильних позицій у специфічних ринкових сегментах	4,86
Наявність творчого потенціалу, підприємницьких можливостей	6,43

Продовж. табл. 4.31

1	2
Активізація процесів сертифікації продукції та процесів її виробництва	6,86
Достатньо високий рівень нормативно-правового забезпечення	4,71
Наявність та розбудова логістичної інфраструктури	6,14
Ріст виробничих потужностей підприємств галузі	3,43
Концентрація виробництв та їх спеціалізація	3,57
Впровадження систем контролю якості технологічного процесу та продукції	6,57
Зацікавленість вітчизняних підприємств галузі у впровадженні сучасних бізнес-процесів управління	5,86
Зацікавленість підприємств галузі у впровадженні методик із управління ефективністю	4,71
Налагодження співпраці між підприємствами галузі, їх об'єднання в спілки	2,86
Розвиток галузевої кооперації	3,14
Політика впровадження ресурсоощадних та енергоефективних технологій	7,43
УСЬОГО, ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА:	129,00

Джерело: сформована автором

Таблиця 4.32

Результати SWOT-аналізу можливостей підприємств нафтохімічної галузі України з виробництва полівінілхлоридних профілів

Можливості для підприємств галузі у роботі на внутрішньому ринку та виході на зовнішні ринки	Бал оцін-ки
1	2
Розвиток стратегічного партнерства з країнами ЄС	5,29
Підтримка України, її економічного та політичного курсу країнами ЄС та США	5,00
Активізація інтеграційних процесів підприємств вітчизняних галузей	5,43
Активний розвиток політичних, економічних та культурних відносин з ЄС	5,29
Консолідація зусиль суспільства в напрямі європейського вибору країни	5,43
Активізація процесів боротьби з корупцією	4,71
Зміна політичного та економічного векторів розвитку у напрямі євроінтеграції	6,86
Активізація роботи з гармонізації законодавчих актів із нормами міжнародного законодавства	5,71

Продовж. табл. 4.32

1	2
Наявність значного обсягу кадрового ресурсу	3,57
Робота в напрямі усунення законодавчих бар'єрів для розвитку підприємництва	3,57
Можливість активізації експортно-імпортних операцій та виходу вітчизняних галузей на світові ринки	3,86
Можливості отримання стратегічних конкурентних позицій на світових ринках	3,14
Реалізація державних заходів з оздоровлення банківської системи	2,29
Активізація державної діяльності на підтримку міжнародної економічної співпраці	2,57
Розширення механізмів забезпечення економічної безпеки завдяки вдосконаленню розвитку недержавної сфери забезпечення безпеки	2,29
Активізація процесів у напрямі вдосконалення чинного законодавства	2,43
Прискорення процесів обміну інформацією та комунікаційних можливостей бізнесу	6,14
Розвиток електронної комерції	8,43
Суспільна підтримка вітчизняних виробників на внутрішньому ринку	8,43
Цінова перевага вітчизняної продукції порівняно з імпортною	6,43
Можливість вивчення та використання кращого світового досвіду з управління підприємствами галузі та економічною безпекою	4,86
Значні перспективи розвитку галузевих науково-дослідних інститутів	2,71
Наявність талановитих перспективних наукових кадрів у країні	5,43
Розвиток галузевого та міжгалузевого співробітництва	5,00
Подальша розбудова транспортної інфраструктури країни, шляхів, мереж	4,71
Подальша розбудова логістичної інфраструктури країни	5,57
Налагодження співпраці між підприємствами галузі, їх об'єднання в асоціації	3,71
Впровадження бізнес-процесів управління структурами та виробництвом	3,57
Провадження процесів сертифікації продукції та процесів виробництва продукції, необхідної для виходу на зовнішні ринки	4,14
Підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції	3,71
Економія ресурсів, пов'язана із впровадженням енергоощадних технологій	7,14
УСЬОГО, ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА:	147,4

Джерело: сформовано автором

Таблиця 4.33

Результати SWOT-аналізу слабких сторін підприємств нафтохімічної галузі України з виробництва полівінілхлоридних профілів

Показник	Бал оцінки
Відсутність єдиної стратегії забезпечення економічної безпеки галузі	7,00
Відсутність законодавчих активів економічної безпеки галузі	7,00
Відсутність єдиних структур та підрозділів у сфері забезпечення економічної безпеки галузі	6,29
Зниження соціальних стандартів захисту працівників	4,71
Відсутність реальної відповідальності за порушення у сфері економічної безпеки	7,43
Низька якість ресурсів та інформаційного забезпечення підприємств галузі	6,14
Недостатність фінансових ресурсів	6,14
Недостатність, низька якість матеріалів та комплектуючих вітчизняного виробництва	3,57
Відсутність необхідного обладнання вітчизняного виробництва	3,00
Низький рівень технологій виробництва	2,14
Падіння обсягу споживання внутрішнього ринку	2,43
Значна вартість енергетичних ресурсів	8,14
Відсутність єдиної політики просування галузей на зовнішні ринки	6,43
Наявність бар’єрів для виходу підприємств галузі за зовнішні ринки	6,71
Високий валютний курс та значні валютні коливання	6,71
Відсутність обсягів зростання внутрішнього ринку	3,57
Відсутність спільного управлінського органу – Ради із забезпечення безпеки	8,86
Відсутність достатнього обсягу фінансових ресурсів, необхідних для розвитку	5,57
Недостатність розробки та впровадження інноваційно-інвестиційних проектів	6,00
Недостатній рівень якості вітчизняної продукції	4,43
Недостатність впровадження систем контролю якості та безпеки продукції та процесів виробництва	3,43
Низький рівень впровадження сучасних управлінських технологій, бізнес-процесів	5,71
Високі витрати виробництва	4,71
Використання застарілих виробничих потужностей та технологій	3,43
УСЬОГО, ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА:	129,57

Джерело: сформовано автором

Таблиця 4.34

Результати SWOT-аналізу впливу зовнішніх та внутрішніх загроз у діяльності підприємств нафтохімічної галузі України з виробництва полівінілхлоридних профілів

Показник	Бал оцінки
1	2
Відсутність угод між державними та недержавним структурами з метою забезпечення безпеки галузі	6,00
Високий рівень інфляції	6,00
Соціально-політична та економічна нестабільність	7,14
Зростання соціальної напруги	7,57
Падіння споживчих можливостей покупців на внутрішньому ринку	7,29
Влив світової економічної кризи, сповільнення темпів розвитку	4,14
Високі вимоги до якості та сертифікації продукції галузей на зовнішніх ринках	8,14
Високий рівень конкуренції на зовнішніх ринках	7,29
Значна залежність міжнародної торгівлі від політичних факторів та міжнародних міждержавних відносин	8,14
Негативний вплив екологічних факторів	4,86
Значна імпортозалежність вітчизняних підприємств	8,57
Фактична відсутність зовнішнього інвестування в економіку	7,43
Висока ціна інвестиційних ресурсів	8,29
Застаріла технічна виробнича база підприємств галузі	4,14
Низький рівень технологій виробництва	2,86
Відсутність інформаційної підтримки вітчизняних виробників на зовнішніх ринках	4,86
Значний рівень корупції та криміналу у країні	5,00
Значний рівень інфляції	5,71
Високий рівень конкуренції на внутрішніх ринках	5,71
Негативні демографічні зміни у країни	4,57
Відплив необхідних кращих виробничо-управлінських кадрів за кордон	6,43
Відсутність державної підтримки розвитку галузей	6,29
Відсутність єдиної державної політики із забезпечення економічної безпеки галузей	5,00
Відсутність узгоджених дій між підприємствами галузі в напрямі забезпечення економічної безпеки	4,57
Прихід на внутрішній ринок країни транснаціональних корпорацій	3,33
Значний плив політики на економічні процеси	8,57
Неврегульованість чинного законодавства	7,00

Продовж. табл. 4.34

1	2
Відсутність у країні працюючих механізмів венчурного інвестування	7,86
Відсутність єдиної стратегії забезпечення економічної безпеки галузей	5,71
Низька мотивація праці та недостатній рівень соціального захисту працівників	4,14
Зростання рівня інформаційної небезпеки, кіберзлочинності	5,43
Відсутність розуміння та інституційних заходів у забезпеченні економічної безпеки галузей	4,14
Слабка активність інноваційної діяльності	5,14
Відсутність єдиної державної інформаційної політики покращання бізнес-клімату в Україні	3,57
Відсутність єдиного механізму дій із забезпечення економічної безпеки галузі	4,14
Недостатній рівень конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках	6,43
Відсутність державних програм підтримки розвитку галузі на внутрішньому та на зовнішніх ринках	6,86
УСЬОГО, ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА:	218,33

Джерело: сформовано автором

Результати проведеного SWOT-аналізу дають змогу зазначити, що найвпливовішими загрозами економічній безпеці є: значна імпортозалежність вітчизняних підприємств, фактична відсутність зовнішнього інвестування в економіку країни, значний вплив політики на економічні процеси, висока ціна інвестиційних ресурсів, енергозалежність і вартість енергетичних ресурсів, значна залежність міжнародної торгівлі від політичних факторів та міжнародних міждержавних відносин, падіння споживчих можливостей покупців на внутрішньому ринку, високі вимоги до якості та сертифікації продукції галузей на зовнішніх ринках, що значно обмежують просування вітчизняної продукції на зовнішні економічні ринки, відсутність у країні працюючих механізмів венчурного інвестування, зростання соціальної напруги в суспільстві, неврегульованість чинного законодавства, відсутність державних програм підтримки розвитку галузі на внутрішньому та на

зовнішніх ринках тощо. Листи опитування за проведеним SWOT-аналізом наведено в дод. Л.

З метою аналізу стану та розвитку хімічної галузі (виробництва полівінілхлоридів) було здійснено аналіз галузевого ринку із застосуванням моделі п’яти сил М. Портера (табл. 4.35, рис. 4.11), у процесі якого проведено опитування провідних фахівців підприємств-виробників полівінілхлоридного профілю хімічної галузі України.

Таблиця 4.35

Загальна оцінка галузевого ринку із застосуванням моделі п’яти сил М. Портера

Основні групи аналізу за М. Портером	Оцінка
1. Загроза появи нових гравців	47,25
2. Ринкова влада споживачів	55,85
3. Ринкова влада постачальників	52,50
4. Загроза появи продуктів-замінників	29,00
5. Рівень конкурентної боротьби	55,75

Джерело: сформовано автором

Рис. 4.11. Аналіз галузевого ринку за моделлю п’яти сил М. Портера

Джерело: сформовано автором

У результаті здійсненого аналізу галузевого ринку із застосуванням моделі п’яти сил М. Портера визначено, що найбільшими загрозами в розвитку галузі є загрози, пов’язані зі споживанням її продукції, падінням споживання на внутрішньому ринку та зменшенням можливостей виходу на зовнішні економічні ринки. Істотний вплив на розвиток галузі мають значний рівень конкуренції на внутрішньому та високий рівень конкуренції галузі на зовнішньому ринку, рівень конкурентної боротьби та недостатній рівень конкурентоспроможності підприємств на зовнішньому ринку, значна вага нецінової конкуренції в інноваціях, маркетингу, бізнес-моделях, значний вплив нецінової конкуренції в інноваціях, маркетингу, бізнес-моделях та висока конкурентна насиченість ринку. Значний вплив на розвиток галузі здійснює діяльність компаній-постачальників сировини, компонентів, робочої сили та послуг, їх концентрація й можливість диференціювання джерел постачання. Менш дієвий вплив мають фактори можливості появи нових конкурентів за рахунок високого рівня початкових витрат на створення бізнесу та обмеженості доступу до просування на ринок, не сприяє появі нових конкурентів і висока собівартість виробництва продукції. Найменший вплив на розвиток галузі, за оцінкою експертів, здійснюють загрози появи продуктів-замінників внаслідок високої вартості переходу на продукт-замінник для споживача. Листи опитування за проведеним аналізом моделі п’яти сил М. Портера та узагальнені результати аналізу наведено в дод. М.

Висновки до розділу 4

Здійснено аналіз позиціонування економічного розвитку країни у вимірах міжнародних рейтингів економічного розвитку та конкурентоспроможності і детальне дослідження позицій України за рівнем конкурентоспроможності за даними Всесвітнього економічного форуму та за рейтинговими оцінками провідних міжнародних рейтингів економічного розвитку. Так, у рейтингу країн світу за Індексом глобальної

конкурентоспроможності за 2017–2018 рр. Україна посідає 81-шу позицію зі 137 країн світу. Для порівняння, близькі за розвитком країни посідають у цьому рейтингу такі місця: Грузія – 67-ме місце, Туреччина – 53-тє, Польща – 39-те. За даними проведеного аналізу, найнижчі позиції в рейтингу конкурентоспроможності Україна посідає за станом та розвитком інституцій, станом макроекономічного середовища країни, її виробництва, показників економічного розвитку (121-ша позиція у світі), низьким є рейтинг країни за показниками розвитку та ефективності товарних ринків (101-ша позиція) та за розвитком і станом фінансового ринку в країні (120-та позиція). Водночас найвищими, на думку експертів, у співвідношенні з іншими показниками є стан вищої освіти та професійна підготовка у країні (35-те місце), розмір внутрішнього ринку (47-ма позиція), стан і розвиток інновацій у країні (61-ша позиція), хоча ця позиція погіршується з рівня 52 у 2017 р., та стан охорони здоров’я і початкової освіти (53-тя позиція в рейтингу).

Негативними факторами, що унеможливлюють активний економічний розвиток країни та залучення в її економіку потужних зовнішніх і внутрішніх інвестицій, експерти вбачають такі проблеми, як високий рівень інфляції, значний рівень корупції, політична та соціальна нестабільність, відсутність необхідного рівня державного регулювання економіки, планування економічного розвитку та дієвих механізмів реалізації та інституційного забезпечення, неврегульованість чинного законодавства, податковий тиск, відсутність у країні дієвих механізмів захисту прав власності та бізнесу, корупція, державне регулювання валютного ринку, відсутність та ускладненість доступу до фінансових ресурсів, недостатній розвиток інновацій та відсутність програм інноваційного розвитку, недостатній рівень охорони здоров’я, недостатній рівень розвитку професійної освіти, низька якість інфраструктури тощо.

Автором розроблено модель оцінки рівня економічної безпеки галузей промисловості. Моделювання та оцінку побудовано на основі комплексного підходу до формування функціонально-компонентних блоків показників,

якісного підходу в проведенні експертної оцінки, нормативного підходу у визначенні оптимальних значень показників-індикаторів економічної безпеки та кількісного підходу у формуванні методологічного інструментарію оцінки під час проведення розрахунків.

В основу визначення інтегрального індексу економічної безпеки галузі промисловості покладено комбінування кількісних та якісних методів дослідження, а саме: а) проведення анкетування; б) експертна (якісна) оцінка показників із визначенням рівня показників-індикаторів, фактичного рівня показників за складовими економічної безпеки; в) кількісна оцінка рівня економічної безпеки за базовими компонентами економічної безпеки.

Комплексна модель оцінки економічної безпеки галузей промисловості на засадах конкурентоспроможності охоплює агреговану сукупність детермінант та елементів конкурентоспроможності, структурованих у складові та показники економічної безпеки галузей промисловості з урахуванням як базових показників, притаманних усім галузям промисловості, так і специфічних показників, які є характерними для високотехнологічних галузей промисловості, що найбільш повно представляють аспекти й тенденції розвитку нафтохімічної галузі країни.

За розробленою автором моделлю до базових компонентів віднесено ресурсну (*R*), виробничу (*VTN*), ринкову (*VE*) та зовнішньоекономічну (*SE*) безпеку.

VTN включає показники виробничо-технологічної та інноваційної складових економічної безпеки галузі промисловості; складові R визначають рівень та безпеку забезпечення фінансово-господарської діяльності підприємств галузі всіма видами необхідних для їх функціонування ресурсів: фінансових, інформаційних, кадрових, енергетичних та інвестиційних; *VE* характеризує рівень економічної безпеки внутрішнього ринкового середовища галузі промисловості, стан ринку, конкурентоспроможність галузі, характер і рівень внутрішньої ринкової конкуренції, обсяг внутрішнього ринку, його динаміку, основні ринкові сегменти споживачів, динаміку зміни внутрішнього

ринку та попиту на продукцію підприємств галузі на внутрішньому ринку; *SE* містить складові експортної та імпортної безпеки і визначає стан економічної безпеки галузі промисловості в разі виходу на зовнішні економічні ринки.

Розрахунок моделі та побудова на її основі системи моніторингу стану і рівня економічної безпеки з дослідженням і розрахунком відповідних показників конкурентоспроможності галузі промисловості за основними функціональними блоками дає можливість побудови механізму забезпечення економічної безпеки галузі промисловості в системі економічної безпеки держави та стратегічного, оперативного, тактичного планування в управлінні економічною безпекою галузі.

Розроблена комплексна модель безпеки галузі промисловості в системі економічної безпеки держави має ту особливість, що спирається на фактор як провідний детермінант економічної безпеки галузі. Такий методологічний підхід забезпечує комплексність аналізу економічної безпеки галузі і оцінки її рівня за окремими показниками функціональних компонент і являє собою інструмент комплексної діагностики стану й рівня економічної безпеки галузі промисловості в системі економічної безпеки держави.

Застосування запропонованої моделі на рівні підприємств галузі дозволяє, як показала її апробація, в оперативному режимі визначати деструктивні зміни компонент економічної безпеки і завдяки своєчасній комплексній діагностиці через цілеспрямований вплив на нейтралізацію негативної дії відповідних деструктивних проявів оптимізувати механізм забезпечення економічної безпеки галузі.

Здійснено дослідження та визначення рівня економічної безпеки нафтохімічної галузі України. Вітчизняна нафтохімічна галузь представлена переробкою полівінілхлоридів і є залежною від: а) імпортної сировини; б) енергопостачання через високу енергоємність виробництва; в) змін зовнішньоекономічної складової та кон’юнктури ринку кінцевих продуктів. Незважаючи на те, що у світі зростає частка споживання полімерів і

полівінілхлориду, в Україні розвиток цього ринку не відповідає світовим та європейським тенденціям.

На основі розробленої автором комплексної моделі здійснено оцінювання рівня економічної безпеки нафтохімічної галузі України напрямку переробки полівінілхлоридів. У результаті проведеного дослідження із застосування державної Методики розрахунку рівня економічної безпеки держави здійснено розрахунок інтегрального індексу економічної безпеки за основними функціональними компонентами. Результати проведеного аналізу виявили загалом низький показник рівня ресурсної безпеки, що свідчить про значні загрози, відсутність достатнього ресурсного забезпечення фінансовими, інвестиційними, кадровими ресурсами галузі напряму переробки полімерів вінілхлориду. Показники інтегрального індексу функціонально-компонентного блоку виробничої безпеки дають підстави для констатації факту значного, більш ніж на 17 %, падіння індексу виробничої безпеки із 0,594 у 2010 р. до 0,45 у 2014 р. та незначне його зростання впродовж 2015–2018 рр. до рівня 0,605, що показує складний стан сучасного вітчизняного виробництва та інноваційної діяльності в сучасних економічних умовах.

Результати розрахунку рівня економічної безпеки ринкової внутрішньо-економічної складової за показниками попиту на продукцію на внутрішньому ринку, цін на продукцію на внутрішньому ринку, активності стимулювання збуту продукції на внутрішньому ринку, показників розвитку внутрішніх каналів збуту та показників розвитку внутрішньоринкової інфраструктури показали, що індекс ринкової безпеки протягом 2010–2018 рр. перебував загалом на низькому рівні (0,54–0,56) економічної безпеки з незначними періодами ринкової активності.

Дані проведених розрахунків свідчать про загалом низький рівень експортної та імпортної безпеки (0,42), що, враховуючи значну ресурсну імпортозалежність галузі та її експортну орієнтованість, дає підстави для висновку про низький рівень зовнішньоекономічної складової економічної безпеки галузі. Загальний інтегральний індекс економічної безпеки галузі із

застосуванням функціонально-компонентної моделі свідчить про поступове, незначне зростання економічної безпеки галузі (від рівня 0,549 у 2010 р. до рівня 0,557 у 2018 р.), проте сам рівень економічної безпеки є критично низьким, що вказує на нестабільне економічне становище та значний вплив загроз зовнішнього і внутрішнього середовища на стан і рівень економічної безпеки галузі.

Емпіричний аналіз економічної безпеки уможливлює розробку механізму забезпечення економічної безпеки галузі, використовуючи декомпозицію системи до найнижчого рівнів за результатами аналізу, оцінки отриманих даних та їх синтезу, дає змогу сформувати механізми забезпечення економічної безпеки наступних, вищих рівнів.

У результаті проведеного SWOT-аналізу визначено, що найбільшими загрозами економічній безпеці галузі є: значна імпортозалежність, фактична відсутність зовнішнього інвестування в промисловість, значний вплив політики на економічні процеси, висока ціна інвестиційних ресурсів, енергозалежність та вартість енергетичних ресурсів, значна залежність міжнародної торгівлі від політичних факторів та міжнародних міждержавних відносин, падіння споживчих можливостей покупців на внутрішньому ринку, високі вимоги до якості та сертифікації продукції галузей, що значно обмежують просування вітчизняної продукції на зовнішні ринки, відсутність у країні працюючих механізмів венчурного інвестування, зростання соціальної напруги у суспільстві, неврегульованість чинного законодавства, відсутність державних програм підтримки розвитку галузі тощо.

За результатами аналізу галузевого ринку із застосуванням моделі п’яти сил М. Портера визначено, що найбільшими загрозами в розвитку галузі є загрози, пов’язані з падінням споживання на внутрішньому ринку та зменшенням можливостей виходу на зовнішні ринки, високий рівень конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках, недостатній рівень конкурентоспроможності продукції, значний вплив нецінової конкуренції в інноваціях, маркетингу і висока конкурентна насиченість ринку. Значний

вплив на розвиток галузі чинять фактори ресурсного забезпечення сировиною, компонентами, робочою силою та їх концентрація і можливість диференціювання джерел постачання.

Результати досліджень оцінки рівня економічної безпеки галузей промисловості України висвітлено у працях автора: [266 – 271].

РОЗДІЛ 5
ОСНОВНІ НАПРЯМИ І МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

5.1. Системно-структурний підхід до визначення напрямів забезпечення безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави

Концептуально-методологічне планування напрямів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави є багатогранною категорією та складається зі структури (сукупності) значної кількості взаємопов'язаних та взаємозалежних системних складових, що потребує застосування системно-структурного наукового підходу.

Етимологічна сутність системно-структурного підходу ґрунтується на розумінні сутності поняття «системного підходу», що дає змогу визначити найцінніші структурні та динамічні властивості об'єкта, які зумовлюють його цілісність. Системний підхід визначає принципово новий спосіб проведення досліджень, який дає можливість максимально повно ідентифікувати типологію, визначити структуру та логіку взаємозв'язків елементів об'єкта, що зумовлюють цілісність його функціонування. Водночас структура являє собою сукупність стійких зв'язків між множиною компонентів цілісного об'єкта. Отже, системно-структурний підхід, детально досліджений у третьому розділі, як один із провідних методів у методології забезпечення економічної безпеки галузі, дає змогу визначити структуру системи та взаємозв'язки галузі як елементу економічної системи держави, типологію, логіку, послідовність цих взаємозв'язків.

Системно-структурний підхід у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості є якісно новим рівнем пізнання об'єкта та процесу забезпечення економічної безпеки галузі як складової структури системи

економічної безпеки, а також механізму забезпечення економічної безпеки галузі, що являє собою сукупність методів, заходів, засобів, інструментів забезпечення економічної безпеки галузі.

Таким чином, відбувається дослідження та формалізація взаємозв'язку рівнів ієрархії забезпечення економічної безпеки галузі як різних рівнів її структури, тобто дослідження вертикальної структури в забезпеченні економічної безпеки та горизонтальної структури функціональних блоків складових економічної безпеки галузі (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Системно-структурний підхід у формуванні напрямів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості

Джерело: сформовано автором

Незважаючи на те, що базовими рівнями забезпечення економічної безпеки є рівень держави як макрорівень та рівень підприємства як мікрорівень зі сталими визначеними суб'єктами управління економічною безпекою та її забезпеченням, важливе значення має надаватися її мезорівню, оскільки він є сукупністю виробничо-господарських комплексів, що створюють потенціал вітчизняної економіки та конкурентоспроможну

продукцію. Відповідно до системно-структурного підходу, економічна безпека галузі є поліструктурною, багаторівневою ієрархічною системою, що поєднує горизонтальну функціонально-компонентну систему складових та вертикальну структуру єрархії рівнів, як показано на рис. 5.1.

Формування нової моделі розвитку галузі, планування та розробка напрямів забезпечення економічної безпеки галузі здійснюються відповідно до прийнятої стратегії і прийнятих відповідних стратегічних планів та окреслених орієнтирів стратегічного планування.

У структурованій управлінській діяльності планування є основою для формування комплексу дій із забезпечення економічної безпеки галузі. Планування в забезпеченні економічної безпеки визначає перспективу та майбутній стан галузі, шляхи та напрями реалізації стратегії економічної безпеки. Відповідно до цього стратегічне планування в забезпеченні економічної безпеки галузі являє собою дії та рішення щодо розробки стратегічних напрямів і завдань, необхідних для реалізації стратегії інтегрованого конкурентного розвитку в забезпеченні економічної безпеки галузі. Стратегічне планування окреслює напрями дій для комплексного вирішення проблем функціонування галузей на внутрішньому та при виході на зовнішні економічні ринки: шляхів міжнародного співробітництва, інституційного, нормативно-правового забезпечення та інших напрямів.

Відповідно до цього стратегічне планування основних домінуючих напрямів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості формується з урахуванням як вертикальної ієрархії, так і горизонтальної структури і кожний напрям може бути сформовано та реалізовано на відповідному рівні ієрархії (інституційному рівні макрорівня держави) або за участю та у конструктивній взаємодії декількох різних рівнів. При цьому основні стратегічні напрями забезпечення економічної безпеки галузей промисловості спрямовані як на зростання загального рівня економічної безпеки, так і на стан кожної окремої складової економічної безпеки.

Стратегічне планування напрямів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості є комплексною категорією та передбачає тісну взаємодію складових, суб'єктів, заходів, засобів, саме тому відбувається комплексне опрацювання напрямів та формування загального механізму забезпечення економічної безпеки галузі з комплексом інструментів, заходів та засобів, що акумулюють людські, фінансові, технічні, кадрові ресурси в забезпеченні економічної безпеки та спрямовують їх відповідно до визначених напрямів стратегічного розвитку. Таким чином, комплексність методології визначає комплексність напрямів, комплексність напрямів формує комплексність заходів, які, своєю чергою, реалізуються через комплекс дії механізму забезпечення економічної безпеки галузі та дають загальний економічний суспільний ефект. Забезпечення економічної безпеки галузей промисловості базується на стратегічному управлінні та двох основних компонентах як передумовах ефективності стратегії: необхідності забезпечення безпеки процесу інтеграції та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних галузей. Забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в сучасних умовах глобалізації, євроінтеграції та дії факторів тривалої економічної кризи є питанням системним і комплексним, оскільки не може бути реалізоване здійсненням окремих фрагментарних заходів.

Для забезпечення економічної безпеки галузей промисловості необхідні: системна організація комплексу дій на різних рівнях управління, ініціювання змін зовнішньоекономічної та внутрішньоекономічної стратегії та політики й формування комплексу напрямів забезпечення економічної безпеки вітчизняних галузей відповідно до обраного вектора економічного та політичного розвитку і прийнятої стратегії забезпечення економічної безпеки. При цьому взаємодіяти в цьому питанні повинні всі рівні – від міжнародного. що виконує регуляторні функції, до державно-інституційного та до рівня окремих галузеутворювальних підприємств (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Основні напрями забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

Відповідно до результатів здійсненої в четвертому розділі дисертації оцінки рівня економічної безпеки галузей, було визначено проблемні поля в забезпеченні економічної безпеки галузі та окреслено основні напрями стратегічного концептуально-методологічного планування в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості в умовах глобалізації, що відображають дві основні складові стратегії інтегрованого конкурентного розвитку в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості, а саме: забезпечення безпеки інтеграції підприємства галузей в умовах глобалізації та підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і їхньої продукції.

Так, за результатами проведеного емпіричного аналізу, основними в забезпеченні економічної безпеки за цими складовими визначено такі напрями: міжнародного співробітництва, інституційний, нормативно-правовий, інформаційний, інфраструктурний, науково-дослідний, інноваційний, освітній, організаційний, управлінський (управління розвитком) та виробничо-технологічний.

Забезпечення безпеки процесу інтеграції підприємств галузей промисловості об’єднує такі напрями забезпечення економічної безпеки галузей, як міжнародного співробітництва, інституційний, нормативно-правовий, інформаційний та інфраструктурний.

Оскільки інтеграція є особливим етапом у процесі інтернаціоналізації процесів господарювання, що веде до створення нового цілісного господарського комплексу та визначається взаємопроникненням і переплетенням національних виробничих процесів, що призводить до глибоких структурних змін в економіках країн-учасниць [268–270], необхідним є забезпечення безпеки інтеграції, а саме необхідність цілеспрямованого регулювання інтеграційних процесів, формування інституційної та нормативно-правової бази та гармонізація її з існуючими міжнародними нормами і стандартами, щоб країна в процесі євроінтеграції могла співпрацювати з іншими країнами зі спільним розумінням чинного

нормативно-правового поля та прийнятих міжнародних норм, формування та реалізація зовнішньоекономічної політики держави, спрямованої на інтеграцію країни зі світовим співтовариством, розбудова необхідної для успішної реалізації процесу інтеграції інфраструктури, забезпечення необхідного рівня інформаційного забезпечення країни на міжнародній арені та інформаційної підтримки країни та її галузей.

Напрям міжнародного співробітництва визначає діяльність Уряду країни, Верховної Ради України в напрямі налагодження тісної співпраці з міжнародними організаціями та активної економічної, політичної культурної інтеграції країни до європейського співробітництва, активізації роботи вітчизняних галузей на міжнародному ринку.

Інституційний напрям визначає роботу державних органів законодавчої та виконавчої влади в напрямі розбудови державних інститутів та економічних відносин на внутрішньому ринку країни та в разі виходу на зовнішні ринки, монетарну торгову політику, розбудову механізмів регулювання внутрішнього ринку.

Нормативно-правовий напрям визначає та регламентує зміни в чинному законодавстві,які необхідно внести з метою забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку галузей. Ініціаторами таких змін виступає як сама держава в особі державних законодавчих органів, так і бізнес, асоціації, галузеві спілки підприємств, громадськість та об’єднання громадян.

Інформаційний напрям регламентує зміни, які необхідно здійснити для забезпечення інформаційної безпеки галузей країни, її економіки, суспільного життя. Такі зміни пов’язані насамперед із формуванням та впровадженням інформаційної політики та управлінням інформацією як новим рівнем розвитку громадянського суспільства та громадської свідомості.

Науково-дослідний, інноваційний, освітній напрям визначає вектори розвитку інноваційної та науково-освітньої сфери, спрямовані на науково-технічний інноваційний розвиток, підготовку висококваліфікованих фахівців та фахівців необхідних кваліфікацій для забезпечення потреб у кадровому

ресурсі галузей та відповідності світовим стандартам наукоємності продукції, процесів і технологій виробництва, управління виробничими, маркетинговими та іншими процесами. Цей напрям формує інноваційний та кадровий потенціал галузей, що є водночас і його основним ресурсом динамічного зростання.

Інфраструктурний напрям визначає пріоритети в розбудові транспортної, логістичної, комунікаційної інфраструктури країни. Безпосереднє керівництво цим напрямом лежить у площині державного та місцевого управління, місцевих громад, підприємств та галузевих союзів. Інфраструктурний напрям вимагає значних матеріальних ресурсів та координації спільних дій усіх структур, проте він є стратегічно важливим, оскільки дає змогу підняти рівень загального економічного розвитку не тільки економіки, а й суспільного життя і є базисом економічного розвитку, тоді як рівень економічної безпеки є його результативним показником.

Організаційний напрям визначає заходи з організації взаємодії між різними структурами, державними і недержавними, економічними суб’єктами різної форми власності в напрямі організації спільних заходів із забезпечення економічної безпеки галузі, їх координації, формування комплексу спільних дій та практичної реалізації механізму забезпечення економічної безпеки галузі.

Управлінський напрям у забезпечені економічної безпеки галузей промисловості визначає на концептуальному та методичному рівні базові сучасні напрями управління розвитком, що окреслюють та визначають вектори економічного розвитку галузей загалом і через їх розвиток підвищення конкурентоспроможності підприємств конкретної галузі та її продукції та підвищення виробничо-технічного, інноваційного рівня, роблять їх прогресивними та конкурентним на світовому ринку, і відповідно в результаті всіх цих змін підвищується рівень економічної безпеки. Напрям управління розвитком належить до напрямів довгострокового перспективного

стратегічного планування, а його результати мають пролонговану дію та забезпечують не тільки економічний, суспільний, а й синергетичний ефект.

Виробничо-технологічний напрям реалізується зусиллями галузей і підприємств, що їх формують, як на рівні окремих суб'єктів, так і їх галузевих асоціацій. Виробничо-технічний напрям – це стан, безпека та розвиток галузі, виробничо-технічних потужностей підприємств, що становлять її основний виробничий потенціал, виробничу базу. Власне, рівень і стан виробництва формує всі інші сфери діяльності підприємства, це основа, база економіки, і від цього залежать стан та рівень не тільки виробничої складової, а й загалом економічної безпеки підприємств галузей.

Розглянемо детально сутність і завдання основних стратегічних напрямів забезпечення економічної безпеки та суб'єктів зовнішнього і внутрішнього середовища з регулювання та взаємодії у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості на кожному з визначених напрямів.

Напрям міжнародного співробітництва передбачає широкий спектр завдань із долучення вітчизняних галузей промисловості до міжнародного економічного співробітництва в рамках торгових операцій, руху капіталу, ресурсів, технологій, кадрових ресурсів та аспектів політичного, освітнього і культурного життя країн світового співтовариства.

Основними завданнями цього напряму в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості є:

- формування державних програм у напрямі міжнародного співробітництва як на рівні країн, так і на рівні підприємств галузей, що виходять на міжнародні ринки та ефективно конкурують, функціонують і стають частиною світової економічної системи;

- формування державних програм розвитку та адаптації вітчизняних галузей до умов міжнародного ринку;

- прийняття невідкладних заходів та формування стратегічних програм із покращання ділового та інвестиційного клімату у країні, іміджу країни на

світовій економічній арені, заохочення міжнародної спільноти до ділової співпраці з нашою країною та її галузями;

- організація міжнародних заходів із покращання ділового та інвестиційного клімату в країні. Важливим етапом процесу інтеграції є укладання угод міждержавного співробітництва з розвитку вітчизняних галузей між керівництвом країни та інших країн світу;

- структурна трансформація вітчизняної економіки та її галузей: зміна змісту виробництва та обміну під впливом міжнародної спеціалізації та відповідна орієнтація національної економіки на міжнародні стандарти;

- глибокі структурні зміни в економіці, цілеспрямоване регулювання інтеграційних процесів;

- досягнення політичної, соціальної стабільності у країні, що інтегрується у світове співтовариство;

- забезпечення економічної та політичної консолідації в забезпеченні економічної безпеки;

- поглиблення взаємозв’язків та співпраці з іншими країнами в освітній, науковій, культурній та інших сферах;

- участь у міжнародному поділі праці, поглиблення світової кооперації та спеціалізації виробництва;

- стимулювання бурхливого розвитку міжфірмових зв’язків, зовнішньоекономічної діяльності, забезпечення активного переміщення товарів, капіталу;

- політика наближення вітчизняного ринку до світового, ліквідація торгових бар’єрів, розвиток комунікаційних можливостей.

Водночас для забезпечення економічної безпеки й процесів євроінтеграції необхідні внесення змін до законодавчих актів із метою забезпечення економічної безпеки країни, моніторинг стану економічної безпеки та процесів приєднання країни до системи ГААТ та СОТ та інших міжнародних організацій, посилення контролю за укладанням міжнародних угод та їх ратифікації тощо.

Забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в напрямі міжнародного співробітництва можливе лише на рівні держави і реалізується як частина державної зовнішньої та внутрішньої політики. Відповідно суб'єктами забезпечення цього напряму є суб'єкти міжнародного співтовариства, такі як Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР); Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР); Світова організація торгівлі (СОТ) та державні органи законодавчої і виконавчої влади: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, профільні міністерства та відомства, а також опосередковано бізнес-асоціації та галузеві об'єднання, підприємств галузей, що активно втілюють зовнішньоекономічний вектор розвитку, потужні фінансово-промислові групи країни, що функціонують і за її межами, громадськість та об'єднання громадян.

Інституційний напрям є одним із провідних у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості. Він передбачає планування та реалізацію широкого кола управлінських та економічних завдань, що здатні змінити фактичний соціальний, економічний стан країни та внутрішні організаційні основи її функціонування та розвитку. Реалізація стратегічного планування забезпечення економічної безпеки галузей промисловості пов'язана з реалізацією кола завдань, що передбачають:

- прийняття та реалізацію стратегії економічної безпеки галузей як на рівні держави, державної програми розвитку галузей. так і на рівні галузевих союзів, асоціацій, тощо;

- прийняття стратегії та програм розвитку вітчизняних галузей як з ініціативи самих галузей, галузевих об'єднань та асоціацій, так і з ініціативи відповідних профільних міністерств і відомств.

Прийняття цих програм та державних програм розвитку потребує визначення пріоритетних напрямів розвитку, механізмів, нормативно-правової підтримки, формування джерел фінансування:

- створення інституційного середовища та нових механізмів для розвитку прозорої конкуренції на внутрішньому ринку, визначення чітких прозорих правил здійснення виробничої та фінансово-господарської діяльності на внутрішньому ринку країни;
- удосконалення організаційно-економічних засад функціонування вітчизняного ринку;
- посилення та систематизації державного контролю за видобутком та використанням природних мінеральних ресурсів;
- запровадження системи тарифного регулювання для суб’єктів природних монополій та вдосконалення механізму ціноутворення у сфері природних монополій;
- удосконалення системи митного контролю за надходженням товарів із метою захисту вітчизняних галузей від надходження на ринок імпортованої за демпінговими цінами;
- удосконалення механізму регулювання біржового ринку, забезпечення державного контролю за функціонуванням товарних бірж;
- продовження роботи над прозорістю проведення процесу державних закупівель товарів та послуг, надання пріоритету товарам і послугам, виробленим вітчизняними галузями;
- посилення контролю та відповідальності за дотриманням норм антимонопольного законодавства з метою недопущення антиконкурентних дій на ринках;
- удосконалення та посилення дії механізмів нетарифного регулювання імпорту продукції, вимог до її безпеки, екологічності, цін та якості;
- посилення комплексних заходів боротьби з корупцією та підвищення рівня відповідальності за корупційні діяння та порушення норм законодавства, що здатне покращити інвестиційний клімат у країні, зробити прозорими дозвільні механізми та значно зменшити трансакційні витрати підприємств галузей і собівартість продукції, послуг;

- реформування системи технічного регулювання, безпечності продукції та сировини відповідно до вимог СОТ і норм європейського законодавства;

- перебудови монетарної політики держави з метою забезпечення підприємств вітчизняних галузей доступними грошово-кредитними ресурсами [207], необхідними для виробничо-технічного інноваційного розвитку та реалізації структурних змін. Насамперед це стосується концентрації фінансових ресурсів та спрямування їх у стратегічні галузі, проекти, зміцнення фінансових інститутів. Активізація кредитування галузей промисловості можлива лише за умови зменшення вартості кредитних ресурсів до рівня, нижчого за рентабельність у промисловості за умови утримання темпів зростання цін і незначних курсових коливань. Основними питаннями внутрішнього кредитування та збалансованої монетарної політики держави як одного з напрямів інституційного забезпечення є трансформація внутрішніх фінансових ресурсів – коштів громадян України – у довгострокові фінансові інвестиції, спрямовані на розвиток стратегічних галузей економіки. Відповідно реалізація цього завдання пов’язана з розбудовою інфраструктури проектної діяльності, починаючи від експертизи проектної документації і закінчуючи компаніями та банками, що реалізують механізм венчурного фінансування.

Практичними інструментами інституційного напряму є активізація кредитування реального сектору економіки через зниження відсоткових ставок, удосконалення механізмів кредитування інноваційно-інвестиційних проектів, лімітування діапазону депозитно-кредитних ставок, розвиток пільгового кредитування пріоритетних інноваційно-інвестиційних проектів, розвиток механізмів державно-приватного партнерства зі залученням потенціалу приватного сектору в умовах обмеженості державного фінансування та недоступності кредитного, розробка механізмів кредитування галузей економіки зі залученням синдикованого кредитування – ресурсів міжнародних фінансових організацій на пільгових умовах.

Одним з інструментів інституційного забезпечення є зміцнення банківської системи через убезпечення процесів фінансових взаєморозрахунків між контрагентами, що має вплив на процеси активізації фінансових операцій між підприємствами галузей.

Збереження низькоінфляційного середовища та запобігання значній девальвації національної валюти допоможе підвищити рівень безпеки підприємств нафтохімічної галузі у плануванні фінансово-господарської діяльності та в розрахунках із контрагентами на зовнішньому і внутрішньому ринках.

Важливими практичними інструментами розвитку галузей та підприємств є вдосконалення податкового законодавства та зменшення податкового навантаження: впровадження політики стимулів, реформування податкових інструментів підтримки фінансово-господарської діяльності, гармонізація фіскальних інструментів відповідно до нормативів і стандартів міжнародних організацій СОТ та ЄС. Гармонізація стандартів уможливить запровадження податкових змін для модернізації виробничих фондів, запровадження інноваційних технологій і процесів, активізацію інноваційної діяльності вітчизняних галузей, упровадження енергоефективних технологій, обладнання та процесів, технічне переоснащення виробництва, підвищення екологічності процесів виробництва та продукції, створення нових робочих місць, підвищення кваліфікаційного рівня кадрового складу.

Потребує інституційного забезпечення процес подальшого реформування системи оподаткування та посилення соціальної справедливості в системі оподаткування.

Важливим завданням інституційного напряму в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості є подальша активізація процесу впровадження структурних реформ та покращання інвестиційного, інституційного та бізнес-клімату у країні.

З метою підвищення рівня економічної безпеки галузей промисловості та впровадження інституційного напряму в забезпечення економічної безпеки

галузі доцільним є використання таких практичних інструментів і механізмів, як оптимізація митних, податкових пільг для інвесторів, механізм «єдиного інвестиційного вікна», подальше формування єдиного «Реєстру інвестиційних проектів і проектних пропозицій», а також впровадження механізму державної підтримки кластерного регіонального розвитку та галузевої промисловості, удосконалення амортизаційної політики, впровадження галузевих податкових пільг для розвитку пріоритетних галузей і молодих та стратегічних галузей економіки країни, розробка та застосування механізму державно-приватного партнерств, активізація механізму розвитку ринку фінансових послуг тощо.

Важливим напрямм інституційного забезпечення економічної безпеки галузей промисловості є значне підвищення соціальних стандартів України, а практичними інструментами реалізації цього завдання є: підвищення мінімального розміру заробітної плати, зменшення податкового тиску на фонд заробітної плати, підвищення соціальних гарантій, підвищення прожиткового мінімуму та рівня соціального, освітнього забезпечення й охорони здоров’я, захист працівників, підвищення норм і контроль за дотриманням норм охорони праці, впровадження державних програм створення робочих місць і стимулів як для підприємств галузей, так і для працівників галузей, створення державних стимулів для розвитку галузей та освіти працівників з метою вдосконалення їхнього професійного рівня і зменшення потоку трудової міграції за межі країни.

Реалізація інституційного напряму стратегічного планування в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості належить до компетенції органів державної законодавчої та виконавчої влади, профільних міністерств і відомств, Державної фіскальної служби як державних суб’єктів забезпечення економічної безпеки, безпосередньо суб’єктів галузевого рівня, бізнес-асоціацій, галузевих союзів підприємств та в цілому суспільства і громадськості через висловлення громадської суспільної думки.

Наступним є нормативно-правовий напрям забезпечення економічної безпеки галузей промисловості. Нормативно-правова основа забезпечення

економічної безпеки галузей промисловості складається з декількох рівнів: нормативно-правових актів, міжнародного законодавства, Конституції України, Закону України «Про національну безпеку України», галузевих законів, регулюючих нормативно-правових актів та політико-правових документів.

У «Концепції національної безпеки України» 1997 р. визначено основні напрями забезпечення національної безпеки країни, серед яких контроль за експортно-імпортною діяльністю, спрямованою на підтримку важливих для країни пріоритетних галузей промисловості, та необхідність захисту вітчизняних підприємств-товаровиробників і протидія витоку з країни національних матеріальних, фінансових, інформаційних та інших ресурсів. Законом України «Про національну безпеку України», що визначає основні засади державної політики у сфері національної та економічної безпеки, зазначено [272], що з урахуванням геополітичної та внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів повинна бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні та нейтралізації зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці. У Стратегії національної безпеки України визначено основні напрями забезпечення реалізації національних інтересів країни та її національної безпеки та першочергові заходи, необхідні для їх виконання. Проте, незважаючи на формування ґрунтовного первинного базису нормативно-правового забезпечення економічної безпеки на макрорівні держави, нормативно-правові акти із забезпечення економічної безпеки галузей промисловості розглядаються як складова макрорівня та окремо не виділені і не висвітлені. Однак розгляд економічної безпеки галузі як із застосуванням системного, так і структурного, функціонального підходів визначає економічну безпеку галузей як окремий рівень, що має свої особливості і потребує не тільки застосування загального в країні нормативно-правового забезпечення, а й розробки напрямів забезпечення економічної безпеки галузей. на мезорівні, а саме: підготовки та прийняття державних актів для захисту вітчизняних галузей, удосконалення

чинного законодавства для економічного захисту галузей та підприємств, що їх формують. Завданнями цього напряму є внесення змін до податкового законодавства країни, митного законодавства, усунення законодавчих бар'єрів, що стримують прогресивний розвиток економіки та підприємництва. У сучасних умовах глобалізації та євроінтеграції необхідними є подальше структурне реформування нормативно-правової бази країни та приведення вітчизняного законодавства до міжнародних європейських стандартів і норм.

Доцільним і необхідним залишається прийняття необхідних законів у сфері недержавного забезпечення безпеки, оскільки безпека галузей та підприємств, що їх формують, потребує залучення в цей процес професіоналів із недержавних структур, що здатні комплексно забезпечити галузі інформаційно-аналітичними, фізичними, технічними ресурсами та мають діяти в новому нормативно-правовому полі, що відповідає сучасним потребам економіки та ринкової не тільки вітчизняної, а й світової кон'юнктури, а також приведення законодавства країни у сфері захисту споживачів та якості продукції у відповідність із нормами законодавства Європейського Союзу та СОТ.

Важливим є посилення ролі Антимонопольного комітету України щодо дотримання норм чинного законодавства у сфері конкуренції та розподілу природних, матеріальних ресурсів тощо.

Сучасним напрямом у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості є прийняття внутрішньогалузевих угод і програм забезпечення економічної безпеки на рівні галузей та внутрішньогалузевого і міжгалузевого розвитку. Суб'єктами нормативно-правового забезпечення економічної безпеки галузей, що мають ініціювати та реалізувати цей напрям, виступають: державні органи законодавчої та виконавчої влади, профільні міністерства і відомства; бізнес-асоціації та галузеві союзи, які, об'єднуючи підприємства галузей промисловості, можуть колективно лобіювати внесення відповідних змін до законодавства країни та опрацювання механізмів його реалізації; громадськість та об'єднання громадян – через вплив на виборчий процес та

формування законодавчої влади на мікрорівні окремих підприємств, який формують трудові колективи, профспілки, окремі працівники, фахівці.

Наступним є інформаційний напрям, що визначає завдання з інформаційного забезпечення економічної безпеки галузей промисловості.

Першочерговими завданнями цього напряму є:

- забезпечення безпеки інформації, інформаційних ресурсів, мереж та посилення відповідальності співробітників підприємств галузі за безпеку у формуванні, використанні та збереженні інформаційних ресурсів;

- формування інформаційної політики країни на міжнародному рівні, просування інформації, що створює позитивний образ та підвищує імідж країни, формує позитивне ставлення до країни у світової спільноти;

- проведення комплексних маркетингових кампаній із інформування потенційних партнерів про переваги та високий рівень продукції вітчизняного виробництва й формування позитивної моделі у потенційних споживачів продукції;

- лобіювання інтересів країни та просування її продукції на міжнародних комерційних заходах: міжнародних виставках, конференціях, презентаціях;

- впровадження інформаційної політики з висвітленням суспільних процесів та подій і державних заходів, що покращують бізнес-клімат у країні.

Практичними інструментами реалізації цього напряму в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості є:

- висвітлення в міжнародних засобах масової інформації матеріалів пропагандистського, економічного, культурно-просвітницького, наукового характеру про економічне, наукове, суспільне життя в країні, культуру та традиції, створення образу відкритої цивілізованої країни зі значним економічним потенціалом та ресурсами, що сприятиме процесу євроінтеграції країни до світової спільноти та роботі наших товаровиробників на міжнародному ринку;

- системне подання в міжнародних засобах масової інформації матеріалів про зростання рівня конкурентоспроможності товарів вітчизняного виробництва, їх переваги, високу якість та унікальні властивості;

- прийняття та системне впровадження державних програм із забезпечення інформаційної безпеки країни, її галузей, продукції на міжнародній арені;

- впровадження масштабних ідеологічних кампаній підтримки України та її товаровиробників, таких як компанія «Україна єдина» та інші;

- пропагування соціальної відповідальності бізнесу, впровадження підприємствами галузей країни кращого економічного досвіду, сучасних методів управління та виробництва, приклади перейняття кращого європейського економічного досвіду, провідних суспільних цінностей;

- забезпечення інформаційної безпеки технічних ресурсів, програмного забезпечення;

- прийняття державних програм боротьби з кіберзлочинністю, перейняття світового досвіду в забезпеченні інформаційної безпеки;

- підвищення відповідальності за дотримання інформаційної безпеки, за збереження комерційної таємниці;

- підвищення стандартів захисту інтелектуальної власності інформаційних ресурсів, баз даних комерційної інформації, боротьба з інформаційним піратством, бутлегерством, підробками.

Суб’єктами забезпечення інформаційного напряму виступають Кабінет Міністрів України, профільні міністерства і відомства, бізнес-асоціації, галузеві спілки, ЗМІ, підприємства галузей, громадськість та об’єднання громадян.

Одним із базових фундаментальних завдань забезпечення економічної безпеки галузей промисловості є розвиток і забезпечення безпеки внутрішнього ринку. Фундаментальну основу розвитку галузей промисловості становлять конкурентний місткий внутрішній ринок, його безпека та ефективне функціонування. Стан і розвиток внутрішнього ринку та

внутрішньоекономічної складової економічної безпеки тісно пов'язані зі сучасною ринковою інфраструктурою. Відповідно одним із напрямів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості є інфраструктурний напрям.

Зазначимо, що під інфраструктурою розуміють визначену сукупність систем обслуговування певної окресленої структури на макрорівні, структурне та комунікаційне забезпечення функціонування національної економіки на рівні галузі та забезпечення виробництва підприємств галузі й інших супутніх економічних та суспільних сфер. В економіці галузей виокремлюють такі види інфраструктури, як виробнича, соціальна та ринкова. Безпосередній влив на забезпечення економічної безпеки галузей промисловості має виробнича інфраструктура, що є сукупністю одиниць основних засобів підприємств галузей промисловості, що забезпечують провадження виробничого процесу.

Інфраструктурою підприємств галузей промисловості є комплекс цехів, господарств і служб, що забезпечують потрібні умови для функціонування підприємств галузей загалом.

Вагомий вплив на забезпечення економічної безпеки галузей промисловості на внутрішньоекономічному ринку та здійснення зовнішньоекономічної діяльності має стан і розвиток ринкової інфраструктури, що являє собою сукупність організацій та установ, які забезпечують функціонування та життєдіяльність ринку та його розвиток.

Стан соціальної інфраструктури має непрямий вплив на забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, оскільки її рівень відображає стан життєдіяльності суспільства, його якість, що, своєю чергою, визначає рівень споживання товарів, обсяг, стабільність і динаміку внутрішнього ринку.

Основними завданнями стратегічного розвитку інфраструктури є:

- розбудова виробничої інфраструктури: допоміжних та обслуговуючих цехів і господарств, комунікаційних мереж, магістралей, природоочисних споруд, інформаційно-комунікаційних мереж;

- удосконалення інфраструктури функціонування внутрішнього ринку та торгівлі;

- забезпечення внутрішнього ринку від небезпечної та неякісної продукції завдяки функціонуванню відповідних контролюючих організацій та системи ринкового нагляду;

- розвиток інфраструктури кредитування інвестиційно-інноваційних проектів через мережі кредитних гарантійних бюро, інжинірингових компаній, експортно-кредитних агенцій;

- сприяння реальному функціонуванню фінансових інститутів розвитку Державного банку реконструкції та розвитку, фінансових установ та організацій, що супроводжують експортні операції;

- розвиток інноваційної інфраструктури: технополісів, технологічних і наукових парків, бізнес-інкубаторів, венчурних фондів, інноваційних кластерів;

- розбудова логістичної інфраструктури та інфраструктури, необхідної для активного здійснення галузями країни зовнішньоекономічної діяльності та транспортування, складування, збереження товарів і їх реалізації;

- розбудова транспортної інфраструктури країни, автомобільних, залізничних, морських комунікацій та відповідних організацій сфери транспорту;

- розбудова організаційної інфраструктури, а саме консалтингових, обслуговуючих компаній із надання послуг банківських та кредитних інститутів та інших організацій, торгових компаній та представництв;

- розбудова інфраструктури компаній, що спеціалізуються на наданні послуг у комплексному забезпеченні економічної безпеки;

- розвиток інфраструктури проектного фінансування, проектних організацій і фахівців з експертизи проектів;

- розвиток інфраструктури маркетингу та просування реалізації продукції галузі як на внутрішньому, так і на зовнішніх економічних ринках.

Суб’єктами інфраструктурного напряму в забезпеченні економічної безпеки є профільні міністерства та відомства, бізнес-асоціації, галузеві спілки, галузеутворювальні підприємства, органи державного та місцевого управління, громади.

Складова конкурентоспроможності галузей промисловості формується із застосуванням комплексного та функціонального наукових підходів та визначає сутність категорії «конкурентоспроможність галузей» як раціонального використання наявних і залучених ресурсів, використання сучасних методів і технологій управління розвитком, підвищення рівня виробничо-технологічної бази за рахунок активного розвитку та промислового впровадження інновацій та загального підвищення рівня освіти, науки та ресурсів управлінського менеджменту в країні, що визначає перехід від ресурсоємності галузей до їх наукоємності. Напрями формування конкурентоспроможності галузей промисловості можна визначити як напрями, завдяки яким здійснюється взаємодія та найефективніше використання факторів зовнішнього середовища з внутрішніми потенційним можливостями та стратегічними інтересами галузі та їх підприємств. Основними напрямами складової підвищення рівня конкурентоспроможності галузей промисловості є науково-дослідний, освітній, інноваційний напрям; організаційний напрям; управлінський напрям, що охоплює управління розвитком; виробничо-технологічний напрям.

Підвищення конкурентоспроможності вітчизняних галузей сьогодні можливе за умови забезпечення однакових можливостей конкуренції з іноземними виробниками на внутрішньому ринку та отримання конкурентних переваг, що дасть змогу сформувати достатній рівень конкурентоспроможності галузі для конкуренції на зовнішньому ринку. Загалом поняття конкурентоспроможності визначають як здатність компаній та галузей забезпечувати порівняно високий рівень доходів, залишаючись при цьому відкритими для міжнародної конкуренції. У широкому спектрі конкурентоспроможність національної економіки визначається як здатність

країни забезпечувати збалансованість своїх зовнішніх пропорцій самовідтворенням, поліпшенням своїх зовнішніх економічних зв'язків. Так, Дж. Сакс та М. Портер звертали особливу увагу, що основними чинниками конкурентоспроможності є наявність у країні здорового внутрішнього ринку, ефективне використання внутрішніх ресурсів країни, праці та капіталу, що насамперед залежить від технологій і методів управління підприємством та технологічним процесами, та наявність виробничого, науково-технічного потенціалу, необхідного для стабільного економічного зростання. Відповідно можна зробити висновок, що підвищення рівня конкурентоспроможності галузей промисловості потребує комплексного застосування напрямів, які створюють базову основу, підґрунтя для розвитку галузей промисловості, підвищення рівня їх конкурентоспроможності та економічної безпеки.

У сучасних умовах економічного розвитку високий рівень конкурентоспроможності галузей та їх продукції невід'ємно пов'язаний із рівнем техніко-технологічного, інноваційного розвитку галузей. Тому наступний, науково-дослідний, освітній, інноваційний напрям пов'язаний зі станом інноваційного науково-технічного розвитку країни, рівнем професійної освіти в Україні, рівнем створення та розвитку технологій, обсягами та вагою проведених фундаментальних, прикладних наукових досліджень та науково дослідних робіт, створенням вагомих для світу інновацій та їх провадженням у виробничий процес, комерціалізацією інновацій, рівнем трансферу інновацій за межі країни тощо.

В інноваційній сфері пріоритетними для науково-дослідної роботи та консолідації зусиль галузевих науково-дослідних організацій є завдання, що визначені в Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» на 2011–2021 рр.: освоєння нових інноваційних технологій видобутку та транспортування енергії, освоєння альтернативних нових джерел енергії та впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій; розвиток та освоєння технологій транспортних систем авіа- та суднобудування, освоєння нових технологій із виробництва матеріалів із

застосуванням нанотехнологій; технологічне оновлення та подальший розвиток агропромислового комплексу; упровадження нових технологій, обладнання в медицині, фармацевтиці; поширення в країні та широке застосування технологій чистого екологічного виробництва; подальший активний розвиток комп'ютеризації, робототехніки, інформаційних, комунікаційних мереж.

Відповідно до цих пріоритетів необхідним є визначення окремих галузевих стратегічних завдань із відповідних напрямів:

- прийняття та реалізація стратегії інноваційного розвитку галузей;
- підтримка та розвиток галузевих науково-дослідних інститутів та проведення галузевих спеціалізованих фундаментальних, прикладних дослідних та науково-дослідних робіт;
- розвиток наукового інноваційного співробітництва між підприємствами галузі та спільна розробка і реалізація інноваційно-інвестиційних проектів;
- посилення процесу дифузії інновацій, особливо технологічних, у межах галузі;
- активне залучення технологій з інших галузей та країни з метою оптимізації та приведення до світових норм вітчизняних виробничих, управлінських процесів тощо;
- впровадження державних програм розвитку механізмів венчурного фінансування та залучення в інноваційно-інвестиційний процес внутрішніх інвестиційних ресурсів.

У сфері освіти необхідними є підготовка фахівців потрібних для розвитку галузей спеціальностей, як робітничих, так і інженерних, технологічних, управлінських кадрів; підвищення загального рівня середньої та спеціальної освіти, рівня та якості освіти; приведення вітчизняної освіти та освітнього процесу у відповідність до існуючих світових та європейських стандартів; активна інтеграція наших фахівців у світову наукову спільноту та можливість залучення іноземних фахівців в інноваційно-освітню сферу.

Практичними інструментами реалізації цього напряму є: пряме державне фінансування НДДКР за стратегічними для країни пріоритетними напрямами; прийняття та реалізація державних програм промислового впровадження інновацій за стратегічними для розвитку напрямами; приняття та реалізація державних цільових програм галузевого розвитку із впровадженням інновацій у певних визначених галузях промисловості; систематизація та активізація обміну технологіями, дослідженнями, участь у спільних з іноземними фахівцями науково-дослідних проектах; підвищення рівня вітчизняної науки та її інтеграція у виробничу сферу, активна та своєчасна комерціалізація інновацій.

Суб'єктами забезпечення економічної безпеки цього напряму є органи державної законодавчої та виконавчої влади, науково-дослідні установи та організації, галузеутворювальні підприємства, бізнес-асоціації та галузеві спілки.

Наступним є організаційний напрям у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості, який визначає завдання із забезпечення економічної безпеки галузей та підприємств, що їх утворюють, і державного регулювання процесу інтеграції вітчизняної економіки у світовий економічний простір.

Основними завданнями цього напряму є:

- налагодження тісної системної співпраці між підприємствами галузей та їх об'єднаннями у спілки, асоціації, що дозволить структурувати галузь, об'єднати інформаційні кадрові та фінансові ресурси й забезпечити процес взаємодії між підприємствами галузей у забезпеченні економічної безпеки та вирішенні інших проблем, що потребують об'єднання зусиль для досягнення спільної мети: проведення спільними зусиллями наукових досліджень, створення та впровадження інноваційних процесів, продуктів, створення та використання баз даних з інформаційно-аналітичного забезпечення підприємств галузі, створення бази та підтримка програм підготовки необхідних для галузі кваліфікованих кадрів та інших проектів, що допоможе підвищити рівень кооперації, взаємодії між підприємствами галузі, підвищити

технічно-технологічний рівень виробництв та значно заощадити всі види ресурсів і надасть можливість спільними зусиллями вийти на зовнішні економічні ринки й закріпитися на них;

- створення економічних альянсів на галузевому та регіональному рівні та із супутніми галузями з метою подальшої вертикальної і горизонтальної економічної інтеграції;

- створення виробництв повного циклу від видобутку сировини до реалізації продукції через власні (спільні) торгові мережі як на внутрішньому ринку, так і на зовнішньому ринку, просування процесів кластеризації економіки країни, що дозволить підвищити рівень конкурентоспроможності продукції вітчизняних галузей промисловості, вивести й закріпити їх на зовнішніх ринках і таким чином підвищити їх стабільність і прибутковість, а відповідно й підвищити рівень їх економічної безпеки;

- опрацювання зусиллями груп представників підприємств галузей спільної концепції та стратегії забезпечення економічної безпеки галузей, об’єднання зусиль підприємств галузей промисловості на її мезорівні у забезпеченні економічної безпеки галузей;

- формування спільного управлінського органу – Ради із забезпечення економічної безпеки галузі, що буде здійснювати безпосереднє управління механізмом забезпечення економічної безпеки галузі на мезорівні та взаємодіяти зі зовнішніми суб’єктами забезпечення економічної безпеки, як недержавними, так і державними. Цей підрозділ може функціонувати як служба або департамент при спілці підприємств певної галузі, до нього мають бути залучені кращі фахівці з економічної безпеки за необхідними напрямами відповідно до структури цього департаменту.

Необхідним завданням є формування механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, функціонування його дозволить здійснити захист підприємств галузі від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Ефективне функціонування механізму забезпечення економічної безпеки галузей дасть змогу реалізувати комплекс дій зі захисту спільних економічних інтересів.

Практичними інструментами реалізації завдань організаційного напряму є активізація роботи із забезпечення економічної безпеки галузей на рівні держави та на мікрорівні як організації роботи служби з економічної безпеки кожного окремого підприємства галузей та взаємодії цих служб для вирішення спільних проблем і протидії зовнішнім загрозам на мегарівні – рівні галузі, що дозволить реалізувати принцип багаторівневості системи захисту в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості.

Наступним напрямом у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості є напрям управління розвитком, який передбачає реалізацію стратегічних завдань довгострокового перспективного планування та розробку і реалізацію різних за масштабами проектів, спрямованих на оптимізацію системи управління підприємствами галузей промисловості, перейняття та застосування кращого світового досвіду та технологій управління виробництвами, підприємствами, системами та підсистемами (такими, як забезпечення економічної безпеки).

Управлінський напрям передбачає реалізацію широкого кола завдань, а саме: планування, розробку та впровадження інноваційно-інвестиційних проектів розвитку, впровадження комплексу дій зі створення та впровадження у виробництво технологічних і процесних інновацій та підвищення техніко-технологічного рівня підприємств із метою забезпечення ефективного розвитку. Розробка та реалізація проектів дає можливість для радикального розв’язання технічних, технологічних проблем підприємств галузі: підвищення рівня конкурентоспроможності їх продукції, підняття технічного, технологічного рівня продукції та процесів її виробництва. Водночас під час розробки та реалізації інноваційно-інвестиційних проектів на підприємства галузі діють дестабілізуючі чинники зовнішнього та внутрішнього середовища, пов’язані як із дією конкурентного ринку, так і зі змінами, що

відбуваються в системі підприємства. Відповідно управління проектом як процесом є управлінням кадровими, матеріальними та фінансовими ресурсами, що дозволяє забезпечити досягнення запланованих результатів на основі узгодження інтересів та ефективного координування взаємодії учасників в ефективній реалізації проекту. Розробка та реалізація інноваційно-інвестиційних проектів сприяє не тільки реалізації поліпшень окремих продуктів, вона зумовлює докорінні зміни продукту та технології його виробництва, що дає змогу вивести підприємства галузей на новий рівень їх конкурентоспроможності.

Одним із практичних інструментів реалізації напряму управління розвитком у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості є розбудова бізнес-процесів управління системою підприємства та підсистемами його функціонування, такими як забезпечення економічної безпеки. Структура управління розвитком, структура управління економічною безпекою підприємств галузей формуються на основі бізнес-процесів як структурованої послідовності дій із виконання певного виду діяльності на всіх етапах життєвого циклу предмета діяльності, тобто є замкнутим процесом. Для розбудови бізнес-процесів на підприємствах галузей застосовується методологія IDEF-0, що є базовим стандартом, на якому будують процеси у вигляді функціональних блоків із вхідними та вихідними потоками. Управління процесами визначає цільову функцію управління системами та підсистемами, базові функції та додаткові допоміжні функції. Дерево функцій систем економічної безпеки підприємств є декомпозицією функції системи та формується з метою детального дослідження секціональних можливостей системи та аналізу сукупності функцій, що розробляються та реалізуються на різних рівнях даної системи. Функціонально-структурне моделювання систем є ефективним сучасним інструментом управління. Детальна композиція дерева функцій дозволяє точно визначити самі функції, бюджет, необхідні для реалізації функцій матеріальні, інформаційні, кадрові ресурси, відповідальних за виконання, нормативно- правову базу для забезпечення кожної функції та

вхідну й вихідну інформацію для її моніторингу та контролю. Застосування цього методу дозволяє розробити структуру системи управління підприємством та економічною безпекою підприємств із чітким розподілом функцій, виконавців, відповідальних, визначити конкретні механізми впровадження, оптимізувати процеси управління та поліпшити контроль їх виконання.

Наступним запропонованим інструментом реалізації цього напряму є розробка та впровадження на підприємствах галузі філософії TQM, системи загального управління якістю, що передбачає не тільки підвищення якості кінцевого продукт, а й підвищення якості, перебудову всього процесу виробництва. TQM передбачає паралельне та безперервне вдосконалення трьох основних складових: якості продукції; якості організації процесів: логістики, виробництва, управління, збуту продукції; якості роботи і рівня кваліфікації персоналу, що дає змогу досягнути вищого рівня й ефективності розвитку промислових підприємств, значно підвищити рівень їх конкурентоспроможності та сприятиме розвитку вітчизняних галузей промисловості.

Відповідно до цієї методики якість визначається такими категоріями, як рівень реалізації очікування споживачів ринку, темп зростання фінансових показників підприємств галузей промисловості та підвищення мотивації і задоволення працівників підприємств галузі своєю роботою. TQM охоплює два основні безперервно діючі механізми: контроль якості і підвищення якості. В основі цієї системи лежить низка фундаментальних принципів, побудованих із використанням системного і структурного підходу, дотримання яких вибудовує всю структуру безперервного поліпшення розвитку підприємств галузей промисловості.

Відповідно до завдання забезпечення економічної безпеки галузей промисловості застосування підприємствами галузей цієї методики дасть змогу: підвищити рівень конкурентоспроможності промислових підприємств, стимулювати процес євроінтеграції підприємств галузі у світове

співтовариство, підвищуючи техніко-технологічний рівень розвитку підприємств, стабілізувати фінансово-економічні показники діяльності підприємств галузей, що забезпечить наявність фінансових ресурсів для розвитку, зменшити відплив кваліфікованих кадрових ресурсів за межі країни та галузей промисловості.

Із метою підвищення рівня конкурентоспроможності продукції та підприємств галузей доцільним є впровадження виробничими підприємствами галузей кращих європейських методів управління: методу «Шість сигм» (анг. Six sigma), як одного з методів управління процесами, заснованого на проведенні статистичної оцінки цих процесів, систематичному пошуку та розробці заходів щодо підвищення відсотка виходу якісної продукції та мінімізації браку і послідовного впровадження процесу покращання якості вибірки продукції. Описаний метод впроваджено компанію «Моторола», він має багато послідовників у світі. У його основі лежить методологія управління процесами DMAIC, що складається з послідовного виконання групи процесів: визначення та постановки завдання аналізу, виміру процесу та його поточного виконання, аналізу дефектів та визнання причин їх виникнення, поліпшення процесів унаслідок зменшення дефектів і контролю подальшого виконання процесів. Тобто контроль якості лежить не в площині контролю виробленого продукту, а в площині дотримання якості процесів його виробництва. Цей метод активно використовується як один зі статистичних методів аналізу на виробництві під час впровадження стандартів ISO, на основі якого розроблено окремий стандарт ISO 13053:2011.

Застосування цього методу в управлінні підприємствами галузей промисловості спроможне значно підвищити рівень конкурентоспроможності продукції і виробничого процесу, оскільки суть методу полягає в зведенні відсотка браку продукції до шести сигм, що означають 3,4 відсотка дефекту на 1 мільйон операцій, тобто 99,99966 % процесів, що протікатимуть на підприємствах галузей без дефектів.

Провідним сьогодні у світі та доцільним для впровадження вітчизняними підприємствами галузей промисловості є управління ефективністю організації (CPM, BPM, EPM) як комплекс управлінських процесів (планування, організації, виконання контролю та аналізу), що дозволяють визначати стратегічну мету, оцінювати та управляти діяльністю, спрямованою на досягнення поставленої мети, за умов оптимального використання наявних фінансових, кадрових, матеріальних та інших ресурсів. Управління ефективністю охоплює спектр завдань зі стратегічного, тактичного та оперативного управління підприємством із застосуванням сучасних наукових управлінських технологій: моделювання стратегії, карти збалансованих показників, процесно-орієнтованого планування, функціонально-вартісного аналізу, бюджетування, бізнес-моделювання, консолідованої управлінської звітності та аналізу, моніторингу ключових показників діяльності. Застосування цієї методології в управлінні розвитком підприємств галузей промисловості та забезпеченні їх економічної безпеки дозволяє побудувати процеси управління всіма підсистемами в межах підприємств і галузей та управляти ними використовуючи рівні управління: згори – донизу та знизу – вгору, використовуючи моделювання стратегії та комунікацій, процесно-орієнтоване планування, бюджетування, карти збалансованих показників, що дозволяє планувати та здійснювати контроль за реалізацією поставлених завдань і отримувати зворотний зв’язок у системі управління.

Складовою напряму управління ефективністю є впровадження на підприємствах галузей промисловості Концепції управління ефективністю (Value–Based Management) як управління, спрямованого на створення вартості – концепції управління підприємством, спрямованої на якісне покращання стратегічних та оперативних рішень на всіх рівнях за рахунок концентрації зусиль відповідальних осіб на ключових етапах створення вартості. Із певного переліку альтернативних цільових функцій у рамках концепції VBM визначається функція максимізації вартості підприємства. Застосування цього

методу дає змогу підвищити рівень безпеки підприємств галузей промисловості під час здійснення ними інноваційно-інвестиційних проектів, оскільки дозволяє визначати оптимальні проекти, що не тільки вирішують короткочасні ринкові завдання, а й значно підвищують вартість компанії, а відповідно забезпечують її стабільність і високий рівень економічної безпеки.

Суб'єктами забезпечення економічної безпеки напряму управління розвитком є галузеутворювальні підприємства, бізнес-асоціації та галузеві спілки, підприємства недержавного сектору безпеки, консалтингові, реінжинірингові структури.

Виробничо-технологічний напрям у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості формує базову основу галузі – виробництво, що охоплює саму виробничу базу з відповідним обладнанням, технічну складову та технологію виготовлення продукції – технологічну складову. Саме вони визначають стан, подальші перспективи розвитку галузей промисловості і, відповідно, їх економічну безпеку. На відміну від напрямів інституційного забезпечення, міжнародного співробітництва та нормативно-правового забезпечення, що майже повністю залежать від дій державного управління та державної політики і включають не лише економічні, а й політичні та соціальні аспекти, виробничо-технологічний напрям, що теж має вплив державного регулювання, насамперед залежить від стратегії економічного розвитку кожного окремого підприємства на мікрорівні промислових підприємств та мезорівні галузей промисловості.

Виробничо-технологічний напрям у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості насамперед пов'язаний з удосконаленням і розвитком техніко-технологічної бази виробництва як сукупності активних елементів виробництва, що визначають технологічний спосіб одержання продукції із застосуванням техніки, устаткування організованих у технологічні системи виробничих підрозділів та виробничу систему всього підприємства.

Основними складовими виробничо-технологічного напряму в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості є:

- модернізація виробничих потужностей, приведення їх у відповідність зі сучасним техніко-технологічним рівнем розвитку аналогічних галузей у провідних країнах світу;

- розвиток виробництва, активізація процесів концентрації виробничих потужностей у межах окремих підприємств та груп підприємств, спеціалізація підприємств і галузей на виробництві певних елементів продукції, подальша кооперація підприємств галузей у реалізації виробничого процесу і при реалізації продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках;

- впровадження сучасних виробничих, технологічних, енергоощадних, управлінських, маркетингових технологій та технологій управління на сучасному рівні;

- розвиток технологічних процесів на виробництві: операцій із видобутку, обробки, переміщення, складування та контролю виробничого процесу, сукупності способів обробки сировини й виготовлення продукції, технологічної документації;

- розвиток технічної складової підприємств галузей, а саме: енергетичної бази, виробничих машин, устаткування, транспортних засобів, технічної бази інформаційних процесів;

- підвищення наукоємності технологічного процесу, автоматизація виробництва і виробничих систем;

- переоснащення та розвиток виробничо-технічної бази: модернізація, реконструкція, розширення, створення нових виробництв;

- підвищення рівня конкурентоспроможності продукції вітчизняних галузей на внутрішньому ринку;

- підвищення рівня конкурентоспроможності продукції до рівня, необхідного для реалізації продукції на зовнішньому ринку;

- створення системи стимулювання мотивації для розвитку вітчизняних галузей та виробництва якісної, безпечної, конкурентоспроможності продукції;

- забезпечення належного рівня охорони праці на виробництві;

- дотримання технологічного процесу, його безпеки, підвищення якості і безпеки продукції підприємств галузі.

Важливою складовою в забезпеченні економічної безпеки виробничо-технологічного напряму є забезпеченість виробництва необхідними для цього матеріальними, енергетичним, кадровими ресурсами. Відповідно до цього практичними інструментами реалізації цього напряму є:

- забезпечення безпеки в роботі з постачальниками, надійності постачальників сировини, матеріалів, ресурсів, забезпечення безпеки процесу відбору постачальників та нормативно-правовий супровід такої співпраці, диференціація джерел постачання матеріалів і сировини, формування на підприємствах галузей необхідного страхового запасу матеріалів, сировини, комплектуючих;

- формування кластеру в межах галузі з певною спеціалізацією постачальників і формуванням надійних взаємозв’язків;

- забезпечення кадрами підприємств галузей, формування кадрового резерву, навчання кадрів, створення програм зі стимулювання та мотивації персоналу, спрямованих на зменшення відпливу кадрів, забезпечення виробничої, управлінської, маркетингової діяльності достатньою кількістю кадрів;

- забезпечення виробничих потужностей галузей необхідним обсягом енергоресурсів, диференціація джерел постачання енергоресурсів, впровадження енергоощадних технологій.

Основними суб’єктами виробничо-технологічного напряму в забезпеченні економічної безпеки галузей виступають галузеутворювальні підприємства, бізнес-асоціації, галузеві спілки, підприємства недержавного сектору безпеки, громада.

Узагальнення викладеного дає підстави для висновку щодо доцільності та необхідності застосування системно-структурного підходу до визначення напрямів забезпечення безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави. Його застосування дало змогу окреслити основні напрями

забезпечення економічної безпеки галузей, що відображають дві основні складові інтегрованого конкурентного розвитку в забезпеченні економічної безпеки галузей, а саме: забезпечення безпеки інтеграції підприємства галузей в сучасних економічних умовах та підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, їх продукції, та визначити основні напрями в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості: міжнародного співробітництва; інституційний; нормативно-правовий; інформаційний; інфраструктурний; науково-дослідний, інноваційний, освітній; організаційний; управлінський (управління розвитком); виробничо-технологічний Системне, одночасне застосування цих напрямів у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості дасть можливість для формування комплексу спільних дій із практичної реалізації механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави на основі зростання конкурентоспроможності галузей.

5.2. Механізм забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави на засадах зростання конкурентоспроможності

В умовах сьогодення головною проблемою дослідження функціонування механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості є фактична відсутність теоретико-методологічної бази та наукових досліджень із методології його формування та впровадження. Унаслідок цього для формування механізму забезпечення економічної безпеки галузей та його складових доцільним є застосування системного та комплексного підходів, що дають змогу розглянути економічну безпеку галузі та механізм її забезпечення як цілісність взаємопов’язаних і взаємодіючих елементів у загальній структурі, що дозволяє створити чітку й логічну систему з поєднанням напрацьованої провідними науковцями методологічної бази з економічної безпеки держави, адаптуванням дослідних методів і засобів забезпечення економічної безпеки та

створенням і комбінуванням нових, доцільність застосування яких визначена метою та предметом даного дослідження.

Зазначимо, що формування механізму забезпечення економічної безпеки галузі спрямоване на визначення комплексу послідовних взаємопов'язаних дій на різних рівнях управління та забезпечення економічної безпеки, що уособлюють інституційні, організаційні, управлінські методи, заходи та засоби, удосконалення нормативно-правової бази відповідно до визначених пріоритетів розвитку та забезпечення економічної безпеки галузі, прийнятої стратегії,з метою системного функціонування та ефективного забезпечення економічної безпеки галузі на внутрішньому та зовнішніх ринках в умовах глобалізації.

Зважаючи на те, що ефективність впровадження запланованих і розроблених напрямів забезпечення економічної безпеки галузей залежить від ефективності реалізації процесів підвищення рівня конкурентоспроможності галузей та безпеки їх інтеграції на міжнародний ринок, механізм забезпечення економічної безпеки є саме тим механізмом, що спрямований на забезпечення економічної безпеки вітчизняних галузей, а забезпечення економічної безпеки процесу інтеграції та підвищення рівня економічної безпеки галузей відображають методи та інструменти, завдяки яким досягається стратегічна мета, що полягає в забезпеченні високого рівня економічної безпеки галузей, достатнього для їх стабільного функціонування та ефективного розвитку.

Отже, безпека, конкурентоспроможність та інтеграція є взаємозалежними категоріями, взаємодія яких зумовлена структурою та системністю процесів, а взаємозалежне функціонування викликає ефект синергії (рис. 5.3).

Зазначимо, що сутність поняття «механізм забезпечення економічної безпеки» в працях науковців розглядається найчастіше як єдність процесу управління та системи управління, або як системна сукупність організаційної структури, методів, технологій, інструментів, завдяки яким забезпечується безпека, чи як сукупність управлінських, економічних, організаційних,

правових і мотиваційних способів гармонізації інтересів суб'єкта з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, а також як системна взаємодія суб'єктів і сил безпеки та системне поєднання і застосування ними загальних і спеціальних функцій, методів, засобів, форм і принципів безпеки.

Рис. 5.3. Взаємозумовленість категорій безпеки, конкурентоспроможності та інтеграції в стратегічному плануванні діяльності галузі на внутрішньому та зовнішньому ринках

Джерело: розроблено автором

Вищенаведені визначення об'єднує спільне розуміння їх авторами системної природи процесу забезпечення економічної безпеки та механізму її забезпечення, що є сукупністю методів, засобів, технологій та інструментів, форм і принципів безпеки, що використовуються структурами управління економічною безпекою з метою забезпечення економічної безпеки. Організаційна діяльність із забезпечення економічної безпеки передбачає створення та функціонування організаційної структури, що здійснює управління економічною безпекою та розробляє заходи з її забезпечення. Функціонування механізму забезпечення економічної безпеки галузей ускладнюється тим, що управління їх забезпеченням має декілька рівнів –

мікрорівень кожного підприємства галузі, що має власну структуру та власний механізм забезпечення економічної безпеки, макрорівень держави, на якому економічна безпека розглядається як механізм забезпечення інтересів національної безпеки.

Оскільки механізм управління економічною безпекою багаторівневий, він включає рівень безпосередньо галузі. На цьому рівні доцільним є створення галузевої ради з економічної безпеки, що об'єднувала б представників усіх зацікавлених сторін: представників галузеутворювальних підприємств, влади та представників державних органів, що мають стосунок до окремих визначених галузей і можуть брати участь у забезпеченні її економічної безпеки. Тому механізм управління економічною безпекою галузей промисловості є складним і багаторівневим та має охоплювати такі елементи: організаційну структуру (Раду з економічної безпеки), функції управління економічною безпекою, принципи економічної безпеки та безпосередньо механізм забезпечення економічної безпеки галузі, що складається з методів, засобів, інструментів та інституційного, нормативно-правового, матеріально-технічного, інформаційно-аналітичного, фінансового забезпечення, а також управлінських відносин, процесу управління і законодавчої бази управління.

Виходячи з викладеного, формування й розвиток механізму забезпечення економічної безпеки галузей базуються на поетапному, системному, послідовному впровадженні таких заходів і дій:

1. Прийняття Концепції забезпечення економічної безпеки галузей.
2. Прийняття та реалізація Стратегії забезпечення економічної безпеки галузей.
3. Визначення основних принципів забезпечення економічної безпеки галузей.
4. Формування відповідно до обраної стратегії моделі забезпечення економічної безпеки галузей.
5. Формування механізму забезпечення економічної безпеки галузей.

6. Визначення основних функцій механізму забезпечення економічної безпеки.

7. Визначення основних методів забезпечення економічної безпеки галузей.

Виходячи з наведеного переліку, для розбудови механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості доцільно застосовувати системний, процесний, структурний, комплексний, інтеграційний, маркетинговий, поведінковий, адміністративний та інші наукові підходи. Таким чином, формування та розвиток механізму забезпечення економічної безпеки галузей із застосуванням вказаних наукових підходів дозволить визначити й активувати ефективну взаємодію елементів системи економічної безпеки як між собою, так і з навколишнім середовищем, суб’єктами на різних рівнях економічної безпеки.

Розроблений і запропонований механізм забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави на засадах зростання конкурентоспроможності та його складові представлено на рис. 5.4.

Відповідно до розробленого та запропонованого механізму суб’єктами управління економічною безпекою галузей є підприємства, що входять до цих галузей, суб’єкти економічної безпеки відповідних підприємств і зовнішні суб’єкти забезпечення економічної безпеки.

Запропоновані принципи управління забезпеченням економічної безпеки галузей визначають вимоги до побудови та функціонування механізму забезпечення економічної безпеки, засновані на особливостях та закономірностях функціонування галузі й особливостях процесу забезпечення економічної безпеки.

Рис. 5.4. Основні складові механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

Отже, побудова та функціонування механізму забезпечення економічної безпеки галузей здійснюється на основі переліку базових принципів:

системності – механізм забезпечення економічної безпеки є підсистемою загальної системи забезпечення економічної безпеки, що об’єднує елементи в межах цієї системи. Забезпечення економічної безпеки галузей передбачає взаємний вплив та взаємодію механізму системи зазначеної кількості елементів, оскільки ця система охоплює рівні

забезпечення економічної безпеки. Принцип системності визначає єдність усіх елементів цієї системи і відповідно до цього є провідним принципом;

комплексності – комплексність забезпечення економічної безпеки галузей передбачає дії із забезпечення економічної безпеки за всіма рівнями, починаючи з рівня підприємства, галузі і закінчуючи державним рівнем та міжнародним рівнем. При цьому діяльність механізму із забезпечення економічної безпеки галузей має здійснюватися відповідно до прийнятих стратегічного і тактичного планів та програм розвитку із залученням усіх внутрішніх і зовнішніх суб'єктів із забезпечення безпеки та всіх необхідних для цього ресурсів;

законності – забезпечення економічної безпеки галузей повинно здійснюватися лише в межах чинного нормативно-правового поля та норм вітчизняного законодавства, а в разі здійснення підприємствами галузей зовнішньоекономічної діяльності в будь-яких її видах – із дотриманням норм міжнародного права;

можливості реалізації – механізм забезпечення економічної безпеки повинен передбачати плани, завдання, заходи і засоби, що є доступними та можуть бути практично реалізованими в процесі забезпечення економічної безпеки;

доцільності – бюджет фінансового забезпечення економічної безпеки галузей формується відповідно до доцільності здійснення таких витрат і пропорційно з фінансовою вигодою, що буде отримана в результаті здійснення заходів із забезпечення економічної безпеки або відповідно до збитків, що можуть бути отриманими в результаті настання ризикових подій і фактичної реалізації загроз економічної безпеки;

своєчасності – зумовлює своєчасне прийняття необхідних дій із нейтралізації загроз, що виникли в процесі діяльності галузі, тобто визначає необхідність не тільки стратегічного управління, а й тактичного ситуаційного, оперативного управління в забезпеченні економічної безпеки галузей;

безперервності – забезпечення економічної безпеки галузей має здійснювати безперервно за умови, що заходи, засоби та інструменти можуть мати певну черговість застосування відповідно до мети забезпечення економічної безпеки й тактичних планів її реалізації, проте загальний процес забезпечення економічної безпеки та моніторинг показників стану та рівня економічної безпеки, як і процес управління економічною безпекою, має бути безперервним;

удосконалення – механізм забезпечення економічної безпеки галузей повинен удосконалюватися відповідно до змін кон'юнктури внутрішньо-економічного та зовнішньоекономічного середовища і появи нових загроз, для того щоб була можливість застосовувати необхідні інструменти і передбачати необхідні заходи з метою нейтралізації потенційних загроз;

централізації управління – принцип централізації управління забезпеченням економічної безпеки передбачає наявність головного управляючого органу, що здійснює функції управління забезпеченням економічної безпеки та координує діяльність інших зовнішніх структур суб'єктів забезпеченням економічної безпеки галузей;

взаємодії та координації – цей принцип передбачає, що забезпечення економічної безпеки повинно здійснюватися на основі тісної та системної взаємодії між різними структурами – секторами забезпечення економічної безпеки та координації зусиль із забезпечення економічної безпеки між службами економічної безпеки підприємств, що входять до галузей та повинні спільно взаємодіяти у забезпеченні економічної безпеки галузей;

спеціалізації – забезпечення економічної безпеки повинно здійснюватися спеціалістами, що мають необхідний для цього фах і досвід у здійсненні цих методів, заходів із метою професійного планування заходів та ефективної їх реалізації.

Запропоновані функції механізму забезпечення економічної безпеки характеризують зміст і характер дій та заходів, що здійснюються в процесі

забезпечення економічної безпеки галузей промисловості. Основними функціями механізму забезпечення економічної безпеки є:

- функція управління процесом забезпечення економічної безпеки галузей;
- функція інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки галузей;
- функція планування діяльності із забезпечення економічної безпеки галузей;
- функція організації забезпечення економічної безпеки галузей;
- функція координації дій, методів, заходів, засобів механізму забезпечення економічної безпеки галузей;
- функція контролю за процесом функціонування механізму забезпечення економічної безпеки галузей.

Представлений механізм забезпечення економічної безпеки повинен поєднувати адміністративні та економічні методи, що дасть змогу забезпечити гнучкість і впливовість управління, оскільки використані ринкові важелі регламентуються, отримують вагу та доповнюються адміністративно-правовими важелями впливу. Він передбачає здійснення необхідних запланованих дій із застосуванням комплексу системних заходів, засобів, інструментарію, моніторингу стану та рівня економічної безпеки галузей та своєчасного управління змінами, що виникли під впливом зміни кон’юнктури внутрішнього та зовнішнього середовища.

Для реалізації відповідних дій механізм забезпечення економічної безпеки галузей промисловості повинен мати такі характеристики:

- дія механізму забезпечення економічної безпеки спрямована на досягнення мети та поставлених цілей, визначених стратегією забезпечення економічної безпеки галузей та стратегічним планом розвитку;
- механізм є багаторівневим і відповідно до цього реалізується на стратегічному, тактичному, оперативному рівнях;

- для розбудови механізму забезпечення економічної безпеки галузей застосовують комплексний, системний, процесний, структурний, функціональний, маркетинговий, поведінковий наукові підходи, на основі яких формуються методи, заходи та засоби механізму забезпечення економічної безпеки;

- управління економічною безпекою відбувається через методи та засоби управління;

- для ефективного функціонування механізму забезпечення економічної безпеки галузей необхідним є достатній рівень інформаційно-аналітичного, нормативно-правового, матеріально-технічного, фінансового, управлінського забезпечення.

Окрім зазначеного, необхідним інструментом механізму забезпечення економічної безпеки є моніторинг стану та рівня економічної безпеки галузей. Таким чином, механізм забезпечення економічної безпеки галузей дає змогу забезпечити економічну безпеку галузей на оперативному, тактичному, стратегічному рівнях управління. Ефективна дія механізму забезпечення економічної безпеки в сучасних економічних умовах динамічних змін кон’юнктури зовнішнього і внутрішнього середовища досягається за рахунок застосування комплексного підходу в забезпеченні економічної безпеки та системного підходу із застосуванням складових стратегічного управління і методів управління розвитком як поєднання, компіляції стратегічних довгострокових і тактичних методів управління в процесі забезпечення економічної безпеки галузей.

Зазначимо, що для ефективного функціонування механізму забезпечення економічної безпеки необхідними є інституційне, інформаційно-аналітичне, фінансове, нормативно-правове, матеріально-технічне забезпечення та механізм міжнародного регулювання.

Міжнародне регулювання включає механізм взаємодії та функціонування суб’єктів економічних відносин різних країн світу на спільному міжнародному ринку. Сутність, параметри та функції цього

механізму, у тому числі із забезпечення економічної безпеки, визначені нормами чинного міжнародного законодавства, що регулює економічні відносини в рамках міжнародного ринку та забезпечує безпеку функціонування всіх учасників цього ринку в міжнародній співпраці, інтеграції та в сучасних умовах глобалізації.

Інституційне забезпечення визначає нормативно-правове та законодавче забезпечення та регулювання створення і реалізації механізму забезпечення економічної безпеки галузей.

Зазначимо, що важелями державного рівня є визначені та прийняті на законодавчому рівні ставки та механізми оподаткування, умови функціонування фінансового ринку, фінансово-банківське регулювання, кредитна політика, амортизаційна політика, державні соціальні гарантії і стандарти.

Вважаємо, що інструментами регулювання та розвитку галузей є державні стратегії розвитку галузей, політика залучення інвестиційних та кредитних ресурсів та політика, спрямована на покращання інвестиційного клімату в країні, підвищення ефективності системи оподаткування та зменшення податкового тиску на підприємства. Таким чином, адаптація та застування у функціонуванні механізму забезпечення економічної безпеки галузей сучасних провідних економічних та управлінських методів дозволяє значно розширити наявну методологію та інструментарій забезпечення економічної безпеки та залучити для її ефективного забезпечення кращі світові напрацьовані методології, що показали значні результати їх практичного емпіричного застосування провідними світовими компаніями і корпораціями.

Вагомим і провідним є нормативно-правове забезпечення економічної безпеки галузей, оскільки воно невід’ємно пов’язане з іншими напрямами забезпечення і є правовою основою їх формування, визначає механізми їх реалізації, органи та структури, що відповідають за їх реалізацію. Механізм державного нормативно-правового забезпечення формується під впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища та з урахуванням

особливостей національної економіки, її базису, векторів розвитку. Державне нормативно-правове забезпечення економічної безпеки галузей являє собою основу забезпечення її економічної безпеки, сукупність правових, організаційних, управлінських та мотиваційних засобів забезпечення інтересів держави, галузей і підприємств, що їх утворюють. До складу нормативно-правового забезпечення економічної безпеки входять: норми, права, нормативні акти, акти застосування права, правовідносини, акти реалізації прав та обов'язків. Основою забезпечення національної безпеки України на макрорівні є Конституція України та Концепція національної безпеки України, прийнята у 1997 р. У розділі 4 Концепції визначено, що державна політика національної безпеки визначається виходячи із пріоритетності національних інтересів та загроз національній безпеці України і здійснюються шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм у різних сферах національної безпеки відповідно до чинного законодавства. У Концепції окреслено основні напрями державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки: контроль за експортно-імпортною діяльністю, захист пріоритетних напрямів економічного розвитку і вітчизняних виробників, протидія неконтрольованому використанню національних ресурсів.

Закон України «Про національну безпеку України» визначає основні базові засади державної політики у сфері забезпечення національної безпеки та визначає, що основними завданнями у сфері забезпечення економічної безпеки є створення умов для забезпечення ефективного економічного зростання технологічності, конкурентоспроможності продукції вітчизняного виробництва, галузей промисловості, забезпечення ефективного економічного розвитку, зростання експортного потенціалу вітчизняної продукції тощо.

Вагомим державним актом у сфері забезпечення економічної безпеки, виконання якого покладено на Кабінет Міністрів України, є «Стратегія національної безпеки України» від 12.02.2007 р., якою передбачено основні заходи із забезпечення економічної безпеки країни на її макрорівні. Аспекти забезпечення економічної безпеки визначені у статті 19 Господарського

кодексу України, що обумовлює державний контроль та нагляд за господарською діяльністю суб’єктів господарювання, та інші статті.

Запропоноване інформаційно-аналітичне забезпечення полягає у своєчасному повному та адекватному формуванні і реалізації механізму збору, обробки, аналізу, використання, передачі, збереження інформації з економічної безпеки на всіх рівнях управління економічною безпекою галузей. Від якості інформаційно-аналітичного забезпечення залежить якість управління процесами забезпечення економічної безпеки. Відповідно до цього інформаційно-аналітичне забезпечення в управлінні економічною безпекою галузей повинно охоплювати такі складові, як інформація, система показників, що використовуються для аналізу та оцінки стану та рівня економічної безпеки, індикатори та методи, розроблені моделі аналізу та оцінки стану й рівня економічної безпеки галузей. Інформація має бути спрямована на адекватність, об’єктивність і своєчасність прийняття управлінських рішень, вона є важливим стратегічним ресурсом у забезпеченні економічної безпеки галузі поряд із кадровим, фінансовим, матеріально-технічним забезпеченням.

Аналіз та оцінка інформації здійснюється на основі застосування системного підходу, що дозволяє розкрити його повноту та взаємозв’язки між елементами систем, підсистем, та комплексного підходу, що визначає необхідність аналізу комплексу показників, завдяки яким забезпечується повнота та всебічність оцінки. При цьому інформаційно-аналітичне забезпечення галузей промисловості відрізняють багатогранність і складність потоку інформації, адже вона має враховувати збір та аналіз цілого комплексу показників і потоків інформації зовнішнього (світового) середовища, потоків галузевої інформації внутрішнього ринку та інформаційні показники внутрішнього стану підприємств галузей промисловості. Інформаційно-аналітичне забезпечення має будуватися з урахуванням взаємозв’язків між елементами системи забезпечення економічної безпеки як на рівні підприємств, так і на рівні галузей і держави та взаємозв’язків між цими

рівнями, що є необхідними для функціонування механізму забезпечення економічної безпеки і реалізації запланованих заходів.

Зазначимо, що до інформаційно-аналітичного забезпечення належать також необхідне програмне забезпечення, інформаційні комп'ютерні системи і мережі та кадрова складова – спеціалісти з інформаційно-аналітичного забезпечення, рівень яких дозволяє якісно виконувати покладені на них функції. Водночас організація процесу інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки галузей повинна відповідати певним вимогам: інформація повинна бути повною та своєчасною, достовірною й релевантною, потоки інформації мають бути системними, система забору інформації повинна бути інтегрованою в систему функціонування галузі, між усіма рінями забезпечення економічної безпеки галузей має бути взаємодія та єдиний центр збору й обробки інформації з етапами її надходження та обробки. Доцільним є впровадження принципу єдиної інформаційної бази, коли вхідна інформація має один потік входу, а вихідна використовується багаторазово в різних потоках, процеси забору та обробки інформації мають бути стандартизовані, автоматизовані та системні з використанням затверджених показників, методик, економічно-математичного моделювання і комп'ютерно-програмних комплексів. Таким чином, інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки галузей містить два основні етапи: побудову системи інформаційно-аналітичного забезпечення з формуванням групи показників, відбором методики, розбудовою моделі аналізу і оцінки; та розбудову процесів інформаційно-аналітичного забезпечення із застосуванням процесного підходу та стандартів SDEF-0.

Другим етапом є первинне проведення аналізу та оцінки економічної безпеки галузей промисловості, аналіз отриманих результатів формування напрямів забезпечення економічної безпеки галузей, стратегії, структури, моделі та механізму їх забезпечення.

Третім етапом є провадження процесу моніторингу стану показників та рівня економічної безпеки галузей на основі постійного безперервного

стеження за станом економічної безпеки із застосуванням напрацьованих показників, методик, моделей та інтерпретації отриманих даних.

Наступним необхідним елементом функціонування механізму забезпечення економічної безпеки галузей є фінансове забезпечення, що визначає обсяг і динаміку надходження необхідних фінансових ресурсів для забезпечення ефективного та дієвого механізму забезпечення економічної безпеки та фінансування практичної реалізації запланованих заходів, дії із забезпечення економічної безпеки галузі. Зазначимо, що на рівні держави фінансове забезпечення являє собою прийняття необхідних статей бюджетних витрат на забезпечення економічної безпеки галузей чи реалізацію певних проектів у напрямі забезпечення економічної безпеки держави, які мають прямий стосунок до виробничої сфери, економіки та розвитку галузей. На рівні галузі це можуть бути фінансові кошти, акумульовані підприємствами у рамках членських внесків та цільових виплат підприємств галузей – членів галузевих спілок, об’єднань із метою системного фінансування централізованого органу із забезпечення економічної безпеки галузей, так і запланованих згідно зі стратегією забезпечення економічної безпеки галузей заходів та подій. На рівні кожного окремого підприємства фінансове забезпечення являє собою кошти, які є бюджетом, спрямованим на фінансування Служби економічної безпеки як функціонального підрозділу підсистеми забезпечення економічної безпеки підприємства, та містить кошти, необхідні на його функціонування, реалізацію заходів та матеріально-технічне оснащення.

Вагоме значення у функціонуванні механізму забезпечення економічної безпеки галузей має також матеріально-технічне забезпечення, що являє собою забезпечення суб’єктів управління економічною безпекою засобами, матеріальними та технічними ресурсами, необхідними для виконання прийнятих дій і заходів із забезпечення економічної безпеки. Отже, матеріально-технічне забезпечення є процесом постачання всіма видами ресурсів у терміни та в обсягах, необхідних для реалізації запланованих дій.

Ресурсами матеріально-технічного забезпечення є всі види матеріальних ресурсів, що використовуються в процесі забезпечення економічної безпеки: матеріали та комплектація, техніка та технічні засоби, інженерні мережі та комунікації, спеціальні охоронні засоби, засоби зв'язку, відео- та аудіонагляду тощо, транспорт та основні фонди, обладнання, споруди, паливо та енергія тощо, необхідні для здійснення функцій механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості. Завданнями матеріально-технічного забезпечення галузей є організація постачання матеріально-технічних ресурсів у необхідних обсягах, необхідної якості та у визначені терміни; управління наявними матеріально-технічними засобами; організація матеріально-технічного забезпечення суб'єктів управління економічної безпекою на всіх рівнях забезпечення економічної безпеки галузей.

Для формування й розбудови аналізованого механізму необхідно застосовувати системний, процесний, структурний, комплексний, інтеграційний, маркетинговий, поведінковий, адміністративний та інші підходи, що дозволяє визначати й активувати ефективну взаємодію елементів системи економічної безпеки як між собою, так і з навколишнім середовищем, суб'єктами на різних рівнях безпеки.

Упровадження розробленого автором механізму дає змогу забезпечити економічну безпеку галузей промисловості України на оперативному, тактичному, стратегічному рівнях управління. Його ефективна дія в сучасних умовах динамічних змін кон'юнктури зовнішнього і внутрішнього ринків досягається за рахунок застосування комплексного підходу зі складовими стратегічного управління і методами поєднання, компіляції стратегічних і тактичних засобів управління в процесі забезпечення економічної безпеки галузей.

Узагальнюючи, зазначимо, що механізм управління забезпеченням економічної безпеки галузі складається зі сукупності методів, заходів, засобів, інструментів на різних рівнях:

- держави з формуванням інституційного забезпечення, прийняттям і розробкою державної економічної, торговельної, зовнішньоекономічної, інформаційної, соціальної політики;
- галузі зі створенням та активізацією діяльності галузевих асоціативних структур, об’єднань підприємств, формуванням галузевої концепції і стратегії забезпечення економічної безпеки, визначенням інструментів та засобів їх реалізації;
- підприємства з нарощуванням та ефективним використанням виробничо-промислового потенціалу розвитку галузі, забезпечення її конкурентоспроможності та зміцнення параметрів економічної безпеки засобами потужного комплексу внутрішніх і зовнішніх методів, заходів, засобів.

Отже, механізм забезпечення економічної безпеки галузей – це механізм, що характеризується збалансованістю та якістю сукупності методів, заходів, засобів та інструментів, які застосовуються з метою забезпечення економічної безпеки на різних рівнях управління і забезпечення економічної безпеки: на рівні держави із формуванням різних аспектів інституційного забезпечення, прийняття та розробки державної економічної, торгової, зовнішньо-економічної, інформаційної, соціальної політики: на рівні галузі як процес об’єднання підприємств галузі в спілки, об’єднання та формування галузевої концепції і стратегії забезпечення економічної безпеки та її реалізації із застосуванням доступних на рівні галузі інструментів, засобів; на рівні кожного окремого підприємства як основи виробничого промислового потенціалу галузі, її конкурентоспроможності та базису забезпечення економічної безпеки галузі через потужний комплекс методів, заходів, засобів на рівні служби економічної безпеки кожного окремого підприємства на внутрішньому ринку та їх об’єднання для ефективного забезпечення економічної безпеки галузей промисловості на зовнішніх економічних ринках.

5.3. Методи механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки України

Безпосередня реалізація дій із забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави здійснюється із застосуванням широкого кола сучасних наукових та емпіричних методів управління, спрямованих на зростання безпеки, конкурентоспроможності, ефективності функціонування галузей у системі економічної безпеки держави.

Загалом методи забезпечення економічної безпеки визначають засоби, які застосовуються в управлінській діяльності із забезпечення економічної безпеки галузей промисловості. Тому методи забезпечення економічної безпеки галузей мають безпосередній зв’язок з напрямами забезпечення економічної безпеки, що поділяються на дві основні групи: спрямовані на безпеку процесу інтеграції та спрямовані на підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних галузеутворювальних підприємств. Таким чином, методи розкривають засоби, що застосовуються з метою забезпечення економічної безпеки, та визначають, як саме здійснюється це забезпечення.

Узагальнення методів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави представлено на рис. 5.5.

При цьому вони виступають як методами прямої дії, які стосуються безпосередньо процесу забезпечення економічної безпеки, так і методами загальної дії, що впливають на галузь, підвищуючи її стійкість, конкурентоспроможність, техніко-технологічний стан, фінансово-економічні показники, рівень регулювання, державної підтримки та інституційного забезпечення, і таким чином через підвищення рівня ефективності функціонування галузі впливають на стан її економічної безпеки, зміцнюючи та підвищуючи його.

Методи забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави

Інституційні

Дії законодавчої та виконавчої влади, державних органів, державних інститутів із метою забезпечення стабільності та економічного розвитку вітчизняної економіки та її провідних галузей

Економічні

Розвиток інвестиційних програм. Удосконалення податкової, митної, кредитної політики. Оптимізація джерел фінансування інвестування в галузь, бюджетування, кредитування. Державна підтримка стимулювання фінансування програм розвитку галузей, секторів економіки

Технічні спеціальні

Розвиток у країні недержавних структур із забезпечення економічної безпеки та сприяння їх технічній модернізації

Управління розвитком

Прийняття державних програм розвитку галузей. Співпраця галузевих спілок із науково-дослідними інститутами, фахівцями, науковцями, що розробляють сучасні методи управління розвитком, галузевими структурами інших країн з налагодження науково-технологічного співробітництва

Нормативно-правові

Приведення вітчизняного законодавства у сфері забезпечення економічної безпеки до міжнародних норм і стандартів, прийняття необхідних законодавчих актів та іншої нормативно-правової документації

Адміністративні організаційно-розпорядчі

Державні програми створення об’єднань підприємств, державна підтримка галузевих союзів та взаємодія з ними. Державне регулювання. Реалізація державної політики, спрямованої на оздоровлення промисловості та сприяння її ефективному розвитку

Маркетингові

Реалізація зовнішньоекономічної торгової політики. Укладання міжнародних угод з торгівлі, економічного співробітництва. Розвиток внутрішнього ринку. Формування маркетингових компаній, національних брендів та їх просування на внутрішньому та на зовнішніх ринках

Соціально-психологічні, ідеологічні

Освітні програми підвищення рівня соціальної та національної свідомості, європейський вибір. Просування національної ідеології, політики захисту вітчизняного товаровиробника. Проекти, державно-суспільного співробітництва

Рис. 5.5. Методи механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави

Джерело: сформовано автором

За результатами проведеного дослідження визначено, що основними групами методів, які необхідно застосовувати з метою забезпечення економічної безпеки галузей прмисловості, є: інституційні; організаційно-розпорядчі адміністративні; економічні; нормативно-правові; технічні спеціальні; маркетингові; соціально-психологічні, ідеологічні; методи управління розвитком.

Оскільки галузь є складною динамічною системою, що не має усталеної структури та функціонує на рівні впливу внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків, забезпечення її економічної безпеки потребує застосування сукупності інституційних, організаційно-розпорядчих, адміністративних методів, що мають відповідати таким критеріям, як: адекватність, своєчасність, реагування на загрози зовнішнього та внутрішнього середовища в забезпеченні економічної безпеки; мати високий рівень гнучкості управління, відображати практичну реалізацію стратегічних, тактичних заходів та оперативних дій із забезпечення економічної безпеки, мати високу ефективність реалізації прийнятих дій, відповідати чинним нормам вітчизняного та міжнародного законодавства, тобто діяти в існуючому нормативно-правовому полі та стимулювати зацікавленість усіх відповідальних осіб у забезпеченні високого рівня економічної безпеки галузей. Інституційні, організаційно-розпорядчі адміністративні методи розробляються та реалізуються на різних рівнях забезпечення економічної безпеки: рівні держави, рівні галузі та рівні окремих підприємств галузей, із застосуванням функціонального підходу, що дозволяє забезпечувати економічну безпеку галузі через взаємодію та взаємовплив складових економічної безпеки (фінансової, інноваційної, інвестиційної, кадрової, ринкової, технологічної тощо) на різних рівнях економічної безпеки (та відповідно до системного підходу), одночасно підвищуючи рівень кожної функціональної складової як елементу системи та всієї системи через підвищення рівня економічної безпеки галузей унаслідок підвищення рівня економічної безпеки кожного з її елементів (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Матриця методів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості за рівнями управління

Групи методів/ рівні управління	Макрорівень – держави	Мезорівень – галузі	Мікрорівень– підприємства
1	2	3	4
Інституційні, адміністративні методи	Методи інституційного забезпечення економічної безпеки країни	Методи організаційного адміністративного забезпечення економічної безпеки галузі	Методи організаційно-розпорядчого, адміністративного забезпечення економічної безпеки підприємства
Інституційні	Прийняття та реалізація державної стратегії та програм розвитку вітчизняних галузей	Розвиток галузевих спілок, об’єднання зусиль у забезпеченні економічної безпеки галузі	Внесення змін в установчі документи, формування Концепції забезпечення економічної безпеки
Організаційні	Державні програми створення об’єднань підприємств, державна підтримка галузевих союзів та взаємодія з ними	Ініціювання та створення галузевої Ради із забезпечення економічної безпеки галузі, структури управління економічною безпекою	Створення на підприємствах Служби з економічної безпеки. Формування системи економічної безпеки підприємств
Інфраструктурного управління	Реалізація державних програм із розбудови транспортної, логістичної, комунікаційної інфраструктури країни	Розбудова інфраструктури забезпечення економічної безпеки галузі, співпраця з іншими структурами безпеки	Розбудова інфраструктури розвитку та забезпечення економічної безпеки підприємства та його інтеграції: комунікацій, мереж, систем тощо
Управління інформацією	Реалізація державної політики управління та захисту інформації	Реалізація галузевих програм захисту інформації, програм, технологій протистояння кіберзлочинності	Забезпечення захисту інформації інформаційних ресурсів та комерційної таємниці підприємства
Управління інноваціями	Реалізація державної інноваційної політики, забезпечення безпеки процесу інноваційного розвитку	еалізація галузевих програм інноваційного розвитку, забезпечення безпеки інноваційних інвестиційних проектів, трансфер інновацій	Розробка та впровадження інновацій, реалізація програм безпеки інноваційного розвитку

Продовж. табл. 5.1

1	2	3	4
Управління виробництвом	Реалізація державної промислової політики	Концентрація виробництв спеціалізація, галузева кооперація. Сприяння у сертифікації продукції	Модернізація виробництва, контроль якості, провадження сучасних технологій, сертифікація продукції

Джерело: розроблено автором

Водночас застосування структурного підходу в дослідженні та формуванні методів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості дозволяє структурувати та розподілити методи за напрямами та рівнями управління.

Так, узагальнені інституційні, організаційно-розпорядчі, адміністративні методи передбачають реалізацію основних функцій управління: ініціації, планування, організації, координації, мотивації та контролю, причому реалізація цих функцій відбувається на кожному з рівнів їх застосування.

За напрямами управління економічною безпекою необхідно визначити: методи інституційного управління, методи організаційного управління, інфраструктурного управління, управління інформацією, управління інноваційною безпекою, управління виробничою безпекою та управління розвитком.

Зазначені інституційні методи на рівні держави відображають дії законодавчої та виконавчої влади, державних органів із метою забезпечення стабільності та економічного розвитку вітчизняної економіки та їх провідних галузей, наслідком яких є підвищення рівня економічної безпеки, дії у напрямі міжнародного співробітництва, реалізації заходів цілеспрямованої державної політики, спрямованої на інтеграцію країни в міжнародне співтовариство та розвиток економічного, інноваційного, суспільного потенціалу країни на міжнародній арені, сприяння заходам із боротьби з тіньовою економікою, злочинністю, корупцією, створення та впровадження нових механізмів стимулювання бізнесу та реалізації дій, що безпосередньо пов’язані із забезпеченням економічної безпеки галузей промисловості, із розробкою та

прийняттям державних концепції та стратегії забезпечення економічної безпеки галузей тощо.

Зазначимо, що на рівні галузі дієвими засобами реалізації інституційних методів є формування та розвиток галузевих об'єднань – галузевих спілок, союзів, бізнес-асоціацій, діяльність яких полягає в об'єднанні підприємств галузі для досягнення спільних економічних інтересів та об'єднання зусиль у забезпеченні розвитку підприємств галузі та їх економічної безпеки.

На рівні кожного підприємства інституційні методи реалізуються через формування чи внесення необхідних змін до установчих документів підприємства, колективного договору з визначенням засад формування й забезпечення економічної безпеки та через розробку і прийняття концепції і стратегії забезпечення економічної безпеки підприємства.

Наступна запропонована група охоплює організаційні методи, які на рівні держави реалізуються з розробкою та введенням у дію державних програм створення в межах галузей потужних об'єднань підприємств, промислових союзів, упровадженням державної політики з подальшої кластеризації економіки. На рівні галузі засобами їх реалізації є ініціювання та створення при галузевих спілках, союзах чи бізнес-асоціаціях галузевих рад із забезпечення економічної безпеки як головного керівного органу в управлінні економічною безпекою галузей та департаменту чи служби із забезпечення економічної безпеки.

Доцільними практичними заходами їх реалізації може стати налагодження взаємозв'язку та взаємодії служб економічної безпеки галузей зі службами економічної безпеки підприємств у їх взаємодії із суб'єктами економічної безпеки зовнішнього середовища. На рівні підприємств організаційні методи реалізуються через створення та функціонування на підприємствах власних організаційних функціональних структур, відповідальних за забезпечення економічної безпеки підприємства.

Процеси впливу на економіку та їх ефективна реалізація здійснюються із застосуванням методів управління інфраструктурою, що на державному рівні

складається з розбудови транспортної, соціальної, логістичної інфраструктури країни, систем та комунікацій, що сприятимуть процесу інтеграції економіки країни та забезпечуватимуть безпеку процесу інтеграції. На рівні галузей засобами реалізації цих методів виступає розбудова інфраструктури функціонування галузей, що сприятиме ефективному розвитку галузей; та інфраструктура забезпечення економічної безпеки галузей, що поєднує підприємства та недержавні і державні органи і структури забезпечення економічної безпеки. На рівні підприємств реалізація цих методів пов'язана з розбудовою виробничої, обслуговуючої, соціальної інфраструктури, комунікацій, систем та мереж, безпекою комунікацій, засобів зв'язку, засобів інформаційного обміну та забезпечення, процесу інформаційно-аналітичного забезпечення на підприємстві і впровадження послідовної комунікаційної політики підприємств.

Наступною групою є адміністративні організаційно-розпорядчі методи в управлінні інформацією, реалізація яких на державному рівні здійснюється із впровадженням державної політики управління та захисту інформації, на рівні галузі їх реалізація відбувається через розробку та впровадження галузевих програм захисту інформації, інформаційних ресурсів, програмного забезпечення, технологій, що застосовуються, технічними, аналітичними, програмними методами, засобами та інструментами. Вважаємо, що ті ж засоби доцільно застосовувати на рівні кожного окремого підприємства галузі. З метою забезпечення інформаційної безпеки підприємствам доцільно вживати заходи зі захисту комерційної таємниці, моніторинг стану та рівня ринкових показників та технічні засоби захисту інформації, баз даних і інформаційних ресурсів.

Наступна група – адміністративні методи в управлінні інноваціями, які на рівні держави реалізують через планомірне здійснення державної інноваційної політики, спрямованої на прогресивний інноваційний розвиток галузей та підприємств, що їх формують, та забезпечення безпеки процесу інноваційного розвитку. На рівні галузі управління інноваціями полягає у

розробці та реалізації галузевих програм інноваційного розвитку та спільної реалізації підприємствами галузей масштабних інноваційно-інвестиційних проектів. На рівні підприємства інструментами інноваційного розвитку виступають окремі проекти, розробка та реалізація яких несе в собі значні загрози та дію як стабілізуючих, так і дестабілізуючих чинників і потребує реалізації програм забезпечення економічної безпеки підприємств у процесі здійснення інноваційної діяльності.

Організаційно-розпорядчі методи в управлінні виробництвом на рівні держави можуть бути реалізовані через здійснення планомірної державної промислової політики, спрямованої на оздоровлення промисловості та сприяння її ефективному розвитку. На рівні галузі практичними засобами забезпечення її економічної безпеки є концентрація виробництва та виробничих потужностей, спеціалізація виробництв на випуску певних видів продукції та розвиток галузевої кооперації, що дозволяє спланувати та систематизувати наявні матеріальні, фінансові ресурси, акумулювати їх і спрямувати на розвиток галузей. Дієвим засобом забезпечення економічної безпеки, що може використовуватися на цьому рівні, є сприяння процесу сертифікації виробництв, виробничих процесів та виготовленої продукції підприємств вітчизняних галузей відповідно до міжнародних стандартів якості. Ці заходи можуть бути організовані торгово-промисловими палатами, галузевими спілками чи їх функціональним підрозділами. На рівні підприємств засобами реалізації цих методів є поточні ремонти, оновлення виробничих фондів, модернізація, введення процесів автоматизації виробництва, розбудова поточних виробничих ліній та конвеєрів, впровадження сучасних технологій виробництва та систем контролю якості процесу виробництва і продукції, сертифікація відповідно до міжнародних стандартів якості й відповідності.

Наступною розробленою та запропонованою в результаті проведеного дослідження є група економічних методів, які характеризуються дією прямого

та непрямого впливу, використовуючи економічні інтереси та матеріальну зацікавленість, вигоду, прибуток чи економію ресурсів, витрат (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Економічні методи забезпечення безпеки галузей промисловості за рівнями управління

Групи методів/ рівні управління	Макрорівень – держави	Мезорівень – галузі	Мікрорівень– підприємства
Економічні методи	Розвиток інвестиційних програм. Удосконалення податкової, митної, кредитної політики	Оптимізація джерел фінансування інвестування в галузь, бюджетування, кредитування	Фінансовий облік, бюджетування , планування, страхування ризиків, управління прибутком, витратами

Джерело: розроблено автором

Зазначимо, що ефективними практичними інструментами реалізації економічних методів на макрорівні є державне фінансове регулювання, державне фінансування програм, пов’язаних із забезпеченням економічної безпеки галузей, та програм розвитку галузей, удосконалення державної податкової, митної, фінансово-кредитної політики. На рівні галузі економічні методи реалізуються через прийняття галузевих програм забезпечення економічної безпеки галузей, удосконалення системи взаєморозрахунків між підприємствами, оптимізацію джерел фінансування програм розвитку галузей, залучення в галузі кредитних, інвестиційних ресурсів, фінансування довгострокових інвестиційно-інноваційних проектів розвитку. На рівні підприємств практичними інструментами їх реалізації є: кредитування, ефективний управлінський, фінансовий облік, фінансове планування, бюджетування, страхування фінансових ризиків у діяльності підприємств галузей, управління прибутком, управління витратами, контроль фінансової дисципліни та безпеки матеріальних ресурсів, моніторинг показників стану і рівня економічної безпеки.

Забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в сучасних умовах інформаційного, техніко-технологічного розвитку невід'ємно пов'язане із застосуванням технічних спеціальних методів, які передбачають застосування спеціальних технічних засобів та інструментів забезпечення економічної безпеки (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Технічні спеціальні методи забезпечення економічної безпеки галузей промисловості за рівнями управління

Групи методів/ рівні управління	Макрорівень – держави	Мезорівень – галузі	Мікрорівень – підприємства
Технічні спеціальні методи	Розвиток у країні недержавних структур із забезпечення економічної безпеки	Оснащення галузевої структури із забезпечення економічної безпеки галузі сучасними технічними та спеціальними засобами	Застосування технічних спеціальних засобів: поліграф, аудіо- та відеоконтроль, перевірка співробітників за обліком МВС, перевірка приміщень

Джерело: розроблено автором

Так, на рівні держави застосування й розвиток технічних спеціальних засобів та інструментів пов'язані зі сприянням розвитку в країні недержавних структур із забезпечення економічної безпеки, із технічною модернізацією державних та недержавних структур безпеки. На рівні галузі застосування цих методів пов'язане з оснащенням сучасними технічними та спеціальними засобами з метою їх використання підприємствами галузей. На рівні підприємства практичними інструментами їх реалізації є технічні, спеціальні пристрої, що використовуються в забезпеченні економічної безпеки: поліграф, аудіообладнання та системи відеоконтролю, засоби технічної перевірки приміщень, оснащення інформаційно-аналітичного підрозділу тощо.

Наступною групою є нормативно-правові методи, що розробляються із застосуванням нормативного підходу в забезпеченні економічної безпеки, відповідно до якого до нормативно-правових актів відносять прийняті на

державному рівні чи на рівні галузей або підприємства загальні чи внутрішні правові акти, які є нормативним актами, що визначають межі, в яких може функціонувати служба економічної безпеки та забезпечуватися реалізація методів, заходів, засобів у забезпеченні економічної безпеки (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Нормативно-правові методи забезпечення економічної безпеки галузей промисловості за рівнями управління

Групи методів/ рівні управління	Макрорівень – держави	Мезорівень – галузі	Мікрорівень – підприємства
Нормативно-правові методи	Гармонізація вітчизняного законодавства у сфері забезпечення економічної безпеки з міжнародними нормами	Розробка та прийняття концепції та стратегії із забезпечення економічної безпеки галузі	Розробка та прийняття положень, інструкцій, наказів, розпоряджень, що регламентують діяльність у сфері забезпечення економічної безпеки

Джерело: розроблено автором

На рівні держави застосування цих методів насамперед пов’язане з приведенням вітчизняного законодавства у сфері забезпечення економічної безпеки у відповідність до міжнародних норм і стандартів, доопрацюванням та прийняттям необхідних для її забезпечення законодавчих актів та іншої нормативно-правової документації: постанов, указів тощо. На рівні галузей це розробка та прийняття концепції та стратегії забезпечення економічної безпеки галузі, програм забезпечення економічної безпеки галузей. На рівні підприємств це прийняття необхідної внутрішньої нормативно-правової документації підприємства, що регламентує забезпечення його безпеки. Передусім це Концепція та Стратегія забезпечення економічної безпеки, накази про організацію служби з економічної безпеки та призначення її керівника, Положення про службу, а також документація, що забезпечує роботу служби економічної безпеки підприємства: положення, інструкції, приписи, накази, акти та інші документи.

Враховуючи важливість зростання конкурентоспроможності галузей національної промисловості та їх продукції та значну експортоорієнтованість високотехнологічних галузей вітчизняної економіки, доцільним є застосування маркетингових методів забезпечення економічної безпеки галузей, що розробляються та реалізуються із застосуванням маркетингового підходу – на засадах реалізації маркетингової стратегії галузей та підприємств, що її формують, змістом якої є підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх продукції як на внутрішньому, так і на зовнішніх економічних ринках (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Маркетингові методи забезпечення економічної безпеки галузей промисловості за рівнями управління

Групи методів/ рівні управління	Макрорівень – держави	Мезорівень – галузі	Мікрорівень – підприємства
Маркетингові методи	Реалізація зовнішньоекономічної торгової політики. Укладання міжнародних угод із торгівлі, економічного співробітництва	Участь підприємств галузей у міжнародних виставках, заходах, організація презентації вітчизняної продукції за кордоном	Підвищення конкурентоспромож-ності товарів, їх якості та відповідності міжнародним нормам. Розробка та реалізація програм маркетингу

Відповідно, за цим науковим підходом основною суттю маркетингових методів є реалізація маркетингового комплексу: товар та його якість, конкурентоспроможність, ціна, канали просування та канали збуту.

Використовуючи маркетинговий підхід та забезпечуючи реалізацію даного комплексу, підприємства, що формують галузі, через дослідження ринку визначають основні фокус-групи споживачів, вивчають конкурентів на внутрішніх і зовнішніх ринках та їх продукцію й визначають пріоритетні напрями вдосконалення продукту, підвищення його якості та конкурентоспроможності з метою максимально повної відповідності очікуванням споживачів цільового сегменту як на внутрішньому, так і на

зовнішніх ринках і відтак розробляють відповідну конкурентоспроможну цінову політику, формують чи використовують існуючі канали просування і збуту продукції як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках і просувають товари, супроводжуючи їх рекламною кампанією. Застосування маркетингового підходу у формуванні маркетингових методів у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості дозволяє підвищити рівень конкурентоспроможності продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, оптимізувати використання ресурсів на його виробництво, та оптимізувати структуру виробництва пропорційно, використовуючи наявні виробничі потужності, з визначеними згідно з програмою маркетингу товарами, що мають цільовий ринок збуту у визначеному для цього, із застосуванням інформаційно-аналітичного дослідження, обсязі, що забезпечує оптимізацію виробничих технологічних систем управління. Використані маркетингові інструменти супроводжуться впровадженням сучасних систем контролю якості, сертифікації та стандартизації. Власне, застосування маркетингового підходу дозволяє оптимізувати внутрішній потенціал підприємств галузей із метою забезпечення економічної безпеки галузей на внутрішньому та на зовнішніх ринках.

На практиці на рівні держави маркетинговий підхід впроваджується через реалізацію зовнішньоекономічної та торгової політики країни, укладання міжнародних угод із торгівлі та економічного співробітництва в різних сферах. На рівні галузей маркетингові методи реалізуються через розвиток торгових відділів та відділів міжнародного співробітництва галузевих спілок і торгово-промислових палат, участь підприємств галузей у міжнародних заходах: виставках, презентація, зустрічах. Дієвим засобом є проведення презентації вітчизняної продукції за кордоном, у межах міжнародних заходів та як окремої економічної та суспільної події. На рівні підприємства найбільш дієвими засобами реалізації є підвищення рівня конкурентоспроможності продукції галузей, її відповідність потребам та запитам ринку за рівнем якості та

сучасним міжнародним нормам і вимогам. Дієвим інструментом цього методу є розробка та реалізація програм маркетингу.

Наступною запропонованою групою методів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості є соціально-психологічні методи. Соціально-психологічні методи впливають на соціально-психологічні мотиви поведінки і ґрунтуються на особливостях функціонування людської психіки та передбачають широкий спектр засобів соціального регулювання, управління конфліктами (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Соціально-психологічні методи забезпечення економічної безпеки галузі за рівнями управління

Групи методів/ рівні управління	Макрорівень – держави	Мезорівень – галузі	Мікрорівень – підприємства
Соціально-психологічні методи	Реалізація соціальної, освітньої політики, охорони здоров'я. Розвиток підприємництва	Соціальні проекти, спільні заходи, консолідація підприємств галузі. Соціальні гарантії працівникам	Формування соціально-психологічного клімату колективу, соціальна, кар'єрна, матеріальна мотивація працівників
Ідеологічні методи	Освітні програми підвищення рівня соціальної та національної свідомості, європейський вибір	Просування національної ідеології, політики захисту вітчизняного товаровиробника	Формування маркетингових компаній, національних брендів, просування їх на внутрішньому та на зовнішніх ринках

Джерело: розроблено автором

На рівні держави вони є засобами реалізації соціально-економічної політики держави, спрямованої на підвищення рівня економічного життя населення, політики підтримки особистісного та кадрового розвитку, рівня освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, розвитку культури. Засобом стимулювання росту внутрішнього ринку є підтримка й розвиток у країні підприємництва та малих підприємців як суспільного класу нової соціально-психологічної якості, використання його потенціалу та бажання

працювати в економічній системі своєї країни. На рівні галузі соціально-психологічні методи проявляються через розробку та реалізацію спільних економічних, соціальних, культурних заходів засобами галузей із метою консолідації соціально-психологічних зв’язків між суспільством як споживачами, конкурентами, ринком, галуззю та її підприємствами. Ці методи реалізуються через інструменти спонсорської допомоги, підтримки, спільної реалізації та фінансування соціальних, суспільних, освітніх проектів, вони значно підвищують довіру соціуму – суспільства та споживачів внутрішнього ринку – до підприємств і їхньої продукції, працюють на економічну стабільність та імідж галузей і відповідно спрямовані на підвищення рівня соціальної безпеки в суспільстві й кадрової безпеки галузей.

Застосовування цих методів на рівні підприємств галузей спрямоване на нормалізацію морально-психологічного мікроклімату на підприємствах, формування загального ставлення до діяльності підприємства, його продукції, підвищення рівня соціальної, особистісної, матеріальної та моральної відповідальності працівників за результати своєї роботи, роботу з персоналом, підвищення відповідальності та соціальної мотивації праці, розвиток особистості та навчання, мотивацію керівників, їх зацікавленість у результатах спільної праці та забезпечення економічної безпеки підприємства. Таким чином, здійснюється управління поведінкою працівників та стосунками у колективі й вирішуються завдання управління кадровими ресурсами та їх безпекою, що стоять перед службою економічної безпеки підприємства. Ці методи розкривають шляхи протидії внутрішнім і зовнішнім дестабілізуючим чинникам і мають сприяти підвищенню соціальної відповідальності, трудової та фінансової дисципліни, матеріальної відповідальності, підвищувати ефективність протидії наявним та потенційний загрозам.

Реалізація цього методу передбачає застосування поведінкового наукового підходу в забезпеченні економічної безпеки галузей, оскільки дозволяє сформувати методи й засоби механізму забезпечення економічної безпеки галузей із застосуванням засобів моделювання соціального та

психологічного розвитку ситуації та поведінки людини як особи та працівника, за рахунок застосування методів морально-психологічного впливу та морально-психологічної мотивації працівників, зовнішніх і внутрішніх контрагентів галузей, що є важливим для стратегічного, тактичного планування та ситуаційного управління в забезпеченні економічної безпеки галузей.

Наступна запропонована група – ідеологічні методи, які, як і соціально-психологічні, розробляються на основі застосування поведінкового підходу та мотивації, проте їх мотиваційною основою є використання «генетичного коду нації», національної генетичної свідомості, культури, релігії, що є основою формування свідомості та поведінки особистостей. Ці методи використовують засоби, спрямовані на формування та звернення до людини – індивідуума, не як до кадрового ресурсу, а як до особистості, її свідомості та підсвідомості.

Зазначимо, що формування ідеології мотивації має давні корені та генетичну основу і також успішно може застосовуватися в забезпеченні економічної безпеки. На рівні держави застосування цього методу пов’язане з реалізацією державних програм культурного, національного розвитку, розвитку національної ідеї та політики захисту вітчизняного товаровиробника, впровадженням освітніх програм підвищення рівня культурного, соціального розвитку соціальної та національної свідомості, гідності, вільного європейського вибору. На рівні галузі ідеологічні методи впроваджуються з масовим просуванням національної ідеї та ідеології підтримки вітчизняного виробництва. Найуспішнішими серед таких кампаній є кампанії «купуй українське», «ми єдина країна». за дотримання якості виробництва продукції та її характеристик реалізація таких кампаній здатна акумулювати й стимулювати внутрішній ринок і сприяти зростанню внутрішньої конкурентоспроможності продукції вітчизняних товаровиробників. На рівні підприємств галузей інструментами застосування цього методу є формування виробничої та маркетингової програми підприємства, що передбачає розробку товару, його пакування, маркування, створення відповідного національного

бренду, логотипу, рекламну кампанію, канали просування та стимулювання збуту на внутрішньому і зовнішніх ринках. Засобами реалізації цього методу також є підвищення рівня кадрової свідомості, самооцінки персоналу, його особистісний ріст, підвищення особистої та суспільної відповідальності.

Принципово новою групою методів у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості є група методів управління розвитком, яка передбачає забезпечення економічної безпеки за рахунок використання провідних у світі сучасних наукових та емпіричних методів, спрямованих на забезпечення перспективного довготривалого зростання підприємства, його ефективності та конкурентоспроможності (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

Методи управління розвитком у забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості

Групи методів/ рівні управління	Макрорівень – держави	Мезорівень – галузі	Мікрорівень – підприємства
Управління розвитком	Прийняття державних програм розвитку галузей	Співпраця галузевих спілок із науково-дослідними інститутами, фахівцями, науковцями, що розробляють сучасні методи управління розвитком, галузевими структурами інших країн з налагодження науково-технологічного співробітництва	Реалізація інноваційно-інвестиційних проектів. Управління ефективністю організації (CPM). Метод «Шість сигм». Впровадження міжнародних стандартів якості ISO. Розбудова бізнес-процесів управління, TQM система загального управління якістю, модернізація, реструктуризація, реінжиніринг бізнес-процесів, бенчмаркінг

Джерело: розроблено автором

На рівні держави методи управління розвитком реалізуються засобами державних програм розвитку галузей, управління якістю, підвищення конкурентоспроможності. На рівні галузі вони реалізуються через співпрацю галузевих спілок, союзів та бізнес-асоціацій із науково-дослідними

інститутами, фахівцями, науковцями, що розробляють сучасні методи управління розвитком, співпрацю з галузевими структурами інших країн та налагодження науково-технологічного співробітництва.

Зазначимо, що основним рівнем реалізації методів управління розвитком є рівень підприємства, адже управління розвитком формується через впровадження програм розвитку та підвищення ефективності. Практичними засобами реалізації методів управління розвитком є розробка та реалізація інноваційно-інвестиційних проектів, розробка та впровадження сучасних бізнес-процесів управління виробничими потужностями підприємств галузі, впровадження систем контролю якості та технологічного процесу і продукції, сертифікація продукції та процесу її виробництва відповідно до міжнародних стандартів. Управління розвитком передбачає застосування інструментарію сучасних провідних методів управління ефективністю організації (CPM, BPM, EPM) як комплексу управлінських процесів та оптимального використання ресурсів. Ці методи включають: концепцію управління ефективністю (Value-Based Management) як управління, спрямованого на створення вартості; метод «Шість сигм» (англ. Six sigma) як один із методів управління процесами, заснованого на проведенні статистичної оцінки якості управління процесами DMAIC; впровадження міжнародних стандартів якості ISO; розбудову бізнес-процесів на основі методології IDEF-0, що є базовим напрямом управління розвитком у забезпечені економічної безпеки галузей та напрямом розбудови бізнес-процесів управління; розробку та впровадження на підприємствах галузі TQM системи загального управління якістю; управлінські методи, а також методи управління розвитком: організаційне проектування, модернізацію, реструктуризацію, реінжиніринг бізнес-процесів, бенчмаркінг.

Застосування методів управління розвитком дозволяє підвищити рівень конкурентоспроможності та якості продукції підприємств галузей, акумулювати ресурси, оптимізувати ресурси підприємства та розбудувати техніко-технологічні процеси, розбудувати сучасну ефективну систему забезпечення економічної безпеки підприємств промисловості.

Узагальнюючи, зазначимо, що комплексне застосування запропонованих систематизованих методів дає змогу підвищити рівень конкуренто-спроможності та якості продукції підприємств галузей, акумулювати й оптимізувати ресурси підприємств і техніко-технологічні процеси, розбудувати систему забезпечення економічної безпеки підприємств, а все це у сукупності уможливить зростання рівня економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Висновки до розділу 5

Удосконалено застосування системно-структурного підходу в забезпеченні економічної безпеки галузей, що є якісно новим рівнем пізнання об’єкта і процесу забезпечення економічної безпеки галузі як системи, має визначену структуру та являє собою сукупність методів, заходів, засобів, інструментів забезпечення економічної безпеки галузі. Таким чином, відбувається дослідження та формалізація взаємозв’язку рівнів ієрархії забезпечення економічної безпеки галузі як різних рівнів її структури, тобто дослідження вертикальної структури в забезпеченні економічної безпеки та горизонтальної структури функціональних блоків, складових економічної безпеки галузі.

Відповідно до результатів проведеного емпіричного дослідження стану економічної безпеки галузей, визначено основні напрями забезпечення економічної безпеки галузей, що відображають дві основні складові інтегрованого конкурентного розвитку в забезпеченні економічної безпеки галузі, а саме: забезпечення безпеки інтеграції підприємств галузей у сучасних економічних умовах та підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств і їхньої продукції.

За результатами проведеного аналізу визначено основні напрями в забезпеченні економічної безпеки галузей промисловості, а саме: міжнародного співробітництва; інституційний; нормативно-правовий;

інформаційний; інфраструктурний; науково-дослідний, освітній, інноваційний; організаційний; управлінський (управління розвитком) та виробничо-технологічний, системне, одночасне та спільне застосування яких дасть можливість для формування комплексу спільних дій із практичної реалізації механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

Розроблено й запропоновано механізм забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в сучасних економічних умовах та його взаємодію в системі економічної безпеки держави.

Механізм забезпечення економічної безпеки галузей промисловості складається з комплексу послідовних взаємопов'язаних дій із забезпечення економічної безпеки, що уособлюють інституційні, організаційні, управлінські методи, заходи і засоби, удосконалення нормативно-правової бази відповідно до стратегічного планування та визначених пріоритетів розвитку з метою системного функціонування та ефективного забезпечення економічної безпеки галузей на внутрішньому і на зовнішніх ринках в сучасних умовах.

Побудова й функціонування механізму забезпечення економічної безпеки галузей здійснюється на основі базових принципів: системності, комплексності, законності, можливості реалізації, доцільності, своєчасності, безперервності, удосконалення, централізації управління, принципу взаємодії та координації, спеціалізації, комплексне застосування яких дозволяє забезпечити його ефективне функціонування. Механізм забезпечення економічної безпеки галузей є складним і багаторівневим та охоплює такі елементи: організаційну структуру, функції управління економічною безпекою, принципи економічної безпеки та безпосередньо механізм забезпечення економічної безпеки галузей, що складається з методів, засобів, інструментів інституційного, нормативно-правового, матеріально-технічного, інформаційно-аналітичного, фінансового забезпечення, а також управлінських відносин, процесу управління і законодавчої бази управління.

Для розбудови механізму забезпечення економічної безпеки використано системний, процесний, структурний, комплексний, інтеграційний, маркетинговий, поведінковий, адміністративний та інші наукові підходи. Формування й розвиток механізму забезпечення економічної безпеки із застосуванням вказаних наукових підходів має визначити й активувати ефективну взаємодію елементів системи економічної безпеки як між собою, так і з навколишнім середовищем, суб'єктами на різних рівнях економічної безпеки.

Розроблений автором механізм дає змогу забезпечити економічну безпеку галузей на оперативному, тактичному, стратегічному рівнях управління. Його ефективна дія в сучасних умовах динамічних змін кон'юнктури зовнішнього і внутрішнього середовища досягається за рахунок застосування комплексного підходу в забезпеченні економічної безпеки і системного підходу із застосуванням складових стратегічного управління та методів управління розвитком як поєднання, компіляції стратегічних і тактичних методів управління в процесі забезпечення економічної безпеки галузей.

Механізм забезпечення економічної безпеки галузі характеризується збалансованістю та якістю сукупності методів, заходів, засобів, інструментів, що застосовуються з метою забезпечення економічної безпеки на різних рівнях управління і забезпечення економічної безпеки: на рівні держави із формуванням різних аспектів інституційного забезпечення, прийняття й розробки державної економічної, торгової, зовнішньоекономічної, інформаційної, соціальної політики; на рівні галузі як процес об'єднання підприємств галузі в спілки, об'єднання та формування галузевої концепції і стратегії забезпечення економічної безпеки та її реалізації із застосуванням доступних на рівні галузі інструментів і засобів; на рівні кожного окремого підприємства як основи виробничого промислового потенціалу галузі, її конкурентоспроможності, базису забезпечення економічної безпеки галузі через потужний комплекс методів, заходів, засобів як на внутрішньому ринку,

так і для ефективного забезпечення економічної безпеки галузі на зовнішніх ринках.

Систематизовано й узагальнено методи підвищення конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, які виступають як методами прямої дії і стосуються безпосередньо процесу забезпечення економічної безпеки, так і заходами загальної дії, що впливають на галузь підвищуючи її стійкість, конкурентоспроможність, техніко-технологічний стан, фінансово-економічні показники, рівень регулювання, державної підтримки та інституційного забезпечення і таким чином через підвищення рівня ефективності функціонування галузі впливають на стан економічної безпеки, зміцнюючи та підвищуючи його.

Визначено основні групи методів, що застосуються з метою забезпечення економічної безпеки галузей промисловості: інституційні, організаційно-розпорядчі, адміністративні; економічні; нормативно-правові; технічні спеціальні; маркетингові; соціально-психологічні; ідеологічні; методи управління розвитком.

Запропоновано та адаптовано застосування методів управління розвитком у підвищенні конкурентоспроможності та забезпеченні економічної безпеки галузі. Ця група методів передбачає забезпечення економічної безпеки за рахунок використання провідних у світі, сучасних наукових та емпіричних методів, спрямованих на забезпечення перспективного довготривалого зростання підприємства, його ефективності та конкурентоспроможності. На рівні держави ці методи реалізуються засобами державних програм розвитку галузей, на рівні галузі – через співпрацю галузевих спілок, союзів та бізнес-асоціацій із науково-дослідними інститутами та налагодження науково-технологічного співробітництва; на рівні підприємства – через впровадження інноваційних методів управління виробничими процесами та менеджмент. Це дає змогу підвищити рівень конкурентоспроможності та якості продукції, акумулювати й оптимізувати ресурси та техніко-технологічні процеси,

розбудувати систему забезпечення економічної безпеки галузей у системі економічної безпеки держави.

Результати досліджень методологічних основ економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави висвітлено у працях автора: [273 – 278].

ВИСНОВКИ

Основні наукові результати дослідження дали змогу розв’язати важливу науково-прикладну проблему розробки та обґрунтування теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій із забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави. Отримані науково-теоретичні, методологічні і практичні результати дають підстави для таких висновків:

1. Удосконалено понятійно-категорійний апарат економічної безпеки галузей промисловості та дано визначення поняття «економічна безпека галузі» як комплексу умов, за яких відбувається економічний розвиток, зростання рівня конкурентоспроможності і забезпечення реалізації економічних інтересів галузі, представленої сукупністю однорідних підприємств (суб’єктів господарювання), подібних за схожістю процесів виробництва та реалізації продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках в умовах посиленої дії загроз, інтеграції й глобалізації, що дозволило сформувати принципово нове бачення процесу забезпечення економічної безпеки галузі.

2. Розроблено методологічний базис забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, який складається з трьох блоків: 1) фундаментальної загальнонаукової методології, що визначається загальними принципами наукового пізнання; 2) методології економічної безпеки галузі, що визначає принципи та методологічні підходи, які є основою дослідження економічної безпеки галузей як окремого предмета наукових досліджень; 3) системи методів та інструментів, що застосовуються в дослідженні економічної безпеки галузей з адаптацією конкретних методик дослідження для вирішення поставлених завдань забезпечення економічної безпеки.

3. Визначено детермінанти економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави. Доведено, що серед них провідними є: ресурсні, які визначають рівень забезпеченості галузей сировинними,

матеріальними, фінансовими, кадровими, інвестиційними, інформаційними ресурсами; виробничі, що характеризують стан та ефективність виробничих потужностей галузей промисловості; внутрішньоекономічні, які характеризують конкурентоспроможність продукції галузей промисловості на внутрішньому ринку, та зовнішньоекономічні, які визначають здатність, конкурентоспроможність продукції вітчизняних галузей промисловості на зовнішніх ринках. Виявлено, що ці детермінанти мають безпосередній вплив на стан функціонування, конкурентоспроможність, ефективність економічного розвитку та безпеку галузей промисловості.

4. Виявлено внутрішню структуру економічної безпеки галузей промисловості, що декомпонується на такі функціональні складові, як фінансова, інвестиційна, виробничо-технологічна, інноваційна, кадрова, інформаційна, енергетична, ринкова, експортна, імпортна. Обґрунтовано специфічні елементи в структурі економічної безпеки, характерні для високотехнологічних галузей промисловості, які визначають їх конкурентоспроможність та формують безпеку, досліджено взаємозв’язки між базисними та специфічними елементами.

5. Ідентифіковано загрози економічної безпеки галузей промисловості і виявлено зв’язки між дією загроз економічної безпеки галузей промисловості та станом фактологічних показників промислового розвитку, визначено їх вплив на стан функціональних складових економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави та виявлено причинно-наслідкові зв’язки між дією загроз, рівнем і станом показників економічної безпеки галузей промисловості і змістом функціональних складових економічної безпеки, що дало змогу сформувати функціональну структуру економічної безпеки галузей і окреслило наступне завдання з визначення показників-індикаторів за складовими економічної безпеки галузей промисловості.

6. Розроблено комплексний підхід до оцінювання економічної безпеки галузі промисловості як цілісного багаторівневого комплексу. Методичним

підходом передбачено застосування десяти складових та вісімдесяти восьми індикаторів, що дає змогу системно і комплексно дослідити й оцінити стан економічної безпеки галузі за всіма рівнями та сферами виникнення загроз, що є підґрунтям для подальшої побудови дієвого механізму забезпечення її економічної безпеки.

7. Формалізовано застосування ресурсно-функціонального підходу в дослідженні економічної безпеки галузі, що дає можливість визначати рівень економічної безпеки на основі оцінювання міри використання ресурсів за такими функціональними складовими, як фінансова, енергетична, кадрова, інформаційна, інвестиційна. Запропонований методичний підхід дозволяє визначати параметри складових та рівень економічної безпеки в динаміці та при зміні кон'юнктури ринку, може слугувати методичним забезпеченням моніторингу економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

8. Розроблено модель комплексного оцінювання економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави, яка ґрунтується на факторах їх конкурентоспроможності як основи економічної безпеки і складається з ресурсного, виробничого та ринкового (внутрішньо- та зовнішньоекономічного) базових функціонально-компонентних блоків, кожен із яких містить складові та показники економічної безпеки, що уможливлює проведення аналізу за: а) окремими показниками-компонентами економічної безпеки; б) складовими економічної безпеки; в) функціональними блоками економічної безпеки.

9. Удосконалено застосування системно-структурного підходу до визначення напрямів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, в основі якого – ознаки поліструктурності, багаторівневості, ієрархічності системи, поєднання функціонально-компонентних складових та різних рівнів. Це дало змогу дослідити й формалізувати взаємозв'язки рівнів ієрархії, здійснити планування напрямів забезпечення економічної безпеки галузі, розробити механізм її забезпечення.

10. Обґрунтовано напрями забезпечення економічної безпеки галузей промисловості України. Доведено, що державна політика її зміцнення має реалізуватися із застосуванням інструментів та засобів регулювання за напрямами: міжнародна співпраця, інституційний, нормативно-правовий, інформаційний, інфраструктурний, науково-дослідний, інноваційний, освітній, організаційний, управлінський і виробничо-технологічний. Одночасна й системна політика за цими напрямами дає можливість для формування комплексу дій з практичної реалізації механізму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки держави.

11. Розроблено механізм забезпечення економічної безпеки галузей промисловості на засадах зростання їх конкурентоспроможності. Елементами механізму слугують: комплекс принципів; система інституційних, організаційних, управлінських, економічних методів, заходів, засобів та інструментів; інформаційно-аналітичне, нормативно-правове, матеріально-технічне, фінансове забезпечення.

12. Розвинуто класифікацію методів забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, яка охоплює інституційні, організаційно-розпорядчі, адміністративні, економічні, нормативно-правові, технічні спеціальні, маркетингові, соціально-психологічні та ідеологічні методи. Їх поєднане застосування дозволяє системно й комплексно впроваджувати заходи із забезпечення економічної безпеки галузей паритетно на мікро-, мезо- та макрорівнях управління економічною безпекою.

13. Адаптовано методи управління розвитком галузі як напряму забезпечення економічної безпеки галузей промисловості, що передбачають досягнення перспективного, довготривалого зростання ефективності й конкурентоспроможності галузі завдяки реалізації державою засобів програмування розвитку, управління якістю, підвищення конкурентоспроможності. На рівні галузі необхідно забезпечити співпрацю галузевих спілок, бізнес-асоціацій, промислових підприємств із науково-дослідними інститутами і розвивати науково-технологічне співробітництво. На

рівні підприємств потрібно впроваджувати програми розвитку і підвищення ефективності функціонування, посилення конкурентоспроможності, підвищення рівня якості продукції, акумулювати й оптимізувати ресурси та розбудовувати техніко-технологічні процеси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисов О. Є. Функціональні складові економічної безпеки в глобалізаційному просторі. *Економічна безпека територіально-виробничих комплексів: енергетика, екологія, інформаційні технології*: кол. монографія / за наук. ред. О. О. Лук'яненка. Київ : МП Леся, 2015. С. 32–36.
2. Денисов О. Є. Формування науково-методичного базису забезпечення економічної безпеки галузі в умовах глобалізації. *Економіка та суспільство.* 2017. № 13. С. 56–61.
3. Мігус І. П., Черненко С. А. Оцінка лояльності персоналу в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства. *Агросвіт*. 2013. № 11. С. 24–27.
4. Денисов О. Є. Сутність поняття економічної безпеки та її вплив на розвиток державності. *Економіка та держава*. 2016. № 7. С. 52–57.
5. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 82 т. и 4 доп. т. Москва : Терра, 2001. 40 726 с.
6. Войнаренко М., Яременко О. Управління економічною безпекою підприємств на основі оцінки відхилень порогових показників. *Економіст*. 2008. № 12. С. 60–63.
7. Плеханова Г. В. Основы экономической безопасности: (Государство, регион, предприятие, личность) : учеб.-практ. пособие. Москва : Бизнесс-школа «Интел-Синтез», 1997. 279 с.
8. Платон. Собрание сочинений : в 3 т. Москва, 1971. Т. 3 (1).
9. Олейников Е. А. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) : учеб.-практ. пособие. Москва : Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. 288 с.
10. Основи економічної безпеки : підручник / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова, І. М. Черняков. Харків, 2003. 236 с.

11. Гетьман О. О., Шаповал В. М. Економічна діагностика : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2007. 307 с.
12. Дацків Р. М. Економічна безпека у глобальному вимірі. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 7 (37). С. 143–153.
13. Мороз О. В., Карачина Н. П. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства : монографія. Вінниця, 2011. 241 с.
14. Шнипко О. С. Види і чинники безпеки ієрархічних економічних систем: теоретико-методологічний аспект. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 5(59). С. 78–85.
15. Соціальна політика та економічна безпека : навч. посіб. / під заг. ред. Є. І. Крихтіна. Донецьк, 2004. 335 с.
16. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка (современное написание слов). Москва : Цитадель, 1998.
17. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. Москва : Азбуковник, 1998. 944 с.
18. Омелянович Л. О., Долматова Г. Є. Економічна безпека торговельного підприємства : монографія. Донецьк, 2005. 195 с.
19. Нікіфорова П. О., Куперівська С. С. Сутність та значення фінансової безпеки страхової компанії. *Фінанси України*. 2006. № 5. С. 86–90.
20. Коженьовскі Л. Управління безпекою. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 1 (31). С. 147–154.
21. Войнаренко М., Яременко О. Управління економічною безпекою підприємств на основі оцінки відхилень порогових показників. *Економіст*. 2008. №12. С. 60–63.
22. Щербина В. М. Інформаційне забезпечення економічної безпеки підприємств та установ. *Актуальні проблеми економіки.* 2006. №10 (64). С. 220–225.
23. Денисов О. Є. Формування та розвиток механізму забезпечення економічної безпеки галузі. *Вчені записки Університету «КРОК»* : зб. наук. праць. Київ, 2018. № 3(52). С. 200–205.

24. Сенчагов В. К. О сущности и основах стратегии экономической безопасности России. *Вопросы экономики*. 1995. № 1. С. 97–106.
25. Голіков І. В. Сутність та еволюція поняття економічна безпека. *Проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 309–314.
26. Ткач В. О. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2011. № 1. С. 228–234.
27. Прокопов Б. И. Экономическая глобализация. *Проблемы современной экономики :* науч. сб. Москва, 2008. № 4. С. 46–54.
28. Доманчук Д. П. Деякі економічні аспекти парадигми формування стратегії продовольчої безпеки в регіонах. *Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті :* матеріали третіх зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 29–30 берез. 2001 р.). Київ, 2001. С. 207–210.
29. Рузвельт Ф. Д. Беседы у камина / пер. А. Б. Шаракшанэ; коммент. Ю. Н. Рогулева. Москва : ИРТК, 2003. 408 с.
30. Мак-Мак В. П. Служба безопасности предприятия как субъект частной правоохранительной деятельности : монография. Москва, 2003. 220 с.
31. Пономаренко А. І. Система економічної безпеки фірми. *Шлях України до економічної безпеки :* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 14 квіт. 2006 р.). Харків, 2006. С. 64–66.
32. Рубанов В. В. Безопасность – лозунги, теория и политическая практика. *Российский экономический журнал*. 1991. № 17. С. 31–41.
33. Паньков В. Экономическая безопасность: мирохозяйственный и внутренний аспект. *Внешнеэкономические связи*. 1992. Вып. 8. С. 5–18.
34. Абалкин Л. И. Выступление на круглом столе Совета Федераций. *Приоритеты и механизмы экономической политики России в кризисный период*. 1999. Вып. 8. С. 32–42.
35. Юрків Н. Ю. Забезпечення економічної безпеки реального сектору економіки України : автореф. дис. … д-ра екон. наук. Київ, 2013. 37 с.

36. Тамбовцев В. Л. Экономическая безопасность хозяйсвенных систем: структура, проблемы. *Весник МГУ. Сер. 6. Экономика.* Москва, 1995. № 3. С. 3–12.

37. Савин В. А. Некоторые аспекты экономической безопасности России. *Международный бизнес России*. 1995. № 9. С. 14–26.

38. Ващекин Н. П., Дзлиев М. И., Урсул А. Д. Безопасность предпринимательской деятельности : учеб. пособие. Москва : Экономика, 2002. 334 с.

39. Богданов И. Я. Экономическая безопасность России. *Теория и практика*. 2001. С. 21–28.

40. Олейников Е. А. Экономическая и национальная безопасность: учеб. для вузов. Москва : Экзамен, 2004. 768 с.

41. Кирьянов В. Ничто не действует так эффективно, как наказание рублем. Сегодня. 2005. 26 янв.

42. Бинько И. Ф., Шлемко В. Т. Как обеспечить экономическую безопасность Украины? *Всеукраинские ведомости*. 1997. № 138 (810). С. 3–8.

43. Муртіян В. І. Економічна безпека України : навч. посіб. Київ : Лібра, 1999. 462 с.

44. Пастернак-Таранущенко Г. А. Экономическая и национальная безопасность Украины. *Экономика Украины*. 1994. № 2. С. 51–57.

45. Ермошенко Н. Н. Определение угрозы национальным интересам в финансово-кредитной сфере. Экономика Украины. 1999. № 1. С. 4–12.

46. Богомолов В. А. Экономическая безопасность : учеб. пособие. Москва : ЮНИТИ, 2006. 303 с.

47. Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: монография. Киев, 2003. 280 с.

48. Краткий экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. Москва : Ин-т нов. экономики, 2001. 1088 с.

49. Кальмук О. Механізми забезпечення економічної безпеки України. *Схід*. 2011. № 2(109). С. 40–42.

50. Герасимук М. Тенденції розвитку промисловості України на сучасному етапі. *Економіка України*. 2002. № 3. С. 14–21.

51. Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. С. 800.

52. Каган М. С. Системность и целостность. *Вопросы философии*. 1996. № 12. С. 15–22.

53. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь. Москва : ИНФРА-М, 1999. С. 336.

54. Перегудов Ф. И., Тарасенко Ф. П. Введение в системный анализ : учеб. пособие для вузов. Москва : Высш. шк., 1989. С. 840.

55. Степаненко А. В. Глобалізація, конкурентоспроможність й економічна безпека: проблеми взаємодії та взаємозв'язку. *Продуктивні сили України*. 2007. № 1. С. 71–83.

56. Кириченко О. А. Організаційно-правове забезпечення функціонування системи економічної безпеки України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. Київ, 2010. № 1. С. 54–59.

57. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение. *Вопросы экономики*. 1994. № 12. С. 4–13.

58. Скорук О. В. Національна економічна безпека держави та її елементи. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки.* 2009. № 7. С. 84–88.

59. Губський Б. В. Економічна безпека: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : навч. посіб. Київ : Укрархбудінформ, 2001. 122 с.

60. Мігус І. П., Коваль Я. С. Банківські кризи як передумова виникнення економічних злочинів у банківській сфері: кол. монографія. Черкаси, 2016. 466 с.

61. Мірошниченко О. В. Економічна безпека України: стан і дослідження питання (погляд скрізь 20-річчя незалежності, 24.04.2013). URL : https://news.pn/ru/public/79872/ (дата звернення: 12.09.2018).

62. Мартин О. М. Економічна безпека як складова національної безпеки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Економіка.* 2013. Вип. 22. С. 68–74.

63. Ткаченко В. Г. Некоторые положения сущности и содержания экономической безопасности государства. *Экономист*. 2008. № 9. С. 9–11.

64. Третяк В. В. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка та держава*. 2010. № 1. С. 6–8.

65. Белоусова І. А. Економічна безпека як складова національної безпеки України. *Економічний часопис-XXI*. 2010. № 5–6. С. 14–17.

66. Васильців Т. Г. Характеристика функціональних складових економічної безпеки сектору інформаційно-комунікаційних технологій України. *Економічний дискурс*. 2017. № 1. С. 161–172.

67. Волошин В., Трегобчук В. Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України. *Регіональна економіка*. 2002. № 1. С. 7–22.

68. Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : навч. посіб. Харків : ВД «Інжек», 2006. 240 с.

69. Предборський В. А. Економічна безпека держави. Київ : Кондор, 2005. 391 с.

70. Ипполитов К. Х. Экономическая безопасность: стратегия возрождения России : науч. пособие. Москва : РСПБ, 1996. 220 с.

71. Пухтаревич Г. О. Аналіз національної економіки : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2005. 254 с.
72. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. Київ : Парлам. вид-во, 2019. 22 с.
73. Сенчагов В. К. Как обеспечить экономическую безопасность. *Российская Федерация сегодня*. 2007. № 6. С. 35–39.
74. Махлаев А. И. Формирование механизма обеспечения экономической безопасности предприятия в условиях нестабильности внешней среды: на примере управления пожарным риском : автореф. дис. … канд. экон. наук. Санкт-Петербург, 2006. 20 с.
75. Коваль Я. С. Механізм державного регулювання банківських установ України в сучасних умовах. *Право та державне управління*. Запоріжжя, 2017. № 4, т. 2. С. 74–82.
76. Іванюта Т. М., Заїчковський А. О. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. для студентів вищих навч. закл. Київ : Центр учбової літ., 2009. 256 с.
77. Муртіян В. І. Економічна безпека України : навч. посіб. Київ : Лібра, 1999. 462 с.
78. Кириченко С. О. Роль контролінгу у системі забезпечення ефективного управління розвитком підприємства. *Сучасні проблеми економіки і підприємництво*. 2013. Вип. 12. С. 222–227.
79. Алькема В. Г. Економічна безпека суб’єктів реального сектору економіки : монографія. Запоріжжя, 2013. С. 310.
80. Пастернак-Таранущенко Г. А. Економічна безпека держави : навч. посіб. Київ : ІДУСК-МУ, 1994. 160 с.
81. Афонцев С. Национальная экономическая безопасность: на пути к теоретическому консенсусу. *Мировая экономика и международные отношения*. 2002. № 10. С. 30–39.
82. Жихор О. Б., Куценко Т. М. Економічна безпека: навч. посіб. Харків : ХІБС УБС НБУ, 2013. 325 с.

83. Ніколаєв Є. Проблеми застосування категоріального апарату науки про національну та соціально-економічну безпеку. *Політичний менеджмент*. 2008. № 4. С. 23–32.

84. Козаченко Г. В., Захаров О. І., Пригунов П. Я. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія. Луганськ, 2011. 284 с.

85. Ткаченко В. Г. Некоторые положения сущности и содержания экономической безопасности государства. *Экономист*. 2008. № 9. С. 9–11.

86. Користін О. Є. Економічна безпека : навч. посіб. Київ : КНУВС, 2010. 368 с.

87. Инновационная экономика и промышленная политика региона (ЭКОПРОМ-2011) / под ред. д-ра экон. наук, проф. А. В. Бабкина : тр. Междунар. науч.-практ. конф. (26.09–2.10.2011 г.). Санкт-Петербург : Изд-во Политехн. ун-та, 2011. Т. 2. 496 с.

88. Сидорчук Р. Р. Ключевые факторы успеха в оптовой торговле. *Маркетинг в России и за рубежом*. 2002. № 2. С. 89.

89. Овчаренко Є. І. Система економічної безпеки підприємства: формування та цілепокладання : монографія. Лисичанськ, 2015. 483 с.

90. Рудковський О. В. Структура системи економічної безпеки підприємства. *Вісник Національного транспортного університету :* зб. наук. праць. Київ, 2014. № 29(2). С. 93–99.

91. Єпіфанов А. О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія. Суми, 2009. 295 с.

92. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность России : учебник. Москва : Дело, 2005. 896 с.

93. Рибчук А. В., Левковський В. М. Глобальная производственная инфраструктура в системе факторов мирового экономического роста. *Проблемы и перспективы экономики и управления*. Чернигов, 2012. Вып. 3. С. 15–20.

94. Залізко В. Д., Гурочкіна В. В. Моделювання економічної безпеки підприємств : навч. посіб. Ірпінь, 2018. 188 с.

95. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. Київ, 1997. 144 с.

96. Мунтіян В. І., Прокопенко О. В., Петрушенко М. М. Економічна безпека держави: стратегія, енергетика, інформаційні технології : монографія. Київ, 2014. 486 с.

97. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія. Київ, 2003. 320 с.

98. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 3. С. 5–15.

99. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. праці. Київ, 2016. 528 с.

100. Юрків Н. Я., Дубровін О. В. Взаємозв'язок стану банківської системи і забезпечення економічної безпеки реального сектору економіки. *Стратегічні пріоритети. Серія: Економіка*. 2016. № 1. С. 56–61.

101. Варналій З. С., Томашевський Т. Т. Комплексне оцінювання економічної безпеки регіонів України (на прикладі Івано-Франківської області). *Економіка і регіон*. 2018. № 1. С. 5–13.

102. Мартинюк В. П. Економічна безпека вищих навчальних закладів в Україні: передумови оцінювання. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2013. № 25(2). С. 193–198.

103. Ляшенко О. М., Плескача Б. В., Бантуш В. К. Економічна безпека та національна конкурентоспроможність в умовах глобалізації. *Проблеми матеріальної культури. Економічні науки*. 2013. № 3. С. 113–118.

104. Токар В. В. Загрози економічній безпеці держави при санації і ліквідації комерційних банків в України. *Бізнес Інформ*. 2015. № 11. С. 306-311.

105. Кириленко В. А. Показники якості інформації, яка використовується при інтегрованому управлінні кордонами : навч. посіб. Хмельницький, 2007. 231 с.

106. Тюлюкин В. А. Алгоритм решения задачи терминального управления для линейной дискретной системы. *Автоматика и телемеханика*. 1993. № 4. С. 115–127.

107. Хринюк О. С., Корчовна М. Р. Система забезпечення економічної безпеки підприємства: основні елементи. *Ефективна економіка :* електрон. журн. 2015. № 3. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3927 (дата звернення: 10.08.2018).

108. Мехеда Н. Г., Горбань М. Складові економічної безпеки підприємства. URL: http://www.rusnauka.com/10_DN_2012/Economics/10_107308.doc.htm (дата звернення: 10.08.2018).

109. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посіб. / В. Л. Ортинський та ін. Київ, 2009. 544 с.

110. Третяк В. В. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка та держава*. 2010. № 1. С. 6–8.

111. Тульчинська С. О., Кириченко С. О., Бут А. В. Перешкоди розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 7. С. 11–14.

112. Алькема В. Г. Міжнародна та зовнішньоекономічна діяльність: навч. посіб. Львів : Магнолія-2006, 2018. 466 с.

113. Андрюшкін Б. М., Вовк Ю. Я., Дудкін П. Д. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва : навч. посіб. Тернопіль, 2008. 424 с.

114. Мігус І. П., Денисенко М. П., Коваль Я. С. Розрахунок інтегрального показника при формуванні економічної безпеки банку. *Вчені записки університету «КРОК».* Київ : Вид-во ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2017. Вип. 46. С. 125–130.

115. Олейников Е. А. Экономическая и национальная безопасность: актуальные аспекты. Москва, 2005. 768 с.

116. Портер М. Конкурентні переваги націй : навч. посіб. Нью-Йорк, 1980. 320 с.

117. Доллар Д., Вульф Є. Н. Конкурентоспроможність, конвергенція та міжнародна спеціалізація : навч. посіб. Кембрідж, 1993. 254 с.

118. Koval Y. Stress-testing of complex risks in the banking system, as an instrument of state anti-crisis management. *Public management.* 2018. № 2. P. 124–135.

119. Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: монография. Киев, 2003. 280 с.

120. Рокоча В. В. Економічні інтереси та цінності як системоутворюючий елемент національної економічної безпеки. *Економічна теорія*. 2014. Вип. 36. С. 28–36.

121. Головащенко В. Влияние нестабильной экономической среды на безопасность компании. URL : http://www.8cent-emails.com/vlijanie-nestabilnoj-jekonomicheskoj-sredy (дата звернення: 25.08.2018).

122. Гаджиев К. С. Геополитика : учебник. Москва : Юрайт, 2016. 466 с.

123. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації : монографія / Я. А. Жаліло та ін. Київ, 2005. 388 с.

124. Чубукова О. Ю., Воронкова Т. Є. Система економічної безпеки (екосестейт): сутність, структура. *Ефективна економіка :* електрон. журн. 2014. № 2. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3169 (дата звернення: 25.08.2018).

125. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии : науч. пособие. Киев : Наук. думка, 2004. 368 с.

126. Економіка України: інвестиційно-інноваційні проблеми розвитку: кол. Монографія / за ред. В. Ф. Бесєдіна, А. С. Музиченка. Київ, 2006. 592 с.

127. Луцишин З. О. Глобалізація світу та проблеми економічної безпеки держави. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2001. Вип. 25. С. 34–42.

128. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики : учебник. Москва : Экономика, 1989. 526 с.

129. Кейнс Дж. М. Избранные произведения : учебник. Москва : Экономика, 1993. 432 с.

130. Желіховська М. В. Сучасні тенденції побудови стратегії конкурентоспроможної компанії. *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект:* сб. науч. тр. Донецк, 2006. Ч. 3. С. 1024–1029.

131. Стукало А., Авдеева Т. Глобализация мировой экономики. *Международная жизнь*. 2000. № 5. С. 49–56.

132. Кругман П. Возвращение Великой депрессии : науч. пособие. Москва : Эксмо, 2009. 336 с.

133. Халецька А. А. Умови глобалізації національних та всесвітніх економічних відносин. *Ефективна економіка* : електрон. журн. 2012. № 3. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=982 (дата звернення: 25.08.2018).

134. Губайдуллина Ф. С. Крупные транснациональные корпорации на новых рынках. *ЭКО*. 2003. № 3. С. 20–33.

135. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / О. Г. Білорус та ін. Київ, 2001. 733 с.

136. Мунтіян В. І. Економічна безпека України: навч. посіб. Київ: Лібра, 1999. 462 с.

137. Бандурка О. М., Духов В. Є., Петрова К. Я. Основи економічної безпеки : підручник. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 236 с.

138. Губський Б. В. Економічна безпека: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія. Київ, 2001. 122 с.

139. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : підручник. Київ : КНТЕУ, 2001. 309 с.

140. Зянько В. Глобалізація та інноваційний процес: їхній взаємовплив. *Економіка України*. 2006. № 2. С. 84–89.

141. Коковський Л. Критерії і показники географічного виміру економічної безпеки. *Економічна та соціальна географія*. 2006. № 1. С. 67–74.

142. Вечканов Г. С. Экономическая безопасность: учеб. для вузов. Санкт-Петербург : Питер, 2007. – 384 с.

143. Саєнко О. С. Методологія оцінки економічної безпеки України: системний підхід. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету.* 2009. № 15. С. 19–28.

144. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. Київ : Центр учбової літ., 2008. 240 с.

145. Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія. Київ, 2003. 280 с.

146. Франчук В. І. Корпоративні відносини в системі безпеки акціонерних товариств. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 11. С. 145–150.

147. Концепція економічної безпеки України / В. М. Геєць та ін. Київ : Логос, 1999. 56 с.

148. Мартиненко В. В. Теоретико-методичні засади оцінки економічної безпеки національної економіки. *Економічний простір*. 2015. № 93. С. 131–140.

149. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України : навч. посіб. / за ред. акад. НАН України С. І. Пирожкова. Київ, 2003. 46 с.

150. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (дата звернення: 18.11.2018).

151. Денисов О. Є. Функціональна декомпозиція загроз зовнішньоекономічній безпеці галузі. *Науковий вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. № 5 (11). С. 49–54.

152. Економічна теорія: політична економія / за заг. ред. С. І. Юрія. Київ : Кондор, 2009. 604 с.

153. Економічний словник-довідник. Київ: Femina, 1995. 88 с.

154. Ерохина Е. А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход : монография. Москва, 1995. 190 с.

155. Покришка Д. С. Технологічна конкурентоспроможність економіки України на світовому ринку. *Стратегічна панорама*. 2006. № 2. С. 83–91.

156. Сухоруков А. Формування вітчизняних транснаціональних структур у контексті забезпечення інноваційної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2005. № 4. С. 104–112.

157. Микитенко В. На чому базується енергетична безпека держави. *Вісник Національної академії наук України*. 2005. № 3. С. 41–47.

158. Беликов О. Основы комплексной системы обеспечения экономической безопасности бизнеса. *Менеджмент и менеджер*. 2007. № 11. С. 43–52.

159. Ліпкан В. Модель ієрархічної системи нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері національної безпеки

України. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 10. С. 29–32.

160. Денисов О. Є. Параметри та показники оцінки економічної безпеки держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток :* електрон. журн. 2016. № 8. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=996 (дата звернення: 20.11.2018).

161. Гальчинський А. С. Економічна методологія. курс лекцій. Київ : АДЕЛЬФ, 2010. 572 с.

162. Артьомов І. В., Бакуменко І. В., Ващук О. М. Міжнародна інтеграція: навч. посіб. Ужгород : Ліра, 2009. 472 с.

163. Горошкова Л. А. Інвестиції як фактор розвитку науково-технологічної складової економічної безпеки галузей реального сектора економіки України. *Фінансова система держави: проблеми і перспективи розвитку:* зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19–20 трав. 2011 р.). Київ, 2011. С. 21–23.

164. Горошкова Л. А. Аналіз детермінант економічної безпеки галузей національного господарства. *Економічний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г. Сковороди :* зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2012. № 19(1). С. 87–96.

165. Горошкова Л. А. Аналіз детермінант економічної безпеки галузей національного господарства. *Экономический вестник университета. Сборник научных трудов ученых и аспирантов.* 2012. С. 87–96.

166. Горошкова Л. А. Вплив факторів економічної безпеки на синхронізацію циклів розвитку чорної металургії. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2012. Вип. 2. С. 147–154.

167. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія. Львів, 2008. 384 с.

168. Отенко І. П., Іваненко Г. А., Воронкова Д. К. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. Харків : ХНЕУ, 2012. 420 с.

169. Довбня С. Б., Гічова Н. Ю. Діагностика економічної безпеки підприємства як інструмент визначення напрямків його інноваційного розвитку. *Економічний вісник Національного гірничого університету.* 2008. № 3. С. 36–42.

170. Гічова Н. Ю. Діагностика та підвищення економічної безпеки підприємства : автореф. дис. … канд. екон. наук. Дніпропетровськ, 2010. 23 с.

171. Корецький Б. М. Діагностика економічної безпеки суб'єктів господарювання в транзитивній економіці. *Наукові записки Тернопільського національного економічного університету :* зб. наук. праць. Тернопіль, 2006. № 15. С. 74–77.

172. Атрамонова Н. С., Атрашкова А. В. Визначення рівня економічної безпеки підприємства задля забезпечення ефективного адміністрування. URL : http://economics.opu.ua/files/archive/2012/No1/19-23.pdf (дата звернення: 24.10.2018).

173. Іванілов О. С. Економіка підприємства: підруч. для студентів вищих навч. закл. Київ : Центр учбової літ., 2009. 728 с.

174. Денисов О. Є. Інформаційна складова економічної безпеки галузі. *Східна Європа*. 2018. № 1 (12). С. 42–45.

175. Чумак Л. Ф. Фактори впливу на формування конкурентоспроможного потенціалу підприємств. *Экономика и управление*. 2013. № 1. С. 62–69.

176. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент : монография. Москва, 2002. 892 с.

177. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/v0060665-07 (дата звернення: 18.11.2018).

178. Денисов О. Є. Теоретичний дискурс сутності та становлення вчення про економічну безпеку у відкритій економіці. *Інтеллект XXI*. 2017. № 4. С. 9–13.

179. Денисов О. Є. Концептуальні засади науково-методичного базису забезпечення економічної безпеки галузі в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 61–64.

180. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження : навч. посіб. Львів : Світ, 2001. 416 с.

181. Базилевич В. Метафізика економіки : навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 718 с.

182. Герасимов В. Г. Экономичская система: генезис, структура, развитие науки : учеб. пособие. Москва : Наука, 1991. 304 с.

183. Гунський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія. Київ, 2001. 352 с.

184. Гиг Дж. ван. Прикладная общая теория систем: учеб. пособие. Москва : Мир, 1981. 733 с.

185. Овчаренко Є. І. Система економічної безпеки підприємства: формування та цілепокладання : монографія. Лисичанськ : ПромЕнерго, 2015. 483 с.

186. Черемных С. В. Структурный анализ систем : IDEF технологии. Москва: Финансы и статистика. 2001. С. 9–16.

187. Карлоф Б. Деловая стратегия. Москва : Экономика, 1995. 364 с.

188. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга. Москва : Финансы и статистика, 1997. 800 с.

189. Портер М. Конкуренция: учеб. пособие. Москва : Изд. дом «Вильямс», 2005. 608 с.

190. Дудка Ю. П. Парадигма економічної глобалізації та її значення у формуванні концептуальної матриці економічної безпеки. *Економічний простір*. 2009. № 22/1. С. 45–57.

191. Бочан І. О., Міхасюк І. Р. Глобальна економіка : підручник. Київ : Знання, 2007. 403 с.

192. Васильчик С. В., Франчук В. І. Шляхи забезпечення безпеки соціально-економічних систем. *Науковий вісник НАТУ України* : зб. наук. праць. Київ, 2003. Вип. 1913. С. 237–241.

193. Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : матеріали круглого столу (Київ, 1 лист. 2000 р.) / ред. С. І. Пирожков та ін. Київ : Нац. ін-т укр.-рос. відносин при Раді нац. безпеки та оборони України, 2001. 121 с.

194. Регламент (ЄС) № 1893/2006 Європейського Парламенту та Ради «Стосовно впровадження Статистичного класифікатору видів економічної діяльності НАСЕ ред. 2 та внесення змін до Регламенту Ради (ЄЕС) № 3037/90, а також до деяких Регламентів ЄС щодо певних областей статистики» від 20 грудня 2006 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/994_a13.

195. Воронкова В. Г., Ткаченко А. М. Філософія економіки : монографія. Запоріжжя, 2011. 280 с.

196. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку : навч. посіб. Київ : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. 864 с.

197. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность: Производство. Финансы. Банки. Москва : Финстатинформ, 2004. 320 с.

198. Потенциал инновационного развития предприятия : монография / под ред. д-ра экон. наук, проф. С. Н. Козьменко. Сумы, 2005. 256 с.

199. Райзберг Б. А. Современый экономический словарь. Москва: ИНФРА-М, 1997. 312 с.

200. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : навч. посіб. Київ : Атіка, 2005. 432 с.

201. Економіка й організація інноваційної діяльності / за ред. О. І. Волкова, М. П. Денисенко. Київ : Професіонал, 2004. 960 с.

202. Сухоруков А. І., Ладюк О. Д. Фінансова безпека держави : навч. посіб. Київ : Центр учбової літ., 2007. 189 с.

203. Герасимчук З. В., Владюк Н. С. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія. Луцьк, 2006. 244 с.

204. Ковальчук Т. Т. Экономическая безопасность и политика: из опыта профессионального аналитика. Москва : Знание, КОО, 2004. 638 с.

205. Суходоля О. М. Енергоефективність економіки в контексті національної безпеки: методологія та механізм реалізації : монографія. Київ, 2006. 424 с.

206. Єрмошенко М. М. Основні засади підвищення фінансової безпеки держави. *Економічна безпека України: проблеми та перспективи* : матеріали круглого столу. URL : www.niss.gov.ua (дата звернення: 24.11.2018).

207. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. Київ, 1997. 400 с.

208. Барановський О. І. Фінансова безпека : монографія. Київ, 1999. 338 с.

209. Мартюшева Л. С., Кузенко Т. Б., Литовченко О. Ю. Фінансова безпека підприємств : конспект лекцій. Харків : Вид-во ХНЕУ, 2008. 140 с.

210. Горячева К. С. Фінансова безпека підприємства, сутність та місце в системі економічної безпеки. *Економіст*. 2003. № 8. С. 65–67.

211. Єрмошенко М. М., Єрохін С. А., Стороженко С. А. Фінансовий менеджмент : курс лекцій. Київ : НАУ, 2004. 506 с.

212. Райзберг Б., Лозовський Л., Стародубцева Е. Современный экономический словарь. Москва : ИНФРА-М, 2001. 480 с.

213. Костров А. В. Основы информационного менеджмента: учеб. пособие. Москва : Финансы и статистика, 2009. 528 с.

214. Кригер В. Информационный менеджмент : учеб. пособие. Владивосток : ТИДОТ ДВГУ, 2004. 176 с.

215. Верзіг Г., Гринберг А. С. Информационный менеджмент : учеб. пособие. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 415 с.

216. Лук'яненко Д. І. Розвиток інформаційного менеджменту як наукової категорії. *Науковий вісник Полтавського університету економіки та торгівлі*. Полтава, 2013. № 1 (56). С. 183–187.

217. Калініна Л. М. Генезис інформаційного менеджменту як галузі наукового знання. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 4 (13). С. 71–76.

218. Бобик О. І., Берегова Г. І., Копитко Б. І. Теорія ймовірностей і математична статистика : підручник. Львів : ЛБІ НБУ, 2003. 101 с.

219. Удалов Ф. Е., Удалов О. Ф., Алехина О. Ф. Менеджмент: американский и японский подходы : монография. Москва, 1999. 153 с.

220. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З. С. Варналій. Київ : Знання, 2009. 647 с.

221. Терехов Є. Економічна безпека держави та можливості її вимірювання. *Економічний аналіз*. 2012. № 11. С. 160–165.

222. Третяк В. В., Гордієнко Т. М. Економічна безпека: сутність та умови формування. Економіка та держава. 2010. № 1. С. 6–8.

223. Економічна безпека суб'єктів господарювання в умовах глобальної фінансової кризи (теоретико-методологічний аспект) : монографія / О. А. Кириченко, М. П. Денисенко, В. С. Сідак та ін. Київ, 2010. 412 с.

224. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1 / редкол.: С. В. Мочерний та ін. Київ : Академія, 2000. 864 с.

225. Вплив глобальних, політичних, енергоресурсних та екологічних змін на воєнну безпеку держави : монографія / В. В. Зубарєв та ін. Київ, 2009. 256 с.

226. Шевченко Л. С., Гриценко О. А., Макуха С. М. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія. Харків, 2009. 312 с.

227. Левковець О. М. Податкові важелі в контексті формування заходів державної підтримки інноваційних процесів. *Економіка: проблеми теорії та практики :* зб. наук. праць. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2006. Т. 3, вип. 220. С. 825–837.

228. Користін О. Є., Барановський О. І., Герасименко Л. В. Економічна безпека: навч. посіб. Київ : Алерта; КНТ; Центр учбової літ., 2010. 368 с.

229. Ватаманюк З., Панчишин С., Ватаманчук О. Вступ до економічної теорії : навч. посіб. Львів : Новий Світ–2000, 2005. 352 с.

230. Олейников Е. А. Экономическая и национальная безопасность : учебник. Москва : Экзамен, 2004. 768 с.

231. Україна в 2007: внутрішнє та зовнішнє середовище та перспективи розвитку: експертна доповідь / за ред. Ю. Г. Рубана. Київ, 2007. 256 с.

232. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізм забезпечення): автореф. дис. … д-ра екон. наук. Київ, 2000. 30 с.

233. Андрійчук В. Енергобезпека: енергозбереження і напрями диверсифікації енергопостачання. *Економічний часопис – XXI.* 2007. № 7-8. URL : http://soskin.info/ea/2007/7-8/zmist.html.

234. Приходько В. П. Механізм державного регулювання та управління економічною безпекою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 15. С. 6–8.

235. Мігус І. П., Лаптєв С. М. Необхідність розмежування понять «загроза» та «ризик» при діагностиці економічної безпеки суб’єктів господарювання. *Ефективна економіка :* електрон. журн. 2011. № 12. URL : www.economy.nayka.com.ua/ (дата звернення: 04.08.2018).

236. Кириленко В. І. Інвестиційна складова економічної безпеки : монографія. Київ, 2005. 232 с.

237. Кравченко О. М. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізм державного управління». *Державне управління: удосконалення та розвиток :* електрон. журн. Київ, 2009. № 3. URL : http://www.dy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=56 (дата звернення: 29.09.2018).

238. Барановський О. І. Фінансова безпека : монографія. Київ, 1999. 338 с.

239. Теоретичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств : кол. монографія : у 4 т. Дніпропетровськ, 2013. Т. 2. 334 с.

240. Гриньова В. М. Організаційно-економічні основи формування системи корпоративного управління в Україні : монографія. Київ, 2003. 324 с.

241. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році». Київ : НІСД, 2015. 684 с.

242. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки». Київ : НІСД, 2014. 148 с.

243. Пастернак-Таранушенко Г. І. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення : підручник. Київ : Кондор, 2002. 302 с.

244. Денисов О. Є. Виробничо-технологічна та інноваційна безпека галузі. Систематизація загроз і параметрів виміру. *Вісник Одеського національного університету*. 2017. № 5(58). С. 72–77.

245. Денисов О. Є. Методичні підходи до оцінки стану та рівня економічної безпеки галузі. *Інвестиції*. 2017. № 2. С. 41–43.

246. Денисов О. Є. Глобалізаційні виміри економічної безпеки держави. *Економічний аналіз*. 2016. № 1. С. 19–27.

247. Денисов О. Є. Діалектичний характер взаємозв'язку розвитку і безпеки як гносеологічна основа категорії економічної безпеки. *Ефективна економіка*. 2016. № 8. С. 56–62.

248. Денисов О. Є. Відкритість інвестицій та свобода підприємництва як основа конкурентоспроможності держави. Innovative economy: processes, strategies : Materials of the International Scientific and Practical Conference (Kielce, Poland, January 27th, 2017). Kielce, Poland, 2017. P. 52–54.

249. Денисов О. Є. Забезпечення економічної безпеки галузі в умовах глобалізації : монографія. Київ : ДКС центр, 2019. 419 с.

250. Денисов О. Є. Формування концептуальних засад економічної безпеки держави та її вплив на економічний розвиток. *Економічна система країни в контексті міжнародного співробітництва: стан та перспективи розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (31 серп. 2019 р.). Львів, 2019. С. 47–50.

251. Денисов О. Є. Економічна безпека держави, її сутність та засади формування. *Міжнародне науково-практичне співробітництво: принципи, механізми, ефективність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (14 вересня 2019 р.). Київ, 2019. С. 9–12.

252. Денисов О. Є. Складові економічної безпеки держави, їх зміст та значення. *Перспективи сталого розвитку економіки: національний та регіональний аспекти*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (21 верес. 2019 р.). Дніпро, 2019. С. 20–22.

253. Національний класифікатор України Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010 чинний від 01.01.2012 р. із змінами і доповненнями, внесеними наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 29 листопада 2010 року N 530. URL : http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/pereliki-/128651.html (дата звернення: 15.10.2018).

254. Матеріали Міжнародного валютного фонду. URL : http://news.finance.ua/ua/news/-/366772/mvf-nazvav-osnovni-zagrozy-dlya-svitovoyi-ekonomiky (дата звернення: 24.10.2018).

255. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2015 році : стат. зб. / Держ. служба статистики України. Київ : ДП «Інформ.-вид. центр Держкомстату України», 2016. 155 с.

256. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : стат. зб. / Держ. служба статистики України. Київ : ДП «Інформ.-вид. центр Держкомстату України», 2017. 257 с.

257. Державна служба статистики України : офіц. веб-сайт. URL : www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 05.09.2018).

258. Денисов О. Є. Глобалізація як фактор зміни вектору з конкуренції між державами до конкуренції всередині галузей на міжнародному ринку. *Інфраструктура ринку :* електрон. журн. 2017. № 4. URL : http://www.market-infr.od.ua/journals/2017/4_2017_ukr/9.pdf (дата звернення: 10.10.2018).

259. Денисов О. Є. Діагностика в забезпеченні економічної безпеки галузі. *Агросвіт*. 2017. № 23. С. 58–61.

260. Денисов О. Є. Систематизація базисних рівнів забезпечення економічної безпеки. *Економіка та сучасний менеджмент: теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (14 верес. 2019р.). Одеса, 2019. С. 26–29.

261. Денисов О. Є. Економічна безпека галузі, її сутність та складові. *Міжнародні, нормативні та управлінські аспекти соціально-економічного розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (28 верес. 2019 р.). Київ, 2019. С. 11–14.

262. Денисов О. Є. Конкурентоспроможність економіки в контексті забезпечення економічної безпеки держави. *Сучасні тенденції економічного зростання: стратегії, напрями та пріоритети*: матеріали

II Міжнар. наук.-практ. конф. (21 верес. 2019 р.). Запоріжжя, 2019. С. 22–24.

263. Матеріали Світового економічного форуму. URL : https://www.weforum.org/agenda/2016/07/countries-facing-greatest-skills-shortages?utm_content=buffer450a3&utm_medium=social&utm_source=twitter.com&utm_campaign=buffer (дата звернення: 26.09.2018).

264. Всесвітній економічний форум. URL : https://www.weforum.org/events/world-economic-forum-annual-meeting-2017.

265. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html (дата звернення: 22.11.2018).

266. Денисов О. Є. Моделювання рівня економічної безпеки України. *Економіка і фінанси*. 2019. № 3. С. 9–20.

267. Денисов О. Є. Комплексне моделювання в забезпеченні економічної безпеки галузі. *Ефективна економіка :* електрон. журн. 2017. № 11. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5897 (дата звернення: 02.09.2018).

268. Денисов О. Є. Комплексний підхід до оцінювання економічної безпеки галузі в умовах глобалізації. *Бізнес-інформ*. 2018. № 1. С. 207–212.

269. Денисов О. Є. Фактори модернізації індексу глобальної конкурентоспроможності. *Вісник Одеського національного університету*. 2019. Т. 24, № 1 (74). С. 7–12.

270. Денисов О. Є. Підходи та методи визначення рівня економічної безпеки держави. *Бізнес, інновації та підприємництво: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (28 верес. 2019 р.). Львів, 2019. С. 26–29.

271. Денисов О. Є. Показники-індикатори економічної безпеки держави, їх сутність та значення. *Економіка, облік, фінанси та право в умовах глобалізації: тенденції та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (12 верес. 2019 р.). Полтава, 2019. С. 30-32.

272. Про національну безпеку України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 31. С. 5

273. Денисов О. Є. Основні методи механізму забезпечення економічної безпеки галузі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 17. С. 95–99.

274. Денисов О. Є. Методи забезпечення економічної безпеки галузей промисловості в системі економічної безпеки України. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2019. № 6 (111). С. 30–36.

275. Денисов О. Є. Внутрішня структура економічної безпеки галузей промисловості в системі забезпечення економічної безпеки держави. *Причорноморські економічні студії*. 2019 . № 46. С. 40–46.

276. Денисов О. Є. Системно-структурний підхід до планування напрямів забезпечення економічної безпеки галузі в умовах глобалізації. *Регіональна економіка та управління*. 2018. № 4. С. 25–28.

277. Денисов О. Є. Механізм забезпечення економічної безпеки, його сутність та зміст. *Можливості, проблеми та перспективи забезпечення сталого розвитку економіки*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (14 верес. 2019 р.). Ужгород, 2019. С. 29–32.

278. Денисов О. Є. Напрями та завдання забезпечення економічної безпеки галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави. *Перспективи розвитку нової економіки на світовому, державному та регіональному рівнях*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 верес. 2019 р.). Запоріжжя, 2019. С. 38–43.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця А.1

Вплив загроз економічної безпеки на стан та розвиток базових галузей національної економіки та промисловості

Складові економічної безпеки / вплив загроз на стан основних показників	Базові галузі економіки							Галузі		Галузі переробної промисловості						
	Сільське господарство	Промисловість	Будівництво	Транспорт	Оптова та роздрібна торгівля	Інформації і телекомунікації	Фінансова і страхова діяльність	Добувна промисловість	Переробна промисловість	Харчорва	Легка	Деревообробна	Нафтохімічна	Хімічна	Металургія	Машинобудування
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Фінансово-економічна безпека																
Обсяг промислового виробництва та реалізації продукції, зниження індексу промислової продукції, рівень рентабельності операційної діяльності, зниження цін на продукцію, зростання витрат в собівартості продукції, відсутність прибутку	С	З	К	С	С	С	К	З	З	З	З	З	З	З	З	З
Техніко-економічна безпека																
Рівень зносу основних фондів, відсутність інвестування в їх системне оновлення, відтворення виробничого процесу, низький техніко-технологічний рівень виробництва	С	К	З	З	С	З	С	К	К	З	З	З	З	З	К	К
Інноваційна безпека																
Рівень інноваційної активності та впровадження інноваційної продукції, інноваціних процесів, технологій	С	З	З	С	С	З	С	З	К	З	З	З	З	З	З	К

Продовж. табл. А.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Інвестиційна безпека																
Обсяг інвестування як прямих інвестицій в акціонерний капітал, так і капітальних інвестицій	С	З	З	З	З	З	К	З	З	З	З	З	З	З	З	З
Ринкова безпека																
Рівень та індекс цін виробників, конкурентоспроможність, якість продукції, сертифікованість продукції	С	З	З	С	З	З	С	З	З	З	З	З	З	З	З	З
Енергетична безпека																
Енерговитратність виробничих процесів, частка енерговитрат у собівартості виробленої продукції	С	З	С	З	С	С	С	К	К	З	З	З	З	З	К	З
Інформаційна безпека																
Низький рівень інформаційної безпеки та використання автоматизованих інформаційних процесів у забезпеченні виробничо-збутової діяльності	С	С	С	С	С	С	З	С	С	С	С	С	С	С	С	З
Кадрова (демографічна) безпека																
Якість та наявність кадрів, вівень заробітної плати, рівень та інтенсивність міграції, масовий відплив кваліфікованих кадрів на зовнішній ринок праці	З	З	З	З	З	С	З	З	З	З	З	З	З	З	З	З
Експортна безпека																
Обсяги та динаміка експорту, структура експорту, частка сировини та матеріалів у структурі експорту	З	З	С	С	З	С	С	З	З	З	З	З	З	З	З	З
Імпортна безпека																
Рівень залежності від імпортної сировини, ресурсів, частка готової продукції в структурі імпорту, обсяги імпорту	С	С	С	С	З	С	С	С	З	З	З	З	З	З	З	З

*Критичний – К, ** Значний – З, ***Середній – С

Джерело: розроблено автором

Таблиця А.2

Загрози економічній безпеці галузей промисловості в системі економічної безпеки держави

Загрози економічної безпеки галузей промисловості	Показники економічного розвитку і конкурентоспроможності галузей промисловості	Складові економічної безпеки галузей
Наявність деструктивних процесів структурного розвитку та загроз руйнування промислового технологічного потенціалу	Показник галузевої структури виробництва	Макроекономічна
Сповільнення та значне падіння динаміки промислового виробництва	Показник індексу промислової продукції	Макроекономічна
Деструктивні зміни у структурі національної економіки	Показник структури валової доданої вартості в обсязі валового внутрішнього продукту	Макроекономічна складова
Критичний рівень використання виробничого потенціалу галузей промисловості, їх технологічних баз	Показник зносу основних засобів за галузями та видами економічної діяльності	Виробнича складова
Відсутність системного оновлення, що знижує рівень техніко-технологічного виробничого потенціалу країни	Показник техніко-технологічного оновлення виробничих потужностей галузей	Техніко-технологічна складова
Низький рівень інноваційної активності	Показник інноваційної активності підприємств	Інноваційна складова
Згортання промислово-інноваційної активності та падіння інноваційно-промислового потенціалу галузей	Показник обсягу реалізованої інноваційної продукції	Інноваційна складова
Інертність у впровадженні інноваційних процесів, поглиблення техніко-технологічного відставання вітчизняної продукції	Показник кількості впроваджених нових технологічних процесів	Інноваційна складова
Відсутність інноваційної активності вітчизняних галузей, падіння конкурентоспроможності продукції	Показник кількості впроваджених інноваційних видів продукції	Інноваційна складова
Критично низький рівень рентабельності операційної діяльності в галузях промисловості	Показник рентабельності операційної діяльності за галузями національної економіки	Фінансова складова
Низький рівень залучення капітальних інвестицій та відсутність у країні дієвих механізмів інвестування	Показник залучення капітальних інвестицій	Інвестиційна складова
Зниження прямих іноземних інвестицій акціонерного капіталу з країн світу в економіку країни та галузі	Показник обсягу прямих інвестицій в акціонерний капітал	Інвестиційна складова
Скорочення обсягів експортних операцій	Показник експорту товарів та послуг	Експортна складова
Скорочення обсягів імпортних операцій	Показник імпорту товарів та послуг	Імпортна складова
Загрози втрати промислового потенціалу країни	Показник товарної структури зовнішньої торгівлі	Зовнішньоекономічна
Загрози втрати країною значної частини трудових ресурсів	Показник забезпечення галузей трудовими ресурсами	Демографічна, кадрова
Загрози неефективного використання та розподілу трудових ресурсів	Показник розподілу трудових ресурсів у межах галузей	Демографічна, кадрова складові

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Індекс глобальної конкурентоспроможності України за рейтингом ВЕФ

Складові ІГК	Місце у рейтингу			Зміни рейтингу	
	2015–2016	2016–2017	2017–2018	2015–2016 та 2017–2018 рр.	2016–2017 та 2017–2018 рр.
Основні вимоги	**101**	**102**	**96**	+7	+3
Інституції	130	129	118	+12	+9
Інфраструктура	69	75	78	-9	-3
Макроекономічне середовище	134	128	121	+13	+7
Охорона здоров'я та початкова освіта	45	54	53	-8	+1
Підсилювачі продуктивності	**65**	**74**	**70**	-5	+4
Вища освіта та професійна підготовка	34	33	35	-1	-2
Ефективність ринку товарів	106	108	101	+5	+7
Ефективність ринку праці	56	73	86	-30	-13
Розвиток фінансового ринку	121	130	120	+1	+10
Технологічна готовність	86	85	81	+5	+4
Розмір ринку	45	47	47	-2	-
Інновації та фактори вдосконалення	**72**	**73**	**77**	-5	-4
Відповідність бізнесу сучасним вимогам	91	98	90	+1	+8
Інновації	54	52	61	-7	-9
Загальний індекс	***79***	***85***	***81***	-5	+4

Джерело: сформовано автором на основі даних ВЕФ [264]

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Індекс глобальної конкурентоспроможності субіндексу «Основні вимоги»

Складові ІГК	Місце у рейтингу				Зміни рейтингу
	2014–2015	2015–2016	2016–2017	2017–2018	2014–2015 та 2017–2018 рр.
ІНДЕКС ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ	76	79	85	81	-5
Основні вимоги	87	101	102	96	-9
Інституції	130	130	129	118	+12
Державні установи	131	130	132	117	+14
- право власності	135	131	130	128	+7
- етика і корупція	120	107	109	106	+14
- зловживання впливом	131	125	127	129	+2
- безпека	124	132	123	106	+18
Приватні установи	120	110	123	109	+11
- корпоративна етика	98	76	106	102	-4
- підзвітність	127	130	130	111	=16
Інфраструктура	68	69	75	78	-10
Транспортна інфраструктура	88	91	91	87	+1
- якість усієї інфраструктури	75	82	88	88	-13
- якість доріг	139	132	134	130	+9
- якість залізничної інфраструктури	25	28	34	37	-12
- якість портової інфраструктури	107	108	96	93	+14
- якість інфраструктури повітряного транспорту	99	97	103	92	+7
Електрика і телефонна інфраструктура	51	54	62	68	-17
- якість постачання електроенергії	69	75	86	85	-16
- кількість абонентів мобільного зв’язку на 100 жителів	33	32	26	37	-4
- кількість абонентів фіксованого зв’язку на 100 жителів	45	44	47	51	-6
Макроекономічне середовище	105	134	128	121	-16
Баланс державного бюджету, % від ВВП	99	104	25	53	+46
Валові національні заощадження, % від ВВП	134	124	99	88	+46
Інфляція, зміна за рік, %	75	134	136	129	-54
Державний борг, % від ВВП	66	110	113	112	-46
Охорона здоров’я та початкова освіта	43	45	45	54	-11
Охорона здоров’я	82	82	82	83	-1
- рівень захворюваності на туберкульоз на 100 жителів	90	88	88	91	-1
- поширеність ВІЛ, % дорослого населення	106	104	104	111	-5
- дитяча смертність на 1000 новонароджених	54	53	53	51	+3
- очікувана тривалість життя	88	87	87	92	-4
Початкова освіта	32	34	34	50	-18
- якість початкової освіти	40	45	45	51	-11
- зарахування до початкової освіти	31	33	33	57	-26

Джерело: сформовано автором на основі даних ВЕФ [264]

ДОДАТОК Д

Таблиця Д.1

Показники Індексу глобальної конкурентоспроможності групи «Підсилювачі ефективності»

Складові ІГК	Місце у рейтингу				Зміни рейтингу
	2014-2015	2015-2016	2016-2017	2017-2018	2014 -2015та 2017-2018рр.
Посилювачі продуктивності	67	65	74	70	-3
Вища освіта та професійна підготовка	40	34	33	35	+5
Частка освіти	14	14	11	16	-2
- зарахування до закладів середньої освіти	41	39	53	51	-10
- зарахування до закладів вищої освіти	13	14	11	16	-3
Якість освіти	65	46	46	49	+16
- якість освітньої системи	72	54	56	56	+16
- якість математичної та природної освіти	30	38	27	27	+3
- якість шкіл менеджменту	88	87	93	88	0
- доступ до Інтернету у школах	67	44	35	44	+23
навчання за місцем роботи	88	74	85	79	+9
- доступність спеціалізованих науково-дослідних і	84	78	77	68	+16
- ступінь підготовки персоналу	92	74	94	88	+4
Ефективність ринку товарів	112	106	108	101	+11
- конкуренція	125	122	118	109	+16
- якість умов попиту	70	68	83	81	-11
Ефективність ринку праці	80	56	73	86	-6
Гнучкість	89	66	73	94	-5
- гнучкість визначення заробітної плати	77	71	81	126	-49
- вплив оподаткування на стимули до роботи	135	121	124	124	+9
Використання талантів	70	58	69	80	-10
- здатність країни утримувати таланти	132	114	127	129	+3
- здатність країни залучати таланти	130	97	93	106	+24
Розвиток фінансового ринку	107	121	130	120	-13
ефективність	109	113	124	118	-9
- доступність фінансових послуг	123	123	116	120	+3
- фінансування через місцевий ринок капіталу	108	118	127	114	-6
- простота доступу до кредитів	87	87	112	103	-16
- наявність венчурного капіталу	97	102	123	118	-21
Надійність та довіра	100	120	128	123	-23
- міцність банків	138	140	138	135	+3
- регулювання фондових бірж	127	135	137	134	-7
Технологічна готовність	85	86	85	81	+4
Технологічні запозичення	114	103	97	111	+3
- наявність новітніх технологій	113	96	93	107	+6
- освоєння технологій на рівні фірм	100	100	74	84	+16
- прямі зовнішні інвестиції та передача технологій	127	117	115	118	+9
Використання інформ.-комунікаційних технологій	69	80	78	74	-5
- Інтернет-користувачі, % населення	82	80	80	81	+1
- абоненти широкосмугового Інтернету, на 100 осіб	68	72	64	63	+5
- пропускна здатність Інтернету, кБ,с на 1 кор-ча	50	64	68	54	-4
- активні абоненти мобільного зв’язку на 100 осіб	107	121	130	115	-8
Розмір ринку	38	45	47	47	-9
- розмір внутрішнього ринку	37	46	48	48	-11
- розмір іноземного ринку	38	39	38	39	-1

Джерело: сформовано автором на основі даних ВЕФ [264]

ДОДАТОК Е

Таблиця Е.1

Індекс глобальної конкурентоспроможності за складовими «Інновації та фактори вдосконалення»

Складові ІГК	Місце у рейтингу				Зміни рейтингу
	2014–2015	2015–2016	2016–2017	2017–2018	2014–2015 та 2017–2018 рр.
Інновації та фактори вдосконалення	92	72	73	77	+15
Відповідність бізнесу сучасним вимогам	99	91	98	90	+9
Чисельність постачальників	80	61	62	63	+17
Якість місцевих постачальників	83	80	79	67	+16
Стан розвитку кластерів	128	124	125	108	+20
Ширина ланцюга створення вартості	79	70	97	94	-15
Управління міжнародним розповсюдженням	82	86	91	95	-13
Модернізація виробничого процесу	95	68	71	72	+23
Межі маркетингу	79	81	80	74	+5
Інновації	81	54	52	61	+20
Здатність до інновацій	82	52	49	51	+31
Якість науково-дослідних інститутів	67	43	50	60	+7
Витрати компанії на дослідження та розробки	66	54	68	76	-10
Співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та розробці	74	74	57	73	+1
Державні закупівлі високотехнологічної продукції	123	98	82	96	+27
Наявність вчених та інженерів	48	29	29	25	+23

Джерело: сформовано автором на основі даних ВЕФ [264]

ДОДАТОК Ж

Таблиця Ж.1

Обсяг реалізованої промислової продукції хімічної промисловості, млн грн

	2010		2011		2012		2013		2014		2015		2016		2017		2018	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Промисловість всього	1043111	100	1305308	100	1367926	100	1322408	100	1428839	100	1776604	100	2128867	100	2153031,3	100	2508579,5	100
Переробна промисловість	703340	67,4	852537,4	65,3	871146,6	63,7	817734,3	61,8	903735,3	63,3	1139213	64,1	1297663	61	1400214	65,3	1636893	65,2
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	32420,4	3,1	52674,3	4	55966,7	4,1	48508,1	3,7	49808,2	3,5	68010,1	3,8	60103,8	2,8	65651,4	3,04	68541,7	2,7

Джерело: складено за даними Державної служби статистики [257]

ДОДАТОК З

Таблиця 3.1

Виробництво полівінілхлоридних профілів в Україні

Виробник	Торгова марка	Максимальне виробництво, т місяць	Кількість виробничих ліній	Середня потужність 1 лінії, т. місяць	Рівень охоплення внутрішнього ринку	Рівень охопленя зовнішного ринку	Техніко-технологічний стан
ТОВ "Міропласт"	WDS	3700	15	247	високий	високий високий	високий високий
ТОВ "Евротехпласт"	WINBAU	2500	9	278	високий	високий	високий
ТОВ "Тервікнопласт"	BIKHAP'OFF	2500	4	625	високий	низький	високий
ТОВ "Глобарт"	OPENTECK	2300	9	256	середній	низький	середній
ТОВ "Риф"	РИФ	2100	4	525	середній	низький	середній
ТОВ "Облторгсервіс"	BRILLIANT	1850	6	308	середній	низький	середній
ТОВ "Алюпласт Україна"	ALUPLAST	1750	6	292	середній	високий	високий
ТОВ "Маядо"	WINTECH	1700	4	425	середній	високий	високий
ТОВ "Вента Україна"	VENTA	1600	7	229	високий	середній	середній
ТОВ "Бест Пласт"	ALM-PLAST	1320	5	264	середній	низький	низький
ТОВ "Мервей"	МАРВЕЙ	700	4	175	високий	низький	середній
ТОВ "Профайн Україна"	KBE	650	3	217	середній	середній	високий
ТОВ "Лекс"	LGC	600	3	200	середній	низький	середній
СП "ГЕВІС"	GEVIS	560	2	280	середній	середній	середній
ТОВ "Магнетик"	ALMAZ	550	2	275	середній	середній	високий
ТОВ "Уніпласт"	FRAMEX	550	2	275	середній	низький	середній
ТОВ "Кеннер Україна"	KENNER	500	3	167	високий	середній	високий

Джерело: сформовано автором за даними Державної служби статистики [257]

ДОДАТОК И

Таблиця И.1

Листи опитування для експертної оцінки стану та рівня економічної безпеки галузі

Просимо оцінити вплив показників-індикаторів за складовими економічної безпеки галузі на стан, рівень розвитку та економічну безпеку галузі, у якій працює Ваше підприємство

Найменування/роки	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники виробничої складової									
Стан виробничих потужностей									
Ефективність використання виробничих потужностей									
Відповідність технологій виробництва сучасному світовому технологічному рівню									
Рівень автоматизації виробничих процесів									
Рівень застосування сучасних методів в управлінні вироб. процесами									
Забезпеченість матеріальними ресурсами, сировиною									
Якість матеріальних ресурсів, сировини									
Вартість матеріальних ресурсів, сировини в собівартості продукції									
Оптимальність використання ресурсів (% відходів)									
Наявність та вибір постачальників									
Надійність постачальників									
Рівень оновлення основних фондів та виробничих процесів									
Рівень безпечності та екологічності виробництва									
Впровадження систем управління якістю									
Сертифікація продукції та процесу виробництва за міжнародними стандартами									
Показники інноваційної складової									
Активність процесів проведення фундаментальних, прикладних досліджень, НДДКР на замовлення підприємств галузі									
Активність інноваційної діяльності на підприємствах галузі									
Динаміка дифузії (поширення) інновацій на підприємствах галузі									
Придбання інноваційних технологій									
Придбання обладнання									
Впровадження інноваційних процесів на виробництві, в управлінні									
Впровадження продуктових інновацій									
Отримання ліцензій, патентів на інновації									
Активність придбання ліцензій, патентів на продуктові чи процесні інновації									
Активність продажу ліцензій, патентів на продуктові чи процесні інновації									
Показники (F) фінансової складової									
Забезпеченість фінансовими ресурсами									
Фінансова стійкість підприємств галузі (платоспроможність, ліквідність)									
Рентабельність операційної діяльності підприємств галузі									
Результативність фінансово-господарської діяльності (прибуток)									
Достатність обігових коштів									
Капіталізація внутрішніх фінансових ресурсів									
Можливість та вартість залучення зовнішніх фінансових ресурсів									
Показники інформаційної складової									
Рівень інформаційно-аналітичного забезпечення									
Рівень безпеки процесу збору, обробки, збереження інформації									
Безпека інформаційних комунікацій, їх відповідність стандартам									
Програмне та технічне забезпечення функціональних підсистем									
Захист інформації на підприємствах галузі									
Технічне забезпечення процесу інформаційно-аналітичного заб.									
Наявність баз даних моніторингу інформаційно-аналітичних даних									
Кадрова забезпеченість процесу інформаційно-аналітичного заб.									
Показники енергетичної складової									
Забезпеченість енергетичними ресурсами									
Доступність та безперервність постачання енергетичних ресурсів									
Вартість енергетичних ресурсів									

Продовж.табл. И.1

Ефективність використання енергетичних ресурсів									
Використання енергоефективних та відтворювальних технологій									
Диверсифікація джерел забезпечення енергетичними ресурсами підприємств галузі									
Показники кадрової складової									
Забезпеченість кадровими ресурсами виробництва									
Забезпеченість кадровими ресурсами функціональних підрозділів									
Забезпеченість кадровими ресурсами менеджменту									
Компетентність управлінського складу підприємств галузі									
Ефективність роботи системи управління персоналом на підприємствах галузі									
Наявність системи підготовки та навчання кадрів									
Матеріальне забезпечення та мотивація кадрових ресурсів підприємств галузі									
Соціальний захист кадрових ресурсів									
Активність відпливу кадрового ресурсу галузі необхідної кваліфікації (трудова міграція)									
Показники інвестиційної складової									
Забезпеченість інвестиційними ресурсами внутрішнього інвестування									
Обсяг надходження у галузь прямих іноземних інвестицій									
Вартість інвестиційних ресурсів									
Залучення інвестицій у довгострокові масштабні інвестиційні проекти									
Ефективність використання інвестиційних ресурсів									
Стан у країні інвестиційного клімату, необхідного для залучення інвестицій									
Сформованість інституційного та нормативно-правового забезпечення інвестиційної діяльності									
Показники ринкової складової									
Рівень конкуренції внутрішнього ринку									
Темпи зростання обсягів внутрішнього ринку									
Попит на продукції на внутрішньому ринку									
Ціна на продукцію на внутрішньому ринку									
Присутність на внутрішньому ринку аналогів імпортного виробництва									
Рентабельність від реалізації продукції на внутрішньому ринку									
Активність стимулювання збуту продукції на внутрішньому ринку									
Розвиток внутрішніх каналів збуту продукції									
Розвиток внутрішньоринкової інфраструктури									
Показники імпортної складової									
Обсяги імпорту продукції									
Обсяг обладнання, технологій у загальній структурі імпорту									
Обсяг мінеральної сировини в загальній структурі імпорту									
Динаміка зменшення імпорту продукції									
Рівень імпортної сировини, матеріалів у структурі необхідних матеріальних ресурсів									
Наявність технологічної можливості заміни імпорту вітчизняними товарами									
Обсяги реалізації готової продукції імпортного виробництва на внутрішньому ринку галузі									
Державне регулювання імпорту продукції та захисту внутрішнього ринку									
Показники експортної складової									
Обсяги експорту продукції									
Динаміка зростання експорту продукції									
Частка високотехнологічної продукції в загальній структурі експорту									
Рівень зовнішньоекономічної конкуренції									
Конкурентоспроможність продукції галузі на зовнішніх ринках									
Якість маркетингової політики в просуванні продукції галузі на зовнішніх ринках									
Активність виробників галузі в представленні продукції на зовнішніх ринках									
Наявність та рівень обмежень для просування продукції на зовнішніх ринках									
Державна підтримка у просуванні продукції галузі на міжнародні економічні ринки									

Дякуємо за співпрацю!

ДОДАТОК К

Таблиця К.1

Показники експертної оцінки стану та рівня економічної безпеки галузі

Найменування/роки	Скор. н.	Ст/д	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Показники виробничої складової												
Стан виробничих потужностей	*VT1*	S	0,08	*0,04*	*0,05*	*0,05*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,05*	*0,04*	*0,05*
Ефективність використання виробничих потужностей	*VT2*	S	0,07	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,05*	*0,04*	*0,04*
Відповідність технологій виробництва сучасному світовому технологічному рівню	*VT3*	S	0,08	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,06*	*0,06*	*0,05*	*0,06*	*0,05*	*0,05*
Рівень автоматизації процесів	*VT4*	S	0,07	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*
Рівень застосування сучасних методів в управлінні виробничими процесами	*VT5*	S	0,07	*0,04*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,04*	*0,05*	*0,05*	*0,04*	*0,05*
Забезпеченість матеріальними ресурсами, сировиною	*VT6*	S	0,08	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,05*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*
Якість матеріальних ресурсів	*VT7*	S	0,07	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,04*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*
Вартість матеріальних ресурсів, сировини в собівартості продукції, послуг	*VT8*	D	0,06	*0,06*	*0,06*	*0,08*	*0,05*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,06*	*0,06*
Оптимальність використання ресурсів (мін. відходів)	*VT9*	S	0,06	*0,09*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,09*	*0,04*
Наявність та вибір постачальників	*VT10*	S	0,06	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,05*	*0,03*	*0,03*	*0,04*	*0,04*	*0,04*
Надійність постачальників	*VT11*	S	0,06	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*
Рівень оновлення основних фондів та виробничих процесів	*VT12*	S	0,06	*0,04*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,04*	*0,05*	*0,04*	*0,04*	*0,05*
Рівень безпечності та екологічності виробництва	*VT13*	S	0,06	*0,04*	*0,05*	*0,05*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,05*	*0,04*	*0,05*
Впровадження систем управління якістю	*VT14*	S	0,06	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*
Сертифікація продукції та процесу виробництва за міжнародними стандартами	*VT15*	S	0,06	*0,02*	*0,03*	*0,02*	*0,02*	*0,02*	*0,02*	*0,03*	*0,02*	*0,03*
Індекс безпеки техніко-технологічної складової				***0,73***	***0,7***	***0,71***	***0,68***	***0,65***	***0,65***	***0,68***	***0,73***	***0,7***
Найменування/роки	**Скор. н.**	**Ст/д**	**Ваг. коеф.**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Показники інноваційної складової												
Активність процесів проведення досліджень, НДДКР на замовлення підприємств галузі	*N1*	S	0,11	*0,02*	*0,01*	*0,02*	*0,02*	*0,01*	*0,02*	*0,01*	*0,02*	*0,01*
Активність інноваційної діяльності на підприємствах галузі	*N2*	S	0,11	*0,05*	*0,04*	*0,05*	*0,04*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,04*
Динаміка дифузії (поширення) інновацій на підприємствах галузі	*N3*	S	0,09	*0,05*	*0,04*	*0,05*	*0,05*	*0,04*	*0,05*	*0,03*	*0,05*	*0,04*
Придбання інноваційних технологій	*N4*	S	0,109	*0,06*	*0,08*	*0,03*	*0,01*	*0,01*	*0,02*	*0,03*	*0,06*	*0,08*
Придбання обладнання	*N5*	S	0,102	*0,05*	*0,07*	*0,04*	*0,02*	*0,01*	*0,01*	*0,02*	*0,05*	*0,07*
Впровадження інноваційних процесів на виробництві, в управлінні, маркетингу	*N6*	S	0,102	*0,05*	*0,06*	*0,05*	*0,04*	*0,04*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,06*
Впровадження продуктових інновацій	*N7*	S	0,102	*0,07*	*0,08*	*0,04*	*0,03*	*0,02*	*0,02*	*0,05*	*0,07*	*0,08*

Продовж. табл. К.1

Найменування/роки	Ск. н.	Ст/д	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Отримання ліцензій, патентів на інновації	*N8*	S	0,09	*0,04*	*0,06*	*0,04*	*0,02*	*0,02*	*0,02*	*0,02*	*0,04*	*0,06*
Активність придбання ліцензій, патентів на продуктові чи процесні інновації	*N9*	S	0,092	*0,05*	*0,03*	*0,04*	*0,03*	*0,03*	*0,03*	*0,02*	*0,05*	*0,03*
Активність продажу ліцензій, патентів на процесні інновації	*N10*	S	0,093	*0,03*	*0,02*	*0,02*	*0,01*	*0,01*	*0,01*	*0,01*	*0,03*	*0,02*
Індекс безпеки інноваційної складової			**1**	***0,46***	***0,51***	***0,38***	***0,28***	***0,25***	***0,28***	***0,3***	***0,46***	***0,51***
Показники (F) фінансової складової												
Забезпеченість фінансовими ресурсами	*F1*	S	0,15	*0,1*	*0,11*	*0,11*	*0,11*	*0,07*	*0,07*	*0,09*	*0,1*	*0,11*
Фінансова стійкість підприємств галузі (платоспроможність,)	*F2*	S	0,15	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,1*	*0,09*	*0,07*	*0,09*	*0,09*	*0,09*
Рентабельність операційної діяльності підприємств галузі	*F3*	S	0,14	*0,07*	*0,08*	*0,08*	*0,07*	*0,07*	*0,08*	*0,07*	*0,07*	*0,08*
Результативність фінансово-господарської діяльності	*F4*	S	0,14	*0,09*	*0,08*	*0,09*	*0,07*	*0,07*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,08*
Достатність обігових коштів	*F5*	S	0,14	*0,09*	*0,08*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,08*	*0,09*	*0,09*	*0,08*
Капіталізація внутрішніх фінансових ресурсів	*F6*	S	0,14	*0,09*	*0,09*	*0,08*	*0,1*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,09*	*0,09*
Можливість та вартість залучення зовнішніх фінансових ресурсів	*F7*	S	0,14	*0,09*	*0,09*	*0,08*	*0,07*	*0,05*	*0,06*	*0,06*	*0,09*	*0,09*
Індекс безпеки фінансової складової				***0,63***	***0,62***	***0,63***	***0,62***	***0,5***	***0,52***	***0,55***	***0,63***	***0,62***
Найменування/роки	**Ск. н.**	**Ст/д**	**Ваг. коеф.**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Показники інформаційної складової												
Рівень інформаційно-аналітичного забезпечення	*INF1*	S	0,127	*0,1*	*0,1*	*0,11*	*0,11*	*0,11*	*0,09*	*0,1*	*0,1*	*0,1*
Ревінь безпеки процесу збору, обробки, передачі інформації	*INF2*	S	0,127	*0,08*	*0,09*	*0,08*	*0,09*	*0,08*	*0,09*	*0,08*	*0,08*	*0,09*
Безпека інформаційних комунікацій, їх відповідність міжнародним стандартам	*INF3*	S	0,127	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,07*	*0,07*
Програмне забезпечення функціональних підсистем	*INF4*	S	0,127	*0,08*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,08*	*0,09*	*0,08*	*0,09*
Захист інформації на підприємствах галузі	*INF5*	S	0,123	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,07*	*0,08*	*0,09*	*0,09*	*0,08*	*0,08*
Технічне забезпечення процесу інформаційно-аналітичного забез.	*INF6*	S	0,124	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,08*	*0,08*	*0,09*	*0,09*	*0,09*
Наявність баз даних та процесу моніторингу інформаційно-аналітичних даних	*INF7*	S	0,123	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,08*
Кадрова забезпеченість процесу інформаційно-аналітичного заб.	*INF8*	S	0,122	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*
Індекс безпеки інформаційної складової			**1**	***0,67***	***0,69***	***0,69***	***0,7***	***0,69***	***0,69***	***0,7***	***0,67***	***0,69***
Найменування/роки	**Ск. н.**	**Ст/д**	**Ваг. коеф.**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Показники енергетичної складової												
Забезпеченість енергетичними ресурсами	*E1*	S	0,168	*0,12*	*0,12*	*0,13*	*0,12*	*0,12*	*0,09*	*0,1*	*0,12*	*0,12*
Доступність постачання енергетичних ресурсів	*E2*	S	0,167	*0,12*	*0,12*	*0,12*	*0,12*	*0,11*	*0,1*	*0,09*	*0,12*	*0,12*
Вартість енергетичних ресурсів	*E3*	D	0,167	*0,17*	*0,17*	*0,17*	*0,15*	*0,13*	*0,11*	*0,11*	*0,17*	*0,17*
Ефективність використання енергетичних ресурсів	*E4*	S	0,167	*0,07*	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,1*	*0,12*	*0,12*	*0,07*	*0,08*

Продовж. табл. К.1

Найменування/роки	Ск. н.	Ст/д	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Використання енергоефективних та відтворювальних технологій	*E5*	S	0,165	*0,06*	*0,06*	*0,08*	*0,09*	*0,09*	*0,1*	*0,11*	*0,06*	*0,06*
Диверсифікація джерел забезпечення енергетичними ресурсами підприємств галузі	*E6*	S	0,166	*0,07*	*0,06*	*0,07*	*0,07*	*0,09*	*0,11*	*0,12*	*0,07*	*0,06*
Індекс безпеки енергетичної складової				***0,59***	***0,6***	***0,65***	***0,64***	***0,63***	***0,63***	***0,65***	***0,59***	***0,6***
Показники кадрової складової												
Забезпеченість кадровими ресурсами виробництва	*K1*	S	0,112	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,07*	*0,07*	*0,08*	*0,08*	*0,08*
Забезпеченість кадровими ресурсами підрозділів	*K2*	S	0,111	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,08*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*
Забезпеченість кадровими ресурсами менеджменту	*K3*	S	0,111	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,08*	*0,09*	*0,09*
Компетентність управлінського складу підприємств галузі	*K4*	S	0,111	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*
Ефективність роботи системи управління персоналом на підприємствах галузі	*K5*	S	0,111	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,08*	*0,08*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*
Наявність системи підготовки та навчання кадрів	*K6*	S	0,111	*0,09*	*0,08*	*0,08*	*0,07*	*0,07*	*0,09*	*0,08*	*0,09*	*0,08*
Матеріальне забезпечення та мотивація кадрових ресурсів	*K7*	S	0,111	*0,08*	*0,08*	*0,09*	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,08*	*0,08*
Соціальний захист кадрів	*K8*	S	0,111	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,09*	*0,09*	*0,08*	*0,08*	*0,07*	*0,07*
Активність відпливу кадрового ресурсу (трудова міграція)	*K9*	D	0,111	*0,05*	*0,06*	*0,07*	*0,06*	*0,02*	*0,02*	*0,04*	*0,05*	*0,06*
Індекс безпеки кадрової складової				***0,72***	***0,73***	***0,73***	***0,71***	***0,68***	***0,69***	***0,7***	***0,72***	***0,73***
Найменування/роки	**Ск. н.**	**Ст/д**	**Ваг. коеф.**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Показники інвестиційної складової												
Забезпеченість ресурсами внутрішнього інвестування	*IN1*	S	0,143	*0,07*	*0,07*	*0,08*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,06*	*0,07*	*0,07*
Обсяг надходження у галузь прямих іноземних інвестицій	*IN2*	S	0,142	*0,06*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,03*	*0,03*	*0,03*	*0,06*	*0,05*
Вартість інвестиційних ресурсів	*IN3*	D	0,143	*0,15*	*0,14*	*0,14*	*0,17*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,15*	*0,14*
Залучення інвестицій в довгострокові проекти	*IN4*	S	0,143	*0,02*	*0,02*	*0,02*	*0,02*	*0,01*	*0,01*	*0,02*	*0,02*	*0,02*
Ефективність використання інвестиційних ресурсів	*IN5*	S	0,143	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*	*0,09*
Стан у країні інвестиційного клімату, необхідного для залучення інвестицій	*IN6*	S	0,144	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,08*	*0,03*	*0,02*	*0,02*	*0,07*	*0,07*
Сформованість інституційного та нормативно-правового поля діяльності	*IN7*	S	0,142	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,07*
Індекс безпеки інвестиційної складової				***0,53***	***0,51***	***0,52***	***0,54***	***0,39***	***0,38***	***0,37***	***0,53***	***0,51***
Найменування/роки	**Ск. н.**	**Ст/д**	**Ваг. коеф.**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Показники ринкової складової												
Рівень конкуренції внутрішнього ринку	*V1*	S	0,11	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*
Темпи зростання обсягів внутрішнього ринку	*V2*	S	0,112	*0,06*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,05*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,07*
Попит на продукцію на внутрішньому ринку	*V3*	S	0,11	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,07*	*0,06*	*0,06*

Продовж. табл. К.1

Найменування/роки	Ск. н.	Ст/д	Ваг. коеф.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ціна на продукцію на внутрішньому ринку	*V4*	S	0,11	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,04*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,05*	*0,05*
Присутність на внутрішньому ринку аналогів імпортного виробництва	*V5*	D	0,112	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,06*	*0,06*
Рентабельність від реалізації продукції на внутрішньому ринку	*V6*	S	0,112	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,06*	*0,06*	*0,07*	*0,07*	*0,07*
Активність стимулювання збуту продукції на внутрішньому ринку	*V7*	S	0,11	*0,06*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,06*	*0,07*
Розвиток внутрішніх каналів збуту продукції	*V8*	S	0,112	*0,06*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,08*	*0,08*	*0,06*	*0,07*
Розвиток внутрішньоринкової інфраструктури	*V9*	S	0,112	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,07*	*0,07*	*0,09*	*0,06*	*0,06*
Індекс безпеки ринкової складової			**1**	***0,54***	***0,56***	***0,58***	***0,56***	***0,54***	***0,58***	***0,6***	***0,54***	***0,56***
Показники імпортної складової												
Обсяги імпорту продукції	*IM1*	S	0,126	*0,1*	*0,11*	*0,1*	*0,1*	*0,05*	*0,04*	*0,05*	*0,1*	*0,11*
Обсяг обладнання, технологій у загальній структурі імпорту	*IM2*	S	0,125	*0,1*	*0,08*	*0,08*	*0,09*	*0,08*	*0,08*	*0,1*	*0,1*	*0,08*
Обсяг мінеральної сировини в загальній структурі імпорту	*IM3*	S	0,125	*0,04*	*0,05*	*0,05*	*0,04*	*0,05*	*0,05*	*0,03*	*0,04*	*0,05*
Динаміка зменшення імпорту	*IM4*	S	0,126	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,09*	*0,1*	*0,1*	*0,05*	*0,05*
Рівень імпортної сировини, матеріалів у структурі необхідних матеріальних ресурсів	*IM5*	D	0,126	*0,04*	*0,03*	*0,04*	*0,04*	*0,11*	*0,11*	*0,13*	*0,04*	*0,03*
Наявність технологічної можливості заміни імпорту вітчизняними тов.	*IM6*	S	0,126	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,05*	*0,08*	*0,09*	*0,09*	*0,05*	*0,05*
Обсяги реалізації готової продукції імпортного виробництва	*IM7*	D	0,124	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,07*	*0,08*	*0,09*	*0,04*	*0,04*
Державне регулювання імпорту продукції внутрішнього ринку	*IM8*	S	0,122	*0,06*	*0,06*	*0,07*	*0,06*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,06*	*0,06*
Індекс безпеки імпортної складової				***0,47***	***0,46***	***0,47***	***0,47***	***0,6***	***0,62***	***0,65***	***0,47***	***0,46***
Найменування/роки	**Ск. н.**	**Ст/д**	**Ваг. коеф.**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**
Показники експортної складової												
Обсяги експорту продукції	*EX1*	S	0,112	*0,03*	*0,03*	*0,03*	*0,03*	*0,03*	*0,04*	*0,04*	*0,03*	*0,03*
Динаміка зростання експорту продукції	*EX2*	S	0,111	*0,03*	*0,03*	*0,03*	*0,02*	*0,03*	*0,04*	*0,04*	*0,03*	*0,03*
Частка високотехнологічної продукції в структурі експорту	*EX3*	S	0,111	*0,01*	*0,02*	*0,01*	*0,02*	*0,02*	*0,02*	*0,02*	*0,01*	*0,02*
Рівень зовнішньоекономічної конкуренції	*EX4*	D	0,111	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,07*	*0,07*	*0,07*	*0,06*	*0,06*	*0,06*
Конкурентоспроможність продукції галузі на зовнішніх ринках	*EX5*	S	0,111	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,06*	*0,07*	*0,07*	*0,06*	*0,06*
Якість маркетингової політики в просуванні продукції галузі на зовнішніх ринках	*EX6*	S	0,111	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,04*	*0,05*	*0,06*	*0,04*	*0,04*
Активність виробників на зовнішніх ринках	*EX7*	S	0,111	*0,05*	*0,05*	*0,06*	*0,05*	*0,06*	*0,04*	*0,06*	*0,05*	*0,05*
Наявність та рівень обмежень для просування на зовнішніх ринках	*EX8*	D	0,111	*0,07*	*0,07*	*0,08*	*0,08*	*0,07*	*0,06*	*0,08*	*0,07*	*0,07*
Державна підтримка у просуванні продукції галузі на міжнародні економічні ринки	*EX9*	S	0,111	*0,03*	*0,03*	*0,03*	*0,02*	*0,03*	*0,03*	*0,03*	*0,03*	*0,03*
Індекс безпеки експортної складової				**0,38**	**0,39**	**0,39**	**0,39**	**0,41**	**0,42**	**0,45**	**0,38**	**0,39**

ДОДАТОК Л

Таблиця Л.1

Листи опитування за проведеним SWOT-аналізом

Оцінка здійснюється за шкалою від 1 до 10 балів в міру зростання показників

Показник	Бал оцінки	Показник	Бал оцінки
Сильні сторони підприємств галузі – Наявність та сформованість внутрішнього ринку – Активізація виходу підприємств галузі на зовнішні ринки – Стрімкий розвиток інноваційних та комунікаційних технологій – Посилення зв'язків підприємств галузі міжнародних та регіональних – Прискорення процесу обміну бізнес-інформацією – Наявність фахівців, необхідних для забезпечення роботи підприємств галузі – Наявність матеріальних ресурсів (природної сировини) вітчизняного виробництва для забезпечення роботи галузі – Наявність матеріальних ресурсів (матеріалів, напівфабрикатів) – Низька собівартість продукції вітчизняного виробництва порівняно з імпортними аналогами – Наявність конкурентних переваг (унікальність товарів) – Наявність сильних позицій у специфічних ринкових сегментах – Наявність творчого потенціалу, підприємницьких можливостей – Активізація процесів сертифікації продукції та процесів її виробництва – Достатньо високий рівень нормативно-правового забезпечення – Наявність та розбудова логістичної інфраструктури – Ріст виробничих потужностей підприємств галузі – Концентрація виробництв та їх спеціалізація – Впровадження систем контролю якості технологічного процесу та продукції – Зацікавленість вітчизняних підприємств галузі у провадженні сучасних бізнес-процесів управління – Зацікавленість підприємств галузі у впровадженні методик з управління ефективністю – Налагодження співпраці між підприємствами галузі, їх об'єднання в спілки – Розвиток галузевої кооперації – Політика впровадження ресурсоощадних та енергоефективних технологій		**Слабкі сторони підприємств галузі** – Відсутність єдиної стратегії забезпечення економічної безпеки га галузі – Відсутність законодавчих актів із захисту економічної безпеки галузі – Відсутність єдиних структур та підрозділів у сфері забезпечення екон. безпеки галузі – Зниження соціальних стандартів захисту працівників на підприємствах – Відсутність реальної відповідальності за порушення у сфері економічної безпеки – Низька якість інформаційних ресурсів та інформаційного забезпечення підприємств галузі – Недостатність фінансових ресурсів – Недостатність матеріалів та комплектуючих вітчизняного виробництва та їх низька якість – Відсутність необхідного обладнання вітчизняного виробництва – Низький рівень технологій виробництва – Падіння обсягу споживання внутрішнього ринку – Значна вартість енергетичних ресурсів – Відсутність єдиної політики просування галузей на зовнішні ринки – Наявність бар'єрів для виходу підприємств галузі за зовнішні ринки – Високий валютний курс та значні валютні коливання – Відсутність обсягів зростання внутрішнього ринку – Відсутність спільного управлінського органу – Ради із забезпечення економічної безпеки галузі – Відсутність достатнього обсягу фінансових ресурсів, необхідних для розвитку – Недостатність розробки та впровадження інноваційно-інвестиційних проектів – Недостатній рівень якості вітчизняної продукції – Недостатність впровадження систем контролю якості та безпеки продукції та процесів виробництва – Низький рівень впровадження сучасних управлінських технологій, бізнес-процесів – Високі витрати виробництва – Використання застарілих виробничих потужностей та технологій	

Продовж. табл. Л.1

Можливості для підприємств галузі у роботі на внутрішньому ринку та виході на зовнішні ринки – Розвиток стратегічного партнерства з країнами ЄС – Підтримка України, її економічного та політичного курсу країнами ЄС та США – Активізація інтеграційних процесів підприємств вітчизняних галузей – Активний розвиток політичних, економічних та культурних відносин з країнами ЄС – Консолідація зусиль суспільства у напрямі європейського вибору країни – Активізація процесів боротьби з корупцією – Зміна політичного та економічного векторів розвитку в напрямі євроінтеграції – Активізація роботи з приведення законодавчих актів у відповідність із нормами міжнародного законодавства – Наявність значного обсягу кадрового ресурсу – Робота в напрямі усунення законодавчих бар'єрів для розвитку підприємництва – Можливість активізації експортно-імпортних операцій та виходу вітчизняних галузей на світові ринки – Можливості отримання стратегічних конкурентних позицій на світових ринках – Реалізація державних заходів з оздоровлення банківської системи – Активізація державної діяльності на підтримку міжнародної економічної співпраці – Розширення механізмів забезпечення економічної безпеки завдяки вдосконаленню розвитку недержавної сфери забезпечення безпеки – Активізація процесів у напрямі вдосконалення та доповнення чинного законодавства – Прискорення процесів обміну інформацією та комунікаційних можливостей бізнесу – Розвиток електронної комерції – Суспільна підтримка вітчизняних виробників на внутрішньому ринку – Цінова перевага вітчизняної продукції порівняно з імпортною – Можливість вивчення та використання кращого світового досвіду з управління підприємствами галузі та економічною безпекою – Значні перспективи розвитку галузевих науково-дослідних інститутів – Наявність талановитих перспективних наукових кадрів у країні – Розвиток галузевого та міжгалузевого співробітництва – Подальша розбудова транспортної інфраструктури країни, шляхів, мереж – Подальша розбудова логістичної інфраструктури країни – Налагодження співпраці між підприємствами галузі, їх об'єднання в спілки, асоціації		**Загрози для підприємств галузі у роботі на внутрішньому ринку та виході на зовнішні ринки** – Відсутність угод між державними та недержавним структурами з метою забезпечення безпеки галузі – Високий рівень інфляції – Соціально-політична та економічна нестабільність – Зростання соціальної напруги – Падіння споживчих можливостей покупців на внутрішньому ринку – Дія світової економічної кризи, сповільнення темпів розвитку – Високі вимоги до якості та сертифікації продукції галузей на зовнішніх ринках – Високий рівень конкуренції на зовнішніх ринках – Значна залежність міжнародної торгівлі від політичних факторів та міжнародних міждержавних відносин – Негативна екологічна ситуація – Значна імпортозалежність вітчизняних підприємств – Фактична відсутність зовнішнього інвестування в економіку – Висока ціна інвестиційних ресурсів – Застаріла технічна виробнича база підприємств галузі – Низький рівень технологій виробництва – Відсутність інформаційної підтримки вітчизняних виробників на зовнішніх ринках – Значний рівень корупції та криміналу у країні – Значний рівень інфляції – Високий рівень конкуренції на внутрішніх ринках – Негативні демографічні зміни у країні – Відплив необхідних кращих виробничо-управлінських кадрів за кордон – Відсутність державної підтримки розвитку галузей – Відсутність єдиної державної політики із забезпечення економічної безпеки галузей – Відсутність узгоджених дій між підприємствами галузі в напрямі забезпечення економічної безпеки – Прихід на внутрішній ринок країни транснаціональних корпорацій – Значний вплив політики на економічні процеси – Неврегульованість чинного законодавств – Відсутність у країні працюючих механізмів венчурного інвестування – Відсутність єдиної стратегії забезпечення економічної безпеки галузей – Низька мотивація праці та недостатній рівень соціального захисту працівників – Зростання рівня інформаційної небезпеки, кіберзлочинності – Відсутність розуміння та інституційних заходів у забезпеченні економічної безпеки галузей	

– Впровадження бізнес-процесів управління структурами та виробництвом – Провадження процесів сертифікації продукції та процесів виробництва, необхідних для виходу на зовнішні ринки – Підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції – Економія ресурсів,пов'язана із впровадженням енергоощадних технологій		– Слабка активність інноваційної діяльності – Відсутність єдиної державної інформаційної політики покращання бізнес-клімату в Україні – Відсутність єдиного механізму дій із забезпечення економічної безпеки галузі – Недостатній рівень конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках – Відсутність державних програм підтримки розвитку галузі на внутрішньому та на зовнішніх ринках	

Дякуємо за співпрацю!

ДОДАТОК М

Таблиця М.1

Листи опитування за проведеним аналізом моделі п’яти сил М. Портера

Просимо оцінити стан галузевого ринку за аналізом моделі п’яти сил М. Портера
Оцінка здійснюється за шкалою від 1 до 10 балів у міру зростання показників

Показник	Бал	Показник	Бал
1. Загроза появи нових гравців - Наявність вхідних бар'єрів (ліцензії, патенти, авторські права тощо) - Необхідність витрат на диференціацію продукту - Вартість бренду - Вартість перемикання або неповоротні витрати - Стартові витрати для нових гравців - Доступ до дистрибуції - Переваги в собівартості - Переваги в положенні на кривій набування знань - Очікувані відповідні дії старих гравців - Реакція уряду та/або інших регуляторів ринку **2. Ринкова влада споживачів** - Здатність споживачів впливати на компанію, а також реакція чутливості споживача на зміну ціни - Концентрація споживачів до рівня концентрації компанії - Ступінь залежності від існуючих каналів дистрибуції - Кількість споживачів - Порівняння вартості перемикання споживача та вартості перемикання компанії - Доступність інформації для споживачів - Можливість вертикальної інтеграції (побудова холдингів з вертикальною інтеграцією) - Доступність існуючих продуктів-замінників - Цінова чутливість споживачів - Відмітні переваги продуктів компанії (унікальність)		**3. Ринкова влада постачальників** - Вплив постачальників сировини, компонентів, робочої сили та послуг на діяльність компанії - Вплив відмови постачальників працювати з компанією - Встановлення надмірно високої ціни на унікальні ресурси - Порівняння вартості переключення постачальників і вартості перемикання компанії - Ступінь диференціації сировини та вихідних матеріалів - Наявність замінників постачальників - Порівняння концентрації постачальників і концентрації компанії - Солідарність робочої сили - Загроза інтеграції постачальників - Порівняння вартості сировини і ціни продажу продукту компанії **4.Загроза появи продуктів-замінників** - Наявність продуктів-замінників - Схильність споживачів до купівлі продуктів-замінників - Порівняння ціни та якості продуктів-замінників - Вартість перемикання на продукт-замінник для споживача - Рівень сприйняття диференціації продукту **5. Рівень конкурентної боротьби** - Рівень конкуренції в галузі - Нецінова конкуренція в інноваціях, маркетингу, бізнес-моделях тощо - Кількість конкурентів - Рівень зростання ринку - Критерії насичення ринку - Бар'єри входу в галузь - Бар'єри виходу з галузі - Відмітні риси конкурентів - Рівень витрат конкурентів на рекламу - Амбіції перших осіб та акціонерів конкурентів	

Дякуємо за співпрацю!

Таблиця М.2

Аналіз галузевого ринку із застосуванням моделі п’яти сил М. Портера

Показник	Середній бал
1	2
1. Загроза появи нових гравців	
- Наявність вхідних бар'єрів (ліцензії, патенти, авторські права тощо)	2,75
- Необхідність витрат на диференціацію продукту	4,5
- Вартість бренду	4,75
- Вартість перемикання або неповоротні витрати	5
- Стартові витрати для нових гравців	6
- Доступ до дистрибуції	6
- Переваги в собівартості	5,75
- Переваги в положенні на кривій набування знань	5,5
- Очікувані відповідні дії старих гравців	4,75
- Реакція уряду та/або інших регуляторів ринку	2,25
Всього	47,25
2. Ринкова влада споживачів	
- Здатність споживачів впливати на компанію, а також реакція чутливості споживача на зміну ціни	4,5
- Концентрація споживачів до рівня концентрації компанії	6,5
- Ступінь залежності від існуючих каналів дистрибуції	5,75
- Кількість споживачів	5,75
- Порівняння вартості перемикання споживача та вартості перемикання компанії	5,5
- Доступність інформації для споживачів	7,25
- Можливість вертикальної інтеграції (побудова холдингів з вертикальною інтеграцією)	6,25
- Доступність існуючих продуктів-замінників	5,75
- Цінова чутливість споживачів	4,5
- Відмітні переваги продуктів компанії (унікальність)	4,1
Всього	55,85
3. Ринкова влада постачальників	
- Вплив постачальників сировини, компонентів, робочої сили та послуг на діяльність компанії	5,75
- Вплив відмови постачальників працювати з компанією	5,25
- Встановлення надмірно високої ціни на унікальні ресурси	4
- Порівняння вартості переключення постачальників і вартості перемикання компанії	4,75
- Ступінь диференціації сировини та вихідних матеріалів	6

Продовж. табл. М.2

1	2
- Наявність замінників постачальників	6,5
- Порівняння концентрації постачальників і концентрації компанії	6
- Солідарність робочої сили	5,25
- Загроза інтеграції постачальників	4
- Порівняння вартості сировини і ціни продажу продукту компанії	5
Всього	52,5
4. Загроза появи продуктів-замінників	
- Наявність продуктів-замінників	6
- Схильність споживачів до купівлі продуктів-замінників	6
- Порівняння ціни та якості продуктів-замінників	4,75
- Вартість перемикання на продукт-замінник для споживача	6,75
- Рівень сприйняття диференціації продукту	5,5
Всього	29
5. Рівень конкурентної боротьби	
- Рівень конкуренції в галузі	6,75
- Нецінова конкуренція в інноваціях, маркетингу, бізнес-моделях тощо	6,25
- Кількість конкурентів	6,5
- Рівень зростання ринку	4,5
- Критерії насичення ринку	6,5
- Бар'єри входу в галузь	4,75
- Бар'єри виходу з галузі	4,25
- Відмітні риси конкурентів	4
- Рівень витрат конкурентів на рекламу	6,25
- Амбіції перших осіб та акціонерів конкурентів	6
УСЬОГО:	**55,75**

Джерело: розраховано автором

ДОДАТОК Н

SCIENTIFIC JOURNAL
Economics and Finance

науковий журнал
Економіка і Фінанси

Свідоцтво ДР КВ № 20225-10025 Р
49107, Україна, м. Дніпропетровськ,
а/с 5720

Телефон редакції: +38 (068) 851-75-52
E-mail: ecofin.at.ua@gmail.com
Сайт: http://ecofin.at.ua

вих. № 112 від 20 березня 2018 р.

ДОВІДКА
про участь у науково-дослідній роботі

Видана **Денисову Олегу Євгенійовичу** з підтвердженням про те, що він дійсно брав участь у виконанні науково-дослідної теми: «Розробка концепції забезпечення економічної безпеки в умовах глобалізації світової економіки» (ДР 0113 U007516) наукового журналу «Економіка і фінанси», м. Дніпропетровськ в якості співвиконавця, а саме: автором надано пропозиції, щодо удосконалення методики вимірювання економічної безпеки України, яка дозволяє визначити рівень економічної безпеки держави як загалом, так і за більшістю функціональних складових; надано пропозиції щодо формування чіткого взаємозв'язку між параметрами конкурентоспроможності та рівня забезпечення економічної безпеки держави; та розроблено пропозиції щодо обгрунтування та формування переліку заходів які є першочерговими для підвищення рівня інтегрального показника та зростання рівня економічної безпеки держави.

Керівник науково-дослідної теми,
Головний редактор
наукового журналу «Економіка і фінанси»,
кандидат економічних наук, доцент,
Doctor of Science, honoris causa, професор PAE _____ Дробязко С. І.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань європейської інтеграції

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел. 255-34-42, факс: 255-33-13, e-mail: comeuroint@rada.gov.ua

№ 04-17/16-409 (146876) "28" 08 2019 р.

ДОВІДКА

Про впровадження науково-прикладних розробок з дослідження проблем конкурентоспроможності галузей в системі забезпечення економічної безпеки держави які виконані в рамках дисертаційної роботи Денисова Олега Євгенійовича.

Цим підтверджуємо, що розроблені кандидатом економічних наук Денисовим Олегом Євгенійовичем в межах дисертаційного дослідження висновки та пропозиції щодо зростання рівня конкурентоспроможності галузей в системі забезпечення економічної безпеки держави в сучасних умовах євроінтеграції та розвитку країни використані у роботі «Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції».

Комітетом Верховної Ради України з питань європейської інтеграції прийнято до уваги такі науково-практичні положення дисертаційної роботи:

- запропоновані підходи до аналізу та ідентифікації стану конкурентоспроможності галузей вітчизняного виробництва;
- сформовані пріоритетні напрями, заходи та інструменти відновлення позицій та становлення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва в умовах євроінтеграції;
- розроблені рекомендації щодо удосконалення інституційно-структурних характеристик функціонування та розвитку галузей країни, в умовах євроінтеграції;
- розроблені пропозиції щодо зростання конкурентоспроможності галузей в системі забезпечення економічної безпеки держави.

Результати дисертаційного дослідження використані в роботі Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції при дослідженні та підготовці відповідної документації.

Довідка видана для подання за місцем захисту дисертаційної роботи.

Заступник голови Комітету
Верховної Ради України
з питань європейської інтеграції М.ІОНОВА

Institute of
Social and Economic Development

Off. 16, 16 Ivan. Mazepa Str.
Kyiv 01010, Ukraine
www.isedworld.org
info@isedworld.org

Ext № — of 28.08.2019р

Int. № — of 28.08.2019р

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації
на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук
Денисова Олега Євгенійовича

Громадська організація «Інститут соціального і економічного розвитку» засвідчує, що результати дисертаційної роботи Денисова Олега Євгенійовича впровадженні у практичну діяльність і використовуються при проведенні моніторингу зміни тенденцій розвитку та конкурентоспроможності вітчизняних галузей промисловості, а також ефективності та безпеки їх функціонування.

Зокрема прийнято до уваги такі науково-практичні положення дисертаційної роботи:

- комплексний підхід щодо дослідження впливу конкурентоспроможності галузі на систему забезпечення економічної безпеки держави, в результаті якого систематизовано основні показники економічного розвитку та конкурентоспроможності галузі й виявлено зв'язки між станом цих фактологічних показників, загрозами економічної безпеки, які формуються внаслідок деструктивного впливу чи низького рівня цих показників, та визначено їх вплив на стан функціональних складових економічної безпеки держави;
- практичні рекомендації щодо застосування методів управління розвитком, які передбачають використання провідних у світі сучасних наукових та емпіричних методів спрямованих на забезпечення перспективного, довготривалого зростання ефективності та конкурентоспроможності, що реалізуються на рівні держави засобами державних програм розвитку галузей, управління якістю, підвищення конкурентоспроможності; на рівні галузі – через співпрацю галузевих спілок та бізнес-асоціацій із науково-дослідними інститутами та налагодження науково-технологічного співробітництва; на рівні підприємств через упровадження програм розвитку та підвищення ефективності функціонування.

Заслуговують на увагу, з огляду на практичну цінують, розроблені дисертантом підходи до оцінювання та визначення механізмів та інструментів підвищення конкурентоспроможності галузей в системі забезпечення економічної безпеки держави.

Довідка видана для подання за місцем захисту дисертаційної роботи.

Директор
громадської організації «Інститут
соціального і економічного розвитку»
кандидат економічних наук **С. Дубиківський**

Громадська організація «Інститут
соціального і економічного розвитку»
Україна, м. Київ, 01010,
вул. Івана Мазепи, б. 16, оф. 16

www.isedworld.org
info@isedworld.org
тел. +380672448230

Kenner Ukraine LLC
72 Sagaidachnogo St.,
Rozvadiv Village,
Mykolaiv district, Lviv region,
81634
Phone: +38 (03241) 51037

ТОВ «Кеннер-Україна»
81634, Львівська обл.,
Миколаївський р-н,
с. Розвадів,
вул. Сагайдачного,72
Тел.: +38 (03241) 51037

Вих. №21/11/18-1 Від 21 листопада 2018 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації
на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук
Денисова Олега Євгенійовича

Товариство з обмеженою відповідальністю «Кеннер-Україна» підтверджує, що розроблені кандидатом економічних наук Денисовим Олегом Євгенійовичем в межах дисертаційного дослідження висновки та пропозиції щодо зростання рівня конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави використані у роботі підприємства.

Вважаємо доцільним та необхідним впровадження методів управління розвитком, що на відміну від існуючих, передбачають забезпечення економічної безпеки внаслідок використання провідних у світі сучасних наукових та емпіричних методів спрямованих на забезпечення перспективного, довготривалого зростання ефективності і конкурентоспроможності, що реалізуються на рівні держави засобами державних програм розвитку галузей, управління якістю, підвищення конкурентоспроможності; на рівні галузі - через співпрацю галузевих спілок, бізнес-асоціацій із науково-дослідними інститутами та налагодження науково-технологічного співробітництва; на рівні підприємств через упровадження програм розвитку і підвищення ефективності функціонування, що дає можливість підвищити рівень конкурентоспроможності, якості продукції, акумулювати й оптимізувати ресурси підприємств та розбудувати техніко-технологічні процеси, і як результат удосконалити розширити методологічний інструментарій забезпечення економічної безпеки.

Довідка надана для представлення за місцем захисту дисертаційної роботи.

Директор ТОВ «Кеннер-Україна» Савчин В. З.

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ * УКРАЇНА * ЛЬВІВСЬКА ОБЛ. КЕННЕР-УКРАЇНА Ідентифікаційний код 34103692

Best Plast LLC
4-B Radgospna St.,
Zazymia Village, Brovary district,
Kyiv region, 07415
Phone: +38 (044) 207 06 33
Email: info@alm.com.ua

ALMplast

ТОВ «Бест Пласт»
07415, Київська обл.,
Броварський р-н, с. Зазим'я,
вул. Радгоспна, 4-Б
Тел.: +38 (044) 207 06 33
E-mail: info@alm.com.ua

№346 Від 06.12.2018 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи Денисова Олега Євгенійовича

Цим підтверджуємо, результати досліджень кандидата економічних наук Денисова Олега Євгенійовича щодо зростання рівня конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави використані в діяльності підприємства.

Зокрема прийнято до уваги та застосовано на практиці розроблену Денисовим О.Є. комплексну модель безпеки в системі забезпечення економічної безпеки із застосуванням факторів конкурентоспроможності як основи економічної безпеки, що складається із ресурсного, виробничого, внутрішнього ринкового та зовнішньоекономічного базових функціонально-компонентних блоків економічної безпеки галузі, кожен із яких містить складові та показники економічної безпеки галузі та дає можливість системного і комплексного аналізу та оцінки рівня економічної безпеки за окремими показниками-компонентами економічної безпеки, за складовими економічної безпеки та за функціональними блоками і є новим, сучасним інструментом комплексної діагностики стану і рівня економічної безпеки.

Довідка надана для представлення за місцем захисту дисертаційної роботи.

Директор ТОВ «Бест Пласт» Макаренко В. О.

КИЇВСЬКА ОБЛ. * УКРАЇНА * ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ
БЕСТ ПЛАСТ
Ідентифікаційний код 34305200

Profine Ukraine LLC
3 Elektrozavodska St.,
Zaporizhia City, 69065
Phone: +38 (061) 2841304
Email: info.ua@profine-group.com

ТОВ «Профайн Україна»
69065 м. Запоріжжя,
вул. Електрозаводська, 3
Тел.: +38 (061) 2841304
E-mail: info.ua@profine-group.com

№ 32/1 Від 13.11.2018р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження проблем конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави (на матеріалах нафтохімічної галузі України) кандидата економічних наук Денисова Олега Євгенійовича

Товариство з обмеженою відповідальністю «Профайн Україна» підтверджує, що розроблені кандидатом економічних наук Денисовим Олегом Євгенійовичем в межах дисертаційного дослідження висновки та пропозиції, щодо зростання рівня конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави використані у розбудові системи економічної безпеки підприємства.

Зокрема, ТОВ «Профайн Україна» прийнято до уваги такі науково-практичні положення дисертаційної роботи: науково-практичні рекомендації щодо застосування групи методів забезпечення економічної безпеки, що включають інституційні, організаційно-розпорядчі, адміністративні методи; економічні; нормативно-правові методи; технічні-спеціальні методи; маркетингові методи; соціально-психологічні; ідеологічні методи, що із застосуванням розробленої автором матриці методів забезпечення економічної безпеки галузі дозволяють системно та комплексно впроваджувати заходи із забезпечення економічної безпеки галузі за різними рівнями управління економічною безпекою.

Довідка надана для представлення за місцем захисту дисертаційної роботи.

Директор ТОВ «Профайн Україна» Фукс Л. С.

ТОВ "Євротехпласт"
08132, м. Вишневе, вул. Ломоносова, буд.4

Eurotechplast LLC
4 Lomonosova St., Vyshneve City, 08132

Вих. № 40 Від 18.12.2018р.

ДОВІДКА

про впровадження науково-прикладних розробок з дослідження проблем конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави (на матеріалах нафтохімічної галузі України), які виконані в рамках дисертаційної роботи Денисова Олега Євгенійовича

Цим підтверджуємо, що розроблені кандидатом економічних наук Денисовим Олегом Євгенійовичем в межах дисертаційного дослідження висновки та пропозиції щодо зростання рівня конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави використані у роботі підприємства.

Прийнято до уваги та застосовано такі науково-практичні положення дисертаційної робот як ресурсно-функціональний підхід в дослідженні економічної безпеки, що дає можливість визначити рівень економічної безпеки на основі оцінки ступеня використання ресурсів за основними функціональними складовими: фінансовою, енергетичною, кадровою, інформаційною, інвестиційною, що дасть змогу визначити параметри складових та рівень економічної безпеки кожної складової в динаміці розвитку, змінах кон'юнктури ринку за певний діапазон часу із збереженням їх вагового коефіцієнту, що робить даний підхід доцільним для використання в процесі діагностики і моніторингу стану і рівня економічної безпеки в системі забезпечення економічної безпеки.

Директор ТОВ «Євротехпласт» Лобачов І. А.

Terviknoplast LLC
38 Stepana Bandery Ave.,
Ternopil City, 46002
Phone: +38 (0352) 476170
Email: office@viknaroff.com.ua

ТОВ «Тервікнопласт»
46002, м. Тернопіль,
просп. Степана Бандери, буд. 38
Тел.: +38 (0352) 476170
E-mail: office@viknaroff.com.ua

VIKNAROFF
ОКОННЫХ ДЕЛ МАСТЕР

Вих. № 35
Від 11 грудня 2018р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи кандидата економічних наук Денисова Олега Євгенійовича з дослідження проблем конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави

Підтверджуємо, що розроблені кандидатом економічних наук Денисовим Олегом Євгенійовичем в межах дисертаційного дослідження результати та рекомендації, щодо зростання рівня конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави використані у роботі ТОВ «Тервікнопласт».

ТОВ «Тервікнопласт» прийнято до уваги такі науково-практичні положення дисертаційної роботи як розроблену та запропоновану автором комплексну модель безпеки, із застосуванням факторів конкурентоспроможності галузі як основи її економічної безпеки, що складається із ресурсного, виробничого, внутрішнього ринкового та зовнішньоекономічного базових функціонально-компонентних блоків економічної безпеки галузі, кожен із яких містить складові та показники економічної безпеки галузі та дає можливість системного і комплексного аналізу та оцінки рівня економічної безпеки галузі за окремими показниками-компонентами економічної безпеки, за складовими економічної безпеки та за функціональними блоками і є новим, сучасним інструментом комплексної діагностики стану і рівня економічної безпеки.

Директор ТОВ «Тервікнопласт» Захарчишин С. В.

ТЕРНОПІЛЬ * УКРАЇНА * ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ "ТЕРВІКНОПЛАСТ" Ідентифікаційний код 33992917

OPEN TECK
world of polymers

ТОВ «Глобарт»
74800, Херсонська обл.,
м. Каховка,
вул. Декабристів, 2
Тел.: +38 (05536) 26150
E-mail: info@openteck.com.ua

Globart LLC
2 Dekabrystiv St., Kakhovka City,
Kherson region,
74800
Phone: +38 (05536) 26150
Email: info@openteck.com.ua

№271118-1 Від 27 листопада 2018 р.

ДОВІДКА

про використання науково-прикладних розробок кандидата економічних наук Денисова Олега Євгенійовича з дослідження проблем конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави (на матеріалах нафтохімічної галузі України)

Підтверджуємо, що сформовані та запропоновані кандидатом економічних наук Денисовим Олегом Євгенійовичем в межах дисертаційного дослідження науково-прикладні розробки спрямовані на вирішення проблем забезпечення економічної безпеки держави внаслідок зростання рівня конкурентоспроможності галузей та підприємств, що їх формують використані в роботі підприємства.

Так, підприємством прийнято до уваги такі науково-пракладні розробки дисертаційної роботи як дослідження впливу конкурентоспроможності галузі на систему забезпечення економічної безпеки держави, в результаті якого систематизовано основні показники економічного розвитку та конкурентоспроможності галузі і виявлено зв'язки між станом цих фактологічних показників, загрозами економічної безпеки які формуються внаслідок деструктивного впливу чи низького рівня цих показників і визначено їх вплив на стан функціональних складових економічної безпеки держави, що дало можливість виявити причинно-наслідкові зв'язки між рівнем та станом показників економічного розвитку, конкурентоспроможності галузі, дією загроз і змістом функціональних складових економічної безпеки.

Довідка надана для представлення за місцем захисту дисертаційної роботи.

Директор ТОВ «Глобарт» Кулаксиз М. М.

УКРАЇНА * ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ * М.КАХОВКА
"ГЛОБАРТ"
Ідентифікаційний код 32642938

MIROPLAST

ТОВ «Міропласт»
49000, м. Дніпро,
вул. Собінова, 1
Тел.: +38 (056) 2333836
E-mail: info@miroplast.com

Miroplast LLC
1 Sobinova St.,
Dnipro City, 49000
Phone: +38 (056) 2333836
Email: info@miroplast.com

Вих. № Н-0001/1415 Від 19. лютого 2019р.

ДОВІДКА

про використання результатів наукового дослідження кандидата економічних наук Денисова Олега Євгенійовича, щодо проблем конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави (на матеріалах нафтохімічної галузі України)

Цим засвідчуємо, що досліджені розроблені та запропоновані кандидатом економічних наук Денисовим Олегом Євгенійовичем в межах дисертаційного дослідження науково-практичні напрацювання щодо зростання рівня конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави використані у роботі підприємства.

Товариством з обмеженою відповідальністю «Міропласт» прийнято до уваги та застосовано таке науково-практичне положення дисертаційної роботи як комплексний підхід до оцінювання економічної безпеки галузі який дає можливість розглянути та оцінити економічну безпеку галузі як цілісний багаторівневий комплекс конкурентоспроможності, що охоплює чотири блоки, десять складових та вісімдесят вісім показників економічної безпеки за визначеними складовими та внаслідок декомпозиції, аналізу, оцінки отриманих даних і їх синтезу дає змогу дослідити й оцінити економічну безпеку комплексно, за всім рівнями, сферами виникнення загроз, що є підґрунтям для створення дієвого механізму забезпечення економічної безпеки галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави та підприємств, що входять до нафтохімічної галузі України.

З огляду на практичну цінність цей комплексний підхід застосовано для розробки та впровадження системи моніторингу стану та рівня економічної безпеки підприємства нафтохімічної галузі України.

Довідка надана для представлення за місцем захисту дисертаційної роботи.

Директор ТОВ «Міропласт» Ерверді Е. Х.

УКРАЇНА * ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ * м. ДНІПРО * МІРОПЛАСТ Ідентифікаційний код 34230286

ТОВ «Облторгсервіс»
58018 м. Чернівці, вул. Маловокзальная, 2е
Тел.: +38 (0372) 557356

Obltorgservis LLC
2E Malovokzalnayia St., Chernivtsi City, 58018
Phone: +38 (0372) 557356

№ Вих. 10-1
Від 07.11.2018р.

ДОВІДКА

про використання результатів дослідження проблем конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави (на матеріалах нафтохімічної галузі України), які виконані в рамках дисертаційної роботи Денисова Олега Євгенійовича

Цим засвідчуємо, що розроблені кандидатом економічних наук Денисовим Олегом Євгенійовичем у дисертаційному дослідженні висновки та пропозиції зі зростання конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави використані у роботі підприємства.

Прийнято до уваги та використано такі науково-практичні положення дисертаційної роботи як ресурсно-функціональний підхід в дослідженні економічної безпеки, що дає можливість визначити рівень економічної безпеки на основі оцінки ступеня використання ресурсів за основними функціональними складовими: фінансовою, енергетичною, кадровою, інформаційною, інвестиційною, що дає змогу визначити параметри складових та рівень економічної безпеки кожної складової в динаміці розвитку, змінах кон'юнктури ринку за певний діапазон часу із збереженням їх вагового коефіцієнту, що робить даний підхід доцільним для використання в процесі діагностики і моніторингу стану і рівня економічної безпеки в системі забезпечення економічної безпеки.

Довідка надана для представлення за місцем захисту дисертаційної роботи.

Директор ТОВ «Облторгсервіс» Галін О. І.

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА “КРОК”
Україна, Київ, 03113,
вул. Лагерна, 30-32, а/с 65
Тел.: (044) 455-57-57, 455-58-88, 455-56-66
Тел./факс: (044) 456-84-28, 455-69-81
krok@krok.edu.ua

Вих. № 182 від "12" 04 2019 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження Денисова Олега Євгенійовича в навчальний та науково-методичний процес

Видана про те, що висновки та пропозиції, розроблені Денисовим Олегом Євгенійовичем з дослідження теоретико-методологічних засад і науково-практичних підходів до зростання конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави, використовуються в навчальній, методичній та науковій роботі Університету економіки та права «КРОК».

В процесі проведення дисертаційного дослідження Денисов Олег Євгенійович впроваджував результати своїх наукових праць:

- у навчальний процес Університету, зокрема, матеріали дисертаційного дослідження використовувалися при викладанні навчальних дисциплін: «Теорія управління безпекою соціальних систем», «Організація та управління системою фінансово-економічної безпеки», «Організація та управління інформаційно-аналітичним забезпеченням безпеки підприємства», «Інноваційний менеджмент в системі економічної безпеки»;
- у методичну роботу при підготовці навчальних посібників та методичних розробок з вищевказаних дисциплін;
- у наукову діяльність за напрямками «Забезпечення захисту економічної безпеки держави та суб’єктів господарської діяльності в умовах євроінтеграції України» (номер державної реєстрації: 0114U006338). Особистий внесок автора полягає у обґрунтуванні теоретико-методологічних засад та науково-практичних підходів до зростання конкурентоспроможності галузі в системі забезпечення економічної безпеки держави.

Вважаємо учбову та науково - дослідницьку роботу проведену автором дисертаційного дослідження плідною і корисною, як з точки зору теорії і практики економічної безпеки, так і у справі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів.

Ректор **С.М. Лаптєв**

Вищий навчальний заклад м. Київ Україна УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА "КРОК" Ідентифікаційний код 04635922